

Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek Gazdaság-Régió-Társadalom

Strategic Issues of Northern Hungary Economy-Region-Society

Térgazdaságtani és az üzleti kutatások lektorált tudományos folyóirata.
A peer-reviewed academic journal of spatial economics and business research.

Megjelenik évente négyszer a Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kara és a
Nemzetstratégiai Kutatóintézet támogatásával.
*It is published four times a year with the support of the Faculty of Economics of the University
of Miskolc and the Research Institute for National Strategy.*

A folyóiratban megjelenő tanulmányokat két független szakértő lektorálta és ajánlotta közlésre.
*The papers published in the journal have been edited and recommended for publication by two
independent experts.*

Magyar Tudományos Akadémia IX. Gazdaság- és Jogtudományok Osztály, Regionális Tudományok Bizottsága: B

A folyóiratot indexeli: EBSCO, REPEC, Magyar Tudományos Művek Tára (MTMT)
The journal is indexed by: EBSCO, REPEC, MTMT

Kiadó / Publisher:
Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar
University of Miskolc, Faculty of Economics

Szerkesztőség / Editorial Office:
Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar
University of Miskolc, Faculty of Economics
E-mail: strategiaifuzetek@uni-miskolc.hu

Felelős kiadó / Responsible publisher:
Veresné Dr. Somosi Mariann

Főszerkesztő / Editor-in-Chief:
Dr. Kocziszky György
Felelős szerkesztő / Editor:
Dr. Lipták Katalin

Szerkesztő bizottság tagjai / Editorial Committee Members:

Dr. Antalík Imrich, Dr. Balaton Károly, Dr. Benedek József, Dr. Biró A. Zoltán,
Dr. Elekes Tibor, Dr. Kardkovács Kolos, Dr. Molnár József, Dr. Nagy Egon, Dr. Nagy Imre,
Dr. Nagy Zoltán, Dr. Ocskay Gyula, Dr. Petro Pererva, Dr. Péti Márton,
Dr. Salamin Géza, Dr. Sebestyén Géza, Dr. Sikos T. Tamás, Dr. Suhányi Ladislav,
Dr. Szilágyi Ferenc, Dr. Török Ibolya, Dr. Tóth Géza, Dr. Varga Norbert,
Veresné Dr. Somosi Mariann

Szerkesztőségi munkatárs / Editorial Assistant:
Dr. Orosz Dániel

Nyomdai munkák / Printing:
MAXIMA CS-A Nyomdai és Kereskedelmi Szolgáltató Kft

ISSN 1786-1594 (Nyomtatott)
ISSN 2560-2926 (Online)

International Advisory Board

Prof. Dr. József Benedek
Babes-Bolyai University, Romania

Prof. Dr. Jerzy Bański
Institute of Geography and Spatial Organization, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland

Prof. Dr. Tomasz Komornicki
Head of Department, Department of Spatial Organization, Institute of Geography and Spatial
Organization, Polish Academy of Sciences, Poland

Prof. em. Dr. Doris Wastl-Walter
Professorin Emerita, Institute of Geography, Kulturgeographie, University of Bern, Swiss

Prof. Dr. George Abonyi
Senior Research Fellow and Visiting Professor, Sasin School of Management, Chulalongkorn
University, Bangkok, Thailand

Prof. Dr. James Wesley Scott
University of Eastern Finland in Joensuu, Finland, Honorary Member of the Hungarian
Academy of Sciences

Tartalomjegyzék / Contents

TANULMÁNYOK / STUDIES

<i>Szilágyi Ferenc – Fogarasi József</i>	5
Románia partiumi megyéinek munkaerőpiaci sajátosságai	
<i>Gál Katalin - Pásztor Rita</i>	24
Rurális stratégiák az urbanizáció korában. Az Érmellék példája	
<i>Lukovics Miklós – Ujházi Tamás</i>	35
Városképi változások és önvezető járművek: a fiatal városlakók öt perszóna típusa Magyarországon	
<i>Fekete-Berzsenyi Hajnalka – Veres Tímea – Molnárné Barna Katalin – Kozma Dorottya Edina</i>	56
Vállalati környezetvédelmi célorientáció Magyarországon	
<i>Nagy Attila Zoltán – Gaál Adrián</i>	71
A magyarországi kis- és középvállalkozások ESG-minősítésének kiterjesztett területi áttekintése	
<i>Kolozsi Pál Péter</i>	82
Célzott monetáris politika: rendszertani összefüggések és jegybanki gyakorlat	
<i>Németh Gergely</i>	112
Egy szervezeti vizsgálat érdekességei (munkahelyi elégedettség, szervezeti kultúra nézőpontjából)	
<i>Piskóti István – Bihariné Kalászi Beáta</i>	128
Fogyatékossgal élők társadalmi inklúziójának elősegítése a fizikai akadálymentesség mérőszámának megalkotásával – az akadálymentesítési index	
<i>Tajti Kitti – Németh Eszter – Dániel Zoltán András</i>	139
Innovációs pályázati forrásokat elnyert hazai kvv-k közép- és hosszú távú teljesítményváltozása	
<i>Krabák Attila Adrián</i>	153
A foglalkoztatás elősegítése Miskolc két leszakadó városrészében	

KÖNYVSZEMLE / BOOK REVIEWS

<i>Csizmadia Gabriella</i>	169
Delphine Guex: Turizmus, mobilitás és regionális fejlesztés a svájci Alpokban	
<i>Csizmadia Gabriella</i>	173
Jean-Michel Valantin: Egy rendezetlen bolygó geopolitikája - Az antropocén sokkhatása	
<i>Náhlík András</i>	176
Hardi Tamás: Urbanizáció és környezet	
<i>Nagy Egon – Elekes Tibor</i>	178
Izsák Éva – Szabó Pál: Budapest 150	

Szerkesztői előszó

Közel egy évtizede, 2015-ben alapítottuk Nagyváradon a Partiumi Területi Kutatások Intézetét, amelynek létrehozásával több célt tűztünk ki magunk elé. Egyrészt a régiónk területi vonatkozású kutatási feladatait szeretnénk volna felvállalni és koordinálni, másrészt célunk volt a Kárpát-medence nagy földrajzi és történelmi régióiban már működő hasonló intézmények hálózatába való bekapcsolódás is. Az elmúlt évtizedben ezen küldetés teljesítésére törekedtünk, miközben a hálózatépítés, az intézményközi kapcsolatok, a konferenciaszervezések, a tanulmányutak és a pályázati programok során rengeteg új, értékes szakmai és emberi kapcsolatot alakítottunk ki. Ezek a kapcsolatok nem csupán a hálózatépítés szükségességének formális teljesítését jelentették, hanem az emberi oldaluk adta a valódi lendületet ahhoz, hogy a tervezett "komponensek" ténylegesen működő, folyamatosan fejlődő rendszerbe szerveződjenek. Az Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek vendégszerkesztői megbízása is ennek a Miskolci Egyetemmel való többéves együttműködésnek a kézzelfogható eredménye.

Az Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek aktuális kötete széles tematikát ölel fel, a Kárpát-medencei nagyrégiók fejlődésével és az poszt-covid időszak társadalmi-gazdasági folyamataival kapcsolatos legújabb kutatásokat mutatja be. A tanulmányok foglalkoznak a területi mintázatok és a munkaerőpiac alakulásával, különösen a félperifériás régiók helyzetére fókuszálva, de az urbanizáció és a területi kohézió is fontos szerepet kap. A körforgásos gazdaság és környezetvédelmi stratégiák mellett a vállalkozások ESG-minősítése, a fenntartható befektetések, a monetáris politika, hitelösztönzés, zöld átmenet, digitalizáció, szervezeti kultúra, vagy éppen a társadalmi inklúzió az aktuális kötet kulcsszavai lehetnek. A tanulmányok közös nevezőjét tehát a társadalmi és gazdasági integráció elősegítése jelenti különböző perspektívákból. A kötet tanulmányai rámutatnak arra, hogy a területi egyenlőtlenségek és a társadalmi kihívások megoldása integrált megközelítést igényel, amely a globális trendek mellett a helyi adottságokat és a helyi energiáit is figyelembe veszi.

Nagyvárad, 2024. szeptember 5.

Szilágyi Ferenc
Partiumi Keresztény Egyetem
Partiumi Területi Kutatások Intézet

TANULMÁNYOK / STUDIES

*Szilágyi Ferenc*¹ – *Fogarasi József*²

*Románia partiumi megyéinek munkaerőpiaci sajátosságai*³

A vizsgált megyék Románia észak-nyugati részén, az Európai Unió belső határán helyezkednek el és Románia gazdasági félperifériáját alkotják, ugyanakkor többnyelvű határrégióként jelentős mértékben vették ki a részüket a munkaképes korú népesség kibocsátásában. A EU irányába zajló munkaerővándorlást precízen követni meglehetősen nehéz, az elvándorló népesség jellemzően nem jelentkezik ki a romániai lakcíméről, a népességi statisztikákban csak elenyésző arányban tudják ezt a folyamatot kimutatni. A ténylegestől eltérő elméleti népességszámmal kifejezett fajlagos társadalmi-gazdasági mutatókat ugyanakkor alapvetően befolyásolják ezek az eltérések. Tanulmányunkban az öt partiumi megye munkaerőpiaci helyzetét vizsgáljuk az évezred második (válság-) évtizedének változásaira fókuszálva. Vizsgálatunk eredményei rámutatnak a földrajzi elhelyezkedés felemás hatásaira. A nyugati peremhelyzet a kapufunkció révén részben kedvezően hat a partiumi munkaerőpiacra, más tekintetben viszont a (fél-)periféria jelleg domborodik ki (gazdaságirányítási és tudásintenzív ágazatok alacsonyabb, a feldolgozóipar és a szállítás országosnál magasabb aránya). A kedvező hatások a fő szállítási útvonalak mentén jelentkeznek, a vizsgált régió kettészakad: a déli részen Bihar és Arad a centrum megyékhez való felzárkózás erőteljes jeleit mutatja a munkaerőpiaci mutatói alapján, viszont a három északi megye (Szatmár, Szilágy, Maramaros) teljesítménye sokkal visszafogottabb.

*Kulcsszavak: területi mintázat, munkaerőpiac, félperiféria, Partium
JEL-kód: J10, J11*

Labour market characteristics of the Partium region counties in Romania

The article is focusing on the labour market of Nord-Western counties in Romania, located mainly near the internal border of the country with the European Union. Labour market in this semi-periphery, multi-linguistic border region of Romania is characterised by a massive outflow of active population (labour force). Difficulties in recording of labour outmigration to the EU requires a cautious interpretation of the specific social-economic indicators related to population/labour statistics. The aim of this paper is to investigate labour market evolution of this five Romanian counties situated in the Partium (Crisana) historical region during the previous decade. Our results indicate mixed effects of geographic location. The Western peripheral location partly has a positive effect on the labour market in the Partium region through gateway functions, but in other respects (semi-)peripheral characteristics (lower share of economic management and knowledge-intensive sectors, higher share of manufacturing and transport than national) are also present. The positive effects are concentrated along the main transportation routes, which split the region in two: in the southern part, Bihar and Arad show strong signs of catching up with the centre counties in terms of labour market indicators, while the three northern counties (Satu Mare, Sălaj, Maramureş) show a much more subdued performance.

¹ Partiumi Keresztény Egyetem/Partium Christian University, PhD, egyetemi docens/associate professor; ferenc.szilagyi@partium.ro

² Partiumi Keresztény Egyetem/ Partium Christian University, és Óbudai Egyetem/Óbuda University, egyetemi tanár/professor; fogarasi@partium.ro

³ A kutatás a PKE PADE 113/2019-es projektjének keretében valósult meg.

Keywords: spatial-economic pattern, labour market, semi-periphery, Partium/Crişana-Maramureş

JEL-kód: J10, J11

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2024.23>

Bevezetés

Az ezredfordulótól a Covid-időszakig a tágabb, Kelet-Közép Európai régió szempontjából kegyelmi éveket éltünk. Az azt megelőző évtized végének gazdasági válságát követően, a gazdasági átalakulásnak (Lipták–Tóth–Veres, 2014.) és jelentős részben az európai uniós támogatásoknak köszönhető infrastrukturális megújulás/fejlesztés (Surubaru, 2020.), valamint a tartósan tűnő regionális béke eredményeként a térségbeli országok gazdasági évről évre számottevő mértékű növekedést, Európai Unió viszonylatban pedig jelentős ütemű felzárkózást mutattak (Goecke–Hüther, 2016.). A folyamatok ugyanakkor nem voltak lineárisak, országonként eltérő stratégiák mutatkoztak (Simionescu–Lazányi–Sopková–Dobeš–Balcerzak, 2017.), ugyanakkor számos dimenzióban tetten érhető az EU-s periférijellegből fakadó negatív tendencia is. A számottevő felzárkózás ellenére, összefüggő közép-európai centrumtérsegek térségünkben még nem alakultak ki (Tóth–Nagy, 2016.). Az aktuális gazdasági és geopolitikai helyzetet a kelet-közép európai makrorégió szempontjából számos fejlődési kihívást rejt magába, és rövid időszakon akár a térség két klaszterre való szakadásának a lehetőségét is magában rejti (Kocziszky–Szendi, 2023.).

Romániai munkaerőpiaci trend a fiatal munkavállalók tömeges kiáramlása és nagyon magas külföldi munkavállalási szándéka (Williams–Jephcote–Janta–Li, 2018.). A rekord méretű gazdasági növekedés az alacsony szintű kiinduló szintről, illetve az alacsony jövedelemszintnek is köszönhető, de kérdéses, hogy ez a gyors ütemű növekedés mikor válik fenntarthatatlanná annak a humán erőforrás-vesztésnek köszönhetően, ami szintén kiugróan magas a térség országaival való összehasonlításban. A Covid-időszakot követően már új jelenségként vált jellemzővé a szabad munkahelyek ázsiai munkaerővel való betöltése. A 2023-ban kibocsájtott 100.000 fős, a harmadik világba kiadható kvóta mérete is jól mutatja, hogy a munkaerőhiány, az amúgy EU-s összevetésben alacsony szintű foglalkoztatási-sarokszámok ellenére is ma már a román gazdaság bővülésének fő akadályozója. 2020-ban civil szervezetként jött létre a Munkaerőimportőrök Patronátusa (PIMP – Patronatul Importatorilor de Munca⁴) amely a romániai vállalkozásokat bekapcsolja a munkaerőimport folyamatába. A PIMP adatai szerint 2023-ban ugyan csak a felét sikerült betölteni a meghirdetett 100.000 fős keretszámmal (Ministerul Muncii și Solidarității Sociale, 2023.)⁵, de 2024-ben újra azonos méretű munkaerő kontingens „importálható” az országba. A PIMP adatai szerint a román kormány 2018-ban 15.000 fős, 2019 és 2020 között évi 30.000, 2021-ben évi 50.000, azóta pedig évi 100.000 fős kvótát hagy jóvá (Patronatul Importatorilor de Munca, 2021.).

Vizsgálatunkkal Románia északnyugati történelmi nagyrégióját, a Partium területét célozzuk. A Partium országon belüli, sőt tágabb kelet-közép európai léptékkel is értelmezhető specifikumait egy sor történelmi és geográfiai faktor eredményezi:

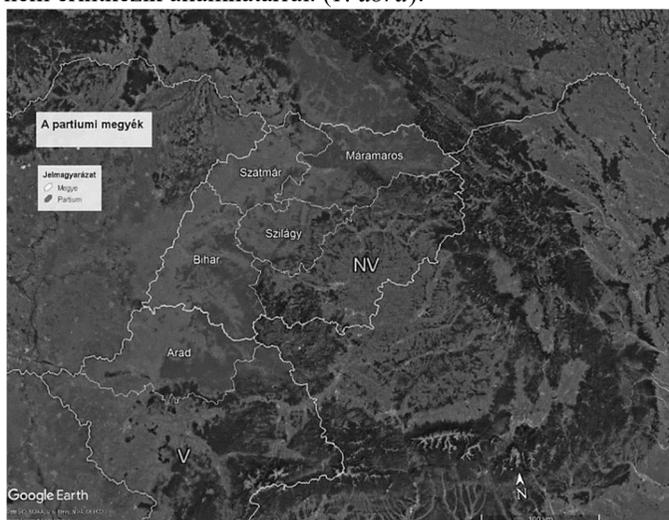
- A Partium-történelmi régió meghatározása meglehetősen bonyolult, praktikus megfontolásból kutatásunkban az ország ezen térségében elhelyezkedő megyék alapján vizsgáltuk (Szilágyi, 2019). Ez a jelenleg is hatályban lévő, 1968-ban lezajlott közigazgatási reformmal létrehozott megyéken alapul és közülük azt az öt egységet tekintjük partiuminak, amelyek dominánsan a történelmi Partium területén fekszenek, tehát: Arad, Bihar, Szatmár,

⁴ <https://www.pifm.ro/despre-pifm>

⁵ A hivatalos vízumkibocsátási számok ennél jóval magasabb arányt mutatnak:

<https://mmuncii.ro/j33/index.php/ro/comunicare/comunicate-de-presa/7146-cp-contingent-29122023>

Szilágy és Máramaros megyék területét⁶. Ezen megyék együttes területének mintegy 90%-a a tulajdonképpeni Partium területére esik. Közülük négy az államhatáron fekszik: Arad, Bihar és Szatmár a magyar-román, Szatmár és Máramaros a román-ukrán határon. Az öt megye közül egyedül Szilágy nem érintkezik államhatárral. (1. ábra).

1. ábra: A Partiumként azonosítható területek és az általunk vizsgált partiumi megyék földrajzi kiterjedése (Google Earth; saját szerk.)

The geographical extent of the areas identifiable as Partium and the Partium counties studied (Google Earth; own ed.)

- Határvidék-jelleg: a román-magyar (nyugaton) és a román-ukrán (északon) államhatár túlnyomórészt egyezményes külső határt képez a vizsgált régió nyugati és északi oldalán (Szilágyi–Elekes, 2020.). A román-magyar államhatár 90%-a a vizsgált megyék mentén fekszik (az összes vasúti (5) és egy kivétellel valamennyi közúti (11) határátkelővel).

- A határvidék-jelleg egyben a térszerkezeti és a gazdasági értelemben vett külső periférijellegét is meghatározza. Ezt a periféria-jelleget mérsékli a relatív, országon belüli viszonylag kedvező (nyugati fekvésű) pozíció, illetve a városhierarchiában is relatív jó teljesítő kvázi-regionális pólusok jelenléte (Nagyvárad, Arad), vagy közelsége (Debrecen, Magyarország) (Horeczki–Rác–Bilasco–Szilágyi, 2023.).

- Markáns természeti választóvonalak és belső perifériák jelenléte a vizsgált terület keleti peremén (Keleti-Kárpátok, Erdélyi-Szigethegység, Szamos-fennsík), ami térben elszigeteli a térséget Románia déli és központi gazdasági erőtereitől.

- A déli történelmi határ (Maros-völgy) ma már elmosódott és az aktuális közigazgatási felosztás sem ezen a vonalon fut már.

- A Partium területét nyugaton tehát egyezményes adminisztratív határok, keleten természetes választóvonalak izolálják és teszik jól meghatározhatóvá (Szilágyi, 2019-2.). A természetes integrációs és „lejtési” irány tehát nyugati, de Románia schengeni csatlakozásáig a

⁶ A Partiumi régió fogalmát a trianoni döntéssel Romániához csatolt kelet-tiszántúli területekre értjük, amelyek korábban Arad, Csanád, Bihar, Szatmár, Ugocsa, Szilágy és Máramaros vármegyék részét képezték. Napjaink közigazgatási határai szerint Bihar és Szatmár teljes egészében partiuminak tekinthetők. Arad birtokol Marostól délre eső bántási (a megye területének 18%-a), Máramaros (Láposvidék – 17%) és Szilágy (45%) pedig történelmi erdélyi területeket is. Az öt megyén kívül mindössze két Kolozs-megyei település (Királyhágó, Feketető) és a történelmi Zaránd Hunyad megyéhez tartozó részei maradnak ki a lehatárolásból.

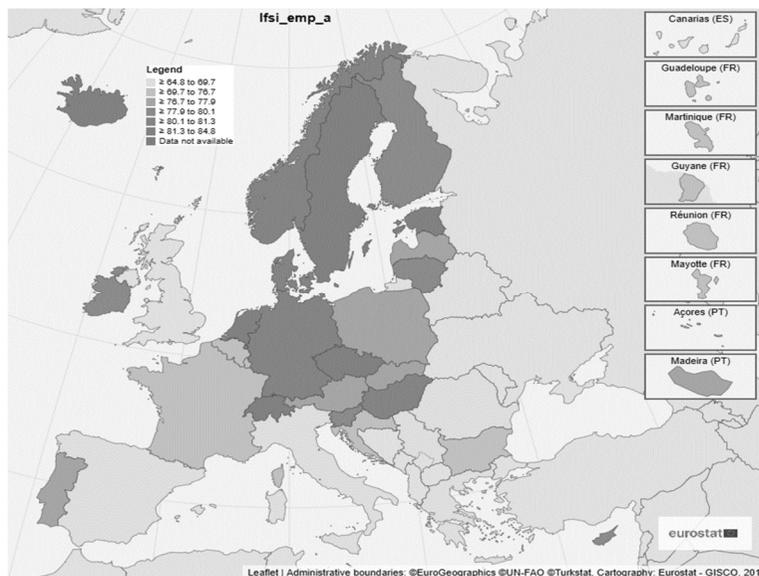
természetes integrációs folyamatok korlátozottak maradnak, kiteljesedésük még várat magára. Mindazonáltal az államhatár az elmúlt évtizedekben gyengült (a Covid-időszak kivételével) és kétirányú folyamatok (napi és heti ciklusú ingázás, határon átnyúló nagyvárosi vonzaskörzetek kialakulása) beindulását így is lehetővé tette (Szilágyi–Miklósné Zakar, 2021.).

Kutatásunk célja elemezni az északnyugat-romániai, partiumi megyék munkaerőpiaci állapotát az elmúlt évtizedben és megvizsgálni, hogy a térség periférikus helyzetéből fakadó területi sajátosságok lelepleződnek-e egy sajátos jellemzőkkel bíró munkaerőpiaci téregységben.

Munkaerőpiaci jellemzők Romániában és a Partiumban

Az európai munkaerőpiaci helyzet tekintetében a tagállamoknak két jellegzetes csoportja különíthető el: a közép- és észak-európai országok, amelyek elől járnak a foglalkoztatási rangsorban és a velük szemben álló dél-európai országok, amelyek az elmúlt évtized számottevő változásai ellenére is jellegzetesen a foglalkoztatási sorrend végén helyezkednek el. A 2022-es munkaerő arányok térképén is jól kirajzolódik ez az eltérés (2. ábra). Az EU-ban mindössze öt olyan ország található, ahol ez az arány 70% alatt marad, valamennyi az EU déli felében és ebben a tekintetben Románia 68,5%-os arányával mindössze Olaszországot és Görögországot előzi meg a rangsorban (Eurostat, 2023.). Románia közvetlen északnyugati szomszédjaként Magyarországra már az egyik legmagasabb, 80%-ot meghaladó érték jellemző.

Szűkebb régióknak szempontjából ez azért is különösen érdekes, hiszen az északnyugat-romániai megyék közvetlenül ezen a választóvonalon helyezkednek el és felmerül a kérdés, hogy területi értelemben a vizsgált megyék képeznek-e egy átmeneti régiót a két szomszédos állam között, vagyis a partiumi megyék sajátos csoportot képeznek-e a romániai munkaerőpiaci térben?

2. ábra: A foglalkoztatás megoszlása az Európai Unióban 2022 (forrás: Eurostat⁷)
Distribution of employment in the European Union in 2022

A népesség számát a romániai Nemzeti Statisztikai Intézet (INSSE) a január 1-i rezidens népességre vonatkozó adatból (POP105A, 2023), a népszámlálási eredményekkel korrigált becsléssel számolja, ami feltételezhetően nagyobb értéket mutat a tényleges népességszámnál. A népességszám túlbecslése a fajlagos mutatószámok (negatív irányú) torzulását okozhatja. Ez az a

⁷ [https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/product/page/lfsi_emp_a\\$defaultview](https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/product/page/lfsi_emp_a$defaultview)

keretszám, ami a munkaerőpiaci kategóriákat „matrjoska babaszerű” részhalmozóként tartalmazza (munkaerő, aktív népesség, foglalkoztatottak, alkalmazottak, illetve az általunk külön is vizsgált termelő ágazatok alkalmazottai). Mivel a népességszám már bő három évtizede folyamatos csökkenést mutat, ez a létszámfogyatkozás a munkaerőpiacra is befolyással van.

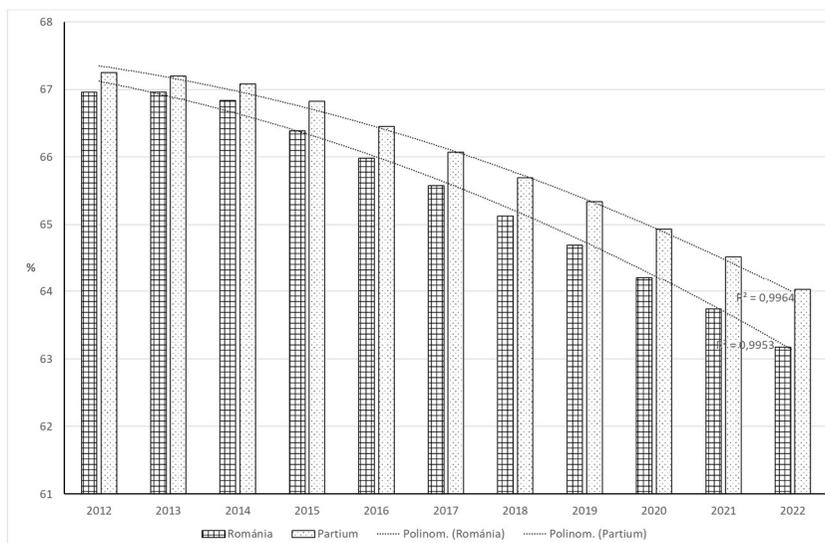
A **munkaerő** állomány az adott év utáni januári 1-i népességszámán alapuló INSSE becslés (FOM101A, 2023.). A jogszabályoknak megfelelően határozza meg a munkaképes korosztályokat, nemek szerint eltérő módon. A jogi környezet változása, minden esetben a statisztikai becslésen is nyomot hagy. A módszertani nehézségek miatt kutatásunkban a munkaerőt a nemi bontástól független 16-65 év közötti rezidens népességszám alapján vizsgáljuk (POP105A, 2023).

1. táblázat: A munkaképes-korú népesség létszám (1000 fő) alakulása Romániában és a Partiumban 2012-2023 (Adatforrás: INSSE, POP105A)

Changes in working-age population (1000s) in Romania and Partium 2012-2023 (source: INSSE, POP105A)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Románia	13 456	13 405	13 336	13 195	13 038	12 882	12 721	12 567	12 428	12 256	12 029
Partium	1 378	1 372	1 365	1 355	1 340	1 325	1 310	1 296	1 283	1 267	1 251
Partium%	10,25	10,24	10,24	10,27	10,28	10,29	10,30	10,31	10,33	10,34	10,41

A munkaképes korú népesség létszáma úgy országos, mint regionális szinten folyamatosan csökkenő tendenciát mutat a vizsgált évtizedben (2012-2022): Romániában ez a csökkenés közel 1,5 millió fő, de a Partiumi megyék esetében is bőven meghaladja a 100 ezer főt (1. Táblázat). A Partium mintegy tizedét adja a romániai munkaerőpiacnak. Ebben a régióban a vizsgált mutató visszaesése kisebb mértékű az országosnál, így a Partium részaránya nagyon lassú, de folyamatos növekedést mutat. Miközben az elmúlt évtizedben a munkaképes lakosság aránya 67%-ról országosan 63% alá csökkent, addig a Partium alacsonyabb ütemű csökkenése lassan nyíló, eltérő fejlődési irányt mutat (3. ábra).

3. ábra: A 15 és 65 év közötti korosztály aránya a rezidens népességen belül Romániában és a Partiumban 2012-2022 (Forrás, saját szerk. INSSE POP105A alapján)

Percentage of 15-65 year olds in the resident population in Romania and the Partium counties, 2012-2022

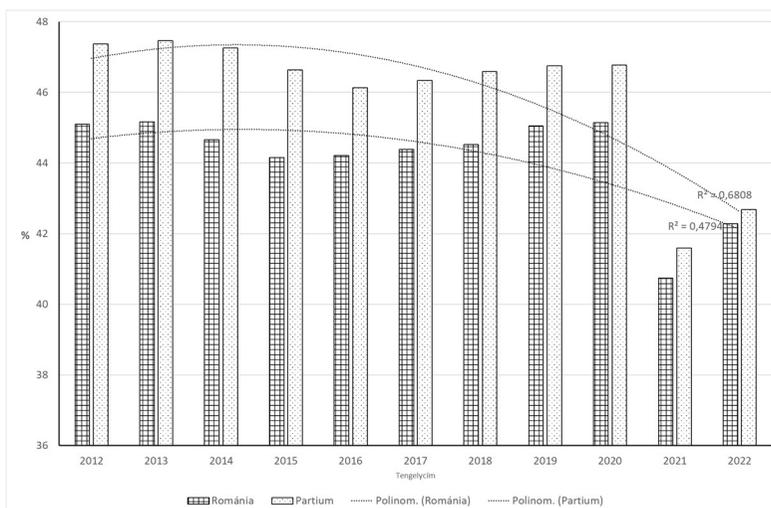
Az **aktív népesség** (*populatia activa*) a foglalkoztatottak és a munkanélküliek együttes száma (FOM102A, 2023.). A romániai Nemzeti Statisztikai Intézet számítási módszertanának változása szintén érintette, de itt a 2014 előtti és utáni értékek között mégsem tapasztalható drasztikus elmozdulás.

2. táblázat: Az aktív népességszám (1000 fő) alakulása Romániában és a Partiumban 2012-2022 (Adatforrás: INSSE, FOM102A)

Evolution of the active population (1000 persons) in Romania and the Partium counties 2012-2022 (Data source: INSSE, FOM102A)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Románia	9063,4	9042,9	8910	8776,8	8735,8	8717,9	8696,4	8750,5	8736,9	7835,6	8051,2
Partium	971,4	969,6	962,2	945,9	930,5	929,7	929,5	927,6	924,8	817,2	834,6
Partium%	10,72	10,72	10,80	10,78	10,65	10,66	10,69	10,60	10,58	10,43	10,37

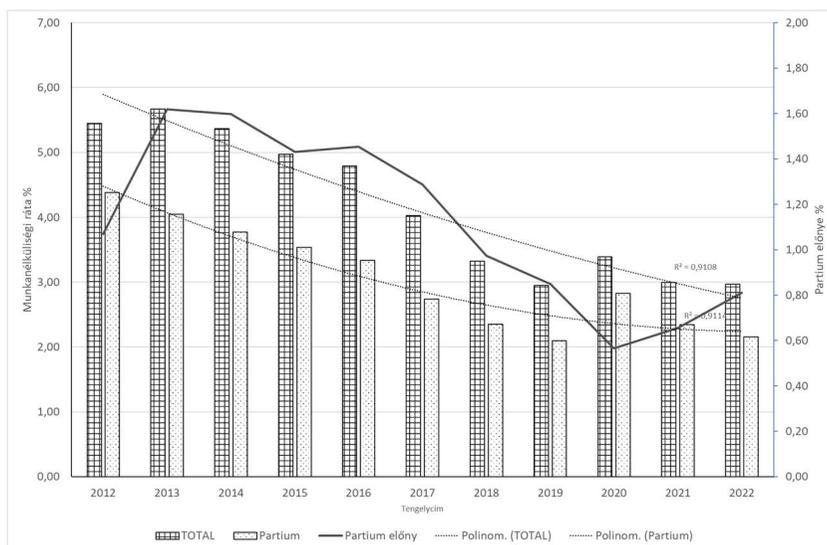
Az aktív népesség tekintetében is igaz két korábbi megállapítás. Az elmúlt évtizedben úgy Románia, mint a Partium esetében csökkenés tapasztalható, illetve a Partium mintegy 10%-kal járul hozzá az országos aktív népességhez (2. Táblázat). Ugyanakkor bizonyos fokú volatilitás jellemző erre az indikátorra, az ráták a 40-48%-os intervallumban mozognak. Főleg a Covid-hatás kapcsán jelenik meg egy jelentős visszaesés, illetve visszapattanás. Másrészt elletében a munkaképes-korú lakossággal az elmúlt évtized közepéig a stabilan magasabb partiumi aktivitási rátára az országos érték lassan kezdett felzárkózni, majd a covid időszakban a partiumi érték jelentősebb zuhanással közeledett jelentősen. A két ráta trendvonala egyértelműen a záródás irányába mutat. Az okok mélyebb vizsgálatot igényelnek, de a folyamat egyik összetevője minden bizonnyal a határon átvélő foglalkoztatás területén jelentkező időszakos problémák voltak (4. ábra).

4. ábra: A bruttó aktivitási ráta alakulása Romániában és a Partiumban 2012-2022
Evolution of the gross labour force participation rate in Romania and the Partium counties, 2012-2022 (Source, own ed. based on INSSE POP105A and FOM102A)

A *munkanélküliek létszáma* a munkaképes korú, munkára alkalmas, munkahely és számottevő jövedelem nélküli, azonnali munkára képes és hajlandó, a Nemzeti Munkaerőelhelyezési Ügynökség által nyilvántartott népességet jelenti (SOM101E, 2023.). Iskolai végzettségű, akik 60 napon belül nem találnak a végzettségüknek megfelelő munkát, automatikusan bekerülnek ebbe

a kategóriába. A *munkanélküliségi rátát* a munkanélkülieknek az aktív civil népességen belüli arányával fejezik ki (SOM103A, 2023.). Az adatok közigazgatási forrásból származnak és pontosabbak az általános rezidens népességből származtatott indikátoroknál.

5. ábra: A munkanélküliségi ráta aránya Romániában és a Partiumban (2012-2022) és a két ráta különbsége (Partium előny) Forrás: saját szerk. INSSE SOM101E alapján
Unemployment rates in Romania and the Partium counties (2012-2022) and the difference between the two rates (Partium adv.) Source: own ed. based on INSSE SOM101E)

A foglalkoztatás tekintetében kedvező tendenciák jellemezték a Kelet-Közép Európai országokat az elmúlt évtizedben. Ez Románia esetében is megmutatkozik, hiszen csökkenő munkanélküliségi trendek figyelhetők meg országosan és a Partiumban is. Ennek megfelelően a munkanélküliségi adatokban jelentős visszaesés következett be a Covid-időszakig, országosan a 2013-ban még félmillió föléi érték 2019-ig lefeleződött (257,8 ezer fő) és bár a Covid első évében növekedés figyelhető meg (296 ezer fő), 2021-től kezdve folytatódott a csökkenő tendencia. A Partium esetében is hasonló a dinamika, azzal a különbséggel, hogy regionálisan mindvégig kedvezőbbek, tehát relatív alacsonyabbak voltak a munkanélküliségi ráta értékei (5. ábra). Ami a létszámot illeti a 2012-es 42,5 ezer fős induló érték 2019-ig kevesebb, mint felére zsugorodott (19,5 ezer fő), majd a 2020-as megugrást (26 ezer fő) követően, 2021-től újra folytatódik a csökkenés (2022: 18 ezer fő). Az alacsonyabb értékek visszavezethetők a határmenti területek erőteljes iparosodására, illetve a nemzetközi ingázás lehetőségére is.

Ami a munkanélküliségi rátát illeti az Romániában a 3-6%-os tartományban, a Partiumban 2-4,5%-os tartományban mozgott a vizsgált időszak során. Összességében elmondható, hogy a romániai munkanélküliek 7,3-8,8%-a élt a Partium régióban. Ennek az aránynak a fejlődése U alakzatot mutat, tehát vizsgált időintervallum közepén jelentősen visszaesett, majd a covid-időszak elejére újra növekedett, de összességében a Partium részesedése ennél az indikátornál elmarad a többi mutató esetében tapasztalt 10% föléi arányoktól, ami kedvező sajátosságnak tekinthető a régió szempontjából. A partiumi ráta tehát jellemzően alacsonyabb, de a különbség zsugorodott 2013-2020 között, a vizsgált időszak túlnyomó részén. A Covid-megszorításokat követően ebben a tekintetben trendforduló következett be.

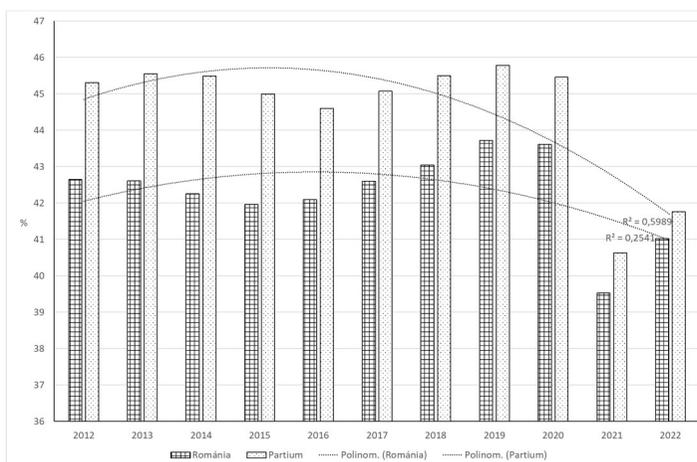
A *foglalkoztatottak* létszáma az alkalmazottak, vállalkozók, egyéni és családi vállalkozók létszámát tartalmazza, viszont nem foglalja magába a védelem, rendfenntartás, titkosszolgálatok, politikai és közhasznú civil szervezetek alkalmazottainak és a fogvatartottak számát (FOM103D, 2023.).

3. táblázat: A civil foglalkoztatottak számának (1000 fő) alakulása Romániában és a Partiumban 2012-2022 (Adatforrás: INSSE, FOM103D)

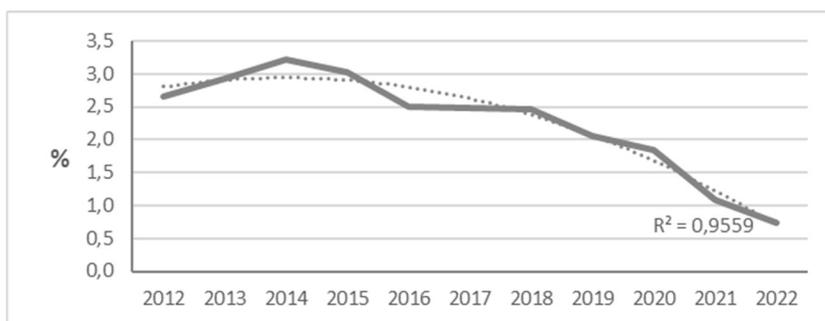
Evolution of the number of civilian employees (1000 persons) in Romania and the Partium counties, 2012-2022 (Data source: INSSE, FOM103D)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Románia	8569,6	8530,6	8431,7	8340,6	8317,6	8366,8	8407,5	8492,6	8440,8	7600,8	7812,1
Partium	928,9	930,4	926	912,5	899,5	904,3	907,6	908,2	898,6	798,1	816,6
Partium%	10,84	10,91	10,98	10,94	10,81	10,81	10,80	10,69	10,65	10,50	10,45

Ennél az indikátornál továbbra is érvényes az a korábban tett megállapításunk, amely szerint a Partium tizedét képezi a romániai egésznek (3. Táblázat). E viszonyrendszer tekintetében az elmúlt 10 év változásainak dinamikája megegyezik az aktív népesség esetében látottakkal. A Partium részarányának változásai a két indikátor esetében gyakorlatilag azonosak (corr: 0,985), mindössze a bruttó ráta mozog némileg alacsonyabb sávban (39-46% között) a foglalkoztatottak esetében, szemben az aktivitási rátával (6. ábra). Eszerint ezen indikátor esetében is tapasztalható a partiumi megyék relatív előnyének zsugorodása a vizsgált időszak végére (7. ábra).

6. ábra: A bruttó civil foglalkoztatási ráta alakulása Romániában és a Partiumban
Evolution of the gross civilian employment rate in Romania and the Partium counties

7. ábra: Partiumi foglalkoztatási ráta előnye az országos rátához viszonyítva 2012-2022
The difference between the gross civilian employment rate in Romania and the Partium counties (Partium adv.) 2012-2022 (Source: own ed. based on INSSE FOM103D)

A Partium területén mért ágazati megoszlás a feldolgozóipari (C.) ágazatban mutatja a legnagyobb (pozitív) eltérést az országos értékhez viszonyítva, a Partiumban közel 8%-kal magasabb az ágazat súlya (relatív eltérés +38%). Kisebb mértékben a mezőgazdaság (A., közel +17% relatív eltérés) és a szállítási (H, +8,6% RE) is magasabb értékeket mutat az országosnál. Öt olyan ágazat létezik, ahol a relatív eltérés 5% alatti, tehát gyakorlatilag nincs számottevő különbség az ágazati súly tekintetében Románia és a vizsgált térség között, főleg a közszolgáltatások területén, az alábbi ágazatokban: E (víz és hulladékgazdálkodás), P (tanügy), Q (egészségügy), S (egyéb szolgáltatások). Az összes többi gazdasági főágazatban a Partium lényegesen alacsonyabb súlya mérhető, főleg az amúgy országosan is alacsony súlyú főágazatok esetében mutatkozik itt jelentős relatív lemaradás pl. J. (Infokommunikáció, RE: -65%), M. (Tudomány-Technológia, -42%), N. (Közigazgatás, adminisztráció, -40%), K. (Pénzügy-biztosítás -38%), D. (Energetika), L. (Ingatlan tranzakció), R. (kultúra), B. (kitermelőipar) stb. főágazatok esetében (4. Táblázat).

Különösen aggasztó a magas tudás- pénz- és technologiaigényű, illetve az ezekhez kapcsolódó irányítási ágazatok regionális alulfejlettsége. Ez a differenciált perifériajelleggel van összefüggésben, a magas hozzáadottértékű ágazatok jelenléte tekintetében a régió egyértelműen perifériajellegű, ugyanakkor a feldolgozóipar magas súlya ezt inkább félperiféria-jellegű enyhíti. A határmenti elhelyezkedés, az EU-s fejlettebb infrastruktúrához való könnyű hozzáférés és a 2010-es években még mindig jellemzően EU-szinten sereghajtó jövedelmi viszonyok keresztmetszetében ez érthető állapot.

4. táblázat: A foglalkoztatottság abszolút és relatív CAEN2-ágazati⁸ eltérései Romániában és a Partiumi megyékben 2022-ben (saját szerkesztés, Forrás: INSSE, FOM102A)

Absolute and relative sectoral employment gaps between Romania and the Partium counties in 2022 (author's calculations, source: INSSE, FOM102A)

	Románia	Partium	Abszolút eltérés	Relatív eltérés
A	10,99	12,86	1,86	16,96493
B	0,59	0,44	-0,15	-24,9677
C	20,51	28,26	7,75	37,78317
D	0,67	0,44	-0,23	-34,5251
E	1,75	1,71	-0,04	-2,31025
F	9,82	8,34	-1,48	-15,0383
G	16,68	15,81	-0,87	-5,21486
H	6,47	7,03	0,56	8,651337
I	2,99	2,77	-0,22	-7,36694
J	3,40	1,19	-2,21	-65,0485
K	1,30	0,81	-0,49	-37,9158
L	0,45	0,32	-0,13	-29,3375
M	2,98	1,71	-1,27	-42,4935
N	4,42	2,65	-1,78	-40,1913
O	2,73	2,22	-0,52	-18,8586
P	4,99	4,81	-0,18	-3,52372
Q	6,36	5,99	-0,38	-5,91158
R	1,07	0,78	-0,28	-26,499
S	1,82	1,86	0,04	2,259204

⁸ A CAEN2 főágazatok hierarchiája elérhető itt: <https://www.incorpo.ro/en-us/caen/> (incorpo.ro)

5. táblázat: A CAEN2 főágazatokban dolgozó foglalkoztatottak arányában bekövetkezett abszolút és relatív (PER – partiumi relatív eltérés, RER – romániai relatív eltérés) változások Romániában és a Partiumban 2012 és 2022 között (saját szerkesztés, Forrás: INSSE, FOM102A)

Absolute (AD) and relative (RD) deviation of the share of persons employed in the main CAEN2 sectors in the Partium counties (NW) and Romania (RO) between 2012 and 2022 (author's calculations, source: INSSE, FOM102A)

	Partium	Románia	PER	RER
A	-20,02	-18,30	-65,62	-65,78
B	0,06	-0,17	2,86	-29,60
C	4,52	2,91	4,62	6,21
D	-0,09	-0,13	-26,53	-23,32
E	0,55	0,32	29,63	11,74
F	3,01	2,74	37,58	26,47
G	3,18	2,93	10,06	10,58
H	1,85	1,26	19,33	13,12
I	1,29	1,19	64,96	51,36
J	0,39	1,61	31,08	73,30
K	0,07	-0,03	-4,35	-10,79
L	0,04	0,08	0,00	12,10
M	0,68	1,05	45,83	40,39
N	1,12	1,41	52,11	33,81
O	0,34	0,49	4,02	11,09
P	0,47	0,43	-2,48	-0,20
Q	2,13	2,00	36,59	32,98
R	0,28	0,34	36,17	34,14
S	0,12	-0,13	-6,17	-15,05

Az elmúlt évtizedben számottevő ágazati elmozdulás történt. Ennek dinamikája ugyanakkor azonos a régió és országos szinten (abszolút eltérések $Corr=0,995$, relatív eltérések $Corr=0,885$), az eltérések viszonylag alacsony szintűek és jellemzően azonos irányba mutatnak. A leglátványosabb változás a mezőgazdasági ágazatban foglalkoztatottak arányának drasztikus visszaesése. A változások részben az Európai Unió csatlakozásának a következményei, részben viszont egy hosszabb tendencia részét képezik, ami már az ezredforduló óta követhető. A régióban az ágazatból a foglalkoztatottak közel kétharmada tűnt el az elmúlt évtizedben (2012: 305,4 ezer fő; 2022: 105 ezer fő), miközben az ágazat aránya a régió foglalkoztatásából 33%-ról 13% alá csökkent. Az országos folyamatok eredője is azonos. Abszolút értékben országosan és regionálisan is a feldolgozóipar (C.), kereskedelem (G.), építőipar (F.), egészségügy (Q) súlya emelkedett. A relatív eltérés esetében viszont a Partiumban a szálloda és vendéglátás (I), tudományos-technológiai (M), infokommunikáció (J), kulturális (R), adminisztráció (N), egészségügy (Q), építőipar (F) esetében történt a legjelentősebb pozitív, az energetika (D) esetében pedig a legjelentősebb negatív elmozdulás (5. Táblázat). A régióban tapasztalható jelentős pozitív elmozdulások hosszútávon éppen a legérzékenyebb lemaradásokat kompenzálhatják.

Az alkalmazásban állók létszáma meghatározott, vagy meghatározatlan időre, teljes munkaidejű (nem felfüggesztett) szerződéssel alkalmazottak átlagos száma (FOM104F, 2023.), egy évre számítva (a részmunka arányos figyelembevételével). Az előző indikátorokkal ellentétben (a munkanélküliek kivételével) az adatforrás nem a rezidens népesség alapján történő számításokból, hanem az alkalmazottak költségére vonatkozó primer adatgyűjtésből származik, így pontosabb képet ad a munkaerőről, mint a számításokból származó általános mutatók. Elemzésünkben külön is követjük az A-M CAEN2-es ágazatokban dolgozókat, mivel a régió tényleges gazdasági teljesítménye tekintetében ezeknek van különös jelentőségük: a versenyszféra jellemző ágazataiban munkaszerződéssel dolgozók száma (mezőgazdaság,

kitermelő és feldolgozóipar, energetika, közművek, építőipar, kereskedelem, logisztika, turizmus-vendéglátás, infokommunikáció, pénzügy és biztosítások, ingatlanügyek, szak-, tudományos és műszaki területen). Kimaradnak tehát a közszolgáltatások, védelem, rendfenntartás, adminisztráció, tanügy, egészségügy, társadalombiztosítás, kultúra, és egyéb szolgáltatási területén dolgozó alkalmazottak.

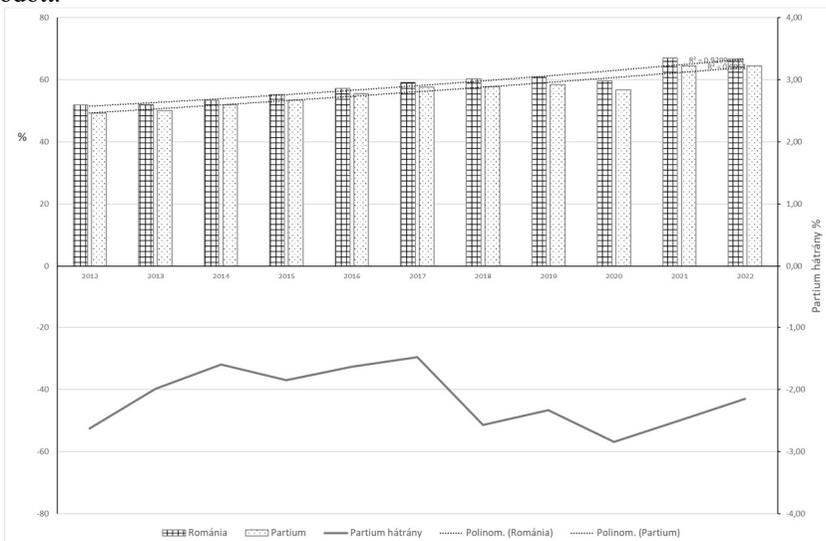
6. táblázat: Az alkalmazásban állók számának (1000 fő) alakulása Romániában és a Partiumban 2012-2022 (Adatforrás: INSSE, FOM104F)

Evolution of the number of employed persons (1000 persons) in Romania and in the surveyed Partium counties, 2012-2022 (1000 persons) (Data source: INSSE, FOM104F)

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Románia	4442,8	4443,5	4507,7	4611,3	4759,4	4945,8	5068	5164,4	5031,7	5094,2	5209,4
Partium	457,2	466,1	480,2	487,5	500	521	523,7	531	510,1	514,9	526,9
Partium%	10,29	10,49	10,65	10,57	10,51	10,54	10,33	10,28	10,14	10,11	10,12

Az alkalmazásban állók száma az első olyan indikátor, ami folyamatosan növekvő trendet mutat, tehát ellentétesen mozog az eddig bemutatott sarokszámokkal. Dinamikus növekedés figyelhető meg a vizsgált időszakban, úgy országos, mint regionális szinten: 2012 és 2022 között országosan a kiindulóérték 17,2%, a Partiumban pedig 15,2%-os növekedése figyelhető meg. Románia szintjén először 2018-ban érte el újra az alkalmazásban lévők száma az 5 millió főt (6. Táblázat), majd a két covid-év megtorpanását követően az utolsó vizsgált évben 5,2 millió főn maximalizálódott. A trendből úgy tűnik, hogy még van tere a lassú további bővülésnek is.

A Partium esetében 2016-ban érte el a félmilliót az alkalmazottak száma, a maximum pedig már 2019-ben közvetlenül a világvárványt megelőzően bekövetkezett, ezt az értéket pedig a járványt követően sem sikerült újra elérni. Ennél a mutatónál is elmondható, hogy a Partium a tizedét teszi ki az országos értéknek, ez az arány az időszak első harmadában növekvő jellegű volt és a csúcsot (10,65%) 2014-ben elérve trendforduló következett. Az időszak második részében a Partium aránya csökkenő tendenciájú, a részarány a Covid időszak után 10,2%-on stabilizálódott.

8. ábra: Az alkalmazásban lévőknek a foglalkoztatottakhoz mért aránya 2012-2022 (saját szerk. INSSE FOM102A és FOM104F alapján)

Share of employment in total employment 2012-2022 (own ed. based on INSSE FOM102A and FOM104F)

Románia egyik sajátossága, hogy az alkalmazásban állók száma és a foglalkoztatottak száma között igen magas relatív eltérés mutatkozik, ami részben a teljes kelet-közép európai térség regionális sajátossága (pl. az igen magas, de idehaza nem regisztrált migrációs veszteség következménye), részben pedig a két indikátor eltérő módszertan (pl. a mezőgazdasági szektor esetén) szerinti logikájából fakad. A nagy eltérés ellenére az elmúlt 10 évben a két érték jelentős közeledése figyelhető meg. Míg 2012-ben a foglalkoztatottak számának alig több mint felét találjuk meg regisztrált alkalmazottként (2012: 51,8%), addig ez az arány 2022-ben már elérte a kétharmados arányt (8. ábra). A Partium esetében is hasonló tendencia mutatkozik (49,2%-ról, 64,5%-ra), bár meglepő módon itt némileg alacsonyabb arány mérhető, az országoshoz viszonyítva, ez a relatív lemaradás az 1-3%-os sávban ingadozott az elmúlt évtizedben. Ennek egyik oka lehet az erre a határszakaszra jellemző határon átnyúló ingázás is.

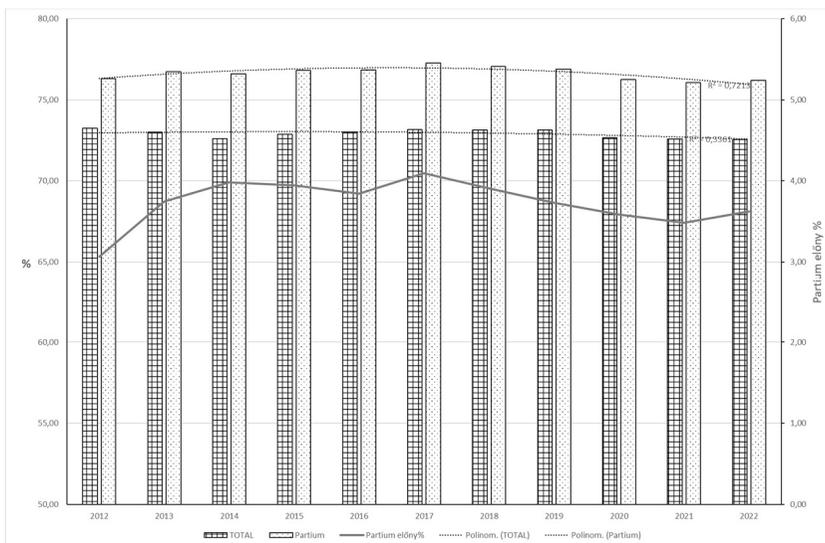
Az országos érték növekedése (16,2%) a vizsgált időszak egészére nézve biztató, az utolsó vizsgált évben jelenik meg a csúcstérték, de e biztató trend ellenére a dinamika nem mutat jelentős további bővülési lehetőséget, a 4 millió körüli értéket munkaerőimport nélkül nehezen lehetne elérni. A partiumi üveglafon-szerű csúcstérték már korábban, 2019-ben bekövetkezett. Itt alacsonyabb szintű a dinamika, a teljes időszak tekintetében 15%. A Partium kapcsán jó hír, hogy a versenyszféra relatív aránya eddig is magasabb volt, bizonyos években a 11%-os értéket is meghaladta (7. Táblázat), bár ez az előny és ezzel együtt a régió súlya 2018-tól jelentősen mérséklődött (2022: 10,6%)

7. táblázat: Az A-M. CAEN2-ágazatokban dolgozó alkalmazásban állók számának (1000 fő) alakulása Romániában és a Partiumban 2012-2022 (Adatforrás: INSSE, FOM104F)

Evolution of the number of persons employed in CAEN2 sectors A-M (1000 persons) in Romania and the Partium counties, 2012-2022 (Data source: INSSE, FOM104F).

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Románia	3253,8	3243,7	3273,3	3360,1	3474,2	3618,8	3707,5	3777,9	3655,6	3697,5	3780,3
Partium	348,8	357,7	367,8	374,5	384,2	402,6	403,6	408,3	388,8	391,6	401,4
Partium%	10,72	11,03	11,24	11,15	11,06	11,13	10,89	10,81	10,64	10,59	10,62

A versenyszférára jellemző AM CAEN2-ágazatokban dolgozók aránya az összes alkalmazásban lévőhöz viszonyítva meglehetősen stabil. Romániai szinten ez az arány a teljes időszakban a 72-74%-os, a Partium esetében pedig magasabb, a 76-78%-os sávban mozog, ami a régióknak stabil 3-4% közötti előnyt biztosít (9. ábra).

9. ábra: Az A-M. CAEN2-ágazatokban dolgozók aránya az alkalmazásban állók számához viszonyítva Romániában és a Partiumban 2012-2022. (saját szerk. INSSE, FOM104F alapján)

Share of persons employed in A-M. CAEN2 sectors as a percentage of the employed population in Romania and the Partium counties, 2012-2022 (own ed. INSSE, based on FOM104F)

2022-ben az A-M. ágazatok szerinti megoszlásban jelentős eltérés mutatkozik az országos és a partiumi regionális alkalmazotti struktúra tekintetében. Ez a feldolgozóipar (C.) feltűnő partiumi részarányában mutatkozik meg elsősorban, hiszen az elmúlt évtizedes relatív csökkenés ellenére (a Partiumban az ágazat részaránya jelentősen mérséklődött⁹ pl. a 2014-ben regisztrál 47,5%-os maximumot követően) még 2022-ben is 40% fölötti részesedéssel bírt az A-M. ágazatokban alkalmazottak körében, míg országosan a feldolgozóipar aránya (szintén relatív térvesztés mellett) 2022-re 30% alá mérséklődött.

A feldolgozóipar kiemelkedő felülreprezentáltsága mellett (abszolút értékben 12,4%-os előny 2022-ben) még szállítási (H) ágazat regionális súlya haladja meg az országos értéket, ami az ismert kapuvárosi funkciók (Nagyvárad, Arad, Szatmárnémeti) ismeretében nem meglepő, továbbá egy enyhe felülreprezentáltság a mezőgazdasági ágazat esetében is mérhető. A feldolgozóiparban mért kiugró érték árát lényegében az összes többi, eddig nem említett ágazat „fizeti meg”, a turizmus és az építőipar még alig marad el az országos aránytól, de az összes többi ágazat jelentős aránybeli lemaradást mutat, különösen a szolgáltatói szektoron belül az infokommunikációs, pénzügy-biztosítás és a tudományos-technológiai (J., K., M.) ágazatok alulreprezentáltsága szembevető (8. Táblázat).

8. táblázat: Az alkalmazottak megoszlásának abszolút és relatív ágazati eltérései Románia és a Partiumi megyék között 2022-ben (saját szerkesztés, Forrás: INSSE, FOM104F).

Absolute and relative sectoral differences in the distribution of employees between Romania and the Partium counties in 2022 (own calculations, source: INSSE, FOM104F).

Ágazat	2022RO%	2022P%	Abszolút eltérés	Relatív eltérés
A	3,32	3,54	0,22	6,635236
B	1,18	0,85	-0,32	-27,4105
C	29,46	41,89	12,44	42,21692

⁹ Létszámbeli stagnálás/enyhe növekedés mellett.

D	1,34	0,90	-0,44	-32,7982
E	2,75	2,40	-0,35	-12,8196
F	11,49	10,58	-0,91	-7,90335
G	23,80	20,43	-3,38	-14,1909
H	7,53	8,33	0,80	10,6209
I	4,93	4,64	-0,29	-5,89932
J	6,08	2,00	-4,08	-67,1363
K	2,29	1,29	-0,99	-43,4322
L	0,77	0,59	-0,18	-22,9219
M	5,07	2,55	-2,51	-49,6003

Ami az elmúlt évtizedben bekövetkezett változásokat illeti tapasztalható egyfajta eltolódás a szekundér szektor irányából a tercier szektor felé. Még meglepőbb talán a mezőgazdaság ágazatban történő alkalmazottság bővülése, különösen annak fényében, hogy a foglalkoztatottsági és az alkalmazottak létszáma közötti szakadék egy jelentős hányada ebből a szektorból származik¹⁰. Országos szinten három ágazatban csökkent az alkalmazottak létszáma az elmúlt évtizedben: a kitermelőipari (B.), energetikai (D.) szektorban meredeken, míg a pénzügy-biztosítási (K.) ágazatban mérsékelt csökkenés tapasztalható. Az első két esetben az általános gazdasági trendek mellett valószínűsíthető a zöld átállás hatása, míg ez utóbbi esetben talán már a digitalizáció játszik jelentősebb szerepet. A Partium esetében ugyanezen ágazatok mellett még az ingatlanpiaci (L.) is enyhe visszaesést mutat, igaz, hogy cserébe az eleve kisebb súlyú kitermelőipar visszaesése itt sokkal mérsékelt volt. A legnagyobb részarányal bíró feldolgozóipar országosan és regionálisan is nagyon mérsékelt létszámbővülést jelez. A legjelentősebb létszamarányos elmozdulást országosan és regionálisan is az infokommunikációs szektorban (J. – országosan +95%-os, regionálisan +90%-os létszámbővüléssel) mutatkozik, ezt a turizmus-vendéglátás (+62% országosan, +65% Partiumban) követ, annak ellenére, hogy a covid időszakban ez utóbbi a szektorban jelentős törés következett be (9. Táblázat).

9. táblázat: A CAEN2 főágazatokban dolgozó foglalkoztatottak arányában bekövetkezett abszolút és relatív (PER – partiumi relatív eltérés, RER – romániai relatív eltérés) arányváltozások Romániában és a Partiumban 2012 és 2022 között (saját szerkesztés, Forrás: INSSE, FOM104F).

Absolute and relative changes in the share of persons employed in the main CAEN2 sectors (in relative dev.) in Romania and the Partium counties between 2012 and 2022 (author's calculations, source: INSSE, FOM104F).

Ágazat	Partium	Románia	PER	RER
A	0,77	0,13	47,34	20,9
B	-0,17	-0,79	-3,79	-30,5
C	-4,22	-3,24	4,56	4,7
D	-0,48	-0,76	-24,73	-25,9
E	-0,11	-0,30	10,13	4,8
F	1,28	0,54	30,93	21,9
G	-0,30	0,50	13,41	18,7
H	1,14	-0,30	33,33	11,7
I	1,40	1,39	64,72	61,7
J	0,79	2,46	90,50	94,9

¹⁰ A mezőgazdasági szektorban foglalkoztatottak száma a vizsgált 10 éves időintervallumban 2510 ezerről 859 ezerre zuhant országosan (305 ezerről 104 ezerre a Partiumban), miközben a mezőgazdaságban alkalmazottak száma számottevően növekedett ugyanezen az időszakon (Romániában 104 ezerről 125 ezerre, Partiumban pedig 9,6 ezerről 14 ezerre). Ez egyfajta professzionálisizációt mutathat, a háztáji és őstermelői típusú gazdaságok számának leépülése mellett, az üzemszerű gazdálkodás felé tolódik el az ágazat tevékenysége.

K	-0,54	-0,67	-18,68	-10,2
L	-0,12	-0,01	-4,33	15,0
M	0,55	1,06	46,37	46,9

Partiumi munkaerőpiaci összefüggések vizsgálata

A vizsgálatból látható, hogy a Partiumi megyéknek 10%-os súlya van a Romániai munkaerőpiacon. A partiumi megyék fajlagos munkaerőpiaci mutatószámai (aktivitási ráta, foglalkoztatási ráta, alkalmazottak aránya) némileg kedvezőbbek az országos értéknél, de ez az előny a vizsgált évtized végére elfogyott, vagy jelentős mértékben mérséklődött. A partiumi regionális munkaerőpiac fő jellegzetessége az alacsonyabb szintű munkanélküliség és a határon átívelő ingázás lehetősége mellett, az a feldolgozóipar (C.-ágazat) és a szállítások (H.) számottevően magasabb súlyában rejlik. Mindkettő földrajzi sajátosságban gyökerezik és a térség romániai határ- és kapufunkciójával függ össze.

A feldolgozóipar (C.) és a szállítás (H.) ágazatainak relatív súlyához kapcsolódó eredményünket statisztikai próbával is megpróbáltunk visszaigazolni (10. Táblázat). A romániai megyéknek belül előbb két csoportot határoztunk meg (partiumi, nem-partiumi megyék), majd ebben a bontásban egyszempontos varianciaanalízist futtatunk le R programban (10. Táblázat), a két vizsgált ágazat (C. és H.) együttes alkalmazottakon belüli arányára. Az eredmény szignifikáns, de gyenge összefüggést mutatott.

10. táblázat: Az egyszempontos varianciaanalízis eredménye a partiumi megyékre

Result of the one-way ANOVA for the Partium counties

Kategóriák	Átlag	Szórás
Partiumi megyék	9,9167	2,1573
Nem partiumi megyék	6,7303	2,7902
ANOVA		
F-érték	5,985	
Szignifikancia	0,0189*	

Feltételezve, hogy a feldolgozóipar (C.) és a szállítás (H.) ágazatok relatív súlya alapvetően a nyugati határmenti fekvésből és a kapufunkcióból fakad egy kontrollvizsgálatot is végeztünk, amelyben a partiumi mintából eltávolítottuk a magyar határral nem érintkező két megyét, viszont befoglaltuk az azzal érintkező bánági egységet, Temest (11. Táblázat). Az így létrejövő négyes megyecsoportra újra lefuttattuk a vizsgálatot, az eredmény szignifikanciaszintje pedig emelkedett. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy ténylegesen a kapufunkció a magyarázó tényező.

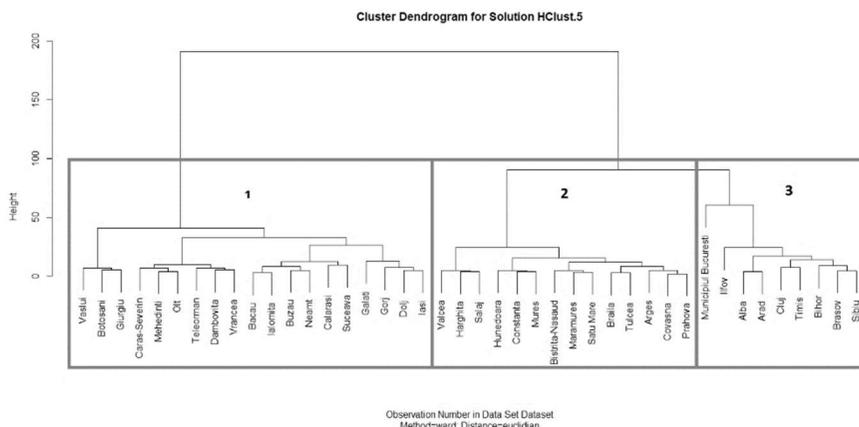
11. táblázat: Az egyszempontos varianciaanalízis eredménye a nyugati határmegyékre

Result of the one-way ANOVA for the four bordering counties

Kategóriák	Átlag	Szórás
Partiumi megyék	11,3577	2,1635
Nem partiumi megyék	6,6625	2,5982
ANOVA		
F-érték	12,1	
Szignifikancia	0,0012*	

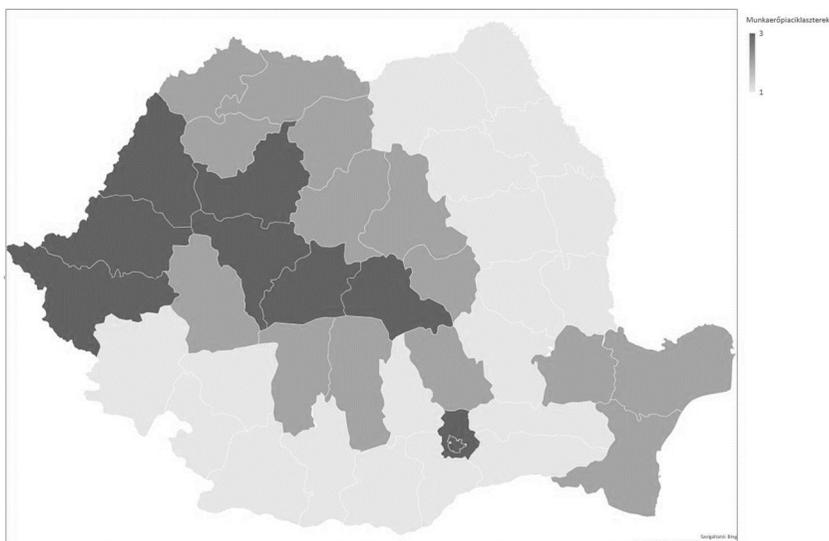
A partiumi térség belső munkaerőpiaci koherenciája vizsgálatának elvégzéséhez hierarchikus klaszterelemzést végeztünk Románia megyéire a legfontosabb munkaerőpiaci indikátorokra (munkaképes lakosság aránya, aktivitási-, foglalkoztatási- és munkanélküliségi ráta, az alkalmazottak a foglalkoztatáson belüli aránya, a feldolgozóipari és szállítási szektoron belüli

alkalmazottak aránya). Az eredmények három főklaszter létezését mutatják (10. ábra), amelyek a térszerkezeti viszonyokkal is szoros összefüggést mutatnak. Az eredményt térképen ábrázoltuk (11. ábra).

10. ábra: Munkaerőpiaci klaszterelemzés a romániai megyékre 2022 (Saját szerk.)
Labour market cluster analysis for Romanian counties 2022 (Own ed. R-project)

A 3-sal jelölt klaszter kilenc megyét foglal magába, amely a legdinamikusabb gazdasági és munkaerőpiaci viszonyokkal jellemezhető megyéket jelenti. Folytonos területet alkot a magyar-román határtól (Temes, Arad, Bihar megyék), ami egyben EU belső határ is, a nyugat romániai térben központi helyet elfoglaló Kolozs megyén keresztül Dél-Erdély irányába (Fehér, Szeben, Brassó megyék) a legfontosabb infrastrukturális pályákat követve. Bukarest és az elővárosi övezetét magába foglaló Ilfov megye szigetszerűen jelennek meg. A második klaszter a közepesen teljesítő (14) megyéket foglalja magába és ezek pufferövezet-szerűen veszik körül a „fejlett” klasztert magukba foglalva a fejletlenebb erdélyi és partiumi megyéket és a legfejlettebb délieket (Vâlcea, Argeș, Prahova), összekapcsolva a legfejlettebb klaszter két különálló darabját. A közepes klaszterhez külön területként tartozik három, az ország délkeleti sarkába fekvő megye fontos kikötővárosokkal. A legfejletlenebb klaszter kifliszerűen elhelyezkedve az összes moldvai (8), továbbá 10 déli és egy bánági (Krassó-Szörény) megyét foglalja magába.

11. ábra: A munkaerőpiaci klaszterelemzés térképi ábrázolása 2022 (saját szerkesztés)
Labour market cluster analysis map 2022 (own editing)

Következtetések

A magyar-román államhatár egyben jelentős európai választóvonal is munkaerőpiaci jellemzők tekintetében. Románia északnyugati megyéi ugyanakkor pufferövezetet képeznek és némileg puhítják ennek a választóvonalnak a kontrasztját, azáltal, hogy a határvidék megyéire jellemző értékek, ha enyhe mértékben is, de magasabbak, tehát köztes értéket képeznek a Közép-Európára jellemző magasabb szintek felé. A régió alapsajátosságai a félperiférijelleg irányában mutatnak (magasabb relatív foglalkoztatás, alacsonyabb munkanélküliség, a feldolgozóipari ágazat kiemelkedő súlya), illetve a tranzitszerepkörhöz és kapufunkcióhoz kapcsolódnak (szállítási ágazat magasabb jelenléte). Ezen mutatók alapján azonban a partiumi megyék két alcsoportra oszthatók: a déli Arad, Bihar kapumegyék félperifériaként már megkezdtek a felzárkózást a romániai gazdasági centrumhoz, míg az észak-partiumiak (Szatmár, Szilágy, Máramaros) inkább stagnáló jellegűek. A regionális sajátosságok nyilván nem a „partiumiságból”, hanem a határmenti jellegből fakadnak, a határmenti megyékre elvégzett vizsgálattal markánsabban kimutathatók, az amúgy a Partium egészénél is mérhető regionális jellemzők.

Irodalomjegyzék

- *. (2024.. 01. 17.). *incorpo.ro*. Forrás: CAEN Codes - Nomenclature: <https://www.incorpo.ro/en-us/caen/>
- CON103I. (2023). PIB pe macroregiuni, regiuni de dezvoltare si judete - calculat conform CAEN Rev.2 - 2021. Institutul Național de Statistică. Letöltés dátuma: 2024.. 01. 10., forrás: <http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table>
- EUROSTAT. (2023.. 06. 21.). Employment and activity by sex and age - annual data. Letöltés dátuma: 2024.. 01. 10., forrás: [https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/product/page/lfsi_emp_a\\$defaultview](https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/product/page/lfsi_emp_a$defaultview)
- FOM101A. (2023.). Resurse de munca pe sexe, macroregiuni, regiuni de dezvoltare si judete. Institutul Național de Statistică. Letöltés dátuma: 2024.. 01. 15., forrás: <http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table>

- FOM102A. (2023.). Populatia activa civila pe sexe, macroregiuni, regiuni de dezvoltare si judete. Institutul Național de Statistică. Letöltés dátuma: 2024.. 01. 10., forrás: <http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table>
- FOM103D. (2023.). Populatia ocupata civila pe activitati ale economiei nationale la nivel de sectiune CAEN Rev.2, sexe, macroregiuni, regiuni de dezvoltare si judete. Institutul Național de Statistică. Letöltés dátuma: 2024.. 01. 10., forrás: <http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table>
- FOM104F. (2023.). Numarul mediu al salariatilor pe activitati ale economiei nationale (sectiuni si diviziuni) CAEN Rev.2, sexe, macroregiuni, regiuni de dezvoltare si judete. Institutul Național de Statistică. Letöltés dátuma: 2024.. 01. 10., forrás: <http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table>
- FOM106E. (2023.). Castigul salarial nominal mediu net lunar pe activitati ale economiei nationale (sectiuni si diviziuni) CAEN Rev.2, sexe, macroregiuni, regiuni de dezvoltare si judete. Institutul Național de Statistică. Letöltés dátuma: 2024.. 01. 10., forrás: <http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table>
- GOECKE, H.–HÜTHER, M. (2016.). Regional Convergence in Europe. *Intereconomics*, 51., 165–171. doi:<https://doi.org/10.1007/s10272-016-0595-x>
- HORECZKI, R.–RÁCZ, S.–BILASCO, S.–SZILÁGYI, F. (2023.). Evolution of urbanisation and metropolitan development in Romania. *Deturope*, 15 (2), 28-47.
- INT104D. (2023.). Cifra de afaceri din unitatile locale active, pe activitati ale economiei nationale la nivel de sectiuneCAEN Rev.2, clase de marime dupa numarul de persoane ocupate, macroregiuni, regiuni de dezvoltare si judete, preturi curente. Institutul Național de Statistică. Letöltés dátuma: 2024.. 01. 10., forrás: <http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table>
- KOCZISZKY, G.–SZENDI, D. (2023.). Analysis of the expected development paths of Central-Eastern European countries between 2022 and 2025. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 20 (2), 14-30. Letöltés dátuma: 2024.. 01. 10., forrás: https://www.strategiaifuzetek.hu/files/746/2023-2_02.pdf
- LIPTÁK, K.–TÓTH, Z.–VERES, L. (2014.). Tér szerkezeti változások kistérségi és települési szinten a rendszerváltás óta. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 9 (2), 83-89. Letöltés dátuma: 2024.. 01. 10., forrás: https://www.strategiaifuzetek.hu/files/357/83_2014-2374z_2014_2.pdf
- MINISTERUL MUNCII ȘI SOLIDARITĂȚII SOCIALE. (2023.. 12. 29.). Comunicat de presă: Executivul a aprobat un contingent total de 100.000 de lucrători nou-admiși pe piața forței de muncă în anul 2024. București. Letöltés dátuma: 2024.. 01. 10., forrás: <https://mmuncii.ro/j33/index.php/ro/comunicare/comunicate-de-presa/7146-cp-contingent-29122023>
- PATRONATUL IMPORTATPRILOR DE MUNCA. (2021.). Guvernul a aprobat dublarea numarului de cetateni non-Eu care pot lucra pe teritoriul Romaniei in anul 2021. Letöltés dátuma: 2024.. 01. 10., forrás: https://www.pifm.ro/_files/ugd/06b95c_f13bd610b7e3454db0abfed010ffa346.pdf
- POP105A. (2023.). POP105A - Populatia rezidenta la 1 ianuarie pe grupe de varsta si varste, sexe si medii de rezidenta, macroregiuni, regiuni de dezvoltare si judete. Institutul Național de Statistică. Letöltés dátuma: 2024.. 01. 10., forrás: <http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table>
- SIMIONESCU, M.–LAZÁNYI, K.–SOPKOVÁ, G.–DOBEŠ, K.–BALCERZAK, A. (2017.). Determinants of Economic Growth in V4 Countries and Romania. *Journal of Competitiveness*, 9(1), 103-116. doi:<https://doi.org/10.7441/joc.2017.01.07>
- SOM101E. (2023.). Someri inregistrati la sfarsitul lunii, pe sexe, judete si localitati. Institutul Național de Statistică. Letöltés dátuma: 2023.. 01. 10., forrás: <http://statistici.insse.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table>

- SOM103A. (2023.). Rata somajului pe sexe, macroregiuni, regiuni de dezvoltare si judete. Institutul Național de Statistică. Letöltés dátuma: 2024.. 01. 10., forrás: <http://statistici.INSSE.ro:8077/tempo-online/#/pages/tables/insse-table>
- SURUBARU, N. C. (2020.). European funds in Central and Eastern Europe: drivers of change or mere funding transfers? Evaluating the impact of European aid on national and local development in Bulgaria and Romania. *European Politics and Society.*, 22-2., 203-221. doi:<https://doi.org/10.1080/23745118.2020>
- SZILÁGYI, F. (2019). *Partium–Reintegráció a magyar-román határvidéken*. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, Állam-és Jogtudományi Kar.
- SZILÁGYI, F. (2019-2.). The Concept of Partium Region. In F. Szilágyi, I. Süli-Zakar, M. Bakk, *PARTIUM - BORDERS, ETHNIC GROUPS AND TERRITORIAL DEVELOPMENT* (old.: 181-266.). Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar.
- SZILÁGYI, F.–ELEKES, T. (2020.). Changes in administration, spatial structure, and demography in the Partium region since the Treaty of Trianon. *Regional Statistics*, 101-119.
- SZILÁGYI, F.–MIKLÓSNÉ ZAKAR, A. (2021.). CENTRUMOK ÉS PERIFÉRIÁK MOZGÁSBAN – TÉRSZERKEZETI VÁLTOZÁSOK A PARTIUMBAN TRIANONTÓL NAPJAINKIG. *KISEBBSÉGI SZEMLE*, 6 (4), 43-71.
- TÓTH, G.–NAGY, Z. (2016.). Centrum periféria viszonyok Kelet-Közép-Európa térszerkezetében. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, 18-31. Letöltés dátuma: 2024.. 01. 10., forrás: https://www.strategiaifuzetek.hu/files/313/18_2016-1Strategiei+fuzetek_2016_I.pdf
- WILLIAMS, A.–JEPHCOTE, C.–JANTA, H.–LI, G. (2018.). The migration intentions of young adults in Europe: A comparative, multilevel analysis. *Population, Space and Place.*, 24. e2123. doi:<https://doi.org/10.1002/psp.2123>

Gál Katalin¹¹- Pásztor Rita¹²

Rurális stratégiák az urbanizáció korában. Az Érmellék példája¹³

Amikor már a világ lakosságának a fele városokban él, fontos megérteni, hogy milyen fejlesztési irányokat fogalmaznak meg a vidéki térségek, és hogyan reagálnak az urbanizációs folyamatok által előidézett kihívásokra. Fontos figyelmet fordítani arra, hogy milyen lehetőségek állnak rendelkezésre a társadalmi jólét előmozdítása érdekében. A területi kohéziót vizsgálva Bihar megye érmelléki kistérségének 12 településén a 2021-2027-re szóló helyi fejlesztési stratégiák tartalmát elemeztük társadalmi, főképp demográfiai és gazdasági szempontból.

*Kulcsszavak: urbanizáció, területi kohézió, fejlesztési stratégia, Érmellék
JEL-Kód: J10, J40, R10*

Rural Strategies in the Age of Urbanization: The Example of Érmellék

When half of the world's population already resides in urban areas, it is important to understand what development directions rural areas are formulating and how they respond to the challenges caused by urbanization processes. Urbanization generally brings changes in the structure of the labor market, infrastructure, and the residential environment and community life. It is important to consider the impact of urbanization on various social groups, for example how the composition and dynamics of residential communities are changing, and how this affects inequalities and inclusiveness. Through analysis, we can gain a deeper understanding of the social consequences of urbanization. It is important to pay attention to what opportunities are available to promote social welfare. Examining the territorial cohesion, we analyzed the content of the development strategies for 2021-2027 in the 12 settlements of the sub-region of Bihar County from a social, mainly demographic and economic point of view. These can be considered the main factors affecting territorial cohesion.

*Keywords: urbanization, territorial cohesion, development strategy, Érmellék
JEL-Code: J10, J40, R10*

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2024.24>

Bevezetés

A 21. századot az „első urbanizációs századként” ismerjük el, hiszen a világ népességének több, mint fele már városokban él. Az EU-ban öt ember közül négy városon telepszik le. Ebben a vonatkozásban további növekedés várható, statisztikai prognózisok szerint a városi lakosság 2050-re eléri a 68%-ot. Ezek az adatok kiemelkedő fontossággal bírnak a településfejlesztési stratégiák szempontjából, mind a városi, mind pedig a vidéki területeken (ADR 2021).

Ahhoz, hogy megértsük egy rurális térség fejlesztési irányait és azt, hogy az egyes települések hogyan reagálnak az urbanizációs folyamatok kihívásaira, érdemes megvizsgálni, hogyan alakítja át az urbanizáció a társadalmi szerkezetet és a közösségi kapcsolatokat. Az urbanizáció általában változásokat hoz a munkaerőpiacon, a kulturális életben, valamint az infrastruktúrában és a szolgáltatások elérhetőségében is (Czikkely 2018). Az urbanizációs folyamat egyik következménye a vidékről a városba való vándorlás. Ez eredményezheti a vidéki

¹¹ PhD, szociológus, egyetemi adjunktus, Partiumi Keresztény Egyetem, Partium Christian University, katalin.gal@partium.ro

¹² PhD, szociológus, egyetemi adjunktus, Partiumi Keresztény Egyetem, Partium Christian University pasztor.rita@partium.ro

¹³ Jelen tanulmány a 2023-ban, a Magyar Tudományos Akadémia Domus Szülőföldi Ösztöndíjprogramja támogatásával megvalósult *Trendek és mintázatok az érmelléki munkaerőpiacon* című kutatás eredményeire épül.

területek demográfiai összetételének változásain túl – elöregedés, alacsony születési arányszám stb. – az elnéptelenedését is (Johnson – Lichter 2019). Ezzel összefügg a vidéki területek gazdasági, környezeti degradációja és a hátrányos helyzet kialakulása (Delgado-Viñas 2019). A vidéki lakosságra az alacsony vásárlóképesség jellemző, épp a munkalehetőségek korlátozottsága okán, illetve a mezőgazdasági vállalkozások visszaszorulás, megszűnése miatt (Masot – Gascon 2021). A falu hagyományos funkciója, amely kislétszámú népességet és mezőgazdasági tevékenységből származó jövedelemszerzési formát jelent, átalakult, nem áll fenn az a reláció, hogy a falun való élés mezőgazdasági munkát jelent (Beluszky – Sikos 2007). A településfejlesztési elemzésekben megjelennek a külső és belső erőforrások felhasználásának lehetőségeit vizsgáló elméletek. Napjainkban felértékelődött az endogén fejlődésméleti irány. E szerint a fejlődés a saját erőforrásokban rejlő potenciálra épül. Ide sorolhatók a térségi adottságok, amelyek megfelelő körülmények között felhasználhatóvá válnak, ösztönözhetőek (Bodnár 2020). Minden esetben a helyi adottságok és a helyi tényezők kulcsfontossággal bírnak a fejlesztési politikák sikerességének tekintetében, annál is inkább mert ezek segítik elő a fejlődés fenntarthatóságát (Dinya 2013, Káposzta 2014).

A „vidékfejlesztés” kifejezés általában arra a cselekvési csomagra utal és olyan kezdeményezéseket jelent, amelyek célja az életszínvonal javítása a városi területekhez közeli közösségekben, a tulajdonképpeni vidéki területeken és az elszigetelt területeken, beleértve gazdasági, társadalmi, környezeti/ökológiai dimenziókat. A vidékfejlesztés számos dimenzió mentén mérhető (Pavel – Moldovan 2017). Az EU vidékfejlesztési stratégiája segíti a releváns indikátorok meghatározását. Az Európai Unió kohéziós politikája erősebb, összekapcsoltabb, reziliensebb és prosperálóbb vidéki területek létrehozásában látja a fejlődés lehetőséget (Európai Bizottság 2024).

Románia vidéki jellemzői tükrözik az előzőekben felvetett tényezőket. Az országos statisztikai adatok szerint 2020-ban az ország lakosságának 46,1%-a élt vidéken, ugyan ez az arány 1972-ben még 62,4% volt. A közel 9 millió lakos él az ország területének 87%-án, vidéken a népsűrűség 62 fő/km², míg városi környezetben ez 522 fő/km². A megközelíthetőség tekintetében országos átlagban egy román vidéki régióban élő személy 87 percre talál a lakóhelyétől egy nagyvárost (200.000 lakos vagy annál több), egy közepes várost (100.000 lakosnál több) 60 percre talál, egy sürgősségi ellátást nyújtó kórház 25 perc alatt érhető el és egy középiskola 20 perc alatt. Ezek a tényezők idő- és térbeli hierarchiát generálnak a vidék és a város között. A városi térségek alakítják a helyi gazdasági teljesítményt, a demográfiai trendeket és a területi konnektivitást. Ugyanakkor utalnak a vidéki területek által felhalmozott hátrányokra is (ESPON 2022).

A vidéki települések helyzetének elemzése során fontos figyelembe venni, hogy hogyan befolyásolja az urbanizáció a demográfiai jellemzőket és az oktatási lehetőségeket a térségben. Például az elvándorlás és az öregező népesség kihívást jelenthet a közösségek számára. A fejlesztési stratégiák ezekre a kihívásokra próbálnak reagálni. Emellett fontos megvizsgálni, hogy hogyan lehetne elősegíteni a gazdasági fejlődést és az állampolgárok jólétét vidéken, figyelembe véve az esetleges korlátozott erőforrásokat és lehetőségeket. A területi kohézió megvalósításához szükséges tudni, hogy mi okozza az egyenlőtlenséget, ismernünk kell a terület sajátosságait társadalmi és gazdasági szempontból. Az oktatás, a vállalkozói környezet és a közigazgatás tekinthetők a területi kohézió alapvető pilléreinek.

A stratégiák olyan dokumentumok, amelyek ötvözik mindezeket az elemeket. A stratégia egymással összehangolt szándékok, döntések együttesét képezi, amelyhez a célok eléréséhez szükséges módok is helyet kapnak. A stratégia, a definíciók alapján, egy komplex fogalom, amely magában foglalja a célkitűzéseket, a megvalósításhoz szükséges erőforrásokat és eljárásokat, a jövőre vonatkozó víziókat (Balaton et al. 2007).

A területfejlesztési stratégiák általános célja a térségi hátrányok csökkentése, a rendelkezésre álló erőforrások hatékony felhasználása, valamint a fejlesztendő területek beazonosítása, a területi kohéziót elősegítő tényezők feltárása. A fejlesztési stratégiák célja lehet például a gazdasági diverzifikáció elősegítése, az oktatási és egészségügyi infrastruktúra fejlesztése,

valamint a helyi közösségek erősítése és összetartása (ADR 2021). A fejlesztési irányokat meghatározza a helyi materiális (magántőke, infrastrukturális tőke) és immateriális erőforrások felhasználása, azon belül is a természeti, a humán és a kulturális tőke gyarapodása (Bodnár 2020, Dinya 2013, Káposzta 2014). A vidék-város témában számtalan kutatás foglalkozik a vidékfejlesztési stratégiákkal és a jó gyakorlatok bemutatásával (Espon 2022, Dassis 2018, Masot- Gascon 2021).

Fő kutatási kérdésünk arra vonatkozik, hogy a közösségi szegénységgel jellemezhető települések fejlesztési stratégiáiban a helyi humán fejlettségi indexet (IDUL¹⁴) alkotó dimenziók, mint oktatás, gazdaság, egészség, milyen szerepet kapnak (Sandu 2020). Ehhez kapcsolódón, olyan kérdésekre keressük a választ, mint, hogy hogyan tervezik például a demográfiai változásokra reagálni, hogyan támogatják az oktatást és a képzést a közösségekben, milyen gazdasági intézkedéseket hoznak annak érdekében, hogy növeljék a helyi vállalkozások versenyképességét és fenntarthatóságát az egyes települések, valamint azt is vizsgáltuk, hogy milyen helyi erőforrásokra és lehetőségekre alapoznak a jövőbeli tervek. A kutatási kérdéseinket a szakirodalmi áttekintésre alapozva foglalmaztuk meg, ezek mentén vizsgáljuk a fejlesztési stratégiákat.

Bihar megyében, az Érmellék kistérség 12 településén végzett elemzés során a 2021-2027-re vonatkozó helyi fejlesztési stratégiákat tekintettük át. A terület sajátosságai tették érdekessé a vizsgálatot, amely arra vonatkozik, hogy a hátrányos, adott esetben elszigetelt kistelepülések milyen „távol” vannak az Európai Unió fejlesztési politikáktól, amelyek a területi kohéziós, területfejlesztési irányokat meghatározzák.

A vizsgálati terület a romániai Bihar megye északi részén fekvő kistérség, amelynek a néprajzi neve az Érmellék. Ez nem közigazgatási elnevezés. Jellemzően kistelepülések alkotják, többségi lakossága magyar, illetve jelentős számú a magyar roma közösség. Hátrányos helyzete rurális jellegéből, etnikai összetételéből, valamint gazdasági jellemzőiből fakad (Gál – Pásztor 2023). A mikro-régiót 14 közigazgatási egység alkotja (amelyből három város, egy nagy község és 10 kisebb község). Az egyes közigazgatási egységekhez kisebb falvak is tartoznak, így maga a települési hálózat összesen 46 településből áll.

A kutatás módszertani kerete

Kutatási kérdéseink arra vonatkoznak, hogy az önkormányzatok milyen célokat foglalmaznak meg a fejlődés érdekében, miben látják a térség erőforrásait, milyen társadalmi-gazdasági hatású tervek jelennek meg a fejlesztési stratégiákban, amelyek a lakosság szociális és gazdasági jóléte szempontjából fontosak lehetnek, ezen belül is hogyan segítik elő a foglalkoztatást, a szegénység csökkentését vagy éppen a vállalkozások fejlődését. Arra is választ kerestünk, hogy a diagnosztikus elemzések alapján milyen fejlődési irányokat azonosítottak be, valamint a további tervek indokoltságát mutatják-e az egyes települési elemzések. Kutatásunkban arra is kitérünk, hogy a SWOT (mivel ez minden dokumentum része) analízisekben, megjelennek-e endogén tőkeformák, amelyekre alapozva lehet fejlesztési sikereket elérni a lehetőségek, az erősségek között. Olyan elemeket kerestünk, amelyek a humán tőke, a természeti és a kulturális tőke aktivizálhatóságára utalnak. Ezek a tényezők összefüggést mutatnak az IDUL alkotta dimenziókkal is, amely a település elszegényedésére utal. Ez adja jelen kutatásunk újszerűségét. Választott módszerünk a dokumentumelemzés, melynek lényege, hogy a településfejlesztési stratégiákban megfogalmazott célokat, prioritásokat és javaslatokat feltárja és értelmezi. Elemzési szempontjaink az oktatásra, gazdaságra, egészségfejlesztésre, valamint a helyi erőforrások bevonására irányuló tartalmakat vizsgáltuk. Ezek a dokumentumok releváns információforrások a kutatási téma szempontjából. A stratégiák hosszú távú terveket,

¹⁴ IDUL: román betűszó *Indicele Dezvoltării Urbane Locale*, magyarul Helyi Humán Fejlettségi Index (Sandu 2020), a szövegben a továbbiakban is az IDUL rövidítést alkalmazzuk.

erőforrások hatékony felhasználására, versenyképesség növelésére vonatkozó javaslatokat is tartalmaznak (Poór 2016).

A stratégiák nyilvános dokumentumok, így azokat a települések honlapján sikerült elérni. Ettől csak két esetben tértünk el, ahol személyes megkeresés után kaptuk meg a dokumentumot. A kutatási területen ugyan 14 közigazgatási egység található, azonban két község esetében nem készültek el a fejlesztési stratégiák. Ebben a két esetben a demográfiai adatok aktualizálását a rendelkezésre álló népszámlálási adatok alapján végzetük. Az elemzés során törekedtünk egy szisztematikus elemzési folyamat kialakítására, az adatok strukturált vizsgálatára. Kerestük azokat a mintázatokat vagy kulcsfontosságú információkat, amelyek segítették a kutatási kérdések megválaszolását. A rendszerezés alapját demográfiai, iskolázottsági, foglalkoztatási adatok szolgálták, valamint a versenyképesség fejlesztésére utaló elemek. A kistérségi stratégiák elemzését kiegészítette két másik stratégia áttekintése is: az Észak-nyugati régió fejlesztési stratégiája és Bihar megye fejlesztési stratégiája. A következőkben a két dokumentum alapján az Érmellék helyzetére hatást kifejtő elemeket mutatjuk be.

Regionális adottságok, érmelléki jellemzők

A kutatási területre vonatkozó stratégiák áttekintése előtt, néhány gondolat erejéig reflektálunk a regionális és megyei fejlesztési stratégiák idevágó elemeire. A regionális és megyei fejlesztési stratégiák nem csupán gazdasági célokat szolgálnak, hanem közvetlen hatással vannak az emberek életminőségére, a társadalmi mobilitásra és az egyenlőtlenségekre is. Összegzésünk segít megérteni, hogyan érintik ezek a fejlesztési tervek az érmelléki helyi közösségeket, és milyen módon járulnak hozzá az egyenlőtlenségek csökkentéséhez. A különböző szintű stratégiákban megfogalmazott irányelvek célja az, hogy a meglévő lehetőségeket a lehető legjobban kihasználják, és a helyi stratégiai erőfeszítéseket összehangolják a nemzeti és európai szinten elfogadott fejlesztési irányelvekkel. Az Európai Unió fenntartható fejlődésre fókuszáló irányelvei alapján az Észak-nyugati fejlesztési régió célkitűzései a következők:

- Innováción és digitalizáláson alapuló versenyképes gazdaság,
- Fejlett humán és társadalmi tőke,
- Fenntartható, hiteles és vonzó lakókörnyezet,
- Felelősségteljesen kihasznált természeti környezet,
- Kiváló fizikai és digitális kapcsolat (ADR 2021).

A megyei stratégiai keretrendszer elemzése arra összpontosít, hogy a stratégia önkormányzati szinten kompatibilissé, megvalósíthatóvá váljon és integrálódjon a magasabb szintű stratégiai irányokba és prioritásokba (mint például regionális, nemzeti és európai szintű stratégiai célkitűzések). Bihar Megye Tanácsa öt területi szintű stratégiai kezdeményezést azonosított, amelyek közvetlenül hozzájárulnak a megye fejlesztési víziójának megvalósításához. Ezek a kezdeményezések a gazdasági és társadalmi fejlődést célozzák meg, figyelembe véve a megye különböző területeinek sajátosságait, erőforrásait, környezetét, valamint a specializáció és felszereltség szintjét, tiszteletben tartva a meghatározott fejlesztési elveket:

- Nagyvárad repülőtér modernizálása,
- gazdasági/vállalkozói környezet fejlesztése Telegd – Élesd térségben,
- fenntartható turizmus fejlesztése a Nyugati Szigethegységben,
- gazdasági környezet fejlesztése Belényesen és vonzáskörzetében,
- az Érmellék mikro-régió gazdasági megerősítése és sokszínűvé tétele (Bihar megye fejlesztési stratégiája 2022).

A fejlesztési elképzelések között található egy, az Érmellék gazdasági bázisának megszilárdítására és diverzifikálására vonatkozó is Margitta – Érmihályfalva – Székelyhid tengelyen. A stratégiából is egyértelműen körvonalazódik, hogy a Bihar megyei települések jelentős fejlődési eltéréseket mutatnak. Nagyvárad és Szalonta kivételével a megye összes városa stagnál vagy hanyatlik. Ebben a kontextusban a megyei stratégia kiemelt célkitűzése a tudásalapú gazdaság fejlesztése, ezáltal egy olyan gazdasági gyarapodás elindítása, amely képes

magas hozzáadott értéket generálni, magasan képzett humánerőforrást bevonni és kapcsolatot teremteni nemzetközi gazdasági szereplőkkel. Az urbanizációs törekvések a megyei célkitűzések központi elemét képezik, az urbanizációs folyamatok által előidézett kihívásokra és lehetőségekre reagálnak. Ez a célkitűzés megjelenik a megye kisvárosi körzeteinek esetében.

A stratégia szempontjából meghatározó a demográfiai helyzet. Ebben a kontextusban, a demográfiai kilátásokat az alábbi statisztikai adatok szemléltetik:

- A megye lakossága csökken (-6% az elmúlt 29 évben), ez a trend az összes megyei városban és a megye legtöbb községében is látható.
- A lakosság közel 50%-a városokban él.
- A 65 év feletti lakosság növekedése (5%) egyidejű a fiatal lakosság (14 év alattiak) 6%-os csökkenésével és a munkaképes korú lakosság (15-64 év) 2%-os növekedésével.
- a demográfiai öregedési mutató is emelkedik, 2021-re 100 fiatal (15 év alatti) lakosra 110 idős (65 év feletti) lakos jut.
- A demográfiai függőségi mutató is növekszik; minden 100 munkaképes korú lakosra (15-64 év) 47 eltartott (14 év alattiak és 65 év feletti) jut.
- A megye lakosságának átlagéletkora (2021-ben) 41,3 év, 1992-hez képest 15%-kal nőtt.
- Az átlagos várható élettartam (2021) 75,3 év, 1992-hez képest 10%-kal nőtt.
- A születések aránya Bihar megyében 8,8 ezrelék (2021), csökkenés tapasztalható az előző évekhez képest (2010-ben 10 ezrelék), hasonló a nemzeti (8,1) és a regionális (8,8) szinthez.
- A természetes szaporodás negatív (-5 ezer lakosra), hasonlóan a regionális (-4,3) és a nemzeti (-5,3) trendekhez.
- A halálzási arány növekszik, 2021-ben 13,8 elhunyt jut ezer főre, míg 2010-ben ez az arány 11,9 volt, miközben a regionális szinten 13,1, a nemzeti szinten pedig 13,4.
- Az csecsemőhalandóság csökken, 2021-ben 7,2 (2010-ben 9,5) ezrelék, hasonlóan a regionális (7,3) és a nemzeti (6,1) szinthez, ahol a trendek szintén csökkenőek.
- A migrációs mérleg pozitív (+551), azaz több ember érkezik a megyébe, mint amennyien elmennek, de ez inkább a vidéki környezetre (+1620) vonatkozik, mint az urbánusra (-1069) (Bihar megye fejlesztési stratégiája 2022, 46).

Egy terület oktatási tőkéje jó eszköze egy közösség azon képességének, amely a fenntartható és a hosszú távú fejlődés alapja. Az iskolai végzettség, az egészségi szint, a jövedelem mellett, kulcsfontosságú mutatója egy régió versenyképességének. Nehéz egy közösségnek a befektetések odavonzása, olyan lehetőségek megteremtése, amelyek jelentős hozzáadott értéket eredményeznek a közösségben és magas jövedelmet biztosítanak, abban az esetben, ha a térségben a felsőfokú végzettségűek aránya alacsony. Éppen ezért a felsőfokú végzettséggel rendelkezők számának növekedése minden térségben fontos. A népszámlálási adatok szerint a megye lakosságának 14%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel, hasonlóan a regionális és országos szinthez, ugyanakkor a lakosság 24%-a rendelkezik középiskolai végzettséggel, 13% általános iskolai végzettséggel, 3,5% pedig iskolázatlan (INS 2022). Számos más tényező is befolyásolja a gazdasági fejlődést és a társadalmi jólét szintjét, a demográfiai és oktatási tényezőkön túl, az egészségügyi helyzet, a természeti környezet és a területi sajátosságok is számítanak.

Bihar megyében, a városi és vidéki fejlesztési szintek között megmutatkozó eltéréseket szemlélteti a D. Sandu szociológus által kifejlesztett helyi humán fejlettségi index (IDUL). Az index 55-ös szintje alatti települések szegénynek tekinthetők. Az index összességében a települések közösségi tőkéjét méri az emberi, egészségi, életfontosságú és anyagi dimenziók szempontjából. Az indexet olyan mutatókból származtatják, mint az oktatásra, gazdasági teljesítményre és egészségi állapotra vonatkozó tényezők. Az index alacsony értékei a „községi szegénységre” utalnak (Sandu 2020). A Bihar megyei érték 49,9, az érmelléki települések átlag értéke pedig 44,6. Mindössze két település esetében találunk 55-nél magasabb értéket, ez pedig Margitta (60,1), illetve Érmihályfalva (59,3). Ezek az értékek alátámasztják a

kistérség hátrányos jellegét, megmutatkoznak a foglalkoztatási, az egészségi, a jóléti diszkerpanciák. Az érmelléki települések hátrányos helyzetét tekintve elmondhatjuk, hogy előregedő lakossággal rendelkezik, etnikai csere folyamata jellemzi, alacsony iskolázottsági szintű aktív lakossággal számolnak, valamint magas munkanélküliséggel néznek szemben. Gazdasági- társadalmi jellemzői a hátrányos helyzetet tartósítják (Gál – Pásztor 2023).

A településfejlesztési stratégiák elemzési eredményei

Az Érmellék kistérség Bihar megyéhez tartozó települései¹⁵ helyi fejlesztési elképzeléseinek a megismerése érdekében dokumentumelemzést készítettünk a 2021-2027-re vonatkozóan kidolgozott és elfogadott fejlesztési stratégiák felhasználásával. Két település esetében a fejlesztési terv elfogadása még folyamatban volt, így azok még nem voltak hozzáférhetők az elemzés időpontjában. A dokumentumelemzés során kitértünk a település-diagnózisok áttekintésére, majd két fő szempont szerint haladtunk: a humán erőforrás, illetve a gazdasági összetevők mentén. Így ötvöztük a társadalmi és gazdasági adatokat. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a stratégiák helyzetfeltáró-diagnózis fejezetei milyen mértékben és kontextusban tárják fel az illető település gazdasági szerkezetét és annak minden mutatóját. Másrészt a stratégiai célokat és irányokat is elemeztük, azt vizsgáltuk, hogy a gazdaságfejlesztési elképzelések milyen mértékben és milyen kontextusban jelennek meg ezekben a dokumentumokban.

A stratégiák elemzését megkönnyítette azok egységes szerkezete. A települési dokumentumok logikája szerint az első rész egy részletes települési diagnózist tartalmaz, amelyet egy SWOT analízis foglal össze, ezt pedig a víziók, célkitűzések meghatározása követi. A stratégiák erősségének tekinthető a bevezető történelmi részek kidolgozottsága. Ebben a vonatkozásban több dokumentum kulturális értékű. A diagnózis-elemzések komplex kutatási folyamatok eredményeit összegzik. Kielégítik a diagnózis műfajával szembeni standard elvárásokat (Poór 2016), vagyis az általános jellemzőkön túl kitérnek a földrajzi, demográfiai, gazdasági, infrastrukturális, kulturális szempontú adatokra. A felmérések sokszínű kutatási módszerek alkalmazásával készültek. A módszerek egyrészt szekundér adatelemzést tartalmaznak, másrészt primér adatgyűjtést szolgáló kvalitatív és kvantitatív eljárásokat, úgy, mint fókuszcsoporthozos interjú, szakmai interjú, illetve a kérdőíves felmérés. A szekundér elemzéshez felhasznált adatok hitelességét a források validitása garantálja. A felmérések általában megcélozták a lakosságot és a szakmai közösséget egyaránt.

A települések által kidolgozott stratégiákban számos közös kihívás és veszély szerepel. Demográfiai jelenségek közül több negatív tendencia is mutatkozik, mint a migráció, alacsony születési arányszámok, előregedés. Az elvándorlás minden településen érezhető és magába foglalja a szakképzett munkaerő csökkenését. Különösen aggasztó, hogy az elvándorlás főleg a fiatalabb korosztályt érinti, ami a gyerekszám csökkenéséhez vezet és az iskolák elnéptelenedését is maga után vonja. Ennek a hatása már most is megmutatkozik, mivel néhány településen már nincs óvodás gyermek és működő óvoda a térségben.

A munkaerőpiaci kínálat korlátozott, a létező foglalkoztatási lehetőségek nem biztosítanak elegendő munkahelyet a helyi lakosok számára. A térség minden településén megjelenik a szolgáltatási ágazat, azonban alacsony foglalkoztatottsággal. Ezek leginkább családi vállalkozásokként működnek. A helyi foglalkoztatási lehetőségek között alapvetően a mezőgazdasági tevékenységek, állattenyésztés és napszámos munka dominál. A munkaerő kiingázásával minden település szembesül. Az aktív lakosság foglalkoztatottsága helyben nem megoldott, ezért a munkavállalásnak a lehetőségét az ingázás teremti meg. A községek szintjén magas az ingázók aránya, de a városok munkavállalói között is vannak ingázók. A községekben a szakmai végzettséggel rendelkező személyek migrációja, különösen az urbanizált területek és

¹⁵ Ide tartozó települések, közigazgatási egységek: Érmihályfalva, Margitta, Székelyhid, Bihar diószeg, Biharfélégyháza, Érábrány, Érbogyoszló, Érkötvélyes, Érszemjén, Értarcsa, Érszöllős, Kiskereki, Szalacs, Vedresábrány/ Monospetri.

külföld felé történő elmozdulása tapasztalható. A legnagyobb felvevő pont Nagyvárad, de a külföldi (magyarországi) munkavállalás is gyakori, amely nem napi ingázást, hanem hetit vagy havit jelent. A feketemunka arányának növekedése is kihívást jelent a kistérség számára. A fekete/szürke zónában való foglalkoztatás negatív következményekkel jár a munkaerőpiacra, a helyi gazdaságra és a szociális ellátórendszerre.

Az is megfigyelhető, hogy az idősebb lakosság lassabban alkalmazkodik a jelenlegi világ változásaihoz és kihívásaihoz, különös tekintettel a mobilitás és a szakmai átképzés vonatkozásában. A munkaerőpiaci versenyképesség megszerzésében, kialakításában lemaradnak. A humán erőforrás helyzetére utal az is, hogy a lakosságnak egy jelentős része nincs sem munkavállalói, sem munkanélküli státuszban. A függőségi ráta, vagyis az aktívak és eltartottak aránya kedvezőtlenebb értékeket mutatnak, akár az országos, akár a megyei adatokhoz képest. A tartós munkanélküliség aránya ennek következtében magas. Ennek a folyamatnak a veszélyeként prognosztizálják a diagnózisok a szociális függőség kialakulását, amely további anyagi terhet jelent.

Annak ellenére, hogy jelentős a mezőgazdasági tevékenység, számos kihívás merül fel, mint például az infrastrukturális lemaradás, ami hátráltatja a terület agrárgazdaságának fejlesztését. A mezőgazdaságban dolgozók előregedése is problémát jelent. Úgy tűnik ez az ágazat kevésbé vonzó a fiatal munkavállalók számára. További kockázati tényezők, például aszály, árvíz, talajerózió is negatívan befolyásolják az ágazat hatékonyságát. A mezőgazdasági területeken történő agrár tápanyagok ellenőrizetlen kijuttatása talajeróziót és a talajvíz kémiai szennyeződését okozza. A termékek értékesítése is problémát jelent a térségben, hiányoznak a jól kidolgozott ellátási láncok, valójában – kevés kivétellel – ezek önszerveződő, kvázi informális módon zajlanak.

Az elemzések eredményeként néhány település esetében a szegénység, a társadalmi inklúzió hiánya kiemelt problémaként jelenik meg. Az esetek többségében ennek etnikai színezete is van. A magas arányú roma lakosság kedvezőtlen társadalmi-gazdasági helyzete felerősíti ennek a kérdéskörnek az intenzitását.

A fejlesztési tervekben feltüntetett népességi adatok érdekessége, hogy jelentős eltérést mutatnak a 2021-es népszámlálási adatokhoz viszonyítva. Ha az egyes települési népességi adatokat nézzük, akkor közel 74.300 fő az Érmelléken élők száma, miközben ez a népszámlálás szerint csupán 66.233 fő. Az igen magas eltérés elgondolkodtató, mert ez a közel nyolcezer fő különbség három közép méretű érmelléki község teljes lakosságát tenné ki. A legnagyobb az eltérés Margitta esetében, ott 17.614 lakost említ a fejlesztési terv, miközben a népszámlálásba alig több, mint 13.000-en kerültek be. Két ezer fős eltérés van a Székelyhíd város lakossági adatai között. Jelentős az eltérés Bihardiószeg és Érsemjén esetében is, közel 600 fő mindkét településen. Szintén többellett számolnak Érbogyoszlón is, itt 300 fő az eltérés. Ennek az a magyarázata, hogy a fejlesztési tervek még a 2011-es népszámlálás adataira támaszkodnak, hiszen a stratégiák frissítése korábbra volt ütemezve, mint a legutolsó népszámlálás. Azonban a forrásokban a népszámlálási időponthoz közel eső adatforrásokat használtak. A népességi adatok központi és helyi értékei közötti különbségek magyarázata véleményünk szerint abban rejlik, hogy helyi szintű értékek a közömbös állampolgári magatartással kevésbé szembesülnek, a háztartásokról, ezek személyi összetételéről naprakész adatokkal rendelkeznek az önkormányzatok, aktuálisabb adatokkal rendelkeznek a helyi roma közösség demográfiai jellemzőiről, valamint az alkalmanként külföldön dolgozók helyzetéről. A települések humán erőforrásának vizsgálatában további pontatlanságokat generálhatnak ezek az adatok.

A kialakított víziók célul tűzik ki ezeknek a problémáknak a megoldását. A víziók sorát az infrastruktúra és a mezőgazdaság fejlesztése vezeti. Az úthálózat korszerűsítése, a csatornahálózat kiépítése, a gázvezeték kiépítése kiemelt helyen vannak a megvalósítási tervek között. A foglalkoztatási lehetőségek kialakítása a gazdaságfejlesztés alapjává válik. Ezen belül a fiatalok elhelyezkedési esélyének a növelése prioritást élvez. Az elvándorlás csökkentésének ez lehet az egyik eszköze. A digitális infrastruktúra fejlesztése is említésre kerül. Ezek a célkitűzések összhangban vannak a regionális és megyei irányokkal is.

Az önkormányzatok termény-átvevőpontok kialakítását tervezik a mezőgazdaság hatékonyságának, azon belül elsősorban a minőségi ellenőrzött termékek előállításának és értékesítésének javítása érdekében. Ezen intézkedéssel a mezőgazdaságban gyakran tapasztalt agrár tápanyagok túlzott használatának is gátat lehet szabni. A mezőgazdasági kihívások között szerepelnek az aszályos időszakok és a szélsőséges időjárás okozta károk. Bár a klímaváltozásnak betudható éghajlati változásokat nem lehet közvetlenül befolyásolni, az aszály okozta problémákon lehet enyhíteni az öntözött területek növelésével. Ennek érdekében a fejlesztési szándékok között szerepelnek irrigációs rendszerek kialakítása.

Az oktatásra vonatkozóan két csoportba sorolhatók a fejlesztési tervekben található elképzelések, egyrészt az oktatási környezet megfelelővé tétele, a sportlétesítmények létrehozása, a fizikai adottságok javítása jelenik meg, másrészt pedig a felnőttoktatás meghonosítása, népszerűsítése, a szakképzés és átképzés hozzáférhetősége kap teret. A gazdaságfejlesztés alappillére a foglalkoztatási lehetőségek kialakítása. A folyamatos tanulás népszerűsítése olyan intézkedés, amely az idősödő népesség munkaerőpiaci aktivitásának motíválását és eredményességét fokozza. Az oktatásnak ez a formája fejlesztendő elem a stratégiákban. A felnőttképzés általában nem egy ismert megküzdési stratégia, országos szinten nagyon alacsony, alig haladja meg az 1%-ot a 25-94 év közötti lakosság részvétele, míg ez az arány az EU-ban 10% feletti (Európai Bizottság 2020).

A szociális ellátás területén is bővítéseket tartanak fontosnak, főleg az idősödő lakosság ellátását illetően. Ebben a vonatkozásban egy helyi potenciált emelnek ki, amit lehetőségként neveznek meg a stratégiák az önkéntességet, tételesen az idősgondozásba való bevonódás kapcsán. A térségben nem népszerű ez a tevékenység, viszont egy erőforrást jelenthet a helyi közösségeknek.

A települések arculatának fejlesztése egy prioritás a stratégiai tervekben. Az EU-s finanszírozási lehetőségek bevonása egyike a célkitűzéseknek. A turizmus fejlesztésében is lehetőséget látnak, az agro-turizmus egy kiaknázatlan erőforrást jelent egyes települések esetében. Mindezek arra utalnak, hogy az innováció egyik eleme a települési vonzerő fokozásában rejlik.

A SWOT analíziseket áttekintve pozitív vonásokat is felfedezünk, hiszen a vizsgált települések erősségekkel is rendelkeznek. A szakmai jártasság a mezőgazdaságban kiemelkedőnek bizonyul, és jellemző a mezőgazdasági tevékenységek sokszínűsége. Az egyes települések eltérő ágazatokban tevékenykednek, hisz a gabonatermesztés, a gyümölcsstermesztés vagy zöldségtermesztés, illetve az állattenyésztés egyaránt előfordul a kistérségben. A városi jelleg is megnyilvánul a gazdasági szerkezetben: az ipari tevékenységek hangsúlyos jelenléte a városokra jellemző. A könnyűipari ágazat mindhárom érmelléki városban hosszú ideje jelen van.

Az elemzésbe bevont településfejlesztési stratégiákból a következő jellemzők rajzolódnak ki:

- A gazdasági diverzifikáció és az innováció támogatása fontos cél, amely hozzájárul a települések gazdasági fejlődéséhez és versenyképességének növeléséhez, különös tekintettel a mezőgazdasági tevékenységre.
- A társadalmi kohézió erősítése és a társadalmi egyenlőtlenségek csökkentése kiemelt szempont, például az oktatás kapcsán, illetve az egészségügy és a szociális szolgáltatások terén történő fejlesztések révén.
- A helyi kulturális és történelmi örökség megőrzése és előmozdítása fontos szempont, amely hozzájárul a települések identitásának erősítéséhez és néhol a turisztikai vonzerejének növeléséhez.
- A digitális fejlődés és az információs technológia használata előtérbe kerül, például a digitális oktatási és egészségügyi szolgáltatások fejlesztése révén.
- A partnerségek és együttműködések kialakítása fontos része a stratégiáknak, a helyi, regionális és nemzetközi szintű szereplőkkel való együttműködésre építve.

Az adatok táblázatba rendezése áttekinthetőbbé teszi az elemzési szempontokat és a kapott eredményeket (*1. táblázat*).

1. táblázat: Érmelléki helyi fejlesztési stratégiák fő célkitűzései
 Table 1.: Main objectives of local development strategies in Érmellék

Dimenziók	2021-2027-es időszakára vonatkozó fejlesztési stratégiai elképzelések
Demográfia	Előregedés, inaktivitás, migráció csökkentése
Humán erőforrás	Iskolázottsági szint növelése, felnőttoktatás, oktatási környezet fejlesztése, inklúzió
Gazdaság	Kis- és középvállalkozások támogatása
Foglalkoztatás	Kiingázás csökkentése, munkahelyteremtés
Egészség	Rendelők korszerűsítése, szolgáltatások bővítése
Mezőgazdaság	Irrigáció, Termény-átvevő pontok
Rendelkezésre álló erőforrások	Agro-turizmus fejlesztése
Egyéb	Digitális láthatóság

Forrás: saját szerkesztés

A közösségi erőforrást mérő IDUL az oktatásra, gazdaságra, egészségre vonatkozik. A stratégiák fókuszpontja az infrastrukturális fejlődés, amely magába foglalja az úthálózat, a hiányzó vízhálózat és a gázálózat bővítését. Az oktatási pillér a közoktatás és a felnőttoktatás fejlesztését, valamint a digitalizációs fejlesztéseket tartalmazza. Az egészségi állapot javulását a meglévő szolgáltatások minőségének javításában, új szolgáltatások létrehozásában és az egészségtudatosság növelésében látják. A gazdasági fejlődés a mezőgazdasági vállalkozások támogatásában, valamint más ágazati területeken tevékenykedő kis- és középvállalkozások létrehozásában valósulhat meg.

A települések földrajzi fekvése, a magyar határ közelsége révén, jelentős endogén erőforrásként jelenik meg a településvizsgálókban, mivel lehetőséget nyújt a határon átnyúló együttműködésre. Fontos cél a turizmus különböző formáinak diverzifikálása és fejlesztése, valamint a belföldi és nemzetközi turizmus elősegítése. Jelenleg a turisztikai erőforrások nincsenek megfelelően kihasználva, de az infrastruktúra fejlesztésén keresztül a turizmus fejlődése is megvalósulhat.

A tervek a jólét számos területére ható fejlesztési célokat tartalmaznak. A stratégiák figyelembe veszik az urbanizáció hatásait az egyes társadalmi csoportokra, például a munkalehetőségek szerkezetének átalakulását, a lakóhelyi közösségek összetételének és dinamikájának változását, valamint az egyenlőtlenségek és az inklúzió alakulását a településeken. A kiemelt fejlesztési dimenziók mindezt alátámasztják.

Összegzés

Kutatásunk célja egy Érmellékre vonatkozó társadalmi-gazdasági látélet leírása volt a 2021-2027-es időszakra vonatkozó helyi fejlesztési tervek alapján. A hasonló elemzések (Bodnár 2020, Maost – Gascon 2021) láthatóvá teszik a térségi jellemzőkre épülő közpolitikai hatásokat, azok megvalósítási tervét, utalnak az egyes területek beragadására, segíthetik azok okainak feltárását. Tetten érhető általuk, vélhetően, a fejlődés irányába mutató változás. Ezek a dokumentumok konstruktívan járulnak hozzá az Európai Unió pályázati források lehívását célzó pályázati dokumentációk összeállításához.

Kutatási kérdéseinkre kapott válaszainak szerint a stratégiai dokumentumok általában részletesen foglalkoznak az adott település gazdasági szerkezetével és mutatóival, ismerik azok erősségeit és gyengeségeit a helyzetfeltáró-diagnózis eredményeként. Ezen felül, a stratégiai célok és irányok általában meghatározzák a gazdaságfejlesztés fő területeit és céljait, valamint az ezek eléréséhez szükséges intézkedéseket, mint a humán erőforrás fejlesztését. A területi kohézió elősegítése érdekében a stratégiai tervek egységesen kitérnek a fiatalok helyben tartását ösztönző intézkedések bevezetésére, a munkalehetőségek számának növelésével. Ezzel

összefüggést mutat a mezőgazdaság adta lehetőségek jobb kihasználása, erre az ágazatra épülő vállalkozások segítése. Az immateriális tőke gyarapítását szolgálja a felnőttoktatás népszerűsítése, az erre való motiváció. Fontos megjegyeznünk, hogy a dokumentumok közötti tartalmi és mélységi különbségek lehetnek a települések sajátosságai és fejlettségi szintjei szerint.

Az elemzési eredmények hozzájárulnak a térség kihívásainak és lehetőségeinek jobb megértésében. A beazonosított jellemzők alapján elmondható, hogy ezek elősegítik az atipikus munkavégzési formák elterjedését és kiemelkedő fontossághoz jutnak az informális munkaerőpiaci túlélési stratégiák. Véleményünk szerint az Érmellék területén az emberi erőforrások és a foglalkoztatás terén olyan dinamikák és struktúrák alakulhatnak ki, amelyek egyedülállóak és figyelemre méltóak regionális és nemzetközi összefüggésekben. A fejlődést elősegítő külső és belső erőforrások optimális kiaknázása egy vidéki, hátrányos helyzetű kistérségben kritikus szerepet játszik a gazdasági növekedés, a szociális kohézió és fenntarthatóság biztosításában. A stratégiákban megjelenő fejlesztési irányok hozzájárulhatnak a sikeres felzárkóztatáshoz, javuló és fenntartható életminőséget biztosító települések kialakításához.

Jelen tanulmány a fejlesztési stratégiák elsődleges elemzésére támaszkodik, melynek során megmutatkoznak a kutatás korlátai is, hiszen a fejlesztési stratégiák eltérő szintű és mélységű, minőségű anyagok, amelyek mentén egységes elemzési perspektívát igyekeztünk kialakítani, hogy legyen egy rálátásunk az Érmellékre, mint kistérségre. Ugyanakkor egyértelműen kirajzolódik az a tendencia, hogy minden település esetében nem áll rendelkezésre egy minőségi, azonos módszertani megalapozású, közép- és hosszútávú vízió alapuló stratégia, így a jövőben ezen téma mentén érdemes lesz szakmai interjúkkal kiegészíteni az empirikus anyagot. A fejlesztési stratégiák elemzését célzó vizsgálatunk azonban így is aktuális kérdéseket helyez középpontba, hiszen a 2021-2027-es ciklusban ezek a dokumentumok képezik az egyes települések fejlesztését célzó pályázatok elbírálását, finanszírozhatóságát – egyéb paraméterek mellett – így fontos tudnunk ezen kistérség versenyképességének megítélését, a megyei és régiós célkitűzésekhez való illeszkedését.

Irodalomjegyzék

- ADR NORD-VEST (2021): Planul de Dezvoltare Regională Nord-Vest 2021-2027 <https://www.nord-vest.ro/adr-nv-2/dezvoltare/planuri-de-dezvoltare-regionala/> [Letöltve 2023. 09.11.]
- BALATON K. – Dr. HORTOVÁNYI L. – INCZE E. – LACZKÓ M. – Dr. SZABÓ Zs. – TARI E. (2017): Stratégiai menedzsment, Budapest: Akadémiai Kiadó
- BELUSZKY P. – SIKOS T. T. (2007): Változó falvaink, *Tér és Társadalom*, 21(3), 1-29
- BIHAR MEGYE INTEGRÁLT FEJLESZTÉSI STRATÉGIÁJA (2022): Strategia Integrată de Dezvoltare Durabilă A Județului Bihor 2021-2027. Bihar Megye Tanácsa
- BODNÁR G. (2020): Az endogén fejlődés tényezőinek vizsgálata rurális térségekben, JATEPress Szeged
- CZIKKELY M. (2018): Urbanizációs tendenciák és problémák, valamint a városok népességváltozásából eredő környezeti hatások, *PRO SCIENTIA RURALIS* 2. 86-98.
- DELGADO-VIÑAS, C. (2019): Depopulation Processes in European Rural Areas: A Case Study of Cantabria (Spain). *European Countryside*, 11(3), 341–369
- DINYA L. (2013): „Zöld” prioritások érvényesítése a megyei szintű területfejlesztési stratégiákban, *Journal of Central European Green Innovation*, 1 (1.), 21–33.
- EURÓPAI BIZOTTSÁG (2020): Education and Training Monitor 2020 <https://op.europa.eu/webpub/eac/education-and-training-monitor-2020/countries/romania.html> [Letöltve:2024.06.21]
- EURÓPAI BIZOTTSÁG (2024): The long-term vision for the EU’s rural areas: key achievements and ways forward, Report from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the

- Committee of the Regions, Brüsszel, The long-term vision for the EU's rural areas: key achievements and ways forward, Report from the Commission [Letöltve:2024.06.20.]
- ESPON (2022): Functional rural areas in Romania A methodological investigation Final Report <https://www.espon.eu/sites/default/files/2024-05/functional-rural-areas-in-romania.pdf> [Letöltve:2024.06.20.]
- GÁL K. – PÁSZTOR R. (2023): Az érmelléki munkaerőpiac sajátosságai egy kvalitatív kutatás példáján, *Erdélyi társadalom*, 21(1), 33-63 <https://erdelyitarsadalom.ro/9-hungarian/korabbi-szamok/733-xxi-efolyam-1-szam-2023-1.html> [Letöltve:2024.03.01]
- INS. (2022): Dimensiuni ale incluziunii sociale în România, în anul 2021. Institutul Național de Statistică
- JOHNSON, K.M. – LICHTER, D.T. (2019): Rural Depopulation: Growth and Decline Processes over the Past Century, *Rural Sociology*, 84 (1), 3–27.
- MASOT, A.N. – GASCON J.L.G (2021): Sustainable Rural Development: Strategies, Good Practices and Opportunities, *Land*, 10(4), 366 <https://www.mdpi.com/2073-445X/10/4/366> [Letöltve:2024.06.20]
- KÁPOSZTA J. (2014): Területi különbségek kialakulásának főbb összefüggései, *Gazdálkodás*, 58 (5), 399–412.
- PAVEL, A. – MOLDOVAN, B.A. (2017): Dezvoltare locală în spațiul rural din regiunea Nord-vest a României, *Revista Transilvană de Științe Administrative*, 2(41), 34-50
- POÓR J. (2016): Menedzsment-tanácsadási kézikönyv - innováció - megújulás – fenntarthatóság, Budapest: Akadémiai Kiadó
- SANDU, D. (2020). Actualizarea indicelui dezvoltării umane locale: de ce, cum și cu ce rezultate. In IONESCU – HAROIU, M. (ed.) Politici urbane în România. World Bank. Raport de cercetare

Internetes források

- Érmihályfalva helyi fejlesztési stratégiája: <https://valealuumihai.ro/programe-si-strategii/> [Letöltve:2023.09.20]
- Margitta helyi fejlesztési stratégiája: <https://marghita.ro/uncategorized/strategia-integrata-de-dezvoltare-urbana-a-municipiului-marghita-2021-2027/>[Letöltve:2023.09.20]
- Székelyhid helyi fejlesztési stratégiája: https://www.sacueni.ro/wp-content/uploads/2021/12/PDF_SIDU_StrategieIntergartaDezvoltareUrbaniSacueni_FINAL.pdf [Letöltve:2023.09.20]
- Bihardiószeg helyi fejlesztési stratégiája: <https://diosig.ro/programe-strategii> [Letöltve:2023.09.20]
- Biharfélegyháza helyi fejlesztési stratégiája: <https://rosiori.ro/documente/7c910a76e3e324e275831e6d57766bda.pdf> [Letöltve:2023.09.20]
- Érábrány helyi fejlesztési stratégiája: <https://comunapetreu.ro/documente/174be6efa86f910a372c4bffb313fe5e.pdf> [Letöltve:2023.09.20]
- Érbogyoszló helyi fejlesztési stratégiája: <https://buduslau.ro/strategia-de-dezvoltare> [Letöltve:2023.09.20]
- Érkörtvélyes helyi fejlesztési stratégiája: <https://curtuiseni.ro/strategia-de-dezvoltare> [Letöltve:2023.09.20]
- Értarcsa helyi fejlesztési stratégiája: <https://tarcea.ro/despre-institutie/programe-si-strategii> [Letöltve:2023.09.20]
- Érszöllős helyi fejlesztési stratégiája: <https://comunaviisoara.ro/despre-institutie/programe-si-strategii/strategia-de-dezvoltare-locala/> [Letöltve:2023.09.20]
- Kiskereki helyi fejlesztési stratégiája: <https://cherechiu.ro/strategia-de-dezvoltare> [Letöltve:2023.09.20]
- Szalacs helyi fejlesztési stratégiája: <https://www.salacea.ro/documente/bd0532b32ecf831fbf6c406b99ecd9f4.pdf> [Letöltve:2023.09.20]

Lukovics Miklós¹⁶ – Ujházi Tamás¹⁷

Városképi változások és önvezető járművek: a fiatal városlakók öt perszóna típusa Magyarországon

Egyre több tudományos és gyakorlati forgatókönyv lát napvilágot arról, hogy miképpen hat majd az önvezető járművek (Autonomous Vehicles, AV) tömeges megjelenése a városi közlekedésre és ezen keresztül a városlakók egyéni életére. Egyre többen fogadják el azt a logikát, hogy a saját autó tulajdonlással szembeni önvezetőflotta-használat jelentősen csökkentheti az utakon levő járművek számát is, amelynek fontos területhasználati és városképi következményei lehetnek. Egyre többet tudunk már ezekről a lehetőségekről, ugyanakkor jóval kevesebbet tudunk még arról, hogy mindezt miképpen fogadnák el a városlakók. Ráadásul a városi lakosság preferenciáit vizsgáló kutatások többsége a teljes alapsokaságra fogalmaz meg állításokat, nem pedig annak egyes részeire, így kevés információval rendelkezünk az önvezetőjármű-vezérelt jövőbeni mobilitásnak kimagaslóan kitett fiatalok városképi preferenciáiról.

Tanulmányunk célja annak megismerése, hogy a magyar fiatal városlakók különböző szegmentumai mennyire fogadják el az önvezető járművek hatására potenciálisan bekövetkező konkrét városképi változásokat. Kutatásunk során a vizuálisan könnyen áttekinthető, a felhasználók számára leginkább vonzó attribútumszint kombinációinak meghatározására alkalmas módszertant alkalmazzuk. Teljes profilú conjoint elemzésünk során 1015 fiatal személyes adatfelvétel során 18 db nyomtatott kártya több lépésben történő értékelésével fejezte ki preferenciáit, melynek eredményeképpen a fiatal városlakók 5 perszóna típusát azonosítottuk: AV fanatikusok, Visszafogott AV szimpatizánsok, Fontolva haladók, Tech ambivalensek és Tech szkeptikus zöldek¹⁸.

Kulcsfogalmak: önvezető jármű, városképi preferenciák, full profile conjoint, szegmentálás
JEL-kód: O32, O33, Q55

Cityscape change and self-driving vehicles: five types of young city dwellers in Hungary

A growing number of scientific and practical scenarios are emerging about how the mass emergence of Autonomous Vehicles (AVs) will affect urban transport and the individual lives of city dwellers. There is a growing acceptance of the logic that the use of self-driving fleets can significantly reduce the number of vehicles on the road, with important land use and urban landscape implications. More and more is known about these possibilities, but much less about how they would be perceived by city dwellers. Moreover, most research on the preferences of urban populations makes claims for the whole population, rather than for parts of it, so we have little information on the urban preferences of young people who are highly exposed to future self-driving mobility.

The aim of our study is to find out to what extent different segments of young Hungarian city dwellers would accept the potential changes in the urban landscape that could potentially result from self-driving vehicles. In our research, we use a methodology to identify the most visually intuitive attribute level combinations that are most appealing to users. In our full-profile conjoint analysis, 1015 young people expressed their preferences through a multi-step

¹⁶ Lukovics Miklós kutatása a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-23-5-SZTE669 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

Lukovics Miklós, PhD, egyetemi docens, SZTE, Gazdaságtudományi Kar, miki@eco.szeged.hu

¹⁷ Ujházi Tamás, egyetemi tanársegéd, SZTE, Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Kar, ujhazi.tamas@med.u-szeged.hu

assessment of 18 printed cards during a face-to-face survey, resulting in the identification of 5 types of young urban residents: AV fanatics, Reticent AV sympathisers, Considering progressives, Tech ambivalents and Tech sceptical greens.

Keywords: autonomous vehicle, cityscape preferences, full profile conjoint, segmentation

JEL: O32, O33, Q55

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2024.25>

Bevezetés

Az önvezetőjármű-forradalom potenciális előnyei számottevő lehetőségekkel kecsegtetnek a jól felkészült városok számára (Grindsted et al. 2022). Vannak olyan tudományos modellezésen alapuló scenáriók, melyek szerint az útmegosztáson alapuló önvezető járművek használatának elterjedése és új mobilitási rendszerbe illesztve – bizonyos feltételek teljesülése esetén – reális lehetőséget rejt a városi mobilitás jelenlegi problémáinak (dugók, zaj, légszennyezettség, területhasználat, mobilitási stressz stb.) megoldására (Liljamo et al. 2021, Kesselring et al. 2020). Mindezt úgy, hogy a megosztáson alapuló önvezetőjármű-flották kevesebb jármű használatával lesznek képesek ugyanazt a forgalmat mozgatni, mint a saját tulajdonú járművek (Spurling – McMeekin 2014, Fagnant – Kockelman 2016), így az új mobilitási rendszer hatására jelentősen csökkenhet a városi közlekedésben résztvevő járművek száma (Alazzawi et al. 2018, Martinez – Viegas 2017, Overtoom et al. 2020).

Narayanan és társai (2020), DuPuis és társai (2015), Chapin és társai (2016), Fraedrich és társai (2019), Fayyaz és társai (2022), Rahman és Thill (2023), Silva és társai (2021): megállapították, hogy a városok területhasználata az egyik legjelentősebb tématerület, amelyre önvezető technológia és az életmódbeli tendenciák együttesen számottevő változásokat idéznek elő. Más szerzők kiemelik, hogy az önvezető járművek tömeges elterjedésétől várt előnyök jelentősen befolyásolhatják a városiakok egyéni életvitelét (Threlfall 2018, Lipson – Kurman 2016, Litman 2017, Bezai et al. 2021): a vezetéssel eltöltött órákat termelékeny idővé alakíthatjuk, az emberi tévedésből eredő közúti balesetek száma visszaszorulhat, nőhet a biztonság és a kényelem, és csökkenhet a környezetszennyezés, az üzemanyag-fogyasztás, valamint könnyebbé válhat a fogyatékkal élők és idősek mozgása (Litman 2017, Bezai et al. 2021).

Azonban számtalan városi kihívás is köthető az önvezető technológiákhoz (Threlfall 2018, Bezai et al. 2021), beleértve a közlekedési rendszer sebezhetővé válását (Alfonso et al. 2018, Atzori et al. 2018), a forgalomszervezést (Straub – Schaefer 2019), városi költségvetést (Smahó 2021). Más scenáriók szerint az önvezető járművek kontraproduktívává is válhatnak, és a reményekkel ellentétben akár lassíthatják a városi mobilitást (Overtoom et al. 2020, Alam – Habib 2018, Zhao – Kockelman 2018).

Bár az autonóm járművek alkalmazása felé vezető lépések gyorsan haladnak, az áttérés sikerét nagyban meghatározza a befogadó környezet felkészültsége (Prónay et al. 2022, Lukovics et al. 2023). Mindez jelentősen túlmutat a nemzetközi szakirodalomban kutatott technológia elfogadásán: azt is tudnunk kell, hogy az emberek mennyire fogadnák el az autonóm járművek okozta megváltozott városi életteret (közlekedési rendszer, városkép, területhasználat, gazdaság, környezet stb.).

Különösen keveset tudunk minderről a fiatal lakosság körében, hiszen a kutatások többsége össztársadalmi szinten fogalmaz meg megállapításokat, javaslatokat, noha a fiatalok azok, akik a jövőben a közlekedési szokásaikat fenntarthatóbbá tehetik (Herrenkind et al. 2019a). Korábbi kutatások szerint az önvezető járművek egyik legkorábbi elfogadója a fiatal korosztály (Huang et al. 2022), Ők azonban mobilitási attitűdjeik tekintetében eltérő jellemzőket mutatnak az előző generációkhoz képest (Maltese 2023). Csökken a fiatal felnőttek körében azoknak az aránya, akik rendelkeznek, vagy szeretnének rendelkezni gépjárművezetői engedéllyel (Delbosc 2017, Bayart et al. 2020). Ugyanígy világszerte kimutatható a fiatalabb generációk alacsonyabb hajlandósága a gépkocsi tulajdonlására és/vagy használatára vonatkozóan (Hjorthol 2016,

Verma – Manoj – Verma 2016). Továbbá nagyobb hajlandóságot mutatnak a fenntarthatóbb mobilitási választások, valamint általában az alternatív közlekedési módok, használata felé (Groth – Kuhnimhof 2021, Hunecke et al. 2020). Mivel a mai fiatal generáció a holnap mobilitásának alakítója (Herrenkind et al. 2019a), így különösen indokolt a fiatalok technológia elfogadásának megértése.

Ehhez szükséges a csoporton belüli szegmentáció, hiszen annak ellenére, hogy egy adott korosztály preferenciái sok szempontból hasonlóak, az oda tartozók több szempontból különböző igényekkel rendelkezhetnek (Dong et al. 2017, Lavieri et al. 2017, Menon et al. 2018). A szegmentáció segítségével rámutathatunk, hogy hová kell fektetni a hangsúlyt ahhoz, hogy a különböző szegmensek számára vonzóbbá tegyünk a jövő városi mobilitásának kiszolgáló eszközeit (Pettigrew – Dana – Norman 2019).

Kutatásunk célja a fentiekből adódóan annak megismerése, hogy a magyar fiatal városiakok különböző csoportjai mennyire fogadnák el és milyen elvárásokkal rendelkeznek az önvezető járművek hatására potenciálisan bekövetkező városképi változásokkal kapcsolatban, és ennek eredményeképpen szegmenseket hozunk létre. A lehatárolt szegmensekhez egy-egy perszónát rendelünk, és megadjuk az egyes típusok legfontosabb jellemzőit.

A városkép lakossági megítélését érintő témákban a vizuális reprezentációk használata az egyik leghatékonyabb megközelítésnek számít a vizsgált tárgyak megértésének vagy értékelhetőségének elősegítésére (Verhoeven et al. 2017, Liao et al. 2022, Shr et al. 2019, Bateman et al. 2009, Mathews et al. 2006), így 1015 kutatási alanyunknak személyes adatfelvétel során olyan kártyákat mutattunk, amelyeken ugyanazon utcakép különböző változatainak grafikai megjelenítése volt látható. Teljes profilú conjoint elemzést alkalmaztunk, melynek során a válaszadók az összes létrehozott kártyát értékelik preferenciáik alapján. Végül következtetéseket vonunk le az önvezető járművek hatására megváltozott városképekkel kapcsolatos fiatal lakossági preferenciákra.

Szakirodalmi áttekintés

A nemzetközi szakirodalomban dinamikusan növekszik azon tanulmányok száma, amelyek az önvezető járművek technológia elfogadását kutatják. Az évtizedes hagyományokkal és validált struktúrával rendelkező technológia elfogadási modellek (TAM, UTAUT) nagy számú önvezetőtechnológia-elfogadási kutatás keretét adják a nemzetközi szakirodalomban (Cho et al. 2017, Koul – Eydgahi 2018, Hudson et al. 2019, Baccarella et al. 2020, Kasper – Abdelrahman 2020, Kaye et al 2022, Kovács – Lukovics 2022, Cai et al. 2023, Foroughi et al. 2023). A jórészt kérdőíves megkérdezésen alapuló kutatások azonosították azt, hogy mely tényezők befolyásolják a technológia elfogadást és melyek kevésbé (1. táblázat). Ezen kutatások heterogén, sokszor ellentmondásos eredményre jutnak, ami rámutat a téma komplexitására, bizonytalanságára, tisztázandó kérdéseire, és arra is, hogy a lakosság kevés információval rendelkezik a témában (Keszey 2020).

A témában született kutatások gyakran megállapítják, hogy a fiatalok önvezetőtechnológia-elfogadása magasabb, mint az idősebbeké (Schoettle – Sivak 2014, Bansal et al. 2016, Shabanpour et al. 2018, Hardman et al. 2019). Ugyanakkor annak ellenére, hogy a legfontosabb önvezetőtechnológia-elfogadási tanulmányok 98%-ában volt korra vonatkozó adatfelvétel (Janatabadi – Ermagun 2022), egy-egy adott korcsoporton belül mélyebb elemzésekre csak néhány alkalommal vállalkoznak a szerzők. Herrenkind és szerzőtársai (2019a) fiatalok önvezető busz elfogadásának vizsgálata során azt találták, hogy a fiatal felhasználók számára az észlelt hasznosság nem mutat jelentős kapcsolatot a használati szándékkal, és az attitűd a legfontosabb befolyásoló tényező. Továbbá a fiatalok különösen értékeli az önvezető buszok egyszerűségét és kényelmét, kevésbé aggódnak az árral kapcsolatban. Wang és szerzőtársai (2022) megállapították, hogy a fiatalok erősebb önvezetőtechnológia-elfogadása mögötti mechanizmus magyarázható az emberek fizetési hajlandósága, az épített környezet és az AV-nak való kitettség szintje szerint. Huang és szerzőtársai (2022) a fiatalok erősebb

önvezetőtechnológia-elfogadását azzal magyarázzák, hogy az önvezető technológia elfogadása fordított kapcsolatban áll azzal, ahogya a válaszadók a saját autóvezetési képességeiket megítélik: minél fiatalabb valaki, annál kevesebb autóvezetési rutinnal rendelkezik, és annál jobban elfogadja az önvezető technológiát.

1.táblázat: A TAM/UTAUT-alapú empirikus tanulmányok adatgyűjtési és korcsoport-fókuszú adatai az AV elfogadásáról

Table 1. Data collection and age-group focus of TAM/UTAUT-based empirical studies on AV adoption

Tanulmány	Elméleti keretrendszer	Minta nagysága	Adatgyűjtés	Korcsoport
Buckley et al. (2018)	TAM	74	szimulátor és kérdőív	25-64
Chen (2019)	TAM, UTAUT	700	teszt út és kérdőív	<18 – 65<
Chen – Yan (2019)	TAM, UTAUT	574	kérdőív	16 – 65<
Choi – Ji (2015)	TAM	552	online kérdőív	<30 – 59<
Hegner et al. (2019)	TAM	369	online kérdőív	átlagéletkor 31 (SD = 12.9)
Herrenkind et al. (2019a)	TAM	268	online kérdőív	<20 – 60<
Herrenkind et al. (2019b)	TAM	268	online kérdőív	<35
Kapser – Abdelrahman (2020)	UTAUT	501	online kérdőív	18 – 65<
Koul – Eydgahi (2018)	TAM	377	online kérdőív	18 – 60<
Lee et al. (2019)	TAM, UTAUT	313	online kérdőív	14 – 67
Liu et al. (2019)	TAM	742	kérdőív	<20 – 60<
Madigan et al. (2017)	UTAUT	315	kérdőív	9 – 66
Moták et al. (2017)	TAM	532	kérdőív	17-25
Panagiotopoulos – Dimitrakopoulos (2018)	TAM, UTAUT	483	online kérdőív	18 – 60<
Payre et al. (2014)	TAM	358	online kérdőív	19–82
Robertson et al. (2019)	TAM	2662	online kérdőív	16 – 70<
Sener et al. (2019)	TAM, UTAUT	3097	online kérdőív	18<
Wu et al. (2019)	TAM, UTAUT	470	online kérdőív	18–50<
Zmud et al. (2016)	TAM, UTAUT	556	online kérdőív	30–65<

Forrás: saját szerkesztés

Az nagyon valószínűnek tűnik, hogy az autonóm járművek extrém módon fogják felforgatni minden civilizációban élő ember napi életvitelét és megszokásait függetlenül attól, hogy autóvezetőként, kerékpárosként, gyalogosként vesznek részt a közlekedésben (Cohen et al. 2020). Ebből adódóan az önvezető technológia nem pusztán a járművön belül, hanem a járművön kívül is jelentős változásokat hozhat. Nem pusztán az lesz a változás, hogy az autóinkból eltűnhet a kormánykerék: az önvezető járművek rendszerbe szervezve teljesen átalakíthatják a jelenleg ismert városi mobilitást és városképet (Zuti – Lukovics 2022). Mindezt úgy, hogy egy ideig vegyesen lesznek jelen a hagyományos és önvezető járművek a forgalomban (Xing et al. 2022, Brovarone et al. 2021), és ezen átmeneti időszak hossza, csakúgy, mint a piaci penetrációs szint jelentősen eltérő egyes kutatások eredményei szerint (Milakis et al. 2017, Litman 2023, ETRAC 2019, Bazilinsky et al. 2019).

Például az összekapcsolt autonóm járművek (connected autonomous vehicles, CAV) az útfelületek hatékonyabb kihasználása által lehetőséget biztosít arra, hogy utcáinkat úgy alakítsuk át, hogy azok jobban járhatóak legyenek, és hogy változatosabb tevékenységeknek adjanak helyet, amelyek az utcákat étellel teli városi terekké alakítják át (NACTO 2019, Riggs et al. 2020). Emellett a CAV-ok csökkentett parkolási igénye értékes területeket szabadíthat fel a városközpontokban több zöldterület és/vagy nagyobb sűrűségű vegyes területhasználat számára (Stead – Vaddadi 2019, Yigitcanlar et al. 2019, Richter et al. 2022). Szintén jelentősen befolyásolhatja a városi életet az, ha a jövőben minden közlekedő (beleértve a gyalogosokat is) esetlegesen jeladóval rendelkezik, kiszolgálva a Vehicle-to-Everything (járműtől minden irányba) (V2X) technológiát (Storck et al. 2020). A jelenlegi közúti infrastruktúrát emberi járművezetők számára tervezték, és nem biztos, hogy képes a magas fokú automatizációval

rendelkező járművek integrálására (Lengyel et al. 2020, Liu et al. 2019, Johnson 2017), ezzel szemben az olyan új alkalmazások, mint a mágneses anyagok, amelyeket az úttestre építettek be az önvezető járművek navigációjának és helymeghatározásának javítása érdekében, potenciális megoldást jelenthetnek (Tengilimoglu et al. 2023, PIARC 2021, 5G PPP 2018, Ellia et al. 2019, Wang et al. 2019). Mindezt kiszolgáló, a városokban erősebb 5G hálózatra van szükség, hiszen a nagy adatátviteli teljesítményének, gyors adatátviteli sebességének és alacsony késleltetésének köszönhetően az 5G várhatóan biztosítja a modern intelligens közlekedési rendszerek támogatását (Rasheed 2022, Su et al 2023, Hakak et al 2023). Lehetővé teheti az információcserét a járművek és más infrastrukturális elemek, valamint az emberek között (Storck et al 2020, Hakeem et al 2020, Ravi et al 2023). Nem csupán önvezető autók jelennek majd meg a városokban, hanem egyéb járműtípusok is. Ezek közül különös figyelmet érdemelnek a járdán közlekedő áruszállító robotok, melyek az aktív (gyalogos, kerékpáros stb.) városi mobilitást is jelentősen befolyásolhatják (Moorthy et al. 2017, Jiang et al. 2022). A városokban elszaporodnak a járdabotok, amelyek értékes helyet vesznek el a gyalogosoktól és a kerékpárosoktól (NACTO 2019, Fagliozzi 2020). Szintén különös figyelmet érdemelnek a kézbesítő drónok vagy pilóta nélküli légi járművek (UAVs), melyek beilleszthetők a tágabb közlekedési rendszerbe és a már létező kiszállítási módokat egészíthetik ki, tehermentesítve a hagyományos járműveket, redukálva a forgalmi jelenlétet, a balesetek számát és a károsanyag-kibocsátást, gyors és igényekhez igazítható kézbesítést biztosítva (Ellis et al. 2020, USCB 2020, Fagliozzi 2020). Ugyanakkor a kézbesítő drónok egészségtelen szintre növelik a zajt a városi területeken (NACTO 2019, Paine 2019).

A mobilitási innovációk tekintetében találkozhatunk olyan kutatásokkal, melynek célja a szegmentáció. Nielsen és Haustein (2018) kutatásuk során két csoportot azonosítottak: első az *önvezető jármű iránti lelkesedők*, míg második az *önvezető járművek tekintetében indifferensek*. Choi és Mokhtarian (2020) a leggyakrabban használt mobilitási mód és munka közötti kapcsolat alapján végzett szegmentációt. Eredményeikből kiderül, hogy a *szóló járművezetők* két csoportja a munka orientált és az élvezet orientált, az *utazásmegosztókban* közös, hogy ingáznak, illetve őket is megkülönböztetjük az alapján, hogy utazás közben milyen bonyolultságú feladatokat végeznek el, végül a *kerékpározók* esetében is rá tudtak mutatni arra a különbségre, hogy feladatorientált vagy élvezet orientál motivációjuk miatt ülnek-e nyeregbe. Dai és társai (2023) három fő csoportot azonosítottak az önvezető járművek elfogadásának tekintetében. Első a *neutrális és diverz utazók*, akik ugyan részben nyitottak, de ezen csoport tagjai nagyban különböznek egymástól, második a *konzervatív és szigorú utazók*, akik legkisebb valószínűséggel fogadják majd el az önvezető járművek jelenlétét, végül a harmadik csoport a *nyitott és derűs utazók*, akik a leginkább nyitottak az önvezető járműveket illetően. Rahimi és társai (2020) a járművekbe szerelt technológiák megítélése alapján rendszereztek azokat és világosan elkülönültek egymástól a *professzionális technológia*, az *önvezető funkciók* és a *vezetéstámogató rendszerek*, ami jól mutatja, hogy a válaszadók képesek konzekvensen megkülönböztetni egymástól ezeket a rendszereket. Soto, Cantillo és Arellana (2021) három klasztert azonosítottak a mobilitás környezeti hatásaival kapcsolatban. Első a *tradicionalisták*, második a *zöld eszményűek*, míg harmadik a *minden fontos* elnevezésűek. Fontos eredményük, hogy rámutattak minél kisebb adott mobilitási eszköz környezeti károsító hatása annál elfogadóbbak iránta. Engelhardt (2023) a fenntartható utolsó mérföldes kiszállítással kapcsolatos innovációkkal kapcsolatban 4 fogyasztói csoportot azonosított. Első a *gazdag nehézsúlyú felhasználók* gyakran vásárolnak online, átlagon felüli keresettel rendelkeznek és az azonnali kiszállításért hajlandóak magas árat fizetni. Második az *idős konzervatív vásárlók*, idősebbek legalacsonyabb a kiszállítás iránti fizetési hajlandóságuk és őket legnehezebb meggyőzni a fenntartható szállítás előnyeiről. Harmadik a *WTP profik*, akik ugyan az átlagosnál kevesebb bevétellel rendelkeznek mégis számukra a legfontosabb az azonnali kiszállítás amiért a többi csoporttal összehasonlítva ők fizetnének legtöbbet. Végül a *fiatal követelők*, akikre jellemző, hogy leginkább elégedetlenek a hagyományos csomagküldési szolgáltatásokkal és részben igénylik az azonnali kiszállítást, amiért hajlandóak magasabb árat fizetni.

Mindezek alapján egyértelműen megállapítható, hogy az önvezető járművekkel kapcsolatban nem csupán a technológia fogyasztói elfogadásának megismerése a fontos, hanem az is, hogy az önvezető járművek széles körű elterjedése által potenciálisan megváltozó városi mobilitás és városkép lakossági elfogadását is megismerjük. Legjobb tudomásunk szerint olyan kutatás még nem készült, ahol közvetlenül az önvezető járművek hatására megváltozott városkép lakossági elfogadását vizsgálták volna, azonban számos kutatás született arról, hogy a megváltozott városképet miképpen fogadják el a lakosok. Úgy tűnik, hogy ebben a témában, a szöveges leírások nem mindig tudják megfelelően érzékeltetni bizonyos döntési összefüggések lényegét és összetettségét (Verhoeven et al. 2017, Liao et al. 2022). E probléma kiküszöbölésére a szöveges ábrázolások helyett vizuális ábrázolások, például fényképek és képek használatát javasolták hipotetikus helyzetek bemutatására (Shr et al. 2019). A vizuális ábrázolások használata az egyik leghatékonyabb megközelítésnek számít a vizsgált tárgyak megértésének vagy értékelhetőségének elősegítésére (Bateman et al. 2009, Mathews et al. 2006) Úgy tűnik, hogy a városkép lakossági megítélését érintő témákban vizuális reprezentáció (manipulált fénykép, grafikai reprezentáció orthophoto térkép stb.) segíthet a válaszadónak abban, hogy élénkebb képeket alkosson a bemutatott környezetről (2. táblázat).

2.táblázat: Utcakép preferenciákat vizsgáló kutatások módszertana és mintavétele

Table 2. Street image preference research methodology and sampling

Publikáció	Scope	Módszertan	Minta
Van Cauwenberg et al. (2014) Q1	Az utcaképek jellemzői, amelyek az idősebb felnőtteket gyaloglásra ösztönözhetik	– Manipulált fényképek – kérdőív – többszintű lineáris regressziós modellek – Pope keretrendszer megközelítés	60 (személyes)
Van Cauwenberg et al. (2016) Q1	Az idősebb felnőttek által a gyalogláshoz előnyben részesített utcák jellemzői	– Manipulált fényképek – Kiválasztás alapú conjoint elemzés	1030 (83% online)
Muraleetharan, et al (2003).	A járdák és kereszteződések jellemzői a gyalogosok szintjén	– Grafikai úton elkészített profilok – Diszkrét kiválasztásos kísérlet	531 (online)
Liao et al. (2022) Q1	Az egyének megítélése a járhatóságról	– dinamikus 3D videó – Diszkrét kiválasztásos kísérlet	295 (online)
Verhoeven et al (2017) Q1	a kerékpározás fizikai és társadalmi környezeti tényezői	– Manipulált fényképek – Kiválasztás alapú conjoint elemzés	882 (online)
Tilt (2010) Q1	tényezők és a gyaloglással kapcsolatos preferenciák a háztartásban élő gyermekes felnőttek számára	– Varriancia analízis és lineáris regresszió	250 (postai)
Katoshevski – Timmermans (2001) Q1	a felhasználók preferenciái a lakókörnyezetükkel kapcsolatban, hogy jobban megértsük, hogyan kell az új városi területeket kialakítani az új bevándorlók vonzása érdekében.	– Diszkrét kiválasztásos kísérlet	157 (személyes)
Veitch et al (2017) Q1	milyen funkciók/szolgáltatások vonzanak a serdülőket a parkok látogatására	– Adaptív kiválasztás alapú conjoint elemzés	92 (online)
Solecka et al (2022) Q1	a polgárok tájképi változásokról alkotott elképzelései	– Ortogonális térképek	84 (online)
Vasilev et al (2022) Q2	a polgárok utcaalakítási preferenciái	– Manipulált fényképek – kérdőív	719 (online)
Phillips et al (2023)	milyen típusú utcai területeket hajlandóak a polgárok utcaözöldítésre cserélni	– Kérdőív – Képek – fókuszcsoport	339 online
Marcheschi et al (2022)	1. a lakosok elfogadottsága az autómentes utcai kísérletekkel szemben	– Képek – Kérdőív	1049 (postai)
Smeds–Papa (2023)	2. a polgárok nézőpontja az utcai terek átalakulásáról	– előtte-utána fényképek – kérdőív	458 (online)

Forrás: saját szerkesztés

A kutatás módszertana és eredményei

Szakirodalom elemzésünk alapján megállapítható, hogy az utcaképet vizsgáló kutatások esetén validált módszer a conjoint elemzés (van Cauwenberg et al. 2016, Muraleetharan et al. 2003, Liao et al. 2022, Verhoeven et al. 2019, Katoshevski et al. 2001, Veitch et al. 2017), ugyanakkor ezek gyakran diszkrét kiválasztásos kísérletek, ami kritikákat is kapott amiatt, hogy nem mutat meg minden lehetőséget (Louviere et al. 2010). Ezt kiküszöbölendő, tanulmányunkban teljes profilú conjoint elemzést használunk, melynek során a létrehozott kártyák mindegyikét értékelték válaszadóink (Ujházi 2023).

Conjoint elemzésünk során első lépésként meghatározandók az attribútumok és az attribútumszintek, majd ezek kombinációiból elképzelt utcaképeket hozunk létre, melyeket a válaszadóink értékelnek (Luce – Tukey 1964, Young 1969). Szakirodalom elemzésünkől egyértelműen meghatározható volt az a hat fő szempont, amely az önvezető járművek tömeges elterjedése során várhatóan markánsan meghatározza a városképet (3. táblázat), így ezek alkották elemzésünk 6 attribútumát, melyekhez egyenként 2-3 attribútumszintet rendeltünk.

3.táblázat: A kutatási dizájn létrehozásához használt attribútumok és attribútumszintek

Table 3. Attributes and attribute levels used to create the research design

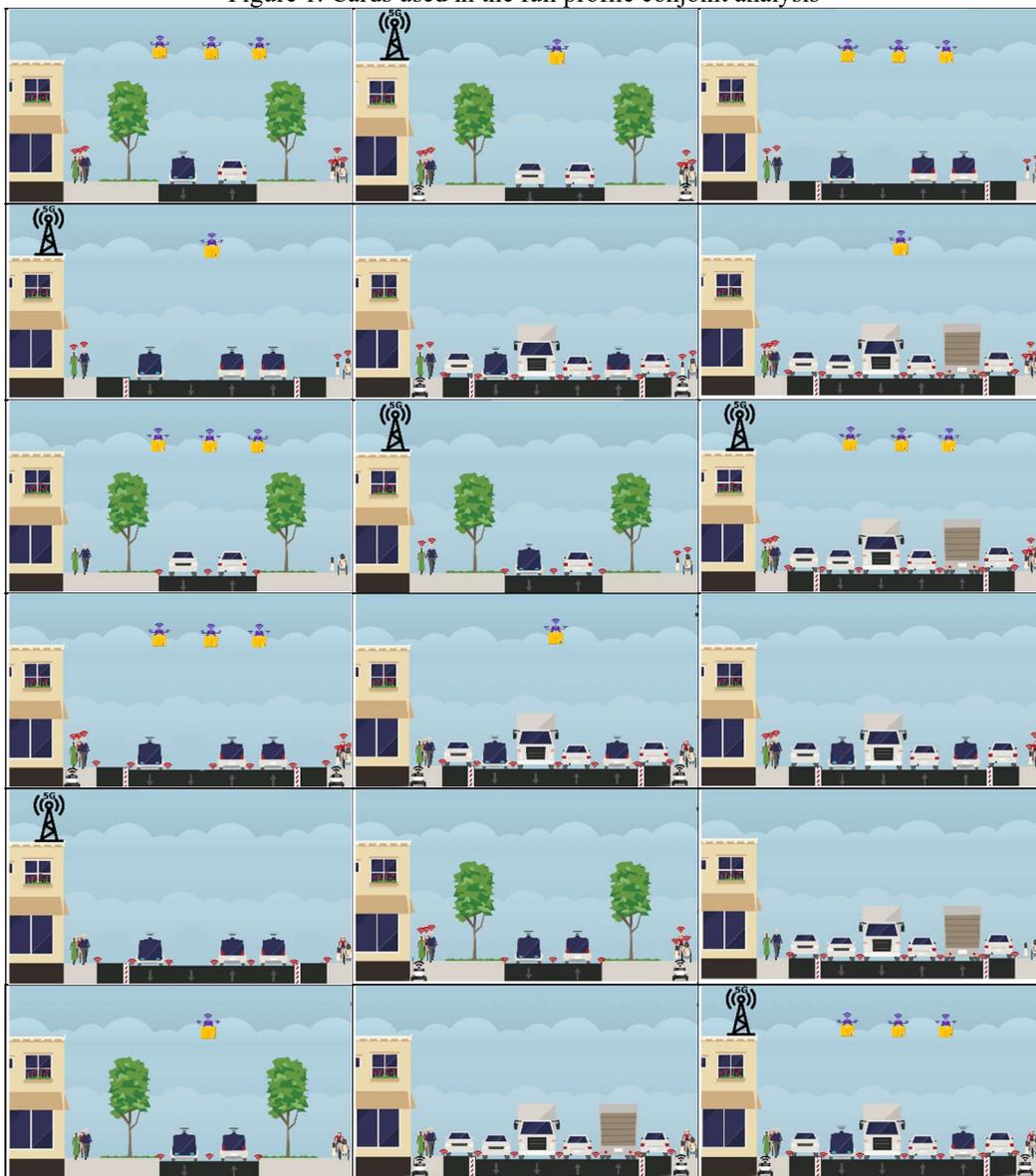
Attribútumok	Attribútumszintek			Kapcsolódó publikációk
Járműtechnológia	Hagyományos	Hagyományos és önvezető	Önvezető	Jiang et al (2022), (Litman, 2021; McKinsey & Co, 2016; Nieuwenhuijsen et al., 2018, Xing et al 2022, Brovarone et al, Milakis et al 2017. ETRAC 2019, Bazilinsky et al 2019.
Járdahasználat	Csak gyalogosok	Gyalogosok és kerékpárosok	Kb 1 méteres önvezető szállító robotok IS	Moorthy et al., (2017), Jiang et al (2022), NACTO (2019). Fagliezzi 2020
5G technológia	Egyáltalán nem	Ritkán	Sűrűn	Hakak et al (2023), Storck et al 2020. Su et al 2023. Rasheed 2022. Hakeem et al 2020, Ravi et al 2023
Jeladók	Aszfaltban	Jákókelőkön	Aszfaltban és járókelőkön	Lengyel et al., 2020, Liu et al., 2019, Johnson 2017, (Storck et al 2020). 5G PPP 2018, Wang et al 2019. Ellia et al 2019.
Sávkiosztás	Régi, megszokott sávkiosztás		Új sávkiosztás	Jiang et al (2022) NACTO, (2019); Riggs et al., (2020). Stead and Vaddadi, 2019; Yigitcanlar et al., 2019). Richter et al.
Autonóm áruszállító drónok	Nincs	Kevés	Sok	NACTO (2019), Paine (2019), Ellis et al 2020, Fagliezzi 2020, USCB 2020,

Forrás: saját szerkesztés

Az itt bemutatott attribútumszintek kombinációiként kialakítható kártyák száma $3*3*3*3*2*3=486$, ami túlságosan nagy ahhoz, hogy prezentálhassuk őket a válaszadóknak. Cél, hogy minimális számú, de mégis a lehető legtöbb információt biztosító kártyákat tudjunk előállítani. Ehhez bármely két attribútumszint-értékhez léteznie kell olyan kártyának, melyen azok együtt szerepelnek, valamint az adott kártyák páronként nem korrelálhatnak (Addelman 1962). Ezt ortogonális dimenziószámcsökkentéssel érhetjük el, amihez IBM SPSS statisztikai elemző szoftvert használtunk. A szoftver a fenti kritériumok mellett 18 kártyát hozott létre, melyeken az attribútumszintek vizualizálásához a TU Wien streetTuner alkalmazását használtuk (1. ábra).

1.ábra: A teljes profilú conjoint elemzés során alkalmazott kártyák

Figure 1. Cards used in the full profile conjoint analysis

Forrás: saját szerkesztés

A fenn megfogalmazott kutatási gap-re reagálva, kutatásunk a fiatal felnőttekre fókuszál. Az adatfelvétel során a 18-30 év közötti korosztályt kerestük meg személyes adatfelvétellel 2023 május és november között. 1015 válaszadónk a fenn bemutatott 18 kártya mindegyikét (a kártyák teljes profilját) értékelte preferenciái szerint az egyes kártyák osztályozásával, ahol a legrosszabb adható érték 1, a legjobb pedig 10. Válaszaikat egy adatfelvételi lapon rögzítették. Az adatfelvétel személyenként átlagosan 32 percet vett igénybe, alanyaink szemmel láthatóan megfontolt és átgondolt válaszokat adtak. Az így összegyűjtött adatok elemzése IBM SPSS statisztikai elemző szoftver segítségével történt.

Kutatásunk azon célját, hogy megismerjük, hogy a magyar fiatal városlakók milyen különböző preferenciákkal rendelkeznek az önvezető járművek hatására potenciálisan bekövetkező városképi változásokat illetően a conjoint elemzés segítségével megbecsülhető egyéni hasznossági értékek mentén történő szegmentációval érhetjük el. Eredményül az egyes csoportok esetében kiszámítható az attribútumszintek részleges hasznossága minden attribútumra, ami által körvonalazni tudjuk az adott szegmens által preferált jövőbeni város jellemzőit.

Eredmények

Kutatásunk nagy mintaelemszáma (n=1015) lehetővé teszi, hogy az egyes preferenciák különbözősége és hasonlósága alapján a válaszadó fiatalokat csoportokra bontsuk. A szegmentálás segítségével fontos kiegészítő információkhoz juthatunk, hiszen nem csupán a teljes mintára vonatkozó általános jellemzőket ismerhetjük meg (ezeket jelen tanulmányban nem közöljük), hanem azt is megérthetjük, hogy milyen preferencia típusok húzódnak meg az általános képen belül. Új információkhoz juthatunk az egyes csoportokon belüli preferenciákról és részhasznosságokról, valamint arról is, hogy egy-egy attribútumszint-kombináció preferálása milyen csoportokban mennyire domináns. A lehatárolt szegmensekhez egy-egy perszónát rendelünk, és megadjuk az egyes típusok legfontosabb ismert jellemzőit. A szegmentálás segítségével azt is megtudhatjuk, hogy bizonyos attribútumszint-kombinációt preferáló perszónák száma eléri-e azt a kritikus tömeget, amelyet városfejlesztési szempontból mindenképpen figyelembe célszerű venni.

Ezen kérdések megválaszolásához lefuttattuk a conjoint során alkalmazott score elemzést és elmentettük az egyéni hasznossági értékeket minden kitöltő esetében. Ezután ezeket az értékeket ismérvként hierarchikus klaszterelemzésnek vetettük alá (Ward's method). Az eljárás egy gépi tanulási (Machine learning) technika, amely a megfigyelések és a klaszterek középpontjai közötti távolságon alapuló megközelítés és lehetővé teszi a piaci szegmensek azonosítását (etarian et al. 2009) A futtatás során az információtartalom megőrzés kritériumai nem teljesültek 8 válaszadó esetén, ezért őket elimináltuk, így a végső mintaelemszámunk n=1007. A dendrogram alapján megállapítottuk, hogy a legcélszerűbb öt szegmens létrehozása, így ezeket elmentettük. Következő lépésként az attribútumszintek részhasznosságait vizsgáltuk meg átlagok összehasonlításával annak érdekében, hogy le tudjuk írni az öt létrehozott csoportot (4. táblázat)

4.táblázat: A szegmensek az attribútumszintek részleges hasznosságai szerint

Table 4. Segments by the partial utilities of the attribute levels

Attribútum	Attribútumszint / szegmens	1	2	3	4	5	Total
Jármű-technológia	Hagyományos	-0.2915	0.2279	-0.8024	-0.2024	0.0871	-0.2302
	Hagyományos és önvezető	0.2497	0.0712	-0.3691	0.0172	0.2342	-0.0348
	Önvezető	0.0418	-0.2991	1.1716	0.1852	-0.3214	0.265
Járda-használat	Csak gyalogosok	0.3896	0.0894	0.3642	0.137	1.0218	0.2459
	Gyalogosok és kerékpárosok	-0.0549	0.0336	-0.0164	-0.0622	-0.0142	-0.0225
	Kb 1 méteres önvezető szállító robotok IS	-0.3347	-0.123	-0.3478	-0.0747	-1.0076	-0.2234
5G technológia	Egyáltalán nem	-0.0384	0.0086	-0.0918	-0.1481	0.4499	-0.0536
	Ritkán	0.334	0.1508	-0.1498	0.0506	-0.6514	0.0146
	Sűrűn	-0.2956	-0.1594	0.2416	0.0975	0.2015	0.0391
Jeladók	Aszfaltban	-0.2154	0.273	-0.1691	-0.0706	-1.6416	-0.0955
	Járókelőkön	-0.0158	-0.2458	0.3382	0.0859	1.1786	0.1081

	Aszfaltban és járókelőkön	0.2311	-0.0272	-0.1691	-0.0153	0.463	-0.0126
Sávkiosztás	Régi, megszokott	-0.2814	-0.0661	-2.1897	-1.3047	-0.433	-1.0708
	Új	0.2814	0.0661	2.1897	1.3047	0.433	1.0708
Autonóm áruszállító drónok	Nincs	2.4431	0.2874	-0.0464	0.2558	-1.439	0.2792
	Kevés	0.0501	-0.0766	-0.0778	-0.0153	0.8551	0.0023
	Sok	-2.4931	-0.2107	0.1242	-0.2405	0.5839	-0.2815

Megjegyzés: szürke háttérrel jelöltük a legjobban preferált attribútumszinteket

Forrás: saját szerkesztés

A táblázatban megadott részhasznosságok alapján leírható az öt szegmens a leginkább preferált attribútumszint-kombinációja, valamint ezek alapján lehetőségünk nyílik mindegyikhez egy-egy jellemző perszóna hozzárendelésére (5. táblázat):

1. *Fontolva haladók:* azok a fiatal városlakók, akik elfogadják ugyan az önvezető járművek által generált városképi változásokat, azonban mindezt egy erős átmenet mentén képzelik el. A fontolva haladók azt preferálnák, ha a jövő városában hagyományos és önvezető járművek is közlekednének, a járdát pedig csak a gyalogosok használnák, a járdán közlekedő önvezető szállítórobotokat markánsan elutasítják. A kapcsolódó önvezető járművek biztonságos közlekedéséhez szükséges jeladókat mind az aszfaltban mind a járókelőkön preferálják, azonban mindezt egy közepes sűrűségű 5G infrastruktúrával szeretnék kiszolgálni (a sűrű 5G infrastruktúrát markánsan elutasítják). A drónok jelenlétét ez a csoport utasítja el a legerősebben.
2. *Tech-szeptikus zöldek:* az az ellentmondás jellemző rájuk, hogy elutasítják az önvezetést és néhány kapcsolódó technológiát, ennek ellenére olyan sávkiosztást preferálnak (kevesebb sáv, több zöld terület), amelynek eléréséhez jelentősen hozzájárulhatnak az önvezető járművek. Ez az egyetlen perszóna, amely kizárólag a hagyományos járműveket preferálja, azonban elfogadható kompromisszumot jelent számukra a hagyományos és önvezető járművek vegyes forgalma az utakon. A technoszeptikus zöldek a járdán csak a gyalogosok közlekedését kívánják engedélyezni, azonban a kerékpárosok jelenléte is elfogadható kompromisszum számukra. Ez az egyetlen csoport, amely kizárólag az aszfaltban fogad el jeladókat, a gyalogosokon nem, mindezt ritkán kihelyezett 5G rendszerrel kívánják támogatni. Új sávkiosztású utakat preferálnak, azonban ezen preferencia részhasznossága ezen csoport esetén a legkisebb, és valószínűleg elfogadható kompromisszumot jelent számukra a régi sávkiosztás is. Az önvezető áruszállító drónokat ők is elutasítják, azonban ennek volumene jelentősen elmarad az első csoport markáns elutasításától.
3. *AV-fanatikusok:* a lehatárolt csoportok közül ez az, amely a legtöbb szempont szerint preferálja az önvezető technológiát és annak kiszolgáló technológiáit. Ez a perszóna kizárólag önvezető járműveket szeretne látni a jövő városának útjain, és ez a preferencia ezen perszóna esetén rendelkezik a legnagyobb részhasznossággal. A járdahasználatot ugyan kizárólag gyalogosok számára engedélyezi, azonban ezen gyalogosok jeladóval történő felszerelését ez a csoport egyértelműen preferálja. A sűrű 5G hálózat részhasznossága ezen perszóna esetén a legmagasabb. Ez a csoport a többihez képest kimagasló mértékben preferálja a megváltozott sávkiosztást, azaz parkolóhelyek és bizonyos sávok zöld területté alakítását. Ez az egyetlen csoport, amely sok önvezető áruszállító drón jelenlétét preferálná a jövő városában.
4. *Visszafogott AV-szimpatizánsok:* Az AV-mániásokhoz hasonlóan ez a perszóna is pozitívan gondolkodik az önvezető technológiáról, azonban mindezt sokkal visszafogottabban teszik, mint az AV-mániások. Kizárólag önvezető járműveket preferálnának a jövő városainak útjain, azonban ennek részhasznossága jelentősen elmarad az AV-fanatikusok ugyanezen értékétől, másrészt a hagyományos autók

jelenlétét is elfogadható kompromisszumként értékelik. A járdára kizárólag a gyalogosokat kívánják engedni, akikre jeladókat helyeznének a biztonságos közlekedés érdekében, melyet sűrűn elhelyezett 5G infrastruktúrával támogatnának, valamint új sávkiosztást – ezek részhasznossága azonban jelentősen elmarad az AV-fanatikusokétól. A visszafogott AV-szimpatizánsok ugyanakkor teljes mértékben elutasítják az önvezető áruszállító drónokat.

5. *Tech-ambivalensek*: az az ellentmondás jellemző rájuk, hogy elfogadják vagy preferálják az önvezetést, azonban a kapcsolódó technológiák közül az 5G-t elutasítják. Az ötödik csoport tagjai azt szeretnék, hogy a jövő városában hagyományos és önvezető járművek is közlekedjenek, a járdát pedig csak a gyalogosok használják, azonban ezen gyalogosok jeladóval történő felszerelését ez a csoport preferálja a legmarkánsabban. Igen feltűnő, hogy a kapcsolódó önvezető technológia biztonságos működéséhez szükséges 5G infrastruktúra jelenlétét teljes mértékben elutasítják, egyedülként az összes perszóna közül. Preferálnák viszont az új sávkiosztást, valamint az összes perszóna közül egyedülként preferálnának néhány önvezető áruszállító drónt a jövő városainak légtérében, azonban ezek a kiszolgáló 5G technológia elutasítása miatt nem tekinthetők reális forgatókönyveknek.

5.táblázat: A perszónatípusok preferenciái és nagysága

Table 5. Preferences and size of clusters

Attribútum	Fontolva haladók	Tech-szkeptikus zöldek	AV-fanatikusok	Visszafogott AV-szimpatizánsok	Tech-ambivalensek	Teljes minta
Jármű-technológia	Hagyományos és önvezető	Hagyományos	Önvezető	Önvezető	Hagyományos és önvezető	Önvezető
Járda-használat	Csak gyalogosok	Csak gyalogosok	Csak gyalogosok	Csak gyalogosok	Csak gyalogosok	Csak gyalogosok
5G technológia	Ritkán	Ritkán	Sűrűn	Sűrűn	Egyáltalán nem	Sűrűn
Jeladók	Aszfaltban és járókelőkön	Aszfaltban	Járókelőkön	Járókelőkön	Járókelőkön	Járókelőkön
Sávkiosztás	Új	Új	Új	Új	Új	Új
Autonóm áruszállító drónok	Nincs	Nincs	Sok	Nincs	Kevés	Nincs
Válaszadók száma (fő)	81	266	250	359	51	1007
Válaszadók aránya (%)	8,0	26,4	24,8	35,7	5,1	100

Megjegyzés: szürke háttérrel jelöltük a teljes minta preferenciáival egyező csoportpreferenciákat

Forrás: saját szerkesztés

Diszkusszió

Érdeemes megfigyelni, hogy a teljes mintán kimutatott legmagasabb részhasznosságú preferenciák kizárólag két attribútum (és attribútumszint) esetén egységesek minden perszóna esetén: a járókelők általi járdahasználat, valamint az új sávkiosztás minden szegmens esetén a legjobban preferált változat. Azonban a teljes mintán legjobban preferált önvezető járműtechnológia csak az AV-fanatikusok és Visszafogott AV-szimpatizánsok esetén egyértelmű preferencia, mely az összes válaszadó 60,5%-át teszi ki. A válaszadók további 13,1%-a számára (Fontolva haladók és Tech-ambivalensek) elsődleges preferencia a hagyományos és önvezető járművek együttes közlekedése a városi forgalomban, míg a válaszadók 26,4%-a (Tech-szkeptikus zöldek) elsődleges preferenciáját a hagyományos járművek testesítik meg.

A teljes mintán kimutatott azon preferencia, mely szerint jeladókat a járókelőkön célszerű elhelyezni, három perszóna esetén is elsődleges preferencia (AV-fanatikusok, Visszafogott AV-szimpatizánsok, Tech-ambivalensek), mely a válaszadók 65,6%-át teszi ki. Ezzel gyökeres

ellentétben a járókelőkön egyáltalán nem preferálja a szenzorok jelenlétét a Fontolva haladók csoportja, ők csak az aszfaltban szeretnék jeladókat (26,4%). A válaszadók 8%-a (Fontolva haladók) a járókelőkön és az aszfaltban is preferálná a szenzorok jelenlétét. Ezen lehetőség technológiai háttérét adó 5G infrastruktúra a teljes mintán sűrű városi jelenléttel preferált, megegyezően az AV-fanatikusok és a Visszafogott AV-szkeptikusok csoportpreferenciáival (60,5%). Ezzel gyökeres ellentétben a Tech-ambivalensek teljes mértékben ellenzik az 5G-technológiát (5,1%). A Fontolva haladók és a Tech-szkeptikus zöldek ritkán elhelyezett 5G-infrastruktúrát preferálnak (34,4%). Az autonóm áruszállító drónokat a teljes minta elutasítja, mellyel megegyezik három csoport preferenciája: Fontolva haladók, Tech-szkeptikus zöldek, Visszafogott AV-szimpatizánsok (70,1%). Ennek éppen az ellenkezője az AV-fanatikusok csoporton belüli preferenciája, ők sok drónt szeretnének a jövő városainak légtérben (26,4). Köztes állapotot képvisel a Tech-ambivalensek preferenciája, akik szeretnének ugyan drónokat, de keveset (5,2%).

Mindezek alapján látható, hogy mennyire nagy eltérések vannak az egyes attribútumokon belül preferált attribútumszintek között az egyes szegmensek között. Mindez egyrészt kiemeli a szegmentáció fontosságát, másrészt a döntéshozók számára számszerűen elemezhető információt nyújt az egyes városfejlesztési döntések várható támogatottságáról a fiatal városiak körében.

Összefoglalás

Az önvezető járművek flottahasználatának tömeges elterjedésével számos, napjainkban közismert mobilitási kihívás (dugók, zaj, légszennyezettség stb.) mérséklődhet, melyeket irodalomelemzésünkben részletesen tárgyalunk. Ezen folyamat eredményeül jelen tudásunk szerint akár az is elképzelhető, hogy a jelenleg megszokott és megszeretett városkép megváltozik: kevesebb parkolóra és kevesebb útra lehet szükség, melyeket parkok, közösségi terek válhatnak. Ráadásul nem csak a járművek átalakulása fogja ezt a változást kísérni, hanem az ezen rendszerek kiszolgálásához szükséges információ-technológiai eszközök is megjelenhetnek majd a járműveken, a fizikai infrastruktúrán (utakba építve, táblákon, kereszteződésekben stb.), mitöbb a gyalogosokon, kerékpárosokon is. Továbbá teljesen új, korábban nem látott eszközök is megjelenhetnek, mint például a járdán közlekedő önvezető szállítórobotok és az áruszállító drónok.

Mindez a városi mobilitási problémákat csak abban az esetben mérsékelheti, ha ezeket a rendszereket elfogadják és használják is az emberek. Ebből fakadón számos tanulmány született már, melyek a mobilitási innovációkkal kapcsolatos fogyasztói elfogadást vizsgálják jellemzők a TAM és UTAUT modellek keretrendszerének különböző adaptációival. A kinyilvánított preferencia megkérdezéseknek megvan az az előnyük, hogy kiválóan alkalmazhatóak azokban az esetekben, amikor a válaszadók rendelkeznek valós tapasztalatokkal a vizsgálat tárgyával kapcsolatban. Abban az esetben azonban, amikor ez nem teljesül érdemes lehet más kutatási módszertanok alkalmazása. Ebből a megfontolásból kutatásunkhoz teljes profilú conjoint elemzést használtunk, melynek során 18 válaszadói kártyát hoztunk létre, melyek mindegyike egy elképzelt városképet jelenít meg különböző jellemzők változatai mentén. Válaszadóink e kártyák mindegyikét egy 10 pontos Likert-skálán értékelték az alapján, hogy saját preferenciáik szerint mennyire szeretnének a bemutatott városban élni a jövőben. Az adatfelvétel során, melyet személyes megkérdezéssel hajtottunk végre, összesen 1015 fiatal válaszait rögzítettük. Ennek oka, hogy szakirodalmi elemzésünk során kiderült, hogy a fiatal, urbánus környezetben élő fogyasztók nyitottabbak a mobilitási innovációk iránt. Ugyanakkor az is világos, hogy az Ő preferenciáik sem tekinthetők teljesen egységesnek, mivel életstílusukban, megnyilvánulásaikban, igényeikben és fogyasztói szokásaik tekintetében egyaránt különbözőek. Ebből adódóan a teljes profilú conjoint elemzés eredményeként kapott egyéni hasznossági értékek mentén hierarchikus klaszterelemzéssel szegmentációt végeztünk, melynek során 5 jól elkülönülő klasztert sikerült létrehozni. Ők az *AV fanatikusok (innovátorok)*, a *Visszafogott*

AV szimpatizánsok (korai elfogadók), a Fontolva haladók (korai többség), a Tech ambivalensek (kései többség), és a Tech szkeptikus zöldek (lemaradók). Érdekes eredményünk, hogy annak ellenére, hogy a klaszterek egymáshoz képest kifelé heterogének egyes tulajdonságok tekintetében egyetértést figyelhetünk meg. Egyrészt a járdahasználat tekintetében a teljes mintasokaságra igaz, hogy annak használatát csak a járókelők számára tennék lehetővé, ahogy az is, hogy az új, zöldebb, élhetőbb sávkiosztást preferálják. Nekünk is sikerült rámutatnunk arra, hogy a fiatalok jellemzően elfogadóak az önvezető járművek megjelenését illetően, hiszen 60,5%-uk kizárólag az önvezető járműveket, 13,1%-uk az önvezető- és hagyományos járművek szimbiózisát preferálja, és csak 26,4%-uk ragaszkodik a hagyományos járművekhez. Érdekes eredményünk továbbá, hogy az áruszállító robotok és -drónok tekintetében, valamint a jövő városának új infrastruktúráját kiszolgáló jeladókkal és érzékelőkkel kapcsolatban azt a következtetést vonhatjuk le, hogy azok megjelenését nem kísérné egyhangú elfogadás. Ezek alapján rámutathatunk azokra a fogyasztói kompromisszumokra, melyeket érdemes szem előtt tartani a jövő városának tervezése közben.

Irodalomjegyzék

- 5G-PPP Automotive Working Group. (2018). A study 5G V2X Deployment. [Online]. Available: https://5g-ppp.eu/wp-content/uploads/2018/02/5G-PPP-Automotive-WG-White-Paper_Feb.2018.pdf
- Addelman, S. (1962). Orthogonal Main-Effect Plans for Asymmetrical Factorial Experiments. *Technometrics*, 4(1), 21–46. <https://doi.org/10.1080/00401706.1962.10489985>
- Alam, M.J. – Habib, M.A. (2018): Investigation of the impacts of shared autonomous vehicle operation in Halifax, Canada, using a dynamic traffic microsimulation model. *Procedia Computer Science*, 130: 496–503. <https://doi.org/10.1016/j.procs.2018.04.066>.
- Alazzawi, S. – Hummel, M. – Kordt, P. – Sickenberger, T. – Wiesotte, C. – Wohak, O. (2018): Simulating the impact of shared, autonomous vehicles on urban mobility – A case study of Milan. In: Wießner, E. – Lücken, L. – Hilbrich, R. – Flötteröd, Y-P. – Erdmann, J. – Bieker-Walz, L. – Behrisch, M. (szerk.): SUMO 2018 – Simulating Autonomous and Intermodal Transport Systems 2: 94–110. <https://doi.org/10.29007/2n4h>.
- Alfonso, J. – Naranjo, J. E. – Menéndez, J. M. – Alonso, A. (2018): Vehicular Communications. *Intell. Veh.*, 103–139. doi: 10.1016/B978-0-12-812800-8.00003-5
- Atzori, L. – Floris, A. – Girau, R. – Nitti, M. – Pau, G. (2018): Towards the implementation of the Social Internet of Vehicles. *Comput. Networks*, 147, 132–145. doi: 10.1016/j.comnet.2018.10.001
- Bateman, I.J., – Day, B.H., – Jones, A.P., – Jude, S. (2009). Reducing gain–loss asymmetry: a virtual reality choice experiment valuing land use change. *J. Environ. Econ. Manag.* 58 (1), 106–118. <https://doi.org/10.1016/j.jeem.2008.05.003>
- Baccarella, C.V., – Wagner, T. F., – Scheiner, C. W., – Maier, L. – Voigt, K-I. (2020). Investigating consumer acceptance of autonomous technologies: the case of self-driving automobiles. *European Journal of Innovation Management*, 24(4), 1210–1323. DOI10.1108/EJIM-09-2019-0245
- Bansal, P., – Kockelman, K. M., – Singh, A. (2016). Assessing public opinions of and interest in new vehicle technologies: An Austin perspective. *Transportation Research Part C: Emerging Technologies*, 67, 1–14. <https://doi.org/10.1016/j.trc.2016.01.019>
- Bayart, C. – Havet, N. – Bonnel, P. – Bouzouina, L. (2020): Young people and the private car: A love-hate relationship, *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, Volume 80, 102235, <https://doi.org/10.1016/j.trd.2020.102235>
- Bazilinsky, P., – Kyriakidis, M., – Dodou, D., – de Winter, J. (2019). When will most cars be able to drive fully automatically? Projections of 18,970 survey respondents. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 64, 184–195. <https://doi.org/10.1016/j.trf.2019.05.008>

- Bezai, N. E. – Medjdoub, B. – Al-Habaibeh, A. – Chalal, M. L. – Fadli, F. (2021): Future cities and autonomous vehicles: analysis of the barriers to full adoption. *Energy and Built Environment*, vol. 2., no. 1., 65-81. <https://doi.org/10.1016/j.enbenv.2020.05.002>
- Brovarone, E.V. – Scudellari, J. – Staricco, L. (2021): Planning the transition to autonomous driving: A policy pathway towards urban liveability. *Cities*, 108, 102996, <https://doi.org/10.1016/j.cities.2020.102996>.
- Buckley, L., – Kaye, S.-A., – Pradhan, A.K. (2018). Psychosocial factors associated with intended use of automated vehicles: A simulated driving study. *Accident Analysis & Prevention*. 115, 202-208. <https://doi.org/10.1016/j.aap.2018.03.021>
- Cai, L., – Yuen, K.F. – Wang X. (2023). Public acceptance of autonomous buses: An integrated model of UTAUT, TTF and trust. *Travel Behaviour and Society*, 31, 120-130. <https://doi.org/10.1016/j.tbs.2022.11.010>
- Chapin, T. – Stevens, L. – Crute J. – Crandall, J. – Rokyta, A. – Washington, A. (2016): Envisioning Florida's Future: Transportation and Land Use in an Automated Vehicle World. Final Report. Florida State University Department of Urban & Regional Planning, Tallahassee.
- Chen, C.-F. (2019). Factors affecting the decision to use autonomous shuttle services: Evidence from a scooter-dominant urban context. *Transportation Research Part F*. 67, 195-204. <https://doi.org/10.1016/j.trf.2019.10.016>
- Chen, H.-K., – Yan, D.-W. (2019). Interrelationships between influential factors and behavioral intention with regard to autonomous vehicles. *International Journal of Sustainable Transportation*. 13(7), 511-527. <https://doi.org/10.1080/15568318.2018.1488021>
- Cho, Y., – Park, J., – Park, S. – Jung, E.S. (2017). Technology Acceptance Modeling based on User Experience for Autonomous Vehicles. *Journal of the Ergonomics Society of Korea*, 36(2), 87-108.
- Choi, S., – Mokhtarian, P.L. (2020). How attractive is it to use the internet while commuting? A workattitude-based segmentation of Northern California commuters. *Transportation Research Part A*. 138, 37-50. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2020.05.007>
- Choi, J.K., – Ji, Y.G. (2015) Investigating the importance of trust on adopting an autonomous vehicle. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 31, 10, pp. 692–702. <https://doi.org/10.1080/10447318.2015.1070549>
- Cohen, T., – Stilgoe, J., – Stares, S., – Akyelken, N., – Cavoli, C., – Day, J., – Dickinson, J., – Fors, V., – Hopkins, D., – Lyons, G., – Marres, N., – Newman, J., – Reardon, L., – Sipe, N., – Tennant, C., – Wadud, Z. – Wigley, E. (2020). A constructive role for social science in the development of automated vehicles. *Transportation Research Interdisciplinary Perspectives*, 6, 100133. <https://doi.org/10.1016/j.trip.2020.100133>
- Dai, J., – Wang, X.C., – Ma, W., – Li, R. (2023). Future transport vision propensity segments: A latent class analysis of autonomous taxi market. *Transportation Research Part A*. 173, 103699. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2023.103699>
- Delbosch, A., (2017). Delay or forgo? A closer look at youth driver licensing trends in the United States and Australia. *Transportation* 44 (5), 919–926. <https://doi.org/10.1007/s11116-016-9685-7>
- Dong, X., – DiScenna, M., – Guerra, E. (2017). Transit user perceptions of driverless buses. *Transportation* 1–16. DOI 10.1007/s11116-017-9786-y
- DuPuis, N. – Cooper, M. – Brooks, R. (2015) City of the Future. Technology&Mobility. National League of Cities, Center for City Solutions and Applied Research, Washington DC.
- Elia G., et al. (2019): "Connected Transports, V2X and 5G: Standard, Services and the TIM - Telecom Italia Experiences," AEIT International Conference of Electrical and Electronic Technologies for Automotive (AEIT AUTOMOTIVE), Turin, Italy, 2019, pp. 1-6, doi: 10.23919/EETA.2019.8804510.

- Ellis, K. – Lyon-Hill, S. – Tilashalski, M. – Travis, E. (2020): Measuring the Effects of Drone Delivery in the United States. https://vtechworks.lib.vt.edu/bitstream/handle/10919/100104/Effects%20of%20Drone%20Delivery%20US_September%202020.pdf.
- Engelhardt, M. (2023). Who is willing-to-pay for sustainable last mile innovations? *Transportation Research Procedia*, 69, 910-917. <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2023.02.252>
- ERTRAC (2019): Connected Automated Driving Roadmap. ERTRAC Working Group "Connectivity and Automated Driving" <https://www.ertrac.org/wp-content/uploads/2022/07/ERTRAC-CAD-Roadmap-2019.pdf>
- Fayyaz, M., – González-González, E. – Nogués, S. (2022): Autonomous vehicles in sustainable cities: Re-claiming public spaces for people. SUPTM 2022 conference proceedings <https://doi.org/10.31428/xxxxx>
- Figliozzi, M. A. (2020): Carbon emissions reductions in last mile and grocery deliveries utilizing air and ground autonomous vehicles. *Transportation Research Part D*, 85 (2020) <https://doi.org/10.1016/j.trd.2020.102443>
- Figliozzi, M. A. – Jennings, D. (2020): Autonomous delivery robots and their potential impacts on urban freight energy consumption and emissions. *Transportation Research Procedia*, 46 (2020), 21–28. <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2020.03.159>
- Foroughi, B., – Nhan, P.V., – Iranmanesh, M., – Ghobakhloo, M., – Nilashi, M. – Yadegaridehkordi E. (2023). Determinants of intention to use autonomous vehicles: Findings from PLS-SEM and ANFIS. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 70, 103158. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2022.103158>
- Fagnant, D. J. – Kockelman, K. M. (2016): Dynamic ride-sharing and fleet sizing for a system of shared autonomous vehicles in Austin, Texas. *Transportation (Amst)* 45, 143–158.
- Fraedrich, E. – Heinrichs, D. – Bahamonde-Birke, F. J. – Cyganski, R. (2019): Autonomous driving, the built environment and policy implications. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 122, 162-172. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2018.02.018>.
- Groth, S. – Kuhnimhof, T. (2021): Multimodality in transportation. In R. Vickerman (Ed.), *International encyclopedia of transportation*, 5, Elsevier Ltd, UK, pp. 118-126
- Grindsted, T.S., – Christensen, T.H., – Freudendal-Pedersen, M., – Friis, F., – Hartmann-Petersen, K. (2022). The urban governance of autonomous vehicles – In love with AVs or critical sustainability risks to future mobility transitions. *Cities*, 120, 103504. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2021.103504>
- Hakak, S. – Gadekallu, T. R. – Maddikunta, T. K. R. – Ramu, S. P. – De Alwis, P. M. C. – Liyanage, M. (2023): Autonomous vehicles in 5G and beyond: A survey, *Vehicular Communications*, 39, 100551, <https://doi.org/10.1016/j.vehcom.2022.100551>.
- Hakeem, S. A. –Hady, A. A. –Kim, H. (2020): 5G-V2X: Standardization, architecture, use cases, network-slicing, and edge-computing, *Wireless Netw.*, 26, 6015–6041, <https://link.springer.com/article/10.1007/s11276-020-02419-8>
- Hardman, S., – Berliner, R., –Tal, G. (2019). Who will be the early adopters of automated vehicles? Insights from a survey of electric vehicle owners in the United States. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 71(June 2018), 248–264. <https://doi.org/10.1016/j.trd.2018.12.001>
- Hegner, S.M., – Beldad, A.D., – Brunswick G.J. (2019). In Automatic We Trust: Investigating the Impact of Trust, Control, Personality Characteristics, and Extrinsic and Intrinsic Motivations on the Acceptance of Autonomous Vehicles. *International Journal of Human-Computer Interaction*, 35(19), 1769-1780. <https://doi.org/10.1080/10447318.2019.1572353>
- Herrenkind, B., – Brendel, A.B., – Nastjuk, I., – Greve, M., – Kolbe, L.M. (2019a) Investigating end-user acceptance of autonomous electric buses to accelerate diffusion. *Transportation Research Part D*, 74, 255-276. <https://doi.org/10.1016/j.trd.2019.08.003>

- Herrenkind, B., – Nastjuk, I., – Brendel, A.B., – Trang, S., – Kolbe, L.M. (2019b). Young people's travel behavior – Using the life-oriented approach to understand the acceptance of autonomous driving. *Transportation Research Part D*. 74, 214-233. <https://doi.org/10.1016/j.trd.2019.07.023>
- Hjorthol, R. (2016): Decreasing popularity of the car? Changes in driving licence and access to a car among young adults over a 25-year period in Norway. *Journal of Transport Geography*, 51 (2016), pp. 140-146. <https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2015.12.006>
- Huang, G. – Hung, Y-H. – Proctor, R.W. – Pitts, B.J. (2022): Age is more than just a number: The relationship among age, non-chronological age factors, self-perceived driving abilities, and autonomous vehicle acceptance, *Accident Analysis and Prevention*, 178, 106850, <https://doi.org/10.1016/j.aap.2022.106850>
- Hudson, J., – Orviska, A. – Hunady, J. (2019). People's attitudes to autonomous vehicles. *Transportation Research Part A*. 121 164-176. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2018.08.018>
- Janatabadi, F. – Ermagun, A. (2022): Empirical evidence of bias in public acceptance of autonomous vehicles, *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, Volume 84, Pages 330-347, <https://doi.org/10.1016/j.trf.2021.12.005>
- Jiang, L. – Chen, H. – Chen, Z. (2022): City readiness for connected and autonomous vehicles: A multi-stakeholder and multi-criteria analysis through analytic hierarchy process, *Transport Policy*, 128, 13-24. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2022.09.012>.
- Johnson, C. (2017). Readiness of the road network for connected and autonomous vehicles. RAC Foundation -Royal Automobile Club for Motoring Ltd, London.
- Kapser, S. – Abdelrahman, M. (2020). Acceptance of autonomous delivery vehicles for last-mile delivery in Germany – Extending UTAUT2 with risk perceptions. *Transportation Research Part C*, 111, 210-225. <https://doi.org/10.1016/j.trc.2019.12.016>
- Katoshevski, R. – Timmermans, H. (2001): Using Conjoint Analysis to Formulate User-centred Guidelines for Urban Design: The Example of New Residential Development in Israel, *Journal of Urban Design*, 6:1, 37-53, DOI: 10.1080/13574800120032888
- Kaye, S.-A., Nandavar, S., Yasmin, S., Lewis, I. & Oviedo-Trespalacios, O. (2022). Consumer knowledge and acceptance of advanced driver assistance systems. *Transportation Research Part F*, 90, 300-311. <https://doi.org/10.1016/j.trf.2022.09.004>
- Keszey, T. (2020). Behavioural intention to use autonomous vehicles: Systematic review and empirical extension. *Transportation Research Part C*, 119, 1-16. <https://doi.org/10.1016/j.trc.2020.10273>
- Koul, S. – Eydgahi, A. (2018). Utilizing technology acceptance model (TAM) for driverless car technology adoption. *Journal of Technology Management and Innovation*, 13(4), 37-46. <http://dx.doi.org/10.4067/S0718-27242018000400037>
- Kovács, P., – Lukovics, M. (2022). Factors influencing public acceptance of self-driving vehicles in a post-socialist environment: Statistical modelling in Hungary. *Regional Statistics*, 12(2), 149-176
- Lavieri, P.S., – Garikapati, V.M., – Bhat, C.R., – Pendyala, R.M., – Astroza, S., – Dias, F.F., (2017). Modeling individual preferences for ownership and sharing of autonomous vehicle technologies. *Transport. Res. Rec.: J. Transp. Res. Board* (2665), 1–10. <https://doi.org/10.3141/2665-01>
- Lee, J., – Lee, D., – Park, Y., – Lee, S., – Ha, T. (2019). Autonomous vehicles can be shared, but a feeling of ownership is important: Examination of the influential factors for intention to use autonomous vehicles. *Transportation Research Part C*. 107, 411-422. <https://doi.org/10.1016/j.trc.2019.08.020>
- Lengyel, H., – Tettamanti, T., – Szalay, Z., 2020. Conflicts of Automated Driving With Conventional Traffic Infrastructure. *IEEE Access* 8, 163280–163297. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2020.3020653>.

- Liao, B. – van den Berg, P. E.W. – van Wesemael, P. J. V. – Arentze, T. A. (2022): Individuals' perception of walkability: Results of a conjoint experiment using videos of virtual environments, *Cities*, 125, 103650, <https://doi.org/10.1016/j.cities.2022.103650>.
- Liljamo, T. – Liimatainen, H. – Pöllänen, M. – Viri, R. (2021): The Effects of Mobility as a Service and Autonomous Vehicles on People's Willingness to Own a Car in the Future. *Sustainability*, 13(4), 1962. <https://doi.org/10.3390/su13041962>
- Lipson, H. – Kurman, M. (2016): *Driverless: intelligent cars and the road ahead*. Mit Press.
- Liu, Y., – Tight, M., – Sun, Q., – Kang, R., (2019). A systematic review: Road infrastructure requirement for Connected and Autonomous Vehicles (CAVs). *J. Phys. Conf. Ser.* 1187, 042073 <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1187/4/042073>.
- Litman, T. (2017): *Autonomous Vehicle Implementation Predictions Implications for Transport Planning*, Victoria Transport Policy Institute
- Louviere, J.J. – Flynn, T.N. – Carson, R.T. (2010), Discrete Choice Experiments Are Not Conjoint Analysis. *Journal of Choice Modelling*, 3(3), 57-72. [https://doi.org/10.1016/S1755-5345\(13\)70014-9](https://doi.org/10.1016/S1755-5345(13)70014-9)
- Luce, R.D., – Tuckey, J.W. (1964). Simultaneous conjoint measurement: a new type of fundamental measurement. *J. Math. Psychol.* 1, 1–27. [https://doi.org/10.1016/0022-2496\(64\)90015-X](https://doi.org/10.1016/0022-2496(64)90015-X)
- Lukovics, M., – Prónay, Sz., – Majó-Petri, Z., – Kovács, P., – Ujházi, T., – Volosin, M., – Palatinus, Zs., & – Keszey, T. (2023). Combining survey-based and neuroscience measurements in customer acceptance of self-driving technology. *Transportation Research Part F*, 95, 46-58. <https://doi.org/10.1016/j.trf.2023.03.016>
- Madigan, R., – Louw, T., – Wilbrink, M., – Schieben, A., – Merat, N. (2017) What influences the decision to use automated public transport? Using UTAUT to understand public acceptance of automated road transport systems. *Transportation Research, Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 50, pp. 55–64. <https://doi.org/10.1016/j.trf.2017.07.007>
- Maltese, I. – Zamparini, L. (2023): Sustainable mobility choices at home and within destinations: A survey of young Italian tourists, *Research in Transportation Business and Management*, 100906, <https://doi.org/10.1016/j.rtbm.2022.100906>
- Marcheschi, E. – Vogel, N. – Larsson, A. – Perander, S. – Koglin, T. (2022): Residents' acceptance towards car-free street experiments: Focus on perceived quality of life and neighborhood attachment, *Transportation Research Interdisciplinary Perspectives*, 100585, <https://doi.org/10.1016/j.trip.2022.100585>.
- Martinez, L.M. – Viegas, J.M. (2017): Assessing the impacts of deploying a shared self-driving urban mobility system: An agent-based model applied to the city of Lisbon, Portugal. *International Journal of Transportation Science and Technology*, 6, 13–27. <https://doi.org/10.1016/j.ijtst.2017.05.005>.
- Mathews, K. E., – Freeman, M. L., – Desvousges, W. H., (2006). How and how much? The role of information in stated choice questionnaires. In: *Valuing Environmental Amenities Using Stated Choice Studies: A Common Sense Approach to Theory and Practice*. Springer.
- McKinsey & Co, 2016. *Automotive Revolution – Perspective towards 2030: How the Convergence of Disruptive Technology-Driven Trends Could Transform the Auto Industry* (Advanced Industries). McKinsey & Co., Stuttgart, Germany.
- Menon, N., – Barbour, N., – Zhang, Y., – Pinjari, A.R., – Mannering, F. (2018). Shared autonomous vehicles and their potential impacts on household vehicle ownership: an exploratory empirical assessment. *Int. J. Sustain. Transp.* <https://doi.org/10.1080/15568318.2018.1443178>.
- Milakis, D. – Snelder, M. – van Arem, B. – van Wee, G. P. – Homem de Almeida Correia, G. (2017): Development and transport implications of automated vehicles in the Netherlands: Scenarios for 2030 and 2050. *European Journal of Transport and*

- Infrastructure Research*, 17 (1), pp. 63-85. DOI: <https://doi.org/10.18757/ejtir.2017.17.1.3180>
- Mokhtarian, P.L., – Ory, D.T., – Cao, X. (2009). Shopping-related attitudes: a factor and cluster analysis of Northern California shoppers. *Environment and Planning B: Planning and Design* 36, 204–228. <https://doi.org/10.1068/b34015t>
- Moorthy, A., – De Kleine, R., – Keoleian, G., – Good, J., – Lewis, G., (2017). Shared autonomous vehicles as a sustainable solution to the last mile problem: a case study of Ann Arbor- Detroit area. *SAE Int. J. Passenger Cars Electron. Electric. Syst.* 10 (2017–01-1276), 328–336.
- Moták, L., – Neuville, E., – Chambres, P., – Marmoiton, F., – Monéger, F., – Coutarel, F., – Izaute, M. (2017). Antecedent variables of intentions to use an autonomous shuttle: moving beyond TAM and TPB? *European Review of Applied Psychology*, 67(5). 269–278. <https://doi.org/10.1016/j.erap.2017.06.001>
- Muraleetharan, B., – Adachi, T., – Uchida, K., – Hagiwara, T., – Kagaya, S. (2003). A Study on Evaluation of Pedestrian Level of Service along Sidewalks and at Intersections Using Conjoint Analysis. <https://doi.org/10.2208/journalip.21.727>
- NACTO (2019):. *Blueprint for Autonomous Urbanism*, second ed. National Association of City Transportation Officials, NACTO.
- Narayanan, S., – Chaniotakis, E., –Antoniou, C. (2020): Shared autonomous vehicle services: A comprehensive review. *Transportation Research Part C: Emerging Technologies*, 111, 2, pp. 255–293. <https://doi.org/10.1016/j.trc.2019.12.008>
- Nielsen, T.A.S., – Hausteijn, S., (2018). On sceptics and enthusiasts: what are the expectations towards self-driving cars? *Transport Pol.* 66, 49–55. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2018.03.004>
- Nieuwenhuijsen, J., – de Almeida Correia, G.H., – Milakis, D., – van Arem, B., – van Daalen, E., (2018). Towards a quantitative method to analyze the long-term innovation diffusion of automated vehicles technology using system dynamics. *Transport. Res. C Emerg. Technol.* 86, 300–327. <https://doi.org/10.1016/j.trc.2017.11.016>
- Overtoom, I. – Correia, G. – Huang, Y. – Verbraeck, A. (2020). Assessing the impacts of shared autonomous vehicles on congestion and curb use: A traffic simulation study in the Hague, Netherlands. *International Journal of Transportation Science and Technology*. 9(3). 195–206. o. <https://doi.org/10.1016/j.ijtst.2020.03.009>
- Panagiotopoulos, I., – Dimitrakopoulos, G. (2018). An empirical investigation on consumers’ intentions towards autonomous driving. *Transportation Research Part C*. 95, 773-784. <https://doi.org/10.1016/j.trc.2018.08.013>
- Paine, G (2019). Drones to deliver incessantbuzzing noise, and packages. The Conversation. Retrieved from:<https://theconversation.com/drones-to-deliver-incessant-buzzing-noise-and-packages-116257>.
- Payre, W., – Cestac, J., – Delhomme, P. (2014). Intention to use a fully automated car: Attitudes and a priori acceptability. *Transportation Research Part F*. 27(B), 252-263. <https://doi.org/10.1016/j.trf.2014.04.009>
- Pettigrew, S., – Dana, L., M., – Norman, R. (2019). Clusters of potential autonomous vehicles users according to propensity to use individual versus shared vehicles. *Transport Policy*, 76, 13-20. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2019.01.010>
- Phillips, A. – da Schio, N. – Canters, F. – Khan, A. Z. (2023): “A living street and not just green”: Exploring public preferences and concerns regarding nature-based solution implementation in urban streetscapes, *Urban Forestry & Urban Greening*. 86, <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2023.128034>.
- PIARC, 2021. *Automated Vehicles: Challenges and Opportunities for Road Operators and Road Authorities*. World Road Association (PIARC).
- Prónay, Sz., – Lukovics, M., – Kovács, P., – Majó-Petri, Z., – Ujházi, T., – Palatinus, Zs. – Volosin, M. (2022). Pánik próbája a mérés – avagy önvezető technológiák

- elfogadásának valós idejű vizsgálata neurotudományi mérésekkel. *Vezetéstudomány* 53(7), 48-62. <https://doi.org/10.14267/VEZTUD.2022.07.05>
- Rahimi, A., – Azimi, G., – Asgari, H., – Jin, X. (2020). Adoption and willingness to pay for autonomous vehicles: Attitudes and latent classes. *Transportation Research Part D*, 89, 102611. <https://doi.org/10.1016/j.trd.2020.102611>
- Rahman, M. – Thill, J-C. (2023): Impacts of connected and autonomous vehicles on urban transportation and environment: A comprehensive review. *Sustainable Cities and Society*. 96. 104649, <https://doi.org/10.1016/j.scs.2023.104649>.
- Rasheed, I. (2022): Dynamic mode selection and resource allocation approach for 5G-vehicle-to-everything (V2X) communication using asynchronous federated deep reinforcement learning method. *Vehicular Communications*. 38. 100532, <https://doi.org/10.1016/j.vehcom.2022.100532>.
- Ravi, B. – Kumar, M. Hu, Y-C – Hassan, S. – Kumar, B. (2023): Stochastic modeling and performance analysis in balancing load and traffic for vehicular ad hoc networks: A review, *Int. J. Netw. Management*, 1–22. <https://doi.org/10.1002/nem.2224>
- Robertson, R.D., – Woods-Fry, H. – Hing, M.M. (2019). Automated vehicles and older drivers in Canada. *Journal of Safety Research*. 70, 193-199. <https://doi.org/10.1016/j.jsr.2019.07.003>
- Richter, M.A. – Hagenmaier, M. – Bandte, O. – Parida, V. – Wincent, J. (2022): Smart cities, urban mobility and autonomous vehicles: How different cities needs different sustainable investment strategies, *Technological Forecasting and Social Change*. 184. 121857, <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.121857>.
- Riggs, W., – Appleyard, B., – Johnson, M., (2020). A design framework for livable streets in the era of autonomous vehicles. *Urban Plan. Transport Res.* 8 (1), 125–137. <https://doi.org/10.1080/21650020.2020.1749123>
- Schoettle, B., – Sivak, M., (2014). A survey of public opinion about autonomous and self-driving vehicles in the us, the uk, and australia. Tech. rep.
- Sener, I. N., – Zmud, J. (2019). Chipping away at uncertainty: intent to use self-driving vehicles and the role of ride-hailing. *Transportation Planning and Technology*. 42(7). 645-661. <https://doi.org/10.1080/03081060.2019.1650423>
- Shabanpour, R., – Golshani, N., – Shamshiripour, A., – Mohammadian, A. (Kouros). (2018). Eliciting preferences for adoption of fully automated vehicles using best-worst analysis. *Transportation Research Part C: Emerging Technologies*, 93(June), 463–478. <https://doi.org/10.1016/j.trc.2018.06.014>
- Shr, Y. H.(J.), – Ready, R., – Orland, B., – Echols, S. (2019). How do visual representations influence survey responses? Evidence from a choice experiment on landscape attributes of green infrastructure. *Ecological Economics*, 156, 375–386. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2018.10.015>
- Silva, D., – Földes, D., – Csiszár, C. (2021): Autonomous Vehicle Use and Urban Space Transformation: A Scenario Building and Analysing Method. *Sustainability* 2021, 13, 3008. <https://doi.org/10.3390/su13063008>
- Smahó M. (2021): Autonóm járművek a jövő városában. In: Csizmadia, Zoltán; Rechner, János (szerk.) *Az önvezető járművek világa: Társadalmi hatások és kihívások*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Smeds, E. – Papa, E. (2023): The value of street experiments for mobility and public life: Citizens' perspectives from three European cities, *Journal of Urban Mobility*. 4. 100055, <https://doi.org/10.1016/j.urbmob.2023.100055>.
- Solecka, I. – Krajewski, P. – Krzyzanek, A. – Garczynska, A. (2022): Citizens' Perceptions of Landscape Changes and Their Driving Forces: Evidence from Poland. *Int. J. Environ. Res. Public Health*. 19. 1688. <https://doi.org/10.3390/ijerph19031688>

- Soto, J.J., Cantillo, V., Arellana, J. (2021). Market segmentation for incentivising sustainable transport policies. *Transportation Research Part D*, 99, 103013. <https://doi.org/10.1016/j.trd.2021.103013>
- Spurling, N. – McMeekin, A. (2014): Interventions in practices: Sustainable mobility policies in England. In Y. Strengers, – C. Maller (Eds.) (2014): *Social practices, intervention and sustainability*. London: Routledge.
- Stead, D., – Vaddadi, B., (2019). Automated vehicles and how they may affect urban form: a review of recent scenario studies. *Cities* 92, 125–133. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2019.03.020>
- Storck C. R. – Duarte-Figueiredo, F. (2020): "A Survey of 5G Technology Evolution, Standards, and Infrastructure Associated With Vehicle-to-Everything Communications by Internet of Vehicles," in *IEEE Access*, vol. 8, pp. 117593-117614, doi: 10.1109/ACCESS.2020.3004779
- Straub, Edward R. – Schaefer, Kristin E. (2019): It takes two to Tango: Automated vehicles and human beings do the dance of driving –Four social considerations for policy. *Transportation research part A: policy and practice*, 122, 173-183. <https://doi.org/10.1016/j tra.2018.03.005>
- Su, Y-S. – Huang, H. – Daim, T. – Chien, P-W. – Peng, R-L. – Akgul, A. K. (2023): Assessing the technological trajectory of 5G-V2X autonomous driving inventions: Use of patent analysis, *Technological Forecasting and Social Change*. 196. 122817, <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2023.122817>.
- Tengilimoglu, O., – Carsten, O., – Wadud, Z., (2023). Implications of automated vehicles for physical road environment: a comprehensive review. *Transport. Res. E Logist. Transport. Rev.* 169, 102989. <https://doi.org/10.1016/j.tre.2022.102989>
- Threlfall, R. (2018): *Autonomous vehicles readiness index*. Klynveld Peat Marwick Goerdeler (KPMG) International.
- Tilt, J. H. (2010). Walking trips to parks: Exploring demographic, environmental factors, and preferences for adults with children in the household. *Preventive Medicine*, 50 (SUPPL.), S69–S73. <https://doi.org/10.1016/j.ympmed.2009.07.026>
- Ujházi, T. (2023). Önvezető járművekhez kapcsolódó fogyasztói preferenciák vizsgálata. *Marketing & Menedzsment*, 57(EMOK 2), 65-73. <https://doi.org/10.15170/MM.2023.57.KSZ.02.07>
- USCB, 2020. Quarterly E-Commerce Report 1st Quarter 2020. U.S. Census Bureau News. U.S. Department of Commerce, Washington, D.C., pp. 1–3
- Van Cauwenberg J, – Van Holle V, – De Bourdeaudhuij I, – Clarys P, – Nasar J, – Salmon J, et al. (2014) Using Manipulated Photographs to Identify Features of Streetscapes That May Encourage Older Adults to Walk for Transport. *PLoS ONE* 9(11): e112107. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0112107>
- Van Cauwenberg, J., De Bourdeaudhuij, I., Clarys, P. et al. Street characteristics preferred for transportation walking among older adults: a choice-based conjoint analysis with manipulated photographs. *Int J Behav Nutr Phys Act.* 13(6) (2016). <https://doi.org/10.1186/s12966-016-0331-8>
- Vasilev, M. – Pritchard, R. – Jonsson, T. (2022): Mixed-methods approach to studying multiuser perceptions of an interim Complete Streets project in Norway, *Travel Behaviour and Society*. 29, 12-21. <https://doi.org/10.1016/j.tbs.2022.05.002>.
- Veitch, J. – Salmon, J. – Deforche, B. – Ghekiere, A. – Van Cauwenberg, J. – Bangay, S. – Timperio, A. (2017): Park attributes that encourage park visitation among adolescents: A conjoint analysis. *Landscape and Urban Planning*. 161. 52-58. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2016.12.004>.
- Verhoeven, H., – Ghekiere, A., – Van Cauwenberg, J., – Van Dyck, D., – De Bourdeaudhuij, I., Clarys, P., – Deforche, B. (2017). Which physical and social environmental factors are most important for adolescents' cycling for transport? An experimental study using

- manipulated photographs. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, 14(1), 108. <https://doi.org/10.1186/s12966-017-0566-z>
- Verma, M. – Manoj, M. – Verma, A. (2016): Analysis of the influences of attitudinal factors on car ownership decisions among urban young adults in a developing country like India *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 42 (2016), pp. 90-103. <https://doi.org/10.1016/j.trf.2016.06.024>
- Wang, J. – Shao, Y. – Ge, Y. – Yu, R. (2019): A survey of vehicle to everything (V2X) testing. *Sensors*. 19(2). <https://doi.org/10.3390/s19020334>
- Wang, N., – Tian, H., – Zhou, S. – Li, Y. (2022). Analysis of public acceptance of electric vehicle charging scheduling based on the technology acceptance model. *Energy*, 258, 124804. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2022.124804>
- Wu, J., – Liao, H., – Wang, J.W. – Chen, T. (2019). The role of environmental concern in the public acceptance of autonomous electric vehicles: A survey from China. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 60, 37-46. <https://doi.org/10.1016/j.trf.2018.09.029>
- Yigitcanlar, T., – Wilson, M., – Kamruzzaman, M. (2019). Disruptive impacts of automated driving systems on the built environment and land use: an urban planner's perspective. *J. Open Innov.: Technol. Market Complex.* 5 (2), 24. <https://doi.org/10.3390/joitmc5020024>
- Young, F.W. (1969). Polynomial Conjoint Analysis of Similarities: A Model for Constructing Polynomial Conjoint Measurement Algorithms. North Carolina University. USA
- Xing, Y. – Han, X. – Zhang, H.M. – Lu, J. – Gao, Z-Y. (2022): Do bicyclists and pedestrians support their city as an autonomous vehicle proving ground? Evidence from Pittsburgh, *Case Studies on Transport Policy*, 10(4), 2401-2412. <https://doi.org/10.1016/j.cstp.2022.10.015>.
- Zhao, Y. – Kockelman, K.M. (2018): Anticipating the regional impacts of connected and automated vehicle travel in Austin, Texas. *Journal of Urban Planning and Development* 144(4), 04018032. [https://doi.org/10.1061/\(ASCE\)UP.1943-5444.0000463](https://doi.org/10.1061/(ASCE)UP.1943-5444.0000463).
- Zmud, J., – Sener, I.N., – Wagner, J. (2016). Self-Driving Vehicles: Determinants of Adoption and Conditions of Usage. *Transportation Research Record: Journal of the Transportation Research Board*. 2565(1). <https://doi.org/10.3141/2565-07>
- Zuti B. – Lukovics M. (2023): Az önvezető járművek elfogadása viselkedés-gazdaságtani szemléletben. A nudge szerepe a fenntartható városi mobilitás kialakításában. *Közgazdasági Szemle*. 60(február), 149–166. DOI:10.18414/KSZ.2023.2.149.

Fekete-Berzsenyi Hajnalka¹⁹ – Veres Tímea²⁰ – Molnárné Barna Katalin²¹ – Kozma Dorottya Edina²²

Vállalati környezetvédelmi célorientáció Magyarországon

Jelen tanulmányban a szerzők a környezetvédelemmel kapcsolatos stratégiák tartalmi elemeit vizsgálták, a változók a körforgásos gazdaság szakirodalmában lefektetett keretrendszer alapján kerültek kiválasztásra. A kutatási eredmények arra engedtek következtetni, hogy azok a vállalatok, amelyek a környezeti célokat figyelembe veszik, elismerésre tesznek szert, értékteremtővé válnak. A főváros-vidék vizsgálatánál megállapítható, hogy a vidéki vállalatoknál nagyobb a hangsúly a környezeti célorientáltságon és ezzel igyekeznek ellensúlyozni a főváros erőteljes szerepét.

Kulcsszavak: körforgásos gazdaság, környezetvédelmi stratégia, vállalkozás, klaszter, centrum-periféria

JEL kódok: O13, P48, Q01

Corporate environmental target-orientation in Hungary

Today, the circular economy is receiving increasing attention as an integral model for sustainable development. In the present study, the authors have examined the content of environmental strategies. The variables were selected on the basis of the framework laid down in the circular economy literature, thus allowing the classification of enterprises in terms of environmental goal orientation. Following the analysis of the content of the strategies, the authors analysed the organisational embeddedness of the environmental aspects. The research results suggested that there is increasing pressure on companies to commit to environmental protection. Companies that take environmental goals into account gain recognition and thus become value creators. The research sample shows that even the largest companies have more to do to improve their day-to-day environmental performance. Overall, it can be concluded that rural businesses have a greater emphasis on environmental goal orientation, which is due to their efforts to counterbalance the strong role of the capital and their closer relationship with the environment.

Keywords: circular economy, environmental strategy, enterprise, cluster, centre-periphery

JEL-codes: O13, P48, Q01

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2024.26>

¹⁹ FEKETE-BERZSENYI Hajnalka: Ph.D., egyetemi docens, Pannon Egyetem, Számvitel és Pénzügy Intézeti Tanszék; e-mail: fekete-berzsenyi.hajnalka@gtk.uni-pannon.hu (Ph.D., Associate Professor, University of Pannonia, Department of Accounting and Finance)

²⁰ VERES TÍMEA: Ph.D. hallgató, Pannon Egyetem, Számvitel és Pénzügy Intézeti Tanszék; e-mail: veres.timea@phd.gtk.uni-pannon.hu (Ph.D. student, University of Pannonia, Department of Accounting and Finance)

²¹ MOLNÁRNÉ BARNA Katalin: Ph.D., egyetemi docens, Pannon Egyetem, Számvitel és Pénzügy Intézeti Tanszék; e-mail: barna.katalin@gtk.uni-pannon.hu (Associate Professor, University of Pannonia, Department of Accounting and Finance)

²² KOZMA Dorottya Edina: Ph.D., egyetemi adjunktus, Pannon Egyetem, Számvitel és Pénzügy Intézeti Tanszék; e-mail: kozma.dorottya.edina@gtk.uni-pannon.hu (Assistant Professor, University of Pannonia, Department of Accounting and Finance)

Bevezetés

Az emberi tevékenységekhez szorosan kapcsolódó, nem fenntartható folyamatok azonosítása és kezelése hosszú távú múltra tekint vissza. E folyamatok hatása és a robbanásszerű globális folyamatok kialakulása igen nagy terhet ró a vállalkozások környezeti fenntarthatóságára. A fenntartható fejlődéssel ellentétben a körforgásos gazdaság szemlélete és a vállalati fenntarthatóság az elmúlt pár évtizedre nyúlik vissza történelmileg. A környezeti szempontok érvényesülése egyre nagyobb hangsúlyt kap a vállalkozások életében, amely különösen a multinacionális vállalkozások esetében érezhető. Ugyanakkor a környezetvédelemmel összefüggő tevékenység, költségnövelő tényezőként jelenik meg a vállalatok gyakorlatában. Fentiek mellett pedig folyamatosan nő az igény a környezeti szempontok figyelembevételével előállított termékek és szolgáltatások iránt. Felmerülhet így az a kérdés, hogy a vállalkozások hogyan tudják, és milyen szinten akarják integrálni vállalatirányítási rendszerükbe a környezetközpontú szemléletet.

Jelen tanulmány a környezetközpontú szemlélet iránti elhivatottságot és annak a menedzsment szintű megjelenését helyezi fókuszba vállalati szintű elemzéseken keresztül. A szerzők az elemzéseket a főváros és vidék viszonylatában is elvégezték feltételezve a területi és a vállalati versenyképesség erős összefüggését. Kutatásukhoz kapcsolódóan az alábbi feltételezéseket fogalmazták meg:

H1: A vállalkozások különböző hangsúlyt helyeznek a környezetvédelmi célorientáció elemeire, amely alapján jól elkülöníthető klaszterekre oszthatók.

H2: A vállalkozásoknál a környezeti szempontok szervezeti beágyazottsága eltérő mértékben valósul meg, és ez alapján a vállalkozások jól elkülöníthető klaszterekbe sorolhatók.

H3: Statisztikailag igazolt különbség mutatható ki a fővárosi-, illetve a vidéki székhellyel rendelkező vállalkozások között a következő elemekben: környezeti célorientáció (H1) és a környezeti szempontok szervezeti beágyazottsága (H2).

A tanulmány felépítését tekintve először a körforgásos gazdaság fogalma, meghatározása és célkitűzései kerülnek bemutatásra, majd a vonatkozó nemzetközi szakirodalom kutatási eredményei következnek. Ezt követően a kutatás alapját képező, az Elia et al. (2017) által meghatározott keretrendszert vizsgálták a szerzők annak érdekében, hogy meghatározzák a körforgásos gazdaság mérendő követelményeire vonatkozó célokat a környezeti célorientáció esetén. A módszertani fejezetben bemutatásra kerül az elemzéshez használt módszer, a klaszteranalízis. Ezt követik a kutatási eredmények és azok következményeinek megvitatása, valamint a következtetések, amelyek a kutatási eredmények tudományos és gyakorlati hasznosságát, valamint a jövőbeli kutatási lehetőségeket tárják fel.

A körforgásos gazdaság

A drasztikusan növekvő népesség és az annak következtében felmerülő erőforrás felhasználás miatt bolygónkon jelenleg kevés erőforrás áll rendelkezésre. A világban végbemenő folyamatok egyre jobban előtérbe hozták a körforgásos gazdaság szemléletét, mind hazai és nemzetközi szinten egyaránt. Európai Unió szinten az átmenetre igen nagy hangsúlyt fektetnek, mely modell képes szakítani a korábbi fenntarthatatlan termelés és fogyasztás lineáris gazdasági mintájával. Világméretű trendként írhatjuk le az átalakulást, amely arra készíti a szereplőket, hogy felfedezzék a két gazdasági modell közötti átmenet potenciális lehetőségeit (García-Barragán et al. 2019). A körforgásos gazdaságot a fenntartható fejlődés potenciálisan ígéretes újaként széles körben kutatják azzal a céllal, hogy a szemlélet minél szélesebb körben terjedjen a vállalkozások között, azonban a megvalósítás nem könnyű feladat (Janik–Ryszko 2019). A téma komplexitásának köszönhetően a kapcsolódó kutatások eredményei is csak az elmúlt évtizedekben láttak napvilágot.

A körforgásos gazdaság, mint fogalom az 1960-as években jelent meg, melyre jellemző, hogy a politikai, területi, társadalmi és kulturális háttértől függően képes változni (Korhonen et al.

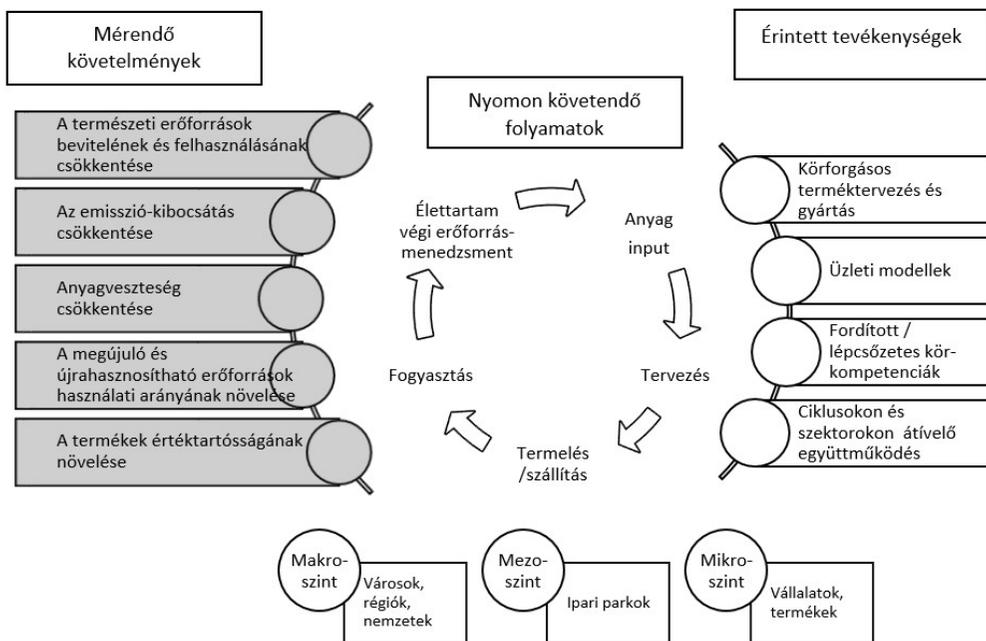
2018). Egyes szerzők, mint Szabó (2019) az 1980-as évek elejére helyezte a modell elméleti megalapozását Walter Stahel nevéhez kapcsolódóan és működésében egy összetett, gazdaságot és ipart lefedő, természeti folyamatokra épülő rendszerként jellemzi. A körforgásos gazdaság alapjai a fenntartható fejlődésben keresendők, azon belül is az erős és a gyenge fenntarthatósági modellekben (Washington 2015).

Fogalmi szempontból a tudományos szféra, a kutatók és a vállalatok a szolgáltatások és a termékek körforgásának mérésére különféle javaslatokat, megfogalmazásokat alkalmaztak (Corona et al. 2019). Ngan et al. (2019) tanulmányában azt olvashatjuk, hogy Kirchherr et al. (2018) 114 fogalmat vizsgált a körforgásos gazdasági modellel kapcsolatban, amelyek nagy többségében az újrahasznosítás, az újrafelhasználás és a csökkentés kombinációját alkották. A legegyszerűbben úgy írható le a körforgásos modell fogalma, hogy „*a körforgásos gazdaság olyan gazdasági rendszer, amely olyan üzleti modellen alapul, amely az „életciklus vége” koncepciót felváltja az anyagok használatának csökkentésével, alternatív felhasználásával, újrafeldolgozásával és hasznosításával a termelés, forgalmazás és fogyasztás folyamataiban*” (Kozma et al. 2022, 53). A bölcsőtől bölcsőig (cradle to cradle) modell a hulladék újrahasznosításán jelentősen túlmutat, ugyanis az érintett felek nem csak ezzel az egyetlen tevékenységgel foglalkoznak (Mathews–Tans 2016), hanem azzal, hogy az anyagok és erőforrások a legtovább részt vegyenek a folyamatokban és azokat maximálisan kihasználjanak a legmagasabb felhasználási értéken.

A körforgásos gazdasági modell tekintetében levonható az a következtetés, hogy az egy fenntartható fejlődési stratégia, melyben az anyagokat újrahasznosítják, az energiaigényt megújuló energiaforrásból szerzik be, az erőforrások használatának célja az értékteremtés és nem utolsó sorban támogatják az emberi egészséget, valamint újjáépítő tevékenységet folytatnak. A fenntarthatósági stratégia operatív támogatása nélkülözhetetlen az implementációhoz (Bognár–Böcskei 2022). Átalakító és radikális mivolta miatt kulcsfontosságú a fenntartható fejlődés elérése érdekében. Definícióit tekintve a közös tulajdonság a rendszerszemlélet, ahol a felhasznált anyagok, erőforrások a lehető legtöbbet a körforgásban maradnak. A körforgásos gazdaság a vállalkozások környezetvédelmi vállalásaihoz igen szorosan kapcsolódik. Egyrészt, a körforgásos gazdaság, mint a tervezés, a gyártás és az értékteremtés egy új modellje segítségével a környezet javítását szolgálja. Másrészt, ha abból a szempontból tekintünk a vállalásokra, mint egy stratégia, akkor elmondható, hogy a legtöbb vállalkozás rendelkezik fenntarthatósággal kapcsolatos céllal, célkitűzésekkel, melyek a környezeti terhelés csökkentésére irányulnak közvetlenül és közvetve egyaránt. Kvázi, a fenntarthatóság „folytatása” vagy továbbgondolása a körforgásos gazdaság, melyben a „szántóföldtől az asztalig” elméletet felváltja a „bölcsőtől bölcsőig” modell. Összességében pedig megállapítható, hogy a modell jövőképét tekintve rendkívül széles tudatosságot feltételez.

Környezeti célorientáció

A kutatásban a vállalatok szintjén a környezeti célorientáció vizsgálatára a szerzők az Elia et al. (2017) által meghatározott keretrendszert használják fel, annak is a körforgásos gazdaság mérendő követelményekre vonatkozó részét (1. ábra).

1. ábra: A körforgásos gazdaság keretrendszere

Fig. 1: Framework of circular economy

Forrás: Saját szerkesztés Elia et al. (2017) alapján

Az 1. ábra közepén a körforgásos gazdaság paradigmájának öt fő fázisa látható: az anyagbevitel, a tervezés, a gyártás, a fogyasztás és végül az életciklus végi (end of life) erőforrás gazdálkodás, ami az első fázis inputját biztosítja. A keretrendszerben négy cselekvési kategória került meghatározásra az ábra jobb oldalán: (The Ellen MacArthur Foundation 2013; Philp–Winickoff 2018; Elia et al. 2017; Janik–Ryszko 2019; Franco-García et al. 2019) alapján:

- **Körforgásos terméktervezés- és gyártás:** a termékek újrafelhasználásával, felújításával kapcsolatban számos tevékenység tartozik ide, valamint az újrahasznosítást elősegítő környezetbarát tervezési módszerek, és a kevésbé veszélyes anyagokat tartalmazó termékek és eljárások tervezése.
- **Üzleti modellek:** olyan új üzleti modellek elterjesztése, mint például a terméktulajdonlást helyettesítő termék-szolgáltatási rendszerek, vagy a kollaboratív fogyasztási eszközök.
- **Fordított/lépcsőzetes kör-kompetenciák:** a zárt hurkú ciklusok kiépítésének képessége, mely vonatkozhat egyrészt a lépcsőzetes használatra pl. a pamutruházat felhasználása használt ruházati cikként, ami majd átkerül a bútortermék szállításra, a kárpitozásba, a szálbetétet pedig később újra felhasználják az építőipari közetgyapot szigetelésekben. Másrészt a fordított körökkel kapcsolatban általánosságban elmondható, hogy a zárt hurkok két ellátási láncból állnak (Wells–Seitz 2005) egy előremenő és egy fordított láncból, ahol a visszanyert termék újra belép a hagyományos előremenő láncba (Antikainen 2016). Ehhez költséghatékony és jó minőségű begyűjtési, szállítási és kezelési rendszerek szükségesek, mivel nélkülük folytatódik az anyagok kiszivárgása a rendszerből, ezért kritikus fontosságú a képességek és az infrastruktúra kiépítése a hurkok lezárásához (The Ellen MacArthur Foundation 2013).
- **Ciklusokon átívelő és ágazatközi együttműködés:** a fordított ciklusok nem csak egy iparágra korlátozódnak, egyben „lépcsőzetesek” is különböző iparágakban (The Ellen MacArthur Foundation 2013).

- Hatékony ipari szimbiózison keresztül valósulhat meg a melléktermékek hulladékká válásának megakadályozása, az új értékláncokba új szereplők is bevonhatók.

Az ábra bal oldalán látható mérendő követelmények fogják adni a szerzők empirikus kutatásának alapját. A körforgásos gazdaság mérésére számos keretrendszer, mutatószámrendszer található a szakirodalomban. Kozma et al. (2022) megállapítja, hogy a legátfogóbb elemzéseket a körforgásos gazdaság mutatószámainak feltérképezésére vonatkozóan Elia et al. (2017), Parchomenko et al. (2019) és Saidani et al. (2019) végezték. Saidani et al. (2019) 55 indikátorkészletet azonosított, ami alapján kidolgozták a körforgásos gazdaság mutatószámainak taxonómiáját 10 kategóriában. Parchomenko et al. (2019) munkája strukturált képet ad a körforgásos gazdaság mérésére vonatkozó mérőszámokról. Az elemzés a mérőszámok három fő klaszterét azonosította: (1) az erőforrás-hatékonysági klasztert, (2) az anyagkészletek- és áramlások klaszterét, (3) és a termékközpontú klasztert. Megállapítják, hogy a legelterjedtebb szempontok a hulladék ártalmatlanításra, az erőforrások elsődleges és másodlagos felhasználására, az erőforrás-hatékonyságra/termelékenységre, valamint az újrahasznosítási hatékonyságra összpontosítanak.

A mérendő követelmények körében (az 1. ábra bal oldala) a szerzők által a későbbiekben is használt 5 tényezőt ismertetik részletesen. Ezeket számos szerző említi és alkalmazásra javasolja tanulmányaikban (Elia et al. 2017; Philp–Winickoff 2018; Janik–Ryszko 2019; Kristensen–Mosgaard 2020; Kwarteng et al. 2021; Kravchenko et al. 2020; Mancini–Raggi 2021; Moraga et al. 2019).

1. *A természeti erőforrások beszerzésének és felhasználásának csökkentése:* a fő cél a természetes ökoszisztéma jelenlegi, lineáris modellek által okozott eróziójának csökkentése azáltal, hogy kevesebb erőforrásból magasabb értéket hozunk létre.
2. *A szennyezőanyag-kibocsátás csökkentése:* a közvetlen és a közvetett emissziókra vonatkozóan.
3. *Az anyagvesztések csökkentése:* a termékek és anyagok visszanyerését és újrahasznosítását szolgáló zárt hurkú modellek megvalósítása. A fordított (visszafelé irányuló) áramláson keresztül lehetővé teszi a hulladékképződés megelőzését, az égetés és a hulladéklerakás minimalizálását, valamint az energia- és anyagvesztések csökkentését.
4. *A megújuló és újrahasznosítható erőforrások arányának növelése,* ezáltal a károsanyag-kibocsátás csökkentése.
5. *A termékek élettartamának növelése:* ez a cél a termékek élettartamának meghosszabbításával, az anyagok nagyfokú újrahasznosításával, a késztermékek komponensként való újrafelhasználásával, a fentebb már említett terméktulajdonlást helyettesítő új, felhasználás-orientált szolgáltatásokra épülő üzleti modellek bevezetésével érhető el.

A paradigma három fő beavatkozási területe körvonalazódik: a mikroszint (az egyes vállalatokra, termékek, ügyfelek szintje, a mezoszint (azaz ökoipari parkok), valamint a makroszint (városok, nemzetek) szintje (Ghisellini et al. 2016). Jelen tanulmány a vállalati szintet helyezi fókuszba.

A kutatás módszertana

A szerzők a kutatás alapsokaságaként, alkalmazotti létszám alapján legnagyobb 5.000 magyarországi székhellyel vagy telephellyel rendelkező vállalkozást határozták meg. A kutatási kérdések tesztelése primer, elektronikus úton kiküldött kérdőíves felmérés eredményeinek elemzésén alapul. A kérdőív szerkezetét tekintve öt témakör szerint épül fel: „általános környezeti gyakorlat” (5 kérdés); „környezeti szempontok és controlling” (4 kérdés); „környezeti célok” (3 kérdés); „Szervezet és környezet” (2 kérdés); „általános cégadatok” (8 kérdés). Összesen 4.606 db kérdőív ért célba, amelyből 202 db érkezett vissza. Méretüket tekintve a vállalkozások közel 70%-a 50-250 fő közötti, 30%-a pedig 250 főnél nagyobb alkalmazotti létszámmal rendelkezik.

A legnagyobb válaszadó vállalkozásnál több mint 37 ezer munkavállaló dolgozik. A mintában szereplő vállalatok legnagyobbbrészt Pest (Budapest) 22%, Somogy, Baranya, Csongrád-Csanád és Veszprém megyéből töltötték ki a kutatás alapját képező kérdőívet. Ezzel szemben a legkisebb kitöltési hajlandóság Nógrád megyében mutatkozott, ahol egyetlen egy vállalat küldött vissza kitöltött kérdőívet. Magyarország régióit tekintve a kérdőívet kitöltő vállalatok az alábbiak szerint helyezkednek el: Észak-Magyarország (18), Észak-Alföld (23), Dél-Alföld (27), Pest (10), Budapest főváros (45), Közép-Dunántúl (24), Nyugat-Dunántúl (20) és Dél-Dunántúl (35).

Az adatbázis alkalmas arra, hogy az adatok közötti összefüggéseket bonyolultabb matematikai-statisztikai módszerekkel elemezni lehessen. A vizsgált vállalatok csoportosítása klaszterelemzéssel történt. A klaszterelemzés előnye, hogy a hasonló megfigyelési egységek azonos csoportba kerülnek (Molnár 2015). Ez további elemzéseket tesz lehetővé a klaszterváltozók felhasználásával a klaszterek jellemzőire vonatkozóan. A klaszterelemzést megelőzően a korrelációs együtthatók vizsgálatára is sor kell, hogy kerüljön tekintettel arra, hogy a 0,9-nél magasabb korrelációs együttható esetében az egymással erősen korreláló változók nagyobb szerepet kaphatnak az elemzésben. Az analízis során minden esetben megtörtént a klaszterelemzés érvényességének ellenőrzésére is, amely alapján megállapítható, hogy a létrehozott klaszterek középpontjai szignifikánsan különböznek egymástól.

Az egyes klaszterváltozók és a területi elhelyezkedés (budapesti székhely – vidéki székhely) közti kapcsolat meglétének igazolására a széles körben elterjedt keresztábra-elemzés módszerét alkalmazták a szerzők. A módszer segítségével kimutathatóvá vált többek között az, hogy valamely környezetvédelmi cél alapján képzett vállalati klasztereken belül hogyan oszlanak meg a budapesti és a vidéki székhelyű vállalkozások és hogy van-e szignifikáns összefüggés a klaszterváltozók és a területi változók között. A módszer két vagy több változó közötti összefüggést vizsgál százalékos megoszlások formájában. A keresztábra elemzés során a khi-négyzet statisztikák szignifikanciaszintjének és a korrigált standardizált reziduumok vizsgálatát is elvégezték a szerzők, amelyek alapján megállapítható, hogy az egyes klaszterek és a vállalatok területi elhelyezkedése között kimutatható-e statisztikailag igazolható különbség. A keresztábra elemzésekbe bevont Phi és Cramer-féle "V" szorossági mérőszámok adott szignifikancia szinten ($p < 0,05$) az összefüggések erősségét mutatják 0-tól 1-ig terjedő skálán. Ennek megfelelően a kutatás alapjául az alábbi hipotézisek szolgáltak:

H1: A vállalkozások különböző hangsúlyt helyeznek a környezetvédelmi célorientáció elemeire, amely alapján jól elkülöníthető klaszterekre oszthatók.

H2: A vállalkozásoknál a környezeti szempontok szervezeti beágyazottsága eltérő mértékben valósul meg, és ez alapján a vállalkozások jól elkülöníthető klaszterekbe sorolhatók.

H3: Statisztikailag igazolt különbség mutatható ki a fővárosi-, illetve a vidéki székhellyel rendelkező vállalkozások között a következő elemekben: környezeti célorientáció (H1) és a környezeti szempontok szervezeti beágyazottsága (H2)

A Lambda, a Goodman és a Kruskal-féle tau, bizonytalansági együtthatók a becslési hiba valószínűségének csökkenését jelzik, és szintén 0,05 alatt szignifikánsak. Kezelésük óvatosságot igényel, ugyanakkor a Lambda nagyon robusztus mutató tekintettel arra, hogy számos esetben 0 értéket vesz fel vagy nem szignifikáns. A tanulmányban ezek is vizsgálat tárgyát képezték.

Eredmények és értékelésük

A kérdőív kitöltése során a válaszadók az alábbi környezeti célok teljesülésének mértékét 1-től 6-ig terjedő skálán rangsorolták:

- A szennyezőanyag kibocsátás csökkentése;
- Az anyagvesztés csökkentése;
- A termékek tartósságának növelése;
- A természeti erőforrások beszerzésének és felhasználásának csökkentése;
- Megújuló és újrahasznosítható erőforrások használata.

Az egyes kérdésekre adott válaszokban az első három tényező esetén az 5-ös értékek fordulnak elő a legmagasabb arányban (6-os skálán). A természeti erőforrások beszerzésének és felhasználásának csökkentése tényező esetén a 4-es rangsorszám volt a módusz, míg a megújuló és újrahasznosítható erőforrások használata tényező már csak 2-es rangsorszámot kapott. Ebből következtetni lehet arra, hogy bár az elkötelezettség a környezetvédelmi célok iránt vitathatatlan, azonban azok maradéktalan megvalósítása hosszú távú folyamatot jelent.

A klaszterek képzése standardizált változókkal történt, melyek várható értéke nulla, varianciája pedig 1, így az ehhez viszonyított eltérésekkel jellemezhetők az egyes klaszterek. Az elemzés alapján megállapítható, hogy a szerzők feltételezései beigazolódtak miszerint egyértelműen kirajzolódott három klaszter a vállalkozások között. A klaszterelemzés alapján tehát egy klaszterbe kerültek a hasonló környezeti célokkal jellemezhető vállalkozások (1. táblázat).

1. táblázat: A környezeti célok érvényesülése alapján képzett klaszterek klaszterközpontjai

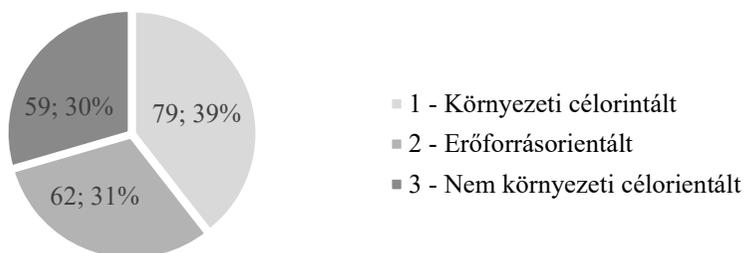
Table 1: Cluster centres of clusters based on environmental objectives

Tényezők/Klaszterközpontok	1 – Környezeti célorientált	2 – Erőforrás- orientált	3 – Nem környezeti célorientált
A szennyezőanyag kibocsátás csökkentése	0,73	-0,08	-0,91
Az anyagvesztés csökkentése	0,74	-0,08	-0,89
A termékek tartósságának növelése	0,83	-0,38	-0,75
A természeti erőforrások beszerzésének és felhasználásának csökkentése	0,53	0,30	-1,03
Megújuló és újrahasznosítható erőforrások használata	0,51	0,24	-0,90

Forrás: Saját számítás

Az általános környezeti célok alapján három szignifikánsan különböző klaszter jött létre (az F próba szignifikancia szintje mindhárom klaszter esetében 0).

- (1) Az első klaszterben – amely a környezeti célorientált megnevezést kapta – mindegyik vizsgált környezeti cél erősen megjelenik, amit a táblázatban a pozitív értékek mutatnak. Ezek a vállalkozások elkötelezettek a körforgásos gazdaság szemléletének gyakorlati alkalmazásában, élharcosnak tekinthetők a többi vállalkozás között.
- (2) A második klasztert erőforrás-orientáltak nevezhető, tekintettek arra, hogy az ebbe a csoportba tartozó vállalatok számára a természeti erőforrások beszerzésének és felhasználásának csökkentése, valamint a megújuló és újrahasznosítható erőforrások használata jelenik meg célként (pozitív értékek a táblázatban). A többi cél azonban negatív értékkel szerepel, ami arra utal, hogy ezek megjelenése alacsonyabb a mintában szereplő összes vállalathoz képest. Ennél a csoportnál is érzékelhető tehát már a környezeti szempontok előtérbe kerülése, azonban az ide tartozó gazdálkodó szervezetek leginkább még az erőforrás szemléletre alapozva határozzák meg környezeti céljaikat, így szemléletükben haladóknak tekinthetők a többi vállalkozás között.
- (3) A harmadik – nem környezeti célorientáltak elnevezett – klaszterben mindegyik cél negatív értékkel jelenik meg, ami arra utal, hogy ezek a vállalkozások alacsonyabb értékkel illeték a megadott tényezőket a többi vállalkozáshoz képest. Ezek a vállalkozások még nem vagy csak nagyon kezdetlegesen emelték át gyakorlatukba a környezeti szemléletet, ugyanis a kérdőívek kitöltésekor egyetlen környezeti cél sem kapott magas rangsorszámot. Az elemzések alapján *elmaradóknak* tekinthetők, az előző két csoporttal szemben (2. ábra).

2. ábra: Az általános környezeti célok alapján képzett klaszterekbe tartozó vállalkozások száma és megoszlása

Fig. 2: Number and distribution of enterprises in clusters based on general environmental objectives

Forrás: Forrás: Saját szerkesztés

A szerzők feltételezték, hogy – mint általában a legtöbb területi elemzés során – a fővárosi székhellyel rendelkező vállalkozások többsége a környezeti célorientált, az élharcosok klaszterébe tartozik. A tényezőkre adott értékelések megoszlása azonban ezt a hipotézist nem igazolták, ugyanis a fővárosi székhellyel rendelkező vállalkozások legnagyobb arányban (43,18%) a második, erőforrás-orientált csoportba tartoznak. Ezzel szemben a vidéki székhellyel rendelkező vállalkozások közel fele (43,59%) a környezeti célorientált klaszterben, az élharcosok csoportjába tartoznak.

3. ábra: A fővárosi és vidéki székhelyű vállalkozások környezeti célorientáció klaszterekbe való tartozása

Fig. 3: Clustering of metropolitan and rural-based businesses in environmentally oriented clusters

Forrás: Forrás: Saját szerkesztés

A területi elhelyezkedés hatását a szerzők a keresztábra elemzés módszerével vizsgálták tovább, annak kimutatására, hogy van-e statisztikailag szignifikáns kapcsolat a környezeti célorientáció klaszterekbe való tartozás, valamint a fővárosi vagy vidéki székhely között. A hipotézis szerint a fővárosi székhellyel rendelkező vállalkozások nagyobb arányban találhatók meg a környezeti célorientált klaszterben. A keresztábra elemzés azonban a feltételezéshez képest ellentétek következtetés vonható le, ugyanis a korrigált standardizált reziduumok összefüggést mutatnak:

- a budapesti székhelyű vállalkozások és az erőforrás-orientált klaszter között, illetve

- a vidéki székhelyű vállalkozások és a környezeti célorientáltak elnevezett klaszter között.

A korrigált standardizált reziduum +2 illetve afeletti értéke bizonyítja a szignifikáns kapcsolat meglétét, -2 illetve az alatti értéke esetén biztosan nincs összefüggés a két változó között. A szerzők feltételezése szerint ennek az eredménynek oka lehet a vidéki vállalkozásoknak a gazdasági versenyképesség növelése érdekében tett törekvése is. A hipotézis vizsgálata nem képezi jelen tanulmány részét, azt a szerzők egy következő kutatás keretében kívánják elemezni. A keresztábrában a szignifikáns összefüggéseket zöld, az összefüggések hiányát piros színű kiemeléssel jelölték a szerzők (2. táblázat).

2. táblázat: A környezeti célorientáció klaszterek vállalatainak megoszlása budapesti és vidéki székhellyel rendelkezők viszonylatában

Table 2: Distribution of companies in environmentally oriented clusters in Budapest and in rural areas

		Budapest	Vidék	
1 - Környezeti célorientált	Vállalatok száma (db)	11	68	79
	%-os megoszlás	13,9%	86,1%	100,0%
	Korrigált standardizált reziduum	-2,2	2,2	
2 - Erőforrás-orientált	Vállalatok száma (db)	19	43	62
	%-os megoszlás	30,6%	69,4%	100,0%
	Korrigált standardizált reziduum	2,0	-2,0	
3 - Nem környezeti célorientált	Vállalatok száma (db)	14	45	59
	%-os megoszlás	23,7%	76,3%	100,0%
	Korrigált standardizált reziduum	,4	-,4	
Összesen	Vállalatok száma (db)	44	156	200
	%-os megoszlás	22,0%	78,0%	100,0%

Forrás: Saját számítás

A szignifikanciára vonatkozó szabály szerint, ha a Pearson féle χ^2 (khi-négyzet) statisztika szignifikancia szintje ($p < 0,05$) alapján elvethető az a nullhipotézis, hogy nincs összefüggés a két változó között. Jelen kutatásban a keresztábra vizsgálatánál a χ^2 (khi-négyzet) statisztika szignifikancia szintje 0,55. A Cramer-féle „V” alacsony értéket mutatott (0,17) és szignifikancia szintje 0,55; azaz az elsőfajú hiba jelentősen meghaladja az 5%-os értéket ($p = 55\%$).

A környezeti célok érvényesülésének vizsgálata – a körforgásos gazdaság elveire alapozva – után a szerzők azt elemezték, hogy a környezet védelmével kapcsolatos célok mennyire épültek be a vállalkozások stratégiáiba, a napi operatív működésbe, a teljesítménymérési és érdekeltségi rendszerbe, a szervezetbe, folyamatokba, a pénzügyi rendszerekbe, a controlling riportokba, mutatószámrendszerekbe, valamint a kommunikációba. Összességében tehát a vizsgálat arra irányult, hogy a környezet védelmére irányuló tevékenységek szervezetenként mennyire épültek be, mennyire ágyazódtak be a vállalkozások életébe. A szerzők módszertanilag a korábbiak szerint bemutattak szerint jártak el, tehát először megvizsgálták, hogy vizsgált minta alkalmas-e klaszterképzésre. Az elemzés ezen területének változóit, és a kialakult klaszterközpontokat a 3. táblázat mutatja.

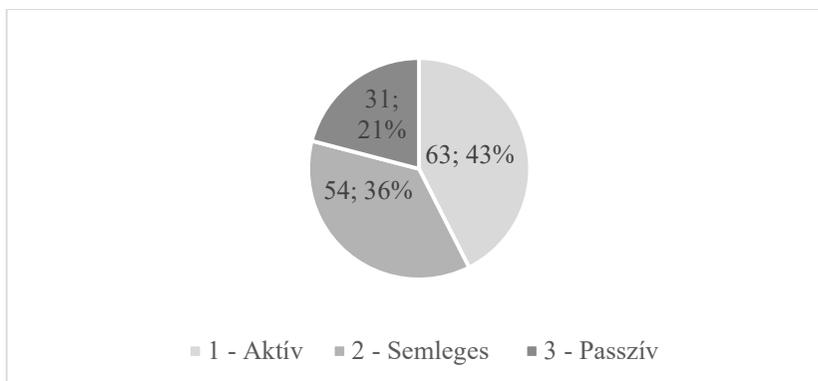
3. táblázat: A környezetvédelmi szempontok vállalati szervezetbe való beágyazódottságának végső klaszterközpontjai

Table 3: The final cluster centres for embedding environmental considerations in the corporate organisation

	1 – Aktív	2 – Semleges	3 – Passzív
A környezeti kérdéseket a felsővezetés rendszeresen megvitatja	0,75	-0,14	-1,27
Környezeti szempontok megjelenése a stratégiában	0,71	-0,01	-1,42
A környezetvédelemmel kapcsolatos általános célok a napi operatív működésbe is integrálódnak	0,73	-0,04	-1,41
A környezeti szempontok az üzleti kulcs teljesítmény indikátorok (KPI-k) koncepciójába illeszkednek	0,75	-0,23	-1,13
A zöld és fenntarthatósági szempontok beépítése a vállalati teljesítménymérési rendszerbe a hagyományos pénzügyi célok és teljesítménymutatók mellett	0,88	-0,36	-1,16
A környezeti mutatószámok beépülnek az érdekeltségi rendszerbe (pl. felsővezetői bónuszrendszerbe)	0,82	-0,38	-1,01
A környezetvédelemmel kapcsolatos mutatószámok beépülnek a rendszeres controlling riportokba (számszerűsíthető és kvalitatív riportok)	0,83	-0,30	-1,19
A környezetvédelmi célok controllingját konzekvensen integráljuk a szervezetbe, folyamatokba és a pénzügyi rendszerekbe	0,93	-0,44	-1,13
A környezetvédelemmel kapcsolatos adatok gyűjtése, összesítése és elemzése a controlling/számviteli rendszerbe épül be	0,90	-0,46	-1,02
<i>A vállalati kommunikáció támogatja a zöld és fenntarthatósági szempontok érvényesítését.</i>	<i>0,60</i>	<i>0,12</i>	<i>-1,46</i>

Forrás: Saját számítás

A környezeti stratégiák szervezetbe való implementálása, beágyazódása szempontjából – a célorientációhoz hasonlóan – három szignifikánsan különböző klaszter rajzolódott ki a vizsgált mintában. Az (1) Aktívnek elnevezett klaszter vállalatairól elmondható, hogy minden vizsgált változó mentén az átlagtól pozitív irányba térnek el, tehát ezeknél a vállalkozásoknál a környezeti szempontok nemcsak a stratégiába, hanem a napi működésbe, a teljesítménymérésbe és a controlling rendszerbe is beépültek. Legmagasabb értékkel a vizsgált változók közül „A környezetvédelmi célok controllingját konzekvensen integráljuk a szervezetbe, folyamatokba és a pénzügyi rendszerekbe” szerepel. A (2) Semleges klaszter vállalatainak végső klaszterközpontjai a nullától minimális értékkel térnek el, azt is egy kivétellel negatív irányba. Az egyetlen kivétel pedig „A vállalati kommunikáció támogatja a zöld és fenntarthatósági szempontok érvényesítését”. A szerzők véleménye szerint ez az eredmény elgondolkodtató, tekintettel arra, hogy ezek a vállalatok a környezeti szempontok vállalati szervezetbe való beépültsége tekintetében mind enyhén átlag alattinak mondhatóak, a kommunikációra vonatkozóan viszont afelett vannak – mindez felveti az úgynevezett greenwashing lehetőségét. A (3) Passzív klaszter vállalatainak végleges klaszterközpontjai a vizsgált változók mentén mind erősen negatívak, tehát átlag alattiak. Ezen vállalatoknál a környezetvédelmi szempontok beépülése a szervezetbe fel sem merül. Az F-próba szingifikancia szintje minden egyes változó esetén 0 volt, ami azt jelenti, hogy a létrejött klaszterek szingifikánsan különböznek egymástól, azaz valóban értelmezhetőek. Az egyes vállalkozások megoszlását a három klaszter között a 4. ábra mutatja.

4. ábra: A vállalkozások száma és megoszlása a környezeti szempontok szervezeti beágyazottsága alapján

Fig. 4: Number and distribution of enterprises by organisational embeddedness of environmental aspects

Forrás: Saját szerkesztés

A környezeti szempontok szervezeti beágyazottságának vizsgálata után a szerzők területi vizsgálatokat végeztek, amelynek eszközéül a keresztábra elemzés módszerét választották. A korrigált standardizált reziduomok összefüggést mutatnak a vidéki székhelyű vállalkozások és a környezeti szempontok szervezeti beágyazottsága alapján az Aktív klaszterbe tartozó vállalkozások között, illetve a fővárosi székhelyű vállalkozások és a Semleges klaszter között (4. táblázat).

4. táblázat: A környezeti szempontok szervezeti beágyazottsága főváros – vidék viszonylatában

Table 4: Organisational embeddedness of environmental considerations between metropolitan and rural areas

		Budapest	Vidék	Összesen
1 - Aktív	Vállalatok száma (db)	7	56	63
	%-os megoszlás	11,1%	88,9%	100,0%
	Korrigált standarizált reziduom	-2,5	2,5	
2 – Semleges	Vállalatok száma (db)	17	37	54
	%-os megoszlás	31,5%	68,5%	100,0%
	Korrigált standarizált reziduom	2,4	-2,4	
3 - Passzív	Vállalatok száma (db)	7	24	31
	%-os megoszlás	22,6%	77,4%	100,0%
	Korrigált standarizált reziduom	,3	-,3	
		31	117	148
		20,9%	79,1%	100,0%

Forrás: Saját számítás

A Pearson féle χ^2 (khi-négyzet) statisztika szignifikancia szintje 0,025; ami alapján kijelenthetjük, hogy a környezeti szempontok szervezeti beágyazottsága szerint az Aktív, Semleges vagy Passzív klaszterekbe tartozás összefüggésben áll azzal, hogy fővárosi vagy vidéki székhelyű vállalkozásról van szó.

A Cramer-féle V értéke 0,223; a kontingencia együttható pedig 0,218; a szignifikancia szint mindkét esetben 0,025, amely arra utal, hogy szignifikáns, ugyanakkor laza kapcsolat mutatható ki a területi elhelyezkedés és a klaszterbe tartozás között. A lambda, a Goodman és Kruskal-féle tau és a bizonytalansági együttható a becslési hiba valószínűségének csökkenését jelzik, ami

jelen esetben azt fejezi ki, hogy a területi ismérv ismerete, mennyire javítja a környezeti szempontok környezeti beágyazottságának mértékére adott becslésünket. A Goodman és Kruskal tau valamint a bizonytalansági együttható értékei alacsonyok (3,1% illetve 3,3%), de szignifikánsak. Ezen mutatószámok közül a lambda rendkívül robusztus mutatószám, tehát sok kutatás esetében értéke vagy nulla, vagy nem szignifikáns. Jelen kutatás esetében azonban a lambda mutató szignifikáns, értéke 11,8%. Ez azt mutatja meg, hogy a területi hovatartozás ismerete közel 12%-kal csökkenti a klaszterba tartozásból fakadó bizonytalanságot.

Következtetés és összefoglalás

A fenntartható fejlődés előtérbe kerülésével a XX. század végén indult virágzásnak az a szemlélet, melynek keretében a vállalatok erőteljes figyelmet fordítanak környezetükre és a rá gyakorolt hatásokra. Az 1980-as évek során néhány nagyvállalat már elkezdte beépíteni mindennapi működésébe a környezeti szempontokat, azonban a kisebb szervezetekre ekkor ez még nem volt jellemző. Az utóbbi évtizedekben azonban változás következett be a vállalati fenntarthatóságban, ugyanis egyre több gazdálkodó szervezet hozott létre fenntarthatósági stratégiát, melybe beépítésre kerültek a gazdasági, társadalmi és környezeti pillérek egyaránt. Ezek mellett természetesen nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt, hogy megfelelő eszközök alkalmazására és használatára van szükség a stratégiai döntések, tevékenységek hatásainak megismerésére. Önmagában a vállalatok környezeti irányításának fejlődése és a vállalati fenntarthatósági stratégia a XX. század jelentős vívmánya. Megfigyelhető, hogy a környezetben bekövetkező változások, az ökoszisztéma gyengülése, valamint az üvegházhatású gázok kibocsátásának növekedése a vállalatok szempontjából sem hagyható figyelmen kívül.

A környezetvédelem iránti elkötelezettség iránti gazdasági-, társadalmi elvárás egyre nagyobb nyomást gyakorolnak a gazdasági szervezetekre. Azok a vállalkozások, amelyek láthatóan a környezeti célok mentén állítják elő termékeiket és nyújtják szolgáltatásaikat, mind nagyobb elismerésre tesznek szert, és mint értékteremtő vállalkozások vannak jelen a piacon. A kérdés azonban az, hogy mennyire szervezett és milyen szinten elterjedt a környezeti szemlélet az egyes gazdasági szervezeteknél. Jelen tanulmányban bemutatott kutatási eredmények rávilágítottak arra, hogy még a legnagyobb vállalkozásoknak is van tennivalójuk annak érdekében, hogy a környezeti szempontú napi szintű működés erősen beágyazódjon a menedzsment rendszerbe.

Tekintettel arra, hogy a válaszadók 39%-a a környezeti célorientált klaszterbe tartozik, elmondható, hogy a környezeti célorientált szemlélet iránti elkötelezettség egyértelműen jelen van a vállalkozásoknál. Ezen gazdasági szervezetekre egyöntetűen jellemző, hogy a környezeti cél már a gyakorlati tevékenységben is fontos szereppel bír. Az erőforrás-orientáltak nevezett csoportba a mintába került vállalkozások 31%-a tartozik. Ezek a cégek a természeti erőforrások beszerzésének és felhasználásának csökkentését, valamint a megújuló és újrahasznosítható erőforrások használatát határozták meg olyan célként, amely a vállalkozásnál előtérbe kerül. Esetükben a többi környezeti cél azonban még nem hangsúlyos. A tanulmány első hipotézise esetén – *„A vállalkozások különböző hangsúlyt helyeznek a környezetvédelmi célorientáció elemeire, amely alapján jól elkülöníthető klaszterekre oszthatók”* – megállapítható, hogy valóban eltérő a vizsgált vállalkozások környezetvédelmi célorientációja. Esetükben három, statisztikailag szignifikánsan elkülönülő homogén csoportot, klasztert (*„környezeti célorientált”, „erőforrás-orientált”, „nem környezeti célorientált”*) lehetett elkülöníteni, attól függően, hogy a kijelölt környezeti célok hogyan teljesültek.

A második hipotézis során – *„A vállalkozásoknál a környezeti szempontok szervezeti beágyazottsága eltérő mértékben valósul meg, és ez alapján a vállalkozások jól elkülöníthető klaszterekbe sorolhatók”* – szintén az a következtetés állapítható meg, hogy három szignifikánsan elkülönülő klaszter (*„aktív”, „semleges”, „passzív”*) képe bontakozott ki a környezeti szempontok szervezeti beágyazottságánál.

A harmadik feltételezés szerint – *„Statisztikailag igazolt különbség mutatható ki a fővárosi, illetve a vidéki székhellyel rendelkező vállalkozások között a következő elemekben: környezeti*

célorientáció (H1) és a környezeti szempontok szervezeti beágyazottsága (H2)”. Ennek eredményeként kimutatható, hogy a főváros székhelyű vállalkozások jellemzően erőforrás-orientáltak, míg a vidéki vállalkozások ezzel teljesen ellentétesen, környezeti célorientáltak.

A területi elemzések eredményei pedig arra mutattak rá, hogy a vidéki székhelyű vállalkozások esetén nagyobb hangsúlyt kap a környezeti célorientáltság. Ennek oka lehet a gazdasági versenyképesség erősítése a főváros erőteljes szerepéből fakadó hátrány ellensúlyozása céljából, de szerepet játszhat benne a környezetvédelemmel szorosabb kapcsolatban álló tevékenységi kör területi eloszlásában jelentkező differencia is. A kérdéskör megválaszolása további kutatást igényel, az ehhez kapcsolódó elemzéseket a szerzők már megkezdték és az eredményeket tudományos közlemény formájában publikálni kívánják.

A kutatási eredmények arra engedtek következtetni, hogy vállalati szempontból a környezetvédelem iránti elkötelezettségen egyre nagyobb nyomás van. Azok a vállalatok, amelyek a környezeti célokat figyelembe veszik, elismerésre tesznek szert és ezáltal értékteremtővé válnak. A kutatási minta alapján a legnagyobb vállalkozásoknak is van mit még tenniük a környezeti szintű napi működés érdekében. Összességében megállapítható, hogy a vidéki vállalkozásoknál nagyobb a hangsúly a környezeti célorientáltságon, amely annak köszönhető, hogy ellensúlyozni próbálják a főváros erőteljes szerepét és a környezetvédelemmel szorosabb kapcsolatot ápolnak.

Köszönetnyilvánítás

A közlemény a TKP2021-NKTA-21 számú projekt keretében a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a 2021. évi Tématerületi Kiválóság Program pályázati program finanszírozásában valósult meg.

Irodalomjegyzék

- ANTIKAINEN, M.-VALKOKARI, K. (2016): A framework for sustainable circular business model innovation. *Technology Innovation Management Review*, 6(7). 5-12. <http://dx.doi.org/10.22215/timreview/1000>
- BOGNÁR, F.-BÖCSKEI, E. (2022): Potential model to support the achievement of corporate carbon neutrality. *Public Finance Quarterly*, 67(3). 379-395. https://doi.org/10.35551/PFQ_2022_3_4
- CORONA, B.-SHEN, L.-REIKE, D.-CARREÓN, J. R.-WORREL, E. (2019): Towards sustainable development through the circular economy – A review and critical assessment on current circularity metrics. *Resources, Conservation & Recycling*, 151. 1-15. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2019.104498>
- ELIA, V.-GNONI, M. G.-TORNESE, F. (2016): Measuring circular economy strategies through index methods: A critical analysis. *Journal of Cleaner Production*, 142. 2741-2751. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2016.10.196>
- FRANCO-GARCÍA, M.-L.-CARPIO-AGUILAR, J. C.-BRESSERS, H. (2019): Towards zero waste, circular economy boost: waste to resources. *Towards Zero Waste*. New York: Springer <https://doi.org/10.1007/978-3-319-92931-6>
- GARCÍA-BARRAGÁN, J. F.-EYCKMANS, J.-ROUSSEAU, S. (2019): Defining and Measuring the Circular Economy: A Mathematical Approach. *Ecological Economics*, 157. 369-372. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2018.12.003>
- GHISELLINI, P.-CIALANI, C.-ULGIATI, S. (2016): A review on circular economy: the expected transition to a balanced interplay of environmental and economic systems. *Journal of Cleaner production*, 114. 11-32. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.09.007>

- JANIK, A.-RYSZKO, A. (2019): Circular economy in companies: an analysis of selected indicators from a managerial perspective. *Multidisciplinary Aspects of Production Engineering*, 2(1). 523-535. <http://dx.doi.org/10.2478/mape-2019-0053>
- KIRCHHERR, J.-REIKE, D.-HEKKERT, M. (2017): Conceptualizing the circular economy: an analysis of 114 definitions. *Resources, Conservation & Recycling*, 127. 221-232. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2017.09.005>
- KORHONEN, J.-HONKASALO, A.-SEPPÄLÄ, J. (2018): Circular Economy: the concept and its limitations. *Ecological Economics*, 143. 37-46. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2017.06.041>
- KOZMA, D. E.-MOLNÁR, T.-BARNA, K. M. (2022): The indicator-based measurement of the circular economy in the countries of the European Union. *Tér és Társadalom*, 36(2). 49-69. <http://doi.org/10.17649/TET.36.2.3374>
- KRAVCHENKO, M.-MCALOONE, T. C.-PIGOSSO, D. C. A. (2020): To what extent do circular economy indicators capture sustainability? *Procedia CIRP*, 90. 31-36. <https://doi.org/10.1016/j.procir.2020.02.118>
- KRISTENSEN, H. S.-MOSGAARD, M. A. (2020): A review of micro level indicators for a circular economy - moving away from the three dimensions of sustainability? *Journal of Cleaner Production*, 243. 1-20. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.118531>
- KWARTENG, A.-SIMPSON, S. N. Y.-AGYENIM-BOATENG, C. (2021): The effects of circular economy initiative implementation on business performance: the moderating role of organizational culture. *Social Responsibility Journal*, 18(7). 1311-1341. <http://dx.doi.org/10.1108/SRJ-01-2021-0045>
- MANCINI, E.-RAGGI, A. (2021): A review of circularity and sustainability in anaerobic digestion processes. *Journal of Environmental Management*, 291. 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.112695>
- MATHEWS, J. A.-TAN, H. (2016): Circular economy: lessons from China. *Nature*, 531. 440-442.
- MOLNÁR, T. (2015): Empirikus területi kutatások. Budapest: Akadémiai Kiadó
- MORAGA, G.-HUYSVELD, S.-MATHIEUX, F.-BLENGINI, G. A.-ALAEERTS, L.-VANACKER, K.-DE MEESTER, S.-J. DEWULF (2019): Circular economy indicators: What do they measure? *Resources, Conservation and Recycling*, 146. 452-461. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2019.03.045>
- NGAN, S. L.-HOW, B. S.-TENG, S. Y.-PROMENTILLA, M. A. B.-YATIM, P.-CHOY ER, A.-LAM, H. L. (2019): Priorization of sustainability indicators for promoting the circular economy: The case of developing countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 111. 314-331. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2019.05.001>
- PARCHOMENKO, A.-NELEN, D.-GILLABEL, J.-RECHBERGER, H. (2019): Measuring the circular economy - A Multiple Correspondence Analysis of 63 metrics. *Journal of cleaner production*, 210. 200-216. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.10.357>
- PHILP, J.-WINICKOFF, D. E. (2018): Realising the circular bioeconomy. *OECD Science, Technology and Industry Policy Papers*, 60. 1-74. <https://doi.org/10.1787/31bb2345-en>
- SAIDANI, M.-YANNOU, B.-LÉROY, Y.-CLUZEL, F.-KENDALL, A. (2019): A taxonomy of circular economy indicators. *Journal of Cleaner Production*, 207. 542-559. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.10.014>
- SZABÓ, A. (2019): *Körforgásos gazdaság.* https://www.parlament.hu/documents/10181/1828247/Infokorkep_Fenntarthato_fejlode_s_mezogazdasag.pdf/968bce46-84fe-4ba0-f93a-79225064c7de [accessed January 12 2023]
- THE ELLEN MACARTHUR FOUNDATION (2013): *Towards a Circular Economy: Economic and Business Rationale for Accelerated Transition.* Cowes: The Ellen Mac Arthur Foundation

- VANHAMÄKI, S.-VIRTANEN, M.-LUSTE, S.-MANSKINEN, K. (2020): Transition towards a circular economy at a regional level: A case study on closing biological loops. *Resources, Conservation & Recycling*, 156. 1-11.
<https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2020.104716>
- WASHINGTON, H. (2015): *Demystifying Sustainability: Towards Real Solutions*. London: Routledge
- WELLS, P.-SEITZ, M. (2005): Business models and closed-loop supply chains: a typology. *Supply Chain Management: An International Journal*, 10(4). 249–251.
<http://dx.doi.org/10.1108/13598540510612712>

Nagy Attila Zoltán²³ – Gaál Adrián²⁴

A magyarországi kis- és középvállalkozások ESG-minősítésének kiterjesztett területi áttekintése

Tanulmányunk célja a hazai kis- és középvállalkozások ESG-minősítésében bekövetkező változások elemzése. A vizsgálatban közel 1200 vállalkozás ESG-minősítésének változását követtük nyomon 2022. szeptember 19. és 2023. október 19. közötti időszakon. Az eredmények azt mutatják, hogy a pozitív ESG-változás területén a szakmai tudományos, műszaki tevékenység iparág, a negatív ESG-változás területén az építőipar dominál. A regionális szintű elemzések a fővárosban (+3,7%) és a dél-alföldi régióban (+4,2%) mutatnak jelentős ESG-javulást, míg a legnagyobb negatív változás az észak-alföldi régióban (-4,8%) figyelhető meg. A megyei szintű vizsgálatok szerint a legnagyobb pozitív változás Csongrád-Csanád (8,4%), Veszprém (4,4%), Vas (4%), a legnagyobb visszaesés Nógrád (-6,4%), Hajdú-Bihar (-5,4%) és Szabolcs-Szatmár-Bereg (-4,4%) megyékhez köthető.

Journal of Economic Literature (JEL) kódok: G14, R10, Q01, Q50

Kulcsszavak: ESG, fenntartható befektetések

Extended Regional Overview of ESG Rating for Small and Medium Enterprises in Hungary

Our study aims to analyze the changes in ESG ratings of domestic small and medium-sized enterprises. In the research, we tracked the changes in ESG ratings of nearly 1200 companies between September 19, 2022, and October 19, 2023. The results indicate that in the area of positive ESG changes, the professional scientific and technical activities sector dominates, while in the realm of negative ESG changes, the construction industry prevails. Regional-level examinations reveal significant ESG improvement in the capital city region (+3.7%) and the southern Great Plain region (+4.2%), whereas the largest negative change is observed in the northern Great Plain region (-4.8%). County-level analyses show the most significant positive change in Csongrád-Csanád (8.4%), Veszprém (4.4%), and Vas (4%) countries, while the most substantial declines are associated with Nógrád (-6.4%), Hajdú-Bihar (-5.4%), and Szabolcs-Szatmár-Bereg (-4.4%) countries.

Journal of Economic Literature (JEL) code: G14, R10, Q01, Q50

Key words: ESG, green investments, sustainable investments

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2024.27>

Bevezetés

A környezettudatosságot, a társadalmi felelősségvállalást és a vállalatirányítási szempontokat figyelembe vevő magatartásmód, azaz az ESG-törekvés, egyre jobban felértékelődött a vállalkozások körében az elmúlt évtizedben. Amíg Milton Friedman szerint, a vállalatok társadalmi felelősségvállalása a tulajdonosok vagyonának maximalizálásában nyilvánul meg, addig mára széles körben elfogadott az a nézet, hogy a vállalatoknak nemcsak a tulajdonosok érdekeit kell figyelembe vennie, hanem környezeti és társadalmi kérdésekben is felelősséget kell vállalniuk. A fentieknek kettős célja van. Egyrészt a 2050-re kitűzött környezet-, energia- és

²³ Nagy Attila Zoltán, PhD-hallgató a PTE Közgazdaságtudományi Karán. E-mail: nagy.attila.zoltan@ktk.pte.hu, ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-3261-249X>

²⁴ Gaál Adrián, PhD-hallgató a PTE Közgazdaságtudományi Karán. E-mail: gaal.adrian@ktk.pte.hu, ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-3074-3670>

A tanulmány alapjául szolgáló TKP2021-NKTA-19. számú projekt az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával, a TKP2021-NKTA pályázati program finanszírozásában valósult meg.

éghajlat-politikai célok elérésnek egyik fő eszközeként tekintenek a döntéshozók az ESG-törekvésekre. Másrészt az elmúlt években vizsgálatok széles köre talált pozitív kapcsolatot az ESG és a vállalatok pénzügyi teljesítménye között (*Whelan 2021*). Emellett pedig számos olyan összefüggést felsorolhatunk a pénzügyi teljesítményen túl, melyekre szintén pozitív hatást gyakorolnak az ESG-törekvések. Többek között az ESG elősegítheti a munkavállalók hatékonyabb megtartását, pozitív hatása van a költséghatékonyságra (*Fu és Li 2023*), csökkenő költségekhez, motiváltabb alkalmazottakhoz, növekvő versenyképességhez vezet (*Henisz és szerzőtársai 2019*).

Az ESG számos, kézzelfogható előnye erős ESG-törekvéseket indított el a vállalkozások körében. Azonban a legtöbb elemzés elsődlegesen a nagyvállalatokra, tőzsdén jegyzett társaságokra fókuszál, elsődlegesen azért, mert ma már befektetői oldalról nézve is formálódnak az elvárások az ESG-törekvésekkel kapcsolatban. Másrészt a gazdaság egészét nézve a fenti társaságok tevékenységükkel meghatározó szerepet játszanak a gazdasági teljesítmény alakulásában. Ugyanakkor régiós szinten a kis- és középvállalkozások is jelentős szerepet töltenek be (*Lengyel és szerzőtársai 2016*), például a foglalkoztatottságban, a régiós gazdaság fejlődésében, de ezen társaságok ESG-törekvéseiről lényegesen kevesebb információval rendelkezünk. A hazai szakirodalomban ipárgspecifikusan (*Király, Musinszki, Lipták 2023*), területi jelleggel, például megyékre fókuszáltnan (*Takácsné Papp 2021*), illetve közgazdaságtudományi ágazatokra koncentrálna, például emberi erőforrás menedzsment (*Csehné Papp és szerzőtársai 2021*) találunk fenntarthatósági témájú tanulmányokat, de a szerzők tudomása szerint, a hazai kis- és középvállalkozások ESG-törekvéseinek változásáról ezidáig nem készült átfogó vizsgálat. A fenti hiányosságot szándékozik pótolni tanulmányunk, melynek elsődleges célja, hogy a magyarországi kis- és középvállalkozások ESG-törekvéseit nyomon kövesse, a kimutatott változások mögötti folyamatokat elemezze.

A vizsgálatokhoz az OPTEN ESG minősítést használtuk fel, tekintettel arra, hogy a nemzetközi ESG-ügynökségek (FTSE, ISS, MSCI IVA, Refinitiv, RepRisk, S&P Global és Sustainalytics) adatbázisában nem, vagy csak korlátozottan érhetők el a hazai kisvállalatok adatai. A tanulmányunk a Kisvállalati Versenyképességi Index (KVI) adataira támaszkodva mutatja be 1192 magyarországi kis- és középvállalkozás ESG-adataiban bekövetkező változását két mintavételi időpont, 2022. szeptember 19. és 2023. október 19. között.

A tanulmány alap kutatása a Magyar Regionális Tudományi Társaság XXI. köz- és vándorgyűlésének konferenciáján Pécsen 2023. november 2-án került bemutatásra.

Irodalmi áttekintés

Az ESG-minősítés (environmental, social, governance) szerepe rendkívüli módon felértékelődött a vállalatvezetők, befektetők körében az elmúlt évtizedben, és elfogadott tényvé vált, hogy a gazdaságot nem lehet az azt körülvevő környezeti tényezőktől függetlenül vizsgálni (*Szlávik 2013*). Ennek egyik oka, hogy a 2050-re kitűzött környezet-, energia- és éghajlat-politikai célok elérésének egyik fő eszközeként tekintenek rá a döntéshozók. Másrészt pedig az elmúlt években vizsgálatok széles köre talált pozitív kapcsolatot az ESG és a vállalatok pénzügyi teljesítménye között.

A fenti pozitív eredmények ellenére a témával kapcsolatos korai vizsgálatokban (1980-2000 közötti időszak) számos ellentmondással találkozhatunk, így például *Gingrich (1995)*, *Walley és Whitehead (1994)* szerint a növekvő szabályozás növekvő költségeket eredményez, melyek megtérülése kérdéses, és ezek a költségek értékes forrásokat kötnek le, vonnak el a megtérüléssel járó beruházásoktól, befektetésektől. Nemcsak elméleti szinten merültek fel kételyek a környezettudatosságra történő vállalati törekvésekkel kapcsolatban, ugyanis több empirikus vizsgálat sem tudta kimutatni a környezeti teljesítmény és a jövedelmezőség közötti kapcsolatot (például *Fogler és Nutt 1975*). A fentiekkel szemben számos ellentétes konklúzióval záródó vizsgálattal is találkozhatunk, például *Bragdon és Marlin (1972)* szerint, az alacsonyabb környezetterheléssel működő társaságok jövedelmezősége magasabb.

A témával kapcsolatos első, jelentősebb elemzést (vote-count módszerrel) *Margolis és Walsh* végezte el 2003-ban. Az 1980-as évekig visszanyúló vizsgálatukban 126 kutatást elemeztek, melyek 42,9 százaléka talált pozitív kapcsolatot az ESG és a vállalatok pénzügyi teljesítménye között. Bár a 2000-es éveket megelőző időszakban alacsony számban találunk a témában végzett empirikus vizsgálatokat, a 2010-es éveket követően a kutatások középpontjába került az ESG és a vállalatok pénzügyi teljesítménye közötti kapcsolat, a vizsgálatok száma a sokszorosára növekszik.

Friede és szerzőtársai (2015) már 35 korábbi elemzés eredményeit foglalták össze, mely összesen 1816 kutatás feldolgozását jelentette. Ezekből az adatokból az derül ki, hogy a vizsgálatok 48,2 százaléka pozitív, 10,7 százaléka negatív kapcsolatot talált az ESG és a vállalatok pénzügyi teljesítménye között. A fentieket megerősíti *Whelan és szerzőtársainak (2021)* tanulmánya, melyben több, mint 1000 kutatási anyagot tekintettek át az ESG és a pénzügyi teljesítmény összefüggésében 2015-2020 közötti időszakon. Elemzésük alapján azt láthatjuk, hogy a kutatások 58 százaléka pozitív, 8 százaléka negatív kapcsolatot tárt fel az ESG és a pénzügyi teljesítmény között.

A fentiek alapján úgy tűnik, hogy az ESG és a pénzügyi teljesítmény közötti összefüggés pozitív és robusztus, azaz különböző országokban, különböző pénzügyi mutatók segítségével is kimutathatók. Például német társaságok esetében *Velte (2017)* megfigyelte, hogy az ESG pozitívan hat a társaság értékelésére (Tobin Q alapján), de a leginkább vizsgált jövedelmezőségi mutató (Return on Asset, ROE) alapján is kimutatható a pozitív kapcsolat. *De Lucia és szerzőtársai (2020)* 1038 európai társaságot tanulmányozva találtak pozitív kapcsolatot az ESG-minősítés és a ROE, ROA között 2018-2019 közötti időszakon.

A témával összefüggésben számos ellentmondásos eredménnyel is találkozhatunk. Ezek egyik lehetséges oka, hogy az ESG olyan tényezőket foglal egyetlen mutatóba, melyek végső céljukat tekintve eltérnek egymástól, így pozitív hatásukat sem lehet egyértelműen kimutatni.

A fentiekre jó példát szolgáltat *Aydoğmuş és szerzőtársai (2022)* által készített tanulmány, melyben 1720 társaság ESG minősítése és pénzügyi teljesítménye (ROA és Tobin Q) közötti kapcsolatot vizsgálták meg 2013-2021 közötti időszakon. A társaságok ESG minősítése és értékeltsége (Tobin Q) között statisztikailag szignifikáns pozitív kapcsolatot mutattak ki, és ezt a pozitív kapcsolat az ESG „S” (társadalmi) és „G” (vállalatirányítási) komponensek esetében is megfigyelhető volt, de önmagában az „E” (környezeti) tényező és a társaság értékeltsége között nem sikerült pozitív kapcsolatot találni. Ennek egyik lehetséges oka, hogy a környezettudatos intézkedések hatásai sokkal hosszabb idő után lesznek kimutathatók, illetve a beruházásokkal, intézkedésekkel járó magas költségek is eredményezhetik az alacsonyabb értékeltséget. Azonban a jövedelmezőséggel összefüggésben (ROA) nem tudták kimutatni a fenti ellentmondást. Ebben a vonatkozásban statisztikailag szignifikáns pozitív kapcsolatot állapítottak meg az ESG összesített és alkotmányos, illetve a pénzügyi teljesítmény összefüggésében.

Másrészt az ellentmondásos eredmények hátterében meghúzódhat az is, hogy egyes ESG-minősítések nem feltétlenül alkalmasak az iparágon átnyúló összehasonlításokra (*Fain 2020*).

A fentiek mellett azt is figyelembe kell venni, hogy a pénzügyi teljesítményen túl számos területen kimutatható az ESG pozitív hatása. *Fu és Li (2023)* szerint az ESG elősegíti a munkavállalók hatékonyabb megtartását, pozitív szerepet játszik a költségmenedzsmentben, és hozzájárul a fentarthatóbb növekedési kilátásokhoz. *Henisz és szerzőtársai (2019)* a csökkenő költségekkel, a motivált alkalmazottak miatti növekvő termelékenységgel, a hatékonyabb beruházásokkal hozza összefüggésbe az ESG szempontrendszerét. *Koh és Lee (2023)* 3360 amerikai társaságot vizsgálva, 2014-2020 közötti időszakon mutatta ki, hogy az ESG és a társaság részvényeinek kockázata között statisztikailag szignifikáns negatív kapcsolat van, azaz a fokozódó ESG-törekvések alacsonyabb kockázatot eredményeznek. *Hur és szerzőtársai (2018)* a dolgozói kreativitás, elégedettség és motiváció, illetve a társadalmi felelősségvállalás közötti kapcsolatra mutattak rá. *Albuquerque (2018)* és munkatársai megállapították, hogy a társadalmi felelősségvállalás növeli a társaság által gyártott termékek egyediségét, mely lehetővé teszi a magasabb profit margin elérését.

Li, Jiang, Hu (2024) vizsgálata 2009-2015 közötti időszakon 1396 kínai társaságon vizsgálva állapította meg, hogy az ESG hatékonyan csökkenti a külső finanszírozási korlátokat, fokozza a termelékenységet, mely jobb minőségű termékekben nyilvánul meg. *Su és munkatársai (2023)* 2014-2021 közötti időszakon mutatta ki, hogy a magas ESG-minősítés csökkenti a társaság által elkövetett visszaélések számát.

Összességében tehát az a kép körvonalazódik a nemzetközi vizsgálatok alapján, hogy az ESG pozitívan hat a társaságok pénzügyi teljesítményére és ezen túlmenően a nem pénzügyi teljesítmény különböző tényezőivel kapcsolatban is pozitív hatások mutathatók ki. A nemzetközi vizsgálatokon túl, az elmúlt években egyre nagyobb hangsúly helyeződött a probléma lokális tényezőire, és előtérbe került a települések, városok és a régiók szerepe a globális fenntarthatósági kérdésekben (*Simon 2024*). A téma fontosságára való tekintettel, tanulmányunk célja, hogy a hazai KKV társaságok körében régiókra, megyékre lebontva vizsgáljuk az ESG-teljesítményben bekövetkező változásokat.

Kutatási módszertan

A tanulmányunk bemutatja az OPTEN ESG és a Kisvállalati Versenyképességi Index (KVI) adataira támaszkodva a magyarországi KKV-k területi ESG minősítési, pénzügyi és versenyképességi értékeinek megoszlását és koncentrációját.

Bár a legnagyobb, nemzetközi ESG-ügynökségek (FTSE, ISS, MSCI IVA, Refinitiv, RepRisk, S&P Global és Sustainalytics) adatbázisában is megtaláljuk számos magyar társaság ESG-adatait, kétségtelen, hogy a hazai KKV társaságok széles köréhez a fenti adatbázisokra nem támaszkodhatunk teljeskörűen. A fentiek miatt vizsgálatunkat az OPTEN ESG indexe alapján készítettük el, melynek fontos előnye, hogy törekedtek a KKV-specifikus kialakításra, így elkerülhetővé vált, hogy csak nagyvállalatok szerepeljenek magas ESG-minősítéssel az adatbázisban.

Az OPTEN ESG értékelése 75 paraméter alapján ágazat-, illetve cégspecifikus értékeléssel történik, figyelembe véve a környezeti, társadalmi és vállalatiirányítási szempontokat. Például a környezeti (E – Environmental) tényezők alatt vizsgálják a társaság CO₂e kibocsátását, hulladékkezelési gyakorlatát, tagságát releváns fenntarthatósági szervezetekben. A társadalmi felelősségvállalás (S – Social) területén többek között figyelembe veszik a létszamarányos bevételt, a társaság főtevékenységének morális értékét, az 1 főre jutó személyi jellegű ráfordítást, a létszámváltozást, a fogyasztóvédelem elmarasztaló határozatait, a be nem jelentett alkalmazottak foglalkoztatását, a férfi-női vezetők arányát, a munkavédelmi, munkaügyi bírságokat. A vállalatvezetés (G – Governance) területén az adófizetési kötelezettségek, az esetleges végrehajtások, a megbízható/kiemelet, köztartozásmentes adózó, az üzemi eredmény alakulása is (sok más mellett) fontos tényezője a minősítésnek.

Az OPTEN a társaságok ESG-minősítését 1-10 közötti skálán értékeli, és az ESG mellett a három alkotórész (E – environmental, S – social, G – governance) értéke önállóan is kimutatásra kerül. Az OPTEN értékelési rendszerének része, hogy a társaságoknak lehetősége van arra, hogy pontosítsák, egyedi információval egészítsék ki adataikat, melyek beépülnek a társaság ESG-minősítésébe.

Az OPTEN adatbázisán túl, a Kisvállalati Versenyképességi Index (KVI) adatai is felhasználásra kerültek tanulmányunkban. Az index segítségével a kisvállalati szektorba tartozó cégek versenyképességének NUTS 2-es szintű regionális különbségeit lehetséges vizsgálni egy rétegzetten reprezentatív, kezdetben 809, mára 1192 elemű minta segítségével (*Szerb, Hornyák 2016*). A fenti mintában nem szerepelnek a formális működési struktúrával alig rendelkező, legkisebb (1–4 fős) cégek és a 249 fő felett nagyvállalatot, így kiválóan alkalmas a kisvállalatok meghatározására. Bár a versenyképességi mutatók a rendelkezésre állnak, a mintában szereplő társaságok ESG-mutatói nem ismertek.

A tanulmányunk célja, hogy a versenyképességi indexszel összehangoltan összegyűjtse az indexet alkotó társaságok ESG-minősítését, a minősítésben bekövetkező változásokat felmérjük,

és a változások lehetséges okait elemezzük. Ezzel átfogó képet kaphatunk a hazai kisvállalatok ESG-minősítését formáló folyamatokról, a felmerülő problémákról, korlátokról.

Eredmények

A fentiek tekintetében kézi adatgyűjtéssel elsőként 2022. szeptember 19-én kigyűjtöttük az 1192 társaság ESG-adatait az OPTEN adatbázisából, az E, S, G komponensekre és az összesített adatokra egyaránt. A második kézi adatgyűjtés időpontja 2023. október 19-én történt. Ekkor 1176 társaság adatai lettek rögzítve. A két mintavétel közötti számbeli különbség az időbeliségből adódik, azaz az eltelt időben egyes vállalatok felszámolásra, végelszámolásra kerültek.

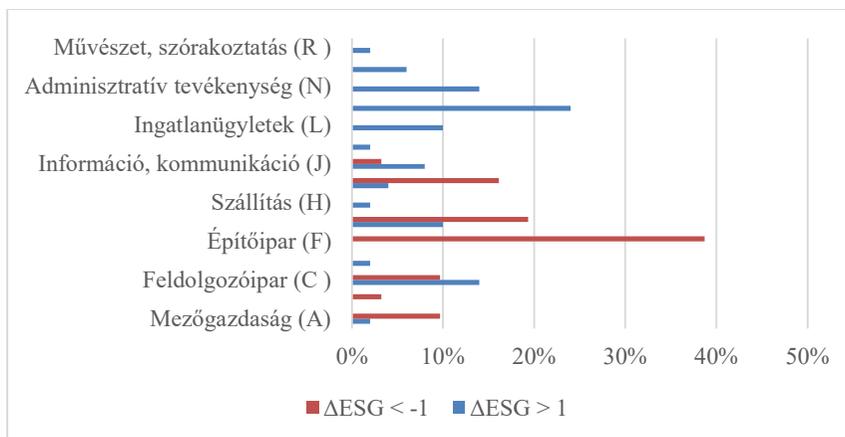
Figyelembe véve a hazai társaságok közzétételi kötelezettségeit, a 2022-es mintavétel a 2021-es év pénzügyi eredményeit tartalmazza, de az ESG-minősítésre hatást gyakorló egyéb tényezőket egészen 2022. szeptember 22-ig figyelembe veszi. A 2023-as évre vonatkozó mintavétel a 2022-es év pénzügyi eredményét és a 2023. október 19-ig megjelenő további adatokat fejezi ki az ESG-értékben.

A vizsgálat során figyelembe vettük a területi egyenlőtlenségeket, tekintettel arra, hogy az egyes régiókban mind a terület, a népesség, a népsűrűség, és ebből következően a vállalkozások száma is eltérő. A kiugró értékek torzításait kezelendő, súlyozott átlaggal számítottuk ki a megyei és régiós szintű ESG-adatokat, így a területi egyenlőtlenségek hatását tompítottuk.

A vizsgált társaságok 48 százalékánál nem lehetett kimutatni az időszak alatt változást az ESG-minősítésben. Ugyanakkor a társaságok 24 százalékánál egy pontérték növekedés, 22 százalékánál egy pontérték csökkenés figyelhető meg. Lényegesen kisebb arányban vannak azok a vállalkozások, melyeknél a minősítésben két egységnyi (2,4%) csökkenés vagy növekedés (3,7%) mérhető.

A teljes mintán vizsgálva jelentős javulást (ESG-változás > 1) vagy romlást (ESG-változás < -1) mutató cégek nem különíthetők el térbeli tényezők alapján, azonban a tevékenységi körök (főtevékenység) szerint megfigyelhetők jellegzetességek. Ezek alapján az a kép körvonalazódik, hogy a jelentős javulást elérő cégek 24 százaléka a szakmai tudományos, műszaki tevékenység, 14 százaléka az adminisztratív és szolgáltatást támogató tevékenység, illetve 14 százaléka a feldolgozóiparban működik (1. ábra).

A fentiekől eltérő képet kapunk, ha a teljes mintán a legnagyobb ESG-csökkenést (változás < -1) mutató vállalkozásokat vizsgáljuk. Ebbe a kategóriába kerülő vállalkozások 38 százaléka az építőiparban, 19 százaléka a kereskedelemben és 16 százaléka szálláshely szolgáltatás területén működik. A legjobb és legrosszabb ESG-változások kategóriát összehasonlítva jól láthatók a különbségek. Amíg a jelentős ESG-javulás kategóriában az építőipari cégek nincsenek jelen, addig az ESG-romlást mutató kategóriában jelenlétük dominál. Hasonló módon kiemelhető a szakmai, tudományos, műszaki tevékenység iparága, mely vezető szerepet tölt be az ESG-javulásban, de a romló ESG-minősítés kategóriában nem jellemző az előfordulása.

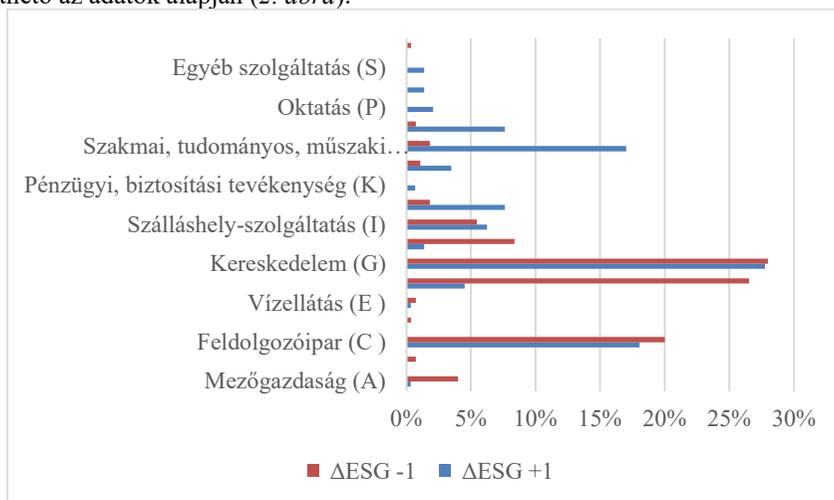

1. ábra: A jelentős ESG javulás/romlás jellemző iparágai

Figure 1: Industries characterized by significant ESG improvement/deterioration

Megjegyzés: Az ábrán a jelentős javulást (ESG-változás > 1) és romlást (ESG-változás < -1) mutató társaságok főtevékenység szerinti besorolása látható. A megnevezések és jelölések a TEÁOR '08 rendszerével összehangoltak. Forrás: OPTEN, saját szerkesztés.

A teljes minta 24 százalékát teszik ki azok a társaságok, melyeknél egy pont ESG-javulás mérhető. Hasonló nagyságrendben (22 százalék) találunk olyan társaságokat, melyek esetében egy pont ESG-romlás figyelhető meg. Az adatok szerint, a javulást mutató cégek 28 százaléka a kereskedelemhez, 18 százaléka a feldolgozóiparhoz és 17 százaléka a szakmai, tudományos, műszaki tevékenységekhez köthető. Ezzel szemben az ESG-csökkenést mutató társaságok 28 százaléka a kereskedelemben, 27 százalék az építőiparban és 20 százalék a feldolgozóiparban működik. Amíg a kereskedelem, mint főtevékenység mindkét kategóriában azonos gyakorisággal fordul elő, az ESG-növekedést elérő cégek körében kiemelhető a szakmai, tudományos, műszaki tevékenység iparága, mely az ESG-csökkenést mutató társaságok körében nem jellemző. Ehhez hasonló ellentétet láthatunk az építőiparon belül. Az ESG-csökkenést mutató társaságok meghatározó része ehhez az iparághoz tartozik. Ezek az eltérések látványosan elkülöníthető az adatok alapján (2. ábra).

2. ábra: A kisebb mértékű ESG-változás jellemző iparágai

Figure 2: Industries characterized by minor ESG changes

Megjegyzés: Az ábrán az egy egységnyi ESG-változást mutató társaságok főtevékenység szerinti besorolása látható. Forrás: OPTEN, saját szerkesztés.

A regionálisan összesített ESG-adatok azt mutatják, hogy a régiók többségében kisebb mértékű változás következett be az ESG-minősítésben (1. táblázat). Kivételnek a főváros (+3,7%), a dél-alföldi (+4,2%) és az észak-alföldi régió (-4,8%) tekinthető.

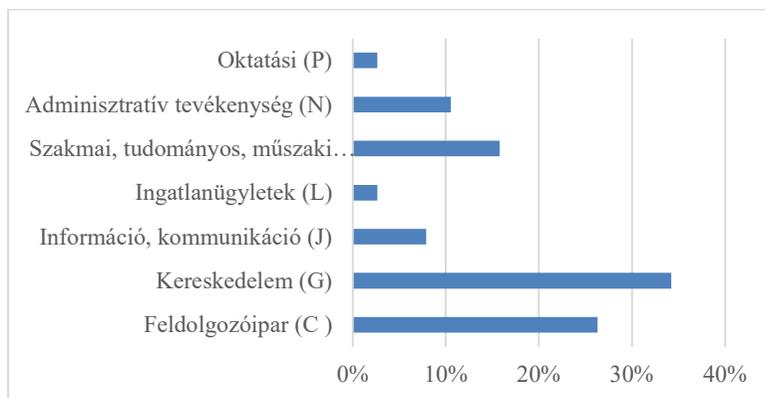
1. táblázat: A regionálisan összesített ESG változása

Table 1: Regional ESG changes

Régió	2022. 09. 19	2023. 10. 19	Változás
Budapest	6,0	6,3	3,7%
Dél-Alföld	6,1	6,4	4,2%
Dél-Dunántúl	6,2	6,2	-0,1%
Észak-Alföld	6,1	5,8	-4,8%
Észak-Magyarország	6,3	6,2	-1,0%
Közép-Dunántúl	6,2	6,2	0,9%
Nyugat-Dunántúl	6,2	6,1	-1,5%
Pest	6,0	6,0	0,7%

Forrás: saját szerkesztés.

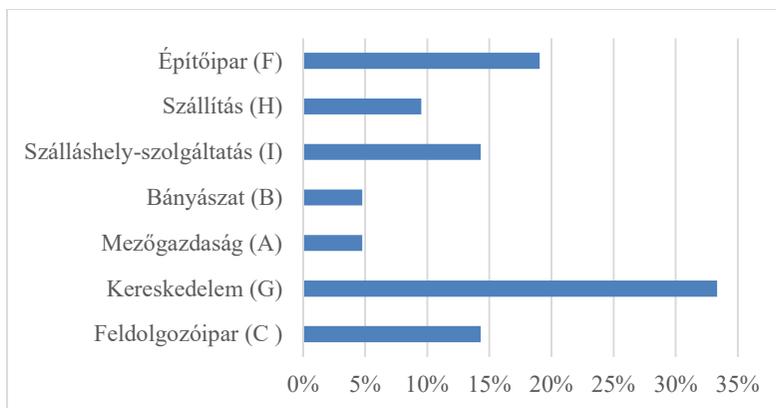
A dél-alföldi régióban mérhető a legnagyobb pozitív irányú változás, melyben a kereskedelem (34%), a feldolgozóipar (26%) és a szakmai, tudományos műszaki tevékenység (16%) emelhető ki (3. ábra).

3. ábra: A Dél-Alföld pozitív ESG-változását eredményező iparágak

Figure 3: Industries resulting in positive ESG changes in the Southern Great Plain Region
Megjegyzés: Az ábrán azon dél-alföldi régióban működő társaságok iparági besorolása látható, melyek ESG-változása pozitív volt a vizsgált időszakban. Forrás: saját szerkesztés.

A dél-alföldi régióval szemben, az Észak-Alföldön tapasztalható a legnagyobb ESG-visszaesés, mely nagyrészt a kereskedelemben (33%), az építőiparban (19%), szálláshely-szolgáltatás (14%) és a feldolgozóiparban (14%) működő cégek minősítésének romlásával magyarázható (4. ábra).

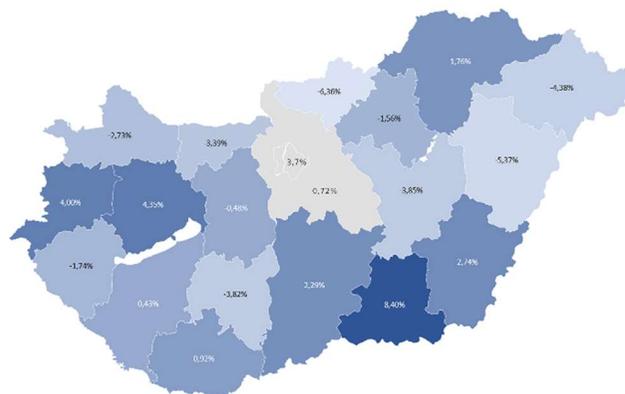
4. ábra: Az Észak-Alföld negatív ESG-változását eredményező iparágak

Figure 4: Industries resulting in negative ESG changes in the Northern Great Plain Region

Megjegyzés: Az ábrán azon észak-alföldi régióban működő társaságok iparági besorolása látható, melyek ESG-növekedése negatív volt a vizsgált időszakban. Forrás: saját szerkesztés.

A megyei szintű vizsgálatok a 2022-es év mintavétele alapján azt mutatják, hogy a legmagasabb ESG-pontszáma Győr-Moson-Sopron (6,41), Heves (6,4) és Borsod-Abaúj-Zemplén (6,3) megyéknek van, míg a legalacsonyabb ESG-érték Jász-Nagykun-Szolnok (5,78), Zala (5,86), Vas megyékben (5,95) figyelhető meg. A megyék átlagos ESG-értéke 6,11 pont volt.

A regionális változásokkal összhangban, a megyei bontású adatok is megerősítik, hogy a dél-alföldi régióban jelentős pozitív, az észak-alföldi régióban negatív változások következtek be (5. ábra). A két mintavétel közötti időszakban a legnagyobb pozitív változás Csongrád-Csanád (8,4%), Veszprém (4,35%), Vas (4%), a legnagyobb visszaesés Nógrád (-6,36%), Hajdú-Bihar (-5,37%) és Szabolcs-Szatmár-Bereg (-4,38%) megyékben volt megfigyelhető.

5. ábra: ESG-változások megyei szintű felbontása

Figure 5: Presentation of ESG changes at county level

Tekintettel arra, hogy a megyei bontásban már lényegesen kevesebb vállalkozás adatai alapján mutattuk ki a változásokat, így az ESG-változások pontosabban követhetők a regionális adatokon. Figyelembe véve, hogy a teljes mintában a vizsgált társaságok 48 százalékában nem történt változás a mért időszakon, továbbá az egyes megyékben alacsony azon vállalkozás száma, melyeknél változás következett be, így nem adható megbízható magyarázat a megyei szintű ESG-változások hátterére.

Bár statisztikai módszerekkel nehéz megállapítani az ESG-változások pontos okait, ugyanakkor a társaságok pénzügyi adatainak elemzése magyarázatot szolgáltat a megfigyelt jelenség

hátterére. A vizsgálatban szereplő társaságok pénzügyi beszámolóikban rögzített árbevétel és adózás előtti nyereség adatait a CrefoPort adatbankból összegyűjtöttük, és a 2020-2021, illetve a 2021-2022 évek közötti eredményváltozásokat összevetettük a 2022-2023 évek közötti ESG-mintavétel változásaival. Az eredetileg vizsgált 1192 társaságból 81 társaság adatai kizárással kerültek a hiányos pénzügyi adatok miatt. Az így módosult minta 26 százalékát teszik ki azok a társaságok, amelyeknél az ESG-minősítésben pozitív változás következett be ($\Delta\text{ESG} > 0$). Ezen társaságok körében az átlagos árbevétel (+35%), az átlagos adózás előtti eredmény (+211%) változása meghaladja a teljes mintán mért átlagos árbevétel (+25%) és adózás előtti eredmény (+122%) változását a 2021-2022 pénzügyi évek vonatkozásában (2. táblázat). Ez az eltérés a 2020-2021 közötti árbevétel-változásban is kimutatható. A minta 24 százalékát kitevő társaságok esetében ESG-csökkenést mértünk ($\Delta\text{ESG} < 0$) a 2022-2023 évek közötti mintavétel során. Ezen társaságok esetében a teljes mintához képest alacsonyabb árbevétel- (+16%) és adózás előtti eredmény-növekedés (+46%) mutatható ki. A jelenség a 2020-2021 közötti időszak árbevétel-adatain is megfigyelhető (teljes mintán +23%, az ESG-csökkenésben érintett társaságok esetében +19%).

2. táblázat: Az ESG-változás és a pénzügyi teljesítmény kapcsolata

Table 2: The relationship between ESG change and financial performance

	Δ árbevétel 2021-2022	Δ eredmény 2021-2022	Δ árbevétel 2020-2021	Δ eredmény 2020-2021
$\Delta\text{ESG} > 0$	35%	210%	30%	54%
$\Delta\text{ESG} < 0$	16%	46%	19%	162%
Teljes minta	25%	122%	23%	134%

Összegezve a fentieket, kapcsolat figyelhető meg a társaságok pénzügyi eredménye és az ESG-változás között. Az adatokból valószínűsíthető, hogy már 2020-as és 2021-es év eredményeiben bekövetkező változások, illetve a 2021-2022-es évek közötti eredményváltozások is összefüggésbe hozhatók az ESG-változással. A javuló ESG-minősítést megelőzi az átlagosnál jobb pénzügyi teljesítmény, ahogy a romló ESG-minősítést megelőzi az átlagosnál rosszabb pénzügyi eredmény.

Összegzés

A környezettudatosságot, a társadalmi felelősségvállalást és irányítási szempontokat figyelembe vevő magatartásmód nemcsak azért fontos, mert a 2050-re kitűzött környezet-, energia- és éghajlat-politikai célok elérésnek egyik eszköze, hanem azért is, mert vizsgálatok széles köre tanúskodik arról, hogy az ESG és a pénzügyi teljesítmény között pozitív a kapcsolat. Ugyanakkor a legtöbb, a témához köthető vizsgálat a nagyvállalatokra, tőzsdén jegyzett társaságokra fókuszál, és sokkal kisebb figyelmet kapnak a kis- és középvállalkozások. Vizsgálatunkkal ezt a hiányosságot szándékoztunk pótolni, és közel 1200 hazai vállalkozás ESG-törekvésének változását követtük nyomon 2022. szeptember 19. és 2023. október 19. közötti időszakon.

A teljes mintán végzett vizsgálatok arról tanúskodnak, hogy a vállalatok közel felénél (52%) mutatható ki változás az ESG-minősítésben. A pozitív irányú változásokban a kereskedelem, a feldolgozóipar, a szakmai, tudományos, műszaki tevékenységek dominálnak. A negatív változásokat mutató társaságok jelentős része a kereskedelemben, az építőiparban és a feldolgozóiparban működik. A pozitív változásokat mutató cégek körében kiemelhető a szakmai, tudományos, műszaki tevékenység iparága, míg a negatív változásokat mutató cégek jelentős része az építőiparhoz köthető.

A regionális vizsgálatok azt mutatják, hogy a vizsgált 8 régió többségében nem történt változás az ESG-minősítésben. Ez alól kivételt jelent a főváros, ahol a társaságok ESG-minősítése

átlagosan 3,7 százalékot javult. Továbbá a legnagyobb mértékű javulás (+4,2%) a dél-alföldi, a legnagyobb visszaesés (-4,8%) az észak-alföldi régióban figyelhető meg.

A megyei szintű vizsgálatok részben összhangban vannak a regionális adatokkal, azaz a legnagyobb pozitív változás Csongrád-Csanád (8,4%), Veszprém (4,4%), Vas (4%), a legnagyobb visszaesés Nógrád (-6,4%), Hajdú-Bihar (-5,4%) és Szabolcs-Szatmár-Bereg (-4,4%) megyéhez köthető.

A kis- és középvállalkozások ESG-minősítésének pontos háttérét vizsgálatunk nem tudta megállapítani egyértelműen. A végső konklúzió szempontjából egyértelmű kijelentések nem tehetők, ugyanakkor az ESG-minősítés romlásában domináló építőipari cégek összefüggésbe hozhatók a romló pénzügyi helyzettel, a fokozódó versennyel. Ez a feltevés összhangban van más vizsgálatokkal, melyek szerint a fokozódó iparági verseny negatívan hat a társaságok ESG-minősítésére (*Pursiainen és szerzőtársai 2023*). Vizsgálatunk megerősítette, hogy a javuló ESG-minősítést megelőzi az átlagnál jobb pénzügyi teljesítmény, míg a romló ESG-minősítést megelőzően gyengébb pénzügyi eredmény figyelhető meg. Ezt a megfigyelést korábbi vizsgálatok is megerősítik (*Takács, Erdős 2023*). A nemzetközi kutatások azt mutatják, hogy az ESG-ügynökségek minősítései között alacsony a korreláció, a minősítések nem konzisztensek (*Alves 2023, Hajdu és szerzőtársai 2023*), egyes esetekben visszamenőleg kitöltöttek (*Berg és szerzőtársai 2020*). Ugyanakkor erről a kis- és középvállalkozások vonatkozásában nem állnak rendelkezésre adatok, így nem tudhatjuk, hogy azok az adatok, melyekre a vizsgálatunk támaszkodik, mennyire felelnek meg az objektivitás kritériumának.

További problémát jelent, hogy a régiós és megyei szintű adatokban alacsony az elemszám, így a kimutatott változások csak korlátozottan vizsgálhatók. Az változások pontos okainak felderítéséhez, megértéséhez szükség van a mélyebb elemzésre, az elemszám bővítésére. A jövőbeni tanulmányunkban a fenti problémákra fókuszálva, a vállalati kör kiszélesítésével szeretnénk a hazai kis- és középvállalkozások ESG-minősítésének változása mögötti okokat megvizsgálni.

Irodalomjegyzék

- Alves, R., Krüger, P., van Dijk, M., Gibson, S., Gosling, T., Metzger, D., Pelizzon, L., Renneboog, L., & Szymanowska, M. (2023): Drawing Up the Bill: Is ESG Related to Stock Returns Around the World?. <https://ssrn.com/abstract=4674146>
- Aydoğmuş, M., Gülay, G., & Ergun, K. (2022): Impact of ESG performance on firm value and profitability. *Borsa İstanbul Review*, 22, S119–S127. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2022.11.006>
- Berg, F., Fabisik, K., & Sautner, Z. (2020): Rewriting History II: The (Un)Predictable Past of ESG Ratings. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3722087>
- Bragdon, J., & Marlin, J. (1972). Is Pollution Profitable? *Risk Management*. *Risk Management*, 19.
- Csehné Papp, I., Nagy, Cs., & Karácsony, P. (2021): Az emberi erőforrás menedzsment szerepe a fenntartható fejlődésben *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek XVIII. évf. 2021. 3* <https://doi.org/10.32976/stratfuz.2021.45>
- De Lucia, C., Paziienza, P., & Bartlett, M. (2020): Does Good ESG Lead to Better Financial Performances by Firms? *Machine Learning and Logistic Regression Models of Public Enterprises in Europe*. *Sustainability*, 12(13), 5317. <https://doi.org/10.3390/su12135317>
- Fei Su, Mengyao Guan, Yujie Liu, & Jia Liu. (2023): ESG Performance and Corporate Fraudulence: Evidence from China. *SSRN*.
- Fogler, H. R., & Nutt, F. (1975): A Note on Social Responsibility and Stock Valuation. *Academy of Management Journal*.
- Friede, G., Busch, T., & Bassen, A. (2015): ESG and financial performance: aggregated evidence from more than 2000 empirical studies. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 5(4), 210–233. <https://doi.org/10.1080/20430795.2015.1118917>

- Fu, T., & Li, J. (2023): An empirical analysis of the impact of ESG on financial performance: the moderating role of digital transformation. *Frontiers in Environmental Science*, 11. <https://doi.org/10.3389/fenvs.2023.1256052>
- Fain, M. (2020): A vállalati jövedelmezőség és az ESG-teljesítmény közötti kapcsolatok értékelése GMM-IV-módszerre. *Gazdasági és Pénzügy 7. Évf. 3. sz.* 2020. <https://doi.org/10.33926/GP.2020.4.6>
- Gingrich, N. (1995): To Renew America. *Challenge*, 38(5).
- Hajdu, T., Lukács, J., Reizingerné Ducsay, A. (2023): A kör négyzögesítése, avagy az ESG-jelentések számszerű minősítése. *Pénzügyi Szemle* 2023/2. https://doi.org/10.35551/PFO_2023_2_6
- Henisz, W., Koller, T., & Nuttall R. (2019). Five ways that ESG creates value. *McKinsey Quarterly*.
- Hur, W.-M., Moon, T.-W., & Ko, S.-H. (2018): How Employees' Perceptions of CSR Increase Employee Creativity: Mediating Mechanisms of Compassion at Work and Intrinsic Motivation. *Journal of Business Ethics*, 153(3), 629–644. <https://doi.org/10.1007/s10551-016-3321-5>
- Király, B., Musinszki, Z., & Lipták, K. (2023): The impact of environmental changes on the revenues and costs of Hungarian CEP companies. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek XX. évf. 2023. 2.* <https://doi.org/10.32976/stratfuz.2023.15>
- Koh R., & Lee J. (2023): ESG Performance and Stock Risk in U.S. Financial Firms. SSRN .
- Lengyel, I., Szakálné Kanó, I., Vas, I., Lengyel, B. (2016): Az újraiparosodás térbeli kérdőjelei Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, LXIII. Évf., 2016. <http://dx.doi.org/10.18414/KSZ.2016.6.615>
- Li M., Jiang J., & Hu Y. (2024): Does ESG Performance Improve Export Product Quality? Evidence from China. SSRN.
- Margolis, J. D., & Walsh, J. P. (2003): Misery Loves Companies: Rethinking Social Initiatives by Business. *Administrative Science Quarterly*, 48(2), 268–305. <https://doi.org/10.2307/3556659>
- Pursiainen, V., Sun, H., & Xiang, Y. (2023): Competitive Pressure and ESG. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4546541>
- Simon R. B. (2024): Fenntartható városfejlesztés az uniós lehetőségek tükrében. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek XXI. évfolyam 1. szám* 2024. <https://doi.org/10.32976/stratfuz.2024.12>
- Szerb L., & Hornyák M. (2016): A magyar kisvállalatok versenyképességének vizsgálata regionális összehasonlításban. Térségek versenyképessége, intelligens szakosodása és újraiparosodása (pp. 307–325).
- Szlávik, J. (2013): Fenntartható gazdálkodás, Complex Kiadó, 2013, ISBN: 9789632958200
- Takács, A., Erdős, S. (2023): Ok vagy okozat? A környezeti és a pénzügyi teljesítmény összefüggésének elemzése nemzetközi nagyvállalati adatokon. *Statisztikai Szemle*, 101(5), 387–402. <https://doi.org/10.20311/stat2023.05.hu0387>
- Takácsné Papp A. (2021): Borsod-Abaúj-Zemplén megye lehetőségei és kihívásai az energiaátmenetben. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek XVIII. évf. 2021. különszám*. <https://doi.org/10.32976/stratfuz.2021.6>
- Velte, P. (2017): Does ESG performance have an impact on financial performance? Evidence from Germany. *Journal of Global Responsibility*, 8(2), 169–178. <https://doi.org/10.1108/JGR-11-2016-0029>
- Whelan, T., Atz U., Van Holt, T., & Clark, C. (2021): Uncovering the Relationship by Aggregating Evidence from 1,000 Plus Studies Published between 2015 – 2020. In NYU Stern Center for Sustainable Business.
- Walley, N., & Whitehead, B. (1994): It's Not Easy Being Green. *Harvard Business Review*, 72.

Kolozsi Pál Péter²⁶

Céltott monetáris politika: Rendszertani összefüggések és jegybanki gyakorlat

A jegybankok által alkalmazott eszközök az adott ország gazdasági, piaci, intézményi adottságaihoz, monetáris politikai szabályrendszeréhez, szakmai „hagyományaihoz” és törvényi felhatalmazásához illeszkednek. Az eszköztárakat a 2008-as pénzügyi válság előtt az „általános hatókörű” eszközök uralták, a céltott jegybanki programok a válságkezelés részeként „érkeztek meg” ebbe a keretrendszerbe. Jelen tanulmányban definiálásra kerül az általános és a céltott jegybanki eszköz fogalma, rámutatva, hogy a céltott programok eredetileg a monetáris transzmisszió hatékonyabbá tételét célozták, de bizonyos iparágak eltérő kezelésére is lehetőséget nyújthatnak. A céltott eszközök kínálta lehetőségek mellett a kapcsolódó kihívásokat is ismertetem, majd a céltott programok négy rendszertani pillérét (hozzáadott érték, célmeghatározás, legitimitáció és intézményi keretek, illetve operatív megvalósíthatóság) ismertetem. Dolgozatom a nemzetközi és hazai gyakorlati példák bemutatásával, illetve a jövőbeli várható trendek és kutatási irányok felvázolásával zárul.

Kulcsszavak: Monetáris politika, céltott eszközök, hitelösztönzés, külső sérülékenység, piacépítés, zöld átmenet, digitalizáció, nem-konvencionális eszközök

Jel-kódok: E52, E60, Q56, G01

The Instruments used by the central banks match the economic, market and institutional features, monetary policy rules, professional "traditions" and legal authorization of the given country. Before the financial crisis of 2008, the toolkits were dominated by instruments with a "general scope, targeted central bank programs "arrived" in this framework as part of crisis management. In this study, the concepts of general and targeted central bank instruments are defined, pointing out that targeted programs were originally aimed at making monetary transmission more efficient, but they can also provide opportunities for special and specific treatment of certain industries. In addition to the opportunities offered by the targeted instruments, related challenges and the four systematic pillars of the targeted programs (added value, goal definition, legitimacy and institutional frameworks, and operational feasibility) are also described. The paper concludes with the presentation of international and domestic practical examples, as well as the outline of expected future trends and research directions.

Keywords: monetary policy, targeted instruments, credit support, external vulnerability, market building, green transition, digitalisation, non-conventional instruments

Signal codes: E52, E60, Q56, G01

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2024.28>

Bevezetés

A jegybankok törvényi kötelezettségéből adódóan olyan gazdasági környezet megteremtésére törekuszenek, ami az ár- és pénzügyi stabilitáson keresztül ösztönzi az erőforrások hatékony allokálását és a produktív befektetéseket, és ezáltal hozzájárul a gazdaság tartós és kiegyensúlyozott növekedéséhez. Az alacsony infláció hosszabb távon tartósan magasabb növekedést és kiszámíthatóbb gazdasági környezetet biztosít, mérsékli a lakosságot és a vállalkozásokat egyaránt sújtó gazdasági ingadozások mértékét. A jegybanki függetlenségnek fontos eleme annak meghatározása, hogy a fenti célokat a központi bank miképp éri el – azaz milyen eszköztárat alakít ki, milyen programokat indít, illetve milyen ügylettípusokat alkalmaz. Az utóbbi bő egy évtizedben a jegybanki világ jelentős változáson ment át a használt eszközök tekintetében, az általánosan ható intézkedések mellett sok esetben a nem-konvencionális és céltott programok váltak a monetáris politika fő eszközeivé. Ennek egyik oka, hogy ahogy a központi bankok szerepe felértékelődött, gazdasági súlyuk megnőtt, úgy lett egyre erőteljesebb

²⁶ MNB, Jegybanki eszköztár, devizatartalék és kockázatkezelési igazgatóság

elvárás a monetáris politika hatékonyságának javítása. A másik ok ahhoz kapcsolódik, hogy a célzott eszközök térnyerése tágabb keretben, a gazdasági felzárkózás kontextusában is értelmezhető, ezek az eszközök és programok ugyanis eredményesen tudnak hozzájárulni a sikeres felzárkózáshoz elengedhetetlen átmenetek gyorsításához. Alexander Gerschenkron szerint²⁷ a felzárkózási folyamat két kulcsszereplője az állam és az innovatív vállalkozó, a felzárkózás pedig a gazdasági lemaradás okozta politikai feszültségre adott, tudatos válasz az állam részéről, amelynek kiemelt szerepe lehet a gazdasági felzárkózás finanszírozásában. Ebbe a keretbe beilleszthetők lehetnek a célzott jegybanki eszközök, amelyek alapvető változást jelentenek nem csak a jegybanki gyakorlat, hanem a jegybanki szerepfelfogás és a monetáris politikai lépések mögötti elméleti megközelítés tekintetében is. A célzott programok megjelenése azt támasztja alá, hogy a 20. századot jellemző „mennyiségi” pénzelméletet egyre inkább egyfajta „minőségi” pénzelmélet váltja fel a 21. század igényeihez illeszkedve, aminek természetes velejárója a nagy adatigény mellett a mérés minden korábbit felülmúló elterjedése és a kapcsolódó módszertanok fejlődése – azaz a pénzfelhasználás minél jobb célzásának alkotóelemei.

Jelen tanulmányban bemutatom, hogy mi befolyásolja a jegybanki eszköztár felépítését, és miképp mozdult el a jegybanki működés az általános eszközökből a célzott programok felé. Ezt követően felvázolom a célzott monetáris politika rendszertani összefüggéseit, a célzott jegybanki eszközök illeszkedését a monetáris politikai keretekhez. Bemutatásra kerülnek a nemzetközi tapasztalatok, illetve, hogy milyen célzott programokat indított az MNB monetáris politikai stratégiájának 2013-as módosítása óta. Dolgozatom végén összegzem az eredményeket és röviden felvázolom, hogy milyen trendek mutatnak abba az irányba, hogy a célzott eszközök a jövő jegybankjaiban is kiemelten fontos szerepet tölthetnek be.

A monetáris politikai eszköztár - magyarázó tényezők és történeti keretek

A monetáris politika a gazdaságpolitika része. A gazdaságpolitika többi ágához – kiemelten fiskális politika, de ide tartozik részletesebb bontásban a foglalkoztatáspolitikai, a jövedelempolitika – hasonlóan a monetáris politika is a saját céljai elérésére törekedve igyekszik hozzájárulni a társadalmi jólét növeléséhez. A monetáris politika a központi bank hatókörébe tartozik, amely a pénzkereslet és pénzkínálat szabályozásán keresztül befolyásolja a gazdasági folyamatokat. A jegybankok elsődleges célja az árstabilitás fenntartása, ami a tartósan alacsony infláció és horgonyzott várakozások együttesét foglalja magában.

A gazdaságpolitika két meghatározó szereplőjének, a fiskális és a monetáris politikának egymáshoz való viszonya meghatározó a gazdaságpolitika sikeressége szempontjából. A köztük fennálló viszony vizsgálatához nyújt elméleti keretet a Leeper (1991) által kidolgozott fiskális dominancia elmélete, amely azt vizsgálta, hogy a szigorú, illetve laza fiskális politika milyen monetáris politikát tesz szükségessé és lehetővé (szigorút vagy lazát), milyen a kapcsolat fordított megközelítésben, illetve mi történik, ha a két szereplő nem „összeillő” stratégiát folytat. Leeper megközelítése szerint a gazdaságpolitika sikere függ a két gazdaságpolitikai ág együttműködésétől, és a sikeres időszakokat az jellemzi, hogy a fiskális és a monetáris politika kihasználta a lehetséges szinergiákat, miközben a legkevésbé sikeres időszakokban jellemzően az egyik ág úgy működött, hogy a másikat kényszerhelyzetbe hozva, utóbbi csak szuboptimális válaszokat tudott adni. Matolcsy és Palotai (2016) szerint:

„Monetáris dominanciáról akkor beszélünk, ha leeperi értelemben a monetáris politika aktív, a fiskális pedig passzív. A jegybank szigorúan csak az inflációs célját követi, így a fiskális politikának nincsen más választása, minthogy passzív maradjon (azaz fiskális értelemben szigorú), máskülönben felborulna a költségvetés hosszú távú fenntarthatósága. Leeper ezt a gazdaságpolitikai mixet tartja alapesetnek, ami stabil együttműködési lehetőséget biztosít a két fő gazdaságpolitikai ág között. Fiskális

²⁷ Ismerteti: Ambrus (2026)

dominanciának nevezzük azt a gazdaságpolitikai kombinációt, mikor a fiskális politika aktív (expanzív), a monetáris politika pedig passzív (laza). A fiskális politika tehát túlzottan magas, hosszú távon nem fenntartható hiányt enged meg. Annak érdekében, hogy a konszolidált államháztartás hosszú távú költségvetési egyensúlya mégis fennmaradjon, Leeper modelljében arra van szükség, hogy a jegybank adja fel inflációs célját, engedje a magasabb infláció kialakulását, azaz folytasson laza monetáris politikát. (...) A fiskális dominancia mellett végül tehát teljesül a konszolidált államháztartás hosszú távú fenntarthatósága, de nem az elsődleges költségvetési egyenleg egyensúlyban tartásával, hanem az indokoltnál magasabb infláció generálásával, vagyis azon az áron, hogy a jegybank – részben, vagy teljesen – feladja eredeti célját, és így politikája passzívra (lazává) válik.

A fentiek alapján ideális esetben a két gazdaságpolitika ág között „független, de konstruktív összhang” alakul ki, ami a makropénzügyi egyensúly és a dinamikus növekedés együttes megteremtésének nélkülözhetetlen alapja (Matolcsy-Palotai, 2016). A jogszabályi környezet és a fentiek alapján a monetáris politika egyéb gazdaságpolitikai/közpolitikai ágakhoz való illeszkedését a (1) jogi felhatalmazás, a (2) jegybanki mandátumok köre és hierarchiája, kiemelten a kormányzati gazdaságpolitika támogatása mint cél megjelenése, a (3) működési és döntési függetlenség, illetve autonómia, valamint (4) a kooperáció megvalósulási foka határozzák meg. Mindezt erősen determinálja az a formális és informális intézményi közeg és környezet, amiben a jegybank működik²⁸, és ez a viszonyrendszer természetesen hatással van arra is, hogy a jegybankok milyen célokat követnek és ezen célok eléréséhez milyen eszközöket használnak.

A jegybankok által alkalmazott eszköztár mindig az adott ország gazdasági, piaci, intézményi adottságaihoz, monetáris politikai szabályrendszeréhez, szakmai „hagyományaihoz” illetve a törvényi felhatalmazáshoz illeszkedik. Alapvető eltérés lehet a fejlett és a feltörekvő gazdaságok között²⁹, de az egyes országcsoportok is nagyon heterogén képet mutathatnak³⁰. Ennek egyik fő oka, hogy az eltérő strukturális adottságok eltérő jegybanki felhatalmazásokkal is párosulhatnak, ami ugyancsak eltérő eszközök használatához vezethet³¹.

A közgazdasági szakirodalom több olyan strukturális jellegzetességet azonosított, ami támpontot nyújthat az egyes gazdaságok gazdaságpolitikai (monetáris politikai) gyakorlatának megértéséhez³². A következőkben bemutatásra kerülő strukturális jellegzetességek leginkább egy olyan felsorolás elemeinek tekinthetőek, amely támpontokat nyújt a feltörekvő gazdaságok nagy heterogenitású csoportjában jellemző monetáris politikai implementáció megértéséhez. A strukturális adottságok nem függetlenek egymástól, sőt, esetenként erős korrelációt mutathatnak (például az intézményi háttér fejlettsége érdemben befolyásolja a pénzügyi piacok fejlettségét, illetve ezen keresztül a bankrendszer fejlettségét).

²⁸ Kolozsi (2011)

²⁹ Hoskisson-Eden-Lau-Wright (2000)

³⁰ Az eltérések jellemzően strukturális jellegzetességekre vezethetők vissza, mind például intézményi környezet fejlettsége, gazdaságpolitika hitelessége és ciklikussága, pénzügyi piacok fejlettsége és struktúrája, piaci környezet volatilitása, külső sérülékenység és devizakitettség, bankrendszer struktúrája és a készpénz jelentősége (Lásd: Hoffmann-Kolozsi, 2017).

³¹ A feltörekvő gazdaságokat sok esetben fokozott külső és devizapiaci kitettség, a külkereskedelemre való érzékenység, volatilis és fejletlen piacok, a gazdaságpolitika ciklikussága, fejletlen intézmények és hitelességi deficit jellemezheti, amiből a fejlett államok által alkalmazottól eltérő gazdaságpolitikai, illetve kiemelten monetáris politikai eszközök használata adódhat.

³² Mishkin–Savastanoa (2002)

1.ábra: Strukturális eltérések a feltörekvő és a fejlett gazdaságok között

Figure 1: Structural differences between emerging and developed economies

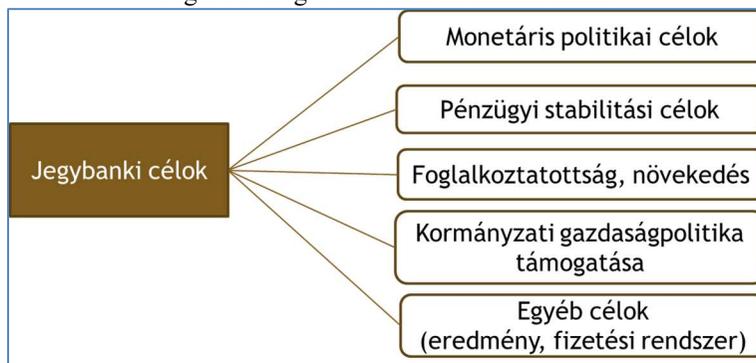
Forrás: saját szerkesztés

Az eltérő strukturális adottságok eltérő jegybanki felhatalmazásokkal és feladatokkal párosulhatnak, ami ugyancsak eltérő eszközök használatához vezethet. A feltörekvő gazdaságokat fokozott külső és devizapiaci kitétség, a külkereskedelemre való érzékenység, volatilis és fejletlen piacok, prociklikus gazdaságpolitika, fejletlen intézmények és hitelességi deficit jellemezheti, amiből a fejlett államok által alkalmazottól eltérő gazdaságpolitikai, illetve kiemelten monetáris politikai eszközök használata adódhat.

A legegyszerűbb eltérés abból adódhat, ha eltérőek a törvényi mandátumok, ez azonban kevésbé jellemző. A BIS (2009)³³ 47 jegybank adatai alapján az alábbi, törvényben rögzített jegybanki célokat azonosította. A jegybanki szabályozásokban kiemelték a monetáris politikai célokat, ami a gyakorlatban az árstabilitás elérését és fenntartását, a belföldi vásárlóerő megőrzését, a monetáris stabilitást, az árfolyam stabilitását jelenti. A BIS (2009) által megfigyelt jegybankok esetében minden második törvényi szabályozásban megjelent a pénzügyi stabilitáshoz kapcsolódó cél, miközben a foglalkoztatottság, a gazdasági növekedés, a kormányzati gazdaságpolitika támogatása és az eredménycél kevésbé elterjedt célkitűzéseknek tekinthetőek.

2.ábra: Jegybankok törvényben rögzített célja

Figure 2: Legal mandates of central banks

Forrás: BIS (2009)

A jegybankok működését sok esetben jobban jellemzik az ellátott feladatok („*functions*”), mint a jegybanktörvényekben rögzített célok („*objectives*”), főleg, mert a jegybanki jogszabályokban gyakoriak a kevésbé specifikált célkitűzések, mint például a pénzügyi stabilitás elősegítése, vagy például a kormányzati gazdaságpolitika támogatása. Habár a rögzített jegybanki célok tekintetében jellemzően nincs jelentős különbség, de a ténylegesen ellátott jegybanki funkciók esetében így is szignifikáns lehet az eltérés.

³³BIS (2009)

1.táblázat: Jegybankok funkciói
Table 1: Functions of central banks

Monetáris stabilitási funkciók	Pénzügyi stabilitási funkciók	Operatív funkciók	Pü-i infrastruktúrafunkciók	Egyéb közfunkciók	Kiegészítő funkciók
Monetáris politika Árfolyampolitika	Pénzügyi stabilitás támogatása Prudenciális politika Felügyelet-ellenőrzés	Devizapiaci intervenció Tartalékkezelés és Likviditáskezelés Végső hitelezés	Készpénzlogisztika Számavezetés Bankközi fizetési rendszer Elszámolási rendszer	Adósságkezelés Piacfejlesztés Kutatás Statisztika Fogy.védelem	Egyéb kiegészítő funkciók (oktatás stb.)

Forrás: BIS (2009)

Megfigyelhető, hogy a feltörekvő államok központi bankjai jellemzően több funkciót látnak el, mint a fejlett országok jegybankjai, ami az eszköztárakban is eltéréseket okozhat. A fejlettségi lemaradás gyakran kisebb jegybanki függetlenséggel, direktebb kormányzati beavatkozással, valamint kevésbé specifikált jegybanktörvénnyel párosul, és ez automatikusan emelheti az ellátott funkciók számát. Ezen felül ugyanakkor egyéb okai is lehetnek az ellátott feladatok bővülésének. BIS (2009) alapján egyrészt a kevésbé fejlett országokban jellemzően a jegybank az a gazdaságpolitikai központ, amely a felhalmozott tudás és tapasztalat miatt alkalmas a szűken értelmezett jegybanki feladatokon túli gazdaságpolitikai kérdések kezelésére. Másrészt a feltörekvő államokban a pénzügyi rendszer fejlesztésre szorulhat, ami addicionális feladatot jelent a fejlett államok jegybankjaihoz képest. A több funkció eltérő és komplexebb monetáris politikai eszköztárat eredményezhet. A monetáris politikai (jegybanki) eszköztár jellemzően a (1) hatékony monetáris transzmisszió, a (2) banki likviditásmenedzsment, illetve (3) a bankrendszer és a pénzügyi stabilitás támogatását célozza, a többletfunkciók pedig elsősorban azt jelentik, hogy az egyes eszközök kialakításánál a fent részletezett strukturális és funkcionális eltéréseket is indokolt figyelembe venni.

Az eszköztárakat 2008 előtt jellemzően „általános hatókörű” eszközök uralták, a célzott jegybanki programok a válságkezelés részeként „érkeztek meg” ebbe a keretrendszerbe mind a fejlett, mind a feltörekvő jegybankok körében. A kevésbé fejlett államok esetében ez összhangban lehetett a strukturális és funkcionális adottságokkal, míg a fejlettebb államok esetében a célzott eszközök alapvetően a kezelendő kihívás komplexitásából adódott, illetve ezen országok fejlettsége magasabb piaci hitelességi szintet is jelent, ami mozgásteret adhatott a jegybankoknak az eszköztárak bővítésére.

A jegybanki eszköztárak evolúciójának és a célzott eszközök megjelenésének elemzésében is használható Monnet (2023) modellje, amely szerint a jegybankolás kulcsfogalma a likviditás³⁴, ugyanis ez az a fogalom, ami lehetővé teszi a jegybankok működésének megértését történelmi kontextusban.

Amennyiben a likviditás fenntartása és biztosítása a jegybankok fő felelőssége, akkor ez egyfajta biztosítási funkciót jelent a pénzügyi rendszer és az állam felé: a jegybankoknak biztosítani kell a pénzügyi rendszerben a likviditás áramlását, hogy a pénzügyi rendszer ne akadályozza, hanem elősegítse a reálgazdaság működését. Egy mára talán már meghaladott, de elterjedt terminológiával élve, hogy „megzsirozza a pénzügyi közvetítés kerekeit”, de úgy, hogy a rendszer mindeközben stabil maradjon, ne alakuljon ki például túlzott hitelezés és eladósodás. A jegybankolás egyik kulcskérdése épp ezért az, hogy mik az optimális biztosítás feltételei, azaz milyennek kell lennie a jegybanki működést keretező szabályozási rendszernek. Ez a biztosítás több szinten működik: a fizetési rendszer (magánszemélyek és cégek számára), a pénzügyi rendszer (magán- és állami pénzügyi szervezetek esetében), valamint az állam (államadósság)

³⁴ Kolozsi-Horváth (2020), Kolozsi-Horváth-Lentner (2022)

tekintetében.³⁵ A likviditás nem automatikus velejárója egy eszköznek, azt mindig az adott eszköz értékének időbeli stabilitásának és széles körű elfogadásának biztosításával kell garantálni. Ezt a garanciát biztosítják a központi bankok, a likviditásért fizetett többleszám ebben a tekintetben egy implicit szerződés a végső pénzkibocsátóval, azaz a jegybankkal, amelynek a hatalma épp abból adódik, hogy mivel a végső fizetési eszköz kibocsátója, így képes az eszközöket likvidé tenni.

A jegybankolás és a jegybankok által használt eszközök fejlődését is lehet abból a szemszögből értelmezni, hogy miképp változott az időben ennek a biztosításnak a kedvezményezett köre, illetve maga a „biztosítási szerződés”, azaz a jegybankokat érintő szabályozás. Monnet (2023) felosztását alapul véve a jegybankok az alábbi fejlődési fázisokon keresztül jutottak el mostani, célzott eszközökkel jellemezhető működési modelljükhöz.

1. A klasszikus jegybankolás időszaka, amikor a központi bankok szerepe nem nőtt túl a pénzügyi rendszer likviditásának biztosításán. Ez az időszak a jóléti államok megjelenéséig, a keynes-i makrogazdasági forradalomig tartott. Ebben az időszakban az állami költségvetést főként katonai védelemre fordították, a jegybank pedig sok esetben magánrésztvényesek kezében volt.
2. A jegybank az 1930-1940-es évektől vált a makrogazdasági politika szereplőjévé, ami érdemi változást hozott a jegybankok működésében és eszközeiben is. A makrogazdasági és pénzügyi stabilitás biztosítása vagy az államadósság finanszírozása igénye nem ugyanazt a politikai jelentést hordozza egy olyan társadalomban, ahol az állam finanszírozza a közjavakat (és részben a szociális jólétet), mint amit a fent említett klasszikus időszak hordozott. A jegybankok ekkor kaptak állami státuszt, ekkor születtek meg a ma ismert makrogazdasági politikák, amelyek az állami költségvetést és a pénzteremtést arra használják fel, hogy stabilizálják az üzleti ciklust, és védelmet nyújtsanak a polgároknak a kedvezőtlen makrogazdasági sokkokkal szemben.
3. A jegybankok államhoz és a pénzügyi szereplőkhöz való viszonya változó és összetett, és ebben a tekintetben hozott jelentős változást az 1980-as és 1990-es évek, amikor markáns fordulat történt ebben a tekintetben a független jegybankolás és a jegybanki célhierarchia megszületésével. A jegybankok a kormányzattól függetlenül végzik munkájukat alapvetően az árstabilitás elérése érdekében, de a keynes-i örökségnek megfelelően a jegybanktörvényekben megmaradt az a kitétel, hogy amennyiben nem ellentétes az elsődleges céllal, úgy a jegybank támogatja a kormány gazdaságpolitikai céljainak elérését is.³⁶
4. A 2008-2009-es pénzügyi válság után megjelentek a nemkonvencionális jegybanki politikák, amelyek a jegybankmérleg aktív használatát és célzott eszközöket hoztak. Ezzel párhuzamosan – és nem meglepő módon – kiújultak a közpolitikai vita a jegybankok működéséről, törvényi kereteiről, ideértve a jegybanki függetlenség kérdését is. Fontos változást jelentett, hogy a célzott programokkal és a makroprudenciális politika megjelenésével a jegybankok a hitelpolitika (credit policy) kulcsszereplőivé váltak, de nem az egyetlen szereplőivé, hiszen ebben a tekintetben kiemelten fontos a pénzügyi szabályozás, az állami hitelezés és támogatások, az állami befektetési bankok szerepe is. Ez abban a tekintetben is érdemi változás, hogy a

³⁵ Monnet (2023) szerint ez a három szint szorosan összefonódik, a legfontosabb pedig jegybanki szempontból nem is fizetési rendszer biztonságának és likviditásának biztosítása (hiszen ezt a feladatot jegybankok nélkül is ellátták az államok), hanem az állam és a pénzügyi rendszer likviditásának biztosítása.

³⁶ Monnet (2023) szerint az 1930-as években történt változások jelentették a jegybankok történetének fő fordulópontját, ekkor kezdődött meg ugyanis a bankrendszerek szabályozása, miközben az állam makrogazdasági és társadalmi szerepe alapvetően megváltozott (a jóléti programok, makrogazdasági stabilizáció), illetve a központi bankok a közigazgatás részévé váltak. A jegybankok „felfedezték” a makrogazdasági politikákat, amelyek jelentős hatással voltak és vannak az állami költségvetésre és társadalmi hatások is számottevő lehet.

monetáris politika esetében előírt/elvárt függetlenség a hitelpolitika esetén kevésbé értelmezhető, ott ugyanis adódik az állami szereplők közötti koordináció.

Jelen elemzés tekintetében kiemelten fontos a 2008-as pénzügyi-gazdasági válság utáni időszak, hiszen ekkor jelentek meg a jegybanki eszköztárakban a nem-konvencionális és célzott eszközök.

A célzott monetáris politika rendszertani összefüggései

Az alábbiakban definiálom az általános és a célzott monetáris politikai eszközök fogalmát, felvázolom a monetáris politikai célzás két stratégiai típusát, majd bemutatom, hogy miképp illeszkednek a célzott jegybanki eszközök a monetáris politikai implementáció kereteihez.

Általános és célzott eszközök

Monetáris politika műveletnek nevezünk minden olyan hazai és külföldi devizában végzett jegybanki műveletet, amelynek célja a monetáris politika megvalósítása. A független jegybanki működésen alapuló monetáris politika tradicionálisan generális megközelítést alkalmaz, azaz általános eszközöket használ, szemben a politikai értelemben elszámoltatható, és így definíció szerint potenciálisan célzott fiskális politikával. A politikai felhatalmazás és elszámoltathatóság, illetve a célzottság közötti kapcsolatot az teremti meg, hogy a generális eszközök esetében kisebb – elméleti szinten akár teljesen semleges – újraelosztási hatást feltételezhetünk, míg a célzott eszközök jellegükből adódóan jövedelemújraelosztást is megvalósítanak, ami egyértelműen a kormányzat (politika) hatókörébe tartozik.

Az általános monetáris politika jellegzetességei az alábbiak:

- Nem szektor vagy pénzügyi termék specifikus (piaci semlegesség elve)
- Az általános kamat- és árszínvonalra hat
- A pénzkereslet és a pénzkínálat általános, makroszintű alakulására hat
- A pénzügyi piacok egészének lefedését kívánja elérni
- Széles körű transzmisszió alapul
- A kereskedelmi bankok, pénzügyi piacok működésének kereteit befolyásolja, azok allokációs szerepét meghagyja

A célzott monetáris politika ezzel szemben az alábbiakkal jellemezhető:

- Meghatározott szektor monetáris kondícióit kívánja befolyásolni
- Meghatározott pénzügyi termék árát, elérhetőségét kívánja befolyásolni
- Meghatározott gazdasági tevékenységre kíván hatni (pl. beruházás)
- Egy szűkebben értelmezett gazdaságpolitikai, közpolitikai cél elérését kívánja elősegíteni (pl. a gazdaság finanszírozási szerkezetének befolyásolása, zöld átmenet elősegítése)
- A kereskedelmi bankok, pénzügyi piacok működésének befolyásolása helyett a banki allokációt irányítja (források adott piacra, szektorba való terelése), adott esetben a banki allokációs szerepet is átveszi

A célzott eszközök a nem-konvencionális eszközök egyik alcsoportját alkotják. A pontos definíciók eltérőek lehetnek, de a célzás minden esetben azt jelenti, hogy nem egy általános, minden piacra szándékoltnak hatni akaró eszközzel van szó, hanem egy olyan intézkedésről, ami egy adott piaci szegmens, hitelpiaci terület, iparág, pénzügyi termék, gazdasági aktivitás (pl. beruházás), illetve egy meghatározott, leszűkített gazdaságpolitikai-közpolitikai cél elérésére irányul. A „nem-konvencionális forradalomban” a kezdetektől fogva kiemelt szerepe volt a célzott jegybanki eszközöknek, a jegybanki beavatkozások célzása alapvetően hatékonysági okokra volt visszavezethető – az általános eszközök ugyanis jellegükből adódóan nem csak ott fejtették ki hatásukat, ahol a piaci zavart azonosítani lehetett, így a nem szándékoltnak

következmények, a negatív mellékhatások és a kapcsolódó költségek is magasak lehetnek³⁷. A célzott eszközök ezzel szemben megfelelnek az eszköztárhoz elvárt költséghatékony felépítés elvének, hiszen ott hatnak, ahol arra szükség van – nehézség itt abból adódhat, hogy technikai és operatív értelemben nem egyszerű sem a piaci zavar pontos detektálása, sem a célzott eszközök operatív kialakítása és a kérdéses piaci szegmens hatékony célzása, sem pedig a piacok összekapcsoltságából adódó következmények kezelése.

A célzott eszközök úgy lettek a jegybanki eszköztárak részei, hogy nem állt rendelkezésre letisztult és kikristályosodott elméleti háttér ezen eszközök alkalmazásával kapcsolatban.³⁸ A kezdeti konszenzus abba az irányba mozdult el, hogy a célzott eszközök létét az indokolhatja, ha a monetáris transzmisszió nem hatékony, és egyes részpiacokon csak célzott intézkedésekkel biztosítható. Ebben a megközelítésben továbbra is igaz, hogy a nemzetgazdaság minden szegmensében azonos monetáris kondíciókat (kiemelten: azonos kamatszintet) kell tartani, és ennek eszközei a célzott instrumentumok. Az egyik legfontosabb elméleti munka ezzel kapcsolatban Gertler és Karádi modellje³⁹, amely azt támasztja alá, hogy a jegybanki beavatkozás azért eredményezhet jóléti nyereséget, mert a pénzügyi közvetítőrendszerhez válság idején erős forrásbevonási korlátokkal szembesül. Curdia és Woodford⁴⁰ ugyancsak pénzügyi súrlódásokkal magyarázza a nemkonvencionális beavatkozások hozzáadott értékét, a frikciók forrása ebben az esetben a bankok és a hitelfelvevők közötti aszimmetrikus információ, ami költségessé teszi a hitelezést.

Ebben a megközelítésben a nemkonvencionális monetáris politikai eszközök alkalmazása akkor indokolt, ha „olyan pénzügyi piaci súrlódás, zavar, kudarc vagy korlát áll fenn, ami miatt a hagyományos monetáris vagy fiskális eszközöknél a jegybanki mérlegek nagyságát és/vagy összetételét megváltoztató eszközök eredményesebbek lehetnek”⁴¹. A szakirodalom két helyzet esetében tartja alátámasztottnak a nem-konvencionális eszközök alkalmazását, mégpedig a nulla irányadó kamatszint elérésekor (*zero lower bound*), illetve amikor a monetáris transzmisszióban fontos szerepet betöltő valamely pénzügyi piac zavarait próbálják enyhíteni. A nemkonvencionális eszközök egyik csoportjának célja a kockázatmentes hozamgörbe „laposítása”, az intézkedések másik csoportja pedig a hozamgörbe valamely szakaszán, valamelyik hitelpiacon megjelenő kockázati felár mérséklődését célozza (ide tartoznak a hitelpiaci beavatkozások). Egy másik megközelítésben a nem-szokványos jegybanki beavatkozás típusai⁴² (1) a kereskedelmi bankoknak likviditást nyújtó eszközök, (2) a közvetlen hitelpiaci beavatkozások, (3) az értékpapír-vásárlás és (4) a banki hitelezés célzott támogatása. Jól látható, hogy mind a nem-konvencionális, mind a célzott eszközök között központi szerepet töltenek be a hitelprogramok, illetve az azzal közgazdasági értelemben részben egyenértékűnek tekinthető, de technikailag eltérő vállalati értékpapírvásárlások. Ez abból adódik, hogy a hitelkínálat tartós szűkülése hosszabb távon számos negatív következménnyel járhat: a tartós hitelnélküliség torzíja a vállalatok termelési, beruházási, finanszírozási döntéseit, rontja a hosszú távú növekedési potenciált, a hitelszűke (*credit crunch*) mellett felmerülhet a hitelezés nélküli kilábalás (*creditless recovery*) is⁴³, ami hozzájárulhat egy torz gazdasági szerkezethez⁴⁴. A hitelpiaci zavarok enyhítése ezért kiemelt gazdaságpolitikai és jegybanki cél.

A fenti, transzmissziós érvelés mellett van olyan álláspont is, miszerint a célzott jegybanki politikáknak nem az a stratégiai célja, hogy azonos kamatszintet és monetáris kondíciókat alakítsanak ki a gazdaság egészében, hanem épp ennek az ellenkezője – hogy bizonyos stratégiai

³⁷ Curdia–Woodford (2010) egyik fontos eredménye, hogy piaci zavar esetén a célzott hitelpiaci beavatkozással élnékíthető a növekedés.

³⁸ Krekó et al (2012)

³⁹ Gertler–Karádi (2011)

⁴⁰ Curdia–Woodford (2010)

⁴¹ Krekó et al. (2012)

⁴² Krekó et al. (2012)

⁴³ Balog–Matolcsy–Nagy–Vonnák (2014)

⁴⁴ Bauer–Oláh, (2016) és Kolozsi–Parragh–Pulai (2017)

szempontból fontos szegmensekben az általánosan elérhetőnél kedvezőbbek legyenek a pénzügyi feltételek. Kiemelten a zöld átállással kapcsolatban jelent meg ez az érvelés, miszerint a zöld fordulatra csak akkor kínálkozik esély, ha ezek a beruházások alacsonyabb kamatszint mellett kerülnek finanszírozásra, mint ami a piac általános kondícióiból adódna. Ebben a tekintetben a kettős kamatrendszer bevezetése is felmerült⁴⁵, különös tekintettel arra, hogy a 2020-as évtizedben visszatért infláció előretételezve magas kamatkörnyezetet eredményezhet, ami ellehetlenítheti a környezeti fenntarthatósági célok elérését, ami pedig elengedhetetlen feltétele annak, hogy a jövőben kontrollálható legyen az infláció.

Célzott eszközök a hatékony monetáris transzmisszió szolgálatában	Célzott eszközök egyes szektorok, piacok pozitív megkülönböztetése érdekében
<ul style="list-style-type: none"> - egységes kamatszint minden részpiacon - célzott eszköz alkalmazása azokban a szegmensekben, ahol a piaci kudarcok megakadályozzák a transzmissziót - technikai kiigazítási a kondíciók egysége érdekében 	<ul style="list-style-type: none"> - vannak olyan kiemelten fontos részpiacok, ahol más monetáris kondíciók indokoltak - a célzott eszköz stratégiai célja az egységes kamattranszmisszió eltérítése - cél a fundamentális eltérés a monetáris kondíciókban

Célzott eszközök és monetáris transzmisszió

A célzott eszközök implementációs keretek közötti elhelyezésében Bindseil (2014)-re támaszkodok, amely a transzmissziós érvelésből kiindulva az implementáció esetében normál és válságidőszakokat különböztet meg. A monetáris politikai implementáció folyamata normális, azaz nem válságidőszakban az alábbi lépésekből áll:

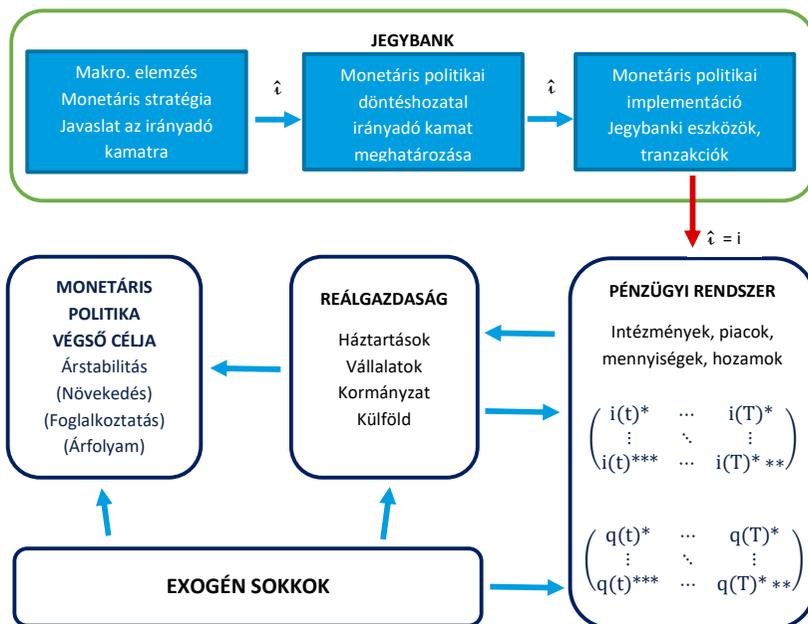
- (1) a jegybanki közgazdasági elemző területe meghatározza a monetáris politikai stratégiát és kidolgozza a monetáris transzmisszió⁴⁶ makroökonómiai modelljét,
- (2) a fenti modellből meghatározásra kerül a monetáris politika operatív célértéke (jellemzően egy rövid futamidejű kamatláb, i)
- (3) a döntéshozói jóváhagyás után a jegybanki eszköztárral foglalkozó szervezeti egység a jegybanki eszközökön keresztül implementálja a fenti döntést,
- (4) ezt követően a pénzügyi piaci és a reálgazdasági folyamatok biztosítják a monetáris transzmisszió érvényesülését.

Bindseil szerint normál körülmények között, azaz nem válságidőszakban a monetáris politika általános eszközökkel is képes elérni a céljait. A normál körülmények azt jelentik, hogy (1) működik a monetáris transzmisszió, azaz feltételezhetjük, hogy a rövid pénzügyi hozamok előrelátható és stabil módon hatnak a hozambörbe egyéb pontjaira, a mennyiségi korlátok és sűrűlódások nem jellemzők, azaz a monetáris transzmisszió hatékony, illetve (2) nincs olyan gazdasági-piaci szegmens, amelyben valamiért eltérő monetáris kondíciók érvényesülése lenne indokolt. Ilyenkor egy általános jegybanki eszköz képes minden részpiacon azonnal érvényesíteni azokat a monetáris kondíciókat, amelyeket a jegybank adott makrogazdasági helyzetben indokoltnak tart. Ebben a modellezési keretben ilyen esetekben nincs szükség célzott eszközökre.

⁴⁵ Ennek egyik szószólója Emmanuel Macron, Franciaország köztársasági elnöke, aki felvetette az Európai Központi Bank szabályozásának ilyen irányú módosítását is. Lásd: Macron (2024)

⁴⁶ A monetáris transzmisszió három „lépésből” áll: (1) a jegybank operatív célja és a különböző pénzügyi eszközök különböző futamidejű hozamai közötti lépésből, (2) a pénzügyi rendszer és a reálgazdaság közötti lépésből, (3) a reálgazdaság és a monetáris politikai végső célja (árstabilitás) közötti lépésből.

3.ábra: Monetáris politikai implementáció normál időkben (sematikus ábrázolás)
 Figure 3: Monetary policy implementation in normal times (schematic representation)

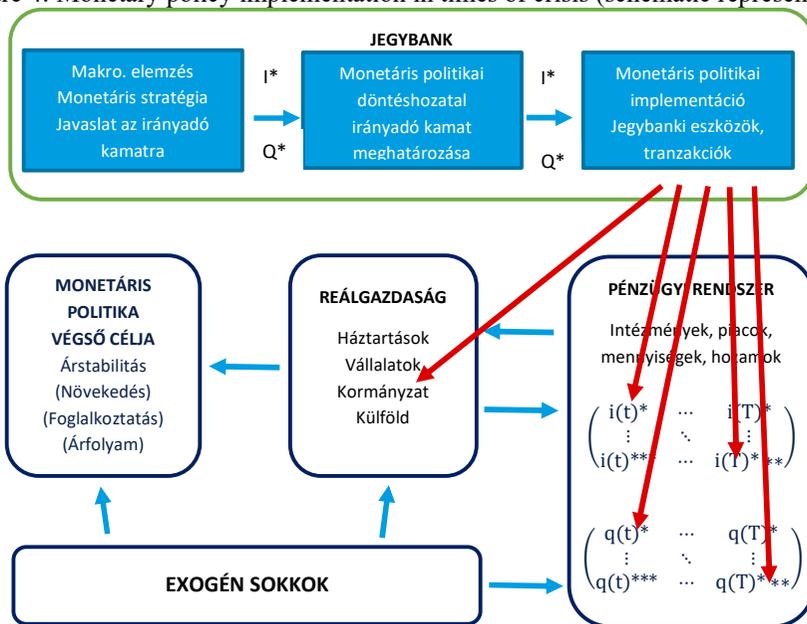
Forrás: Bindseil (2014)

Válsághelyzetben a monetáris politikai implementáció folyamata és logikája módosul. Ilyenkor a jegybank feladja azt az elvét, miszerint a makrogazdasági elemzés és a monetáris politikai implementáció elválik egymástól („separation principle”). Válságidőszakban a jegybank nem tud egy irányadó kamattal hatékonyan operálni, hanem több célváltozót és célértéket kell meghatároznia, hiszen az irányadó ráta és a reálgazdasági működésre ható hozamok és mennyiségek közötti kapcsolat nem stabil. A jegybanknak a hozamok és mennyiségek teljes mátrixával kapcsolatban rendelkeznie kell célértékkel (I^* , Q^*), illetve a különböző részpiacokra közvetlenül ható eszközöket is alkalmaznia kell (ideértve több futamidőt, eszközt, a hitelmennyiséget stb.)

Ez a megközelítés új eszközöket tehet szükségessé:

- eszközvásárlások, kiemelten állampapírok, vállalati kötvények, jelzáloglevelek vásárlása,
- az elfogadható fedezetek körének bővítése (például hitelekkel),
- direkt forrásnyújtás reálgazdasági szereplőknek.

4.ábra: Monetáris politikai implementáció válságidőkben (sematikus ábrázolás)
 Figure 4: Monetary policy implementation in times of crisis (schematic representation)

Forrás: Bindseil (2014)

A fentiekből látható, hogy a bindseili modellben – ami megfeleltethető a széles körben elterjedt konszenzusnak - válságidőszakban tér nyílik a célzott eszközökre, hiszen ezek nélkül adott részpiacokon nem érvényesülnének azok a monetáris kondíciók, amit a jegybank indokoltnak tart. Láthat, hogy Bindseil megközelítése itt abból indul ki, hogy a monetáris politikának egységesen kell hatnia a gazdaság egészében, aminek elérése ugyanakkor célzott eszközök használatát teszi szükségessé. Ez tehát egy olyan modell, amiben a célzás csak a piacok „technikai” kudarcait kezelni, és ebben a kontextusban támasztja alá bizonyos feltételek fennállása esetén a célzott eszközök használatát.

CÉLZOTT MONETÁRIS POLITIKA: LEHETŐSÉGEK, KIHÍVÁSOK, RENDSZERTANI PILLÉREK

A célzottság felértékelődése nem jelenti a generális eszközök kivezetését, a célzott jegybanksi eszközök monetáris politikai keretekhez való illeszkedése tekintetében ezért fontos az általános és a célzott eszközök közötti kapcsolat meghatározása. Ezen kapcsolat természetesen erősen helyzetfüggő, de általános alapelvek lefektethetők. Ezek szerint az általános és a célzott eszközök közötti összhangot biztosítani szükséges, és mivel az árstabilitási cél miatt az általános eszközök szerepe fontos marad, így a célzott eszközök az általános eszközöket kiegészítő jellegűek lehetnek. Jelentős kihívást jelenthet, hogy miképp biztosítható a célzott eszközök alkalmazásakor a hatékony transzmisszió, illetve tartható fenn a jegybanksi hitelesség és transzparencia. A célzott eszközök szektorspecifikus problémák kezelésére lehetnek alkalmasak, miközben az általános és a célzott eszközök közötti arány nem triviális. A megfelelően kialakított célzott eszközök hozzáadott értéke magas lehet (Pareto-elv).

2.táblázat: Célzott jegybanki eszközökhöz kapcsolódó lehetőségek és kihívások

Table 2: Possibilities and challenges related to targeted monetary policy instruments

Lehetőségek	Kihívások
Célzott iparágak, részpiacok fejlődése	Hitelességi kihívások
Költséghatékonyság	Redisztribúciós hatások, politikai konfliktusok
Hatékony részpiaci monetáris transzmisszió	Eszközárak emelkedése
Közpolitikai eredmények	Operatív megvalósítás összetettsége
Strukturális törések kezelése (hitelpiac)	Jogi dilemmák, vitás helyzetek

A célzott monetáris politika értékelésénél az alábbi négy rendszertani pilléren alapuló megközelítés javasolt: hozzáadott érték, célfüggvény, legitimáció és intézményi keretek, operatív megvalósíthatóság

- A célzott programokkal szembeni alapvető elvárás, hogy hozzáadott értéket jelentsenek a monetáris politika, az általános gazdaságpolitikái célok tekintetében. Ez hatékony megvalósítást jelent, azaz feltételezi, hogy a program az erőforrásokat célszerűen és költséghatékonyan használja fel, valamint nem okoz addicionális költségeket az általános monetáris politika vitele terén. Ehhez szükséges, hogy jól meghatározott kihívásokat kezeljen a program, beilleszthető legyen a jegybanki kommunikációba, valamint adott cél elérése érdekében képes legyen az adott piac sajátosságaihoz alkalmazkodni.
- A célzott programok kritikus pontja a célmeghatározás, azaz, hogy milyen cél elérése érdekében indítja a programot a jegybank, és ez a cél mennyire illeszkedik a jegybank mandátumához, jogi, operatív lehetőségeihez. Ennek a célmeghatározási folyamatnak jól definiálnak kell lennie, és szükséges, hogy ad hoc megoldások helyett szabályalapú legyen a megközelítés. A jelenlegi gyakorlat szerint a jegybanki függetlenségből adódóan a cél meghatározása jegybanki hatáskör, ugyanakkor a célzott programok jellegéből adódóan felvetődhet a kormányzattal való kooperáció ebben a tekintetben, különös a hitelpolitika terén. Szükséges lehet a célzott programok céljainak összehangolása az árstabilitási céllal és a monetáris transzmisszió hatékonyságával. Biztosítani szükséges a jogi megfelelést, különös tekintettel az EU esetében a monetáris finanszírozás tilalmára, a tiltott állami támogatások és a preferenciális kezelés kérdésére.
- A célzott programok esetében hatványozottan merül fel a legitimáció kérdése, azaz, hogy miért foglalkozik az adott kérdéssel a jegybank, van-e felhatalmazása az adott cél érdekében intézkedéseket tenni. A jegybank sajátos státusza és függetlensége sajátos jogi környezetet feltételez, a politikailag elszámoltatható népképviselőt ugyanis csak erős korlátozásokkal adta át a jegybankban megtestesülő jogait egy független testületnek. Ezért kiemelten fontos, hogy a jegybank csak olyan programokat indítson, amelyek összhangban vannak ezzel a korlátozott felhatalmazással, ellenkező esetben legitimációs problémák merülhetnek fel, különösen az erős redisztribúciós hatásokkal járó intézkedések esetében. Ez abból adódik, hogy amikor a piacok szegmentálódnak, és a célzott eszközök meghirdetésre kerülnek, a jegybanki likviditás biztosítása már nem a „piac” támogatása, hanem egy adott típusú gazdasági tevékenység támogatása (Monnet, 2018)⁴⁷. A monetáris politika célzottsága ezért erősebb felhatalmazást, ellenőrzést, kooperációt és koordinációt feltételez, illetve akár a jegybanki függetlenség újraértelmezését is indokolhatja, hogy a jegybanki döntések demokratikus legitimációja

⁴⁷ Ezt a szétválasztást árnyalja, hogy Monnet (2023) szerint a jegybanki likviditásnyújtás bármilyen általános legyen is, végső soron mindig valamilyen konkrét gazdasági aktivitást támogat, így minden esetben egyfajta gazdasági intervenciót jelent (azaz a valós kérdés már csak az, hogy a likviditásnyújtás *milyen formában* szolgálja leginkább a közérdeket), illetve a jegybankolás és a politika szétválasztása pedig illuzórikus.

ne csökkenjen. A legitimáció kérdésétől elválaszthatatlan az intézményi keretek kérdése. Milyen intézményi keretek között lehet a demokratikus legitimációt biztosítani? Miképp garantálható az elszámoltathatóság, illetve, hogy a továbbra is független jegybank a közjó érdekében valósítsa meg célzott programjait?

- A célzott programok egyik kiemelt kihívása az operatív megvalósítás. Egyrésről itt olyan területeken válik aktívvá egy jegybank, ahol nem föltétlenül rendelkezik szakértelemmel és tapasztalattal, legyen szó egy-egy specifikus szektorról, piacról vagy akár pénzügyi termékről. Ugyancsak kihívást jelent ebben a tekintetben, hogy nem triviális a célzást, illetve az ellenőrzést, visszamérést lehetővé tevő adatok és módszertanok megléte, ami akár el is lehetetlenítheti a megvalósítást. A gyakorlati megvalósítás nehézségének tekinthető az is, hogy mivel a célzott programok definíció szerint kedvezőbb feltételeket kínálnak, mint amilyen az általános gazdasági-pénzügyi közeg, így a jegybankoknak biztosítani kell, hogy a szabályok ne legyenek megkerülhetők abban az értelemben, hogy arra nem jogosult entitások is igénybe veszik őket.

3.táblázat: A célzott monetáris politika értékelésének négy rendszertani pillére

Table 3: The four systemic pillars of the assessment of targeted monetary policy

Hozzáadott érték	Cél meghatározása	Legitimáció és intézményi keretek	Operatív megvalósíthatóság
Hatékony Nem szándékolt veszteségek minimalizálása Jól determinált kihívások kezelését teszi lehetővé Kommunikáció Eltérő piacok, termékek kezelése	Célmeghatározás elvi keretei Jogi megfelelés Célmeghatározás folyamata Célmeghatározásban résztvevő intézmények köre Egyéb jegybanki célokkal való összhang	Elszámoltathatóság Függetlenség Felhatalmazás Ellenőrzés Kooperáció Koordináció Legitimációt biztosító intézményi keretek	Szakértelem Adatok Módszertan Standardok Ellenőrzés Visszamérés Visszaélészerű igénybevétel elkerülése

A célzott jegybanki eszközök rendszertani összefüggései tekintetében ugyancsak releváns Gabor (2023) topológiája, amely szerint a modern állami működés kiemelt célja a kockázat-hozam tér átrendezése, alakítása annak érdekében, hogy a magán szereplők érdekeltek legyenek a közösségi célok elérésében. A „kockázatsökkentő állam” modell szerint a gazdaságpolitika célja azon piaci kudarcok kijavítása, amelyek „beruházásra alkalmatlan” kockázat-hozam profilokat eredményeznek olyan területeken, amelyek közösségi szempontból fontosak. A „kockázatsökkentő állam” magántöket von be a közpolitikai prioritások elérése érdekében, mégpedig úgy, hogy a gazdaságpolitikai eszközökkel „kiigazítja”, módosítja a magánbefektetések kockázat-hozam környezetét. Erre Gabor (2023) szerint a gazdaságpolitika minden ága képes, azaz létezik monetáris, szabályozási és fiskális kockázatsökkentés (kockázattávállalás is). Ebben a kontextusban a célzott eszközök részben úgy is felfoghatók, mint amelyek a közösségi prioritásoknak megfelelően eltérítik a kockázatokat (lefele), illetve a hozamokat (felfele) bizonyos kiemelt iparágakban és piacokon.

Célzott monetáris politika a gyakorlatban

Az alábbiakban bemutatásra kerülnek azok a jegybanki programok, amelyeket a világ vezető jegybankjai alkalmaztak a 2008-as pénzügyi válságot követően, majd pedig a Magyar Nemzeti Bank célzott intézkedéseit ismertetem. A programok bemutatása alapvetően leíró jellegű, esetenként az azonnali hatások ismertetésével. Jelen elemzés egy áttekintést kíván nyújtani a célzott eszközökről, így strukturális hatások elemzése nem képezi részét a tanulmánynak.

Nemzetközi példák

A következőkben azt mutatjuk be - a teljesség igénye nélkül -, hogy a világ vezető jegybankjaiban miképp jelentek meg a célzott monetáris politikai eszközök az utóbbi bő egy évtizedben⁴⁸.

Federal Reserve

A 2008-as válság az Egyesült Államokból indult el, így nem meglepő, hogy az első intézkedések is itt születtek⁴⁹. Az „első fecske” a 2007. decemberben bevezetett Term Auction Facility (TAF) volt, amelynek célja a jelzálogpiaci zavarok kezelése volt a rövid távú finanszírozás és likviditás fenntartásán keresztül. Az Asset-Backed Commercial Paper Money Market Mutual Fund Liquidity Facility (AMLF) a vállalatikötvény-piac stabilizálása és az eszközfedezetű papírokkal kereskedő intézmények keresletének helyreállítása érdekében került bevezetésre. Ugyancsak célzott eszköz volt a Commercial Paper Funding Facility (CPFF), aminek célja a hosszabb lejáratú CP-k piacán megvalósuló kibocsátások és a vásárlások ösztönzése volt a piac élénkítésén keresztül. A Term Asset-Backed Securities Loan Facility (TALF) az eszközfedezetű értékpapírok (ABS) piacának stabilizálását célozta az érintett befektetők finanszírozásán keresztül.

Jellemzően nem tekintik célzott intézkedésnek a nagy volumenű eszközvásárlásokat, mégis indokolt ezeket a programokat ebben a felsorolásban is megemlíteni – mégpedig azért, mert az amerikai jegybankárok célzott eszközként tekintettek a vásárlásaikra. A Large-Scale Asset Purchase (LSAP) programmal kapcsolatban a „mennyiségi lazítás” (quantitative easing, QE) kifejezés helyett Ben Bernanke jegybankelnök is a „credit easing” kifejezést használta⁵⁰, és azt emelte ki, hogy az amerikai programban a hangsúly a jegybanki mérleg eszközoldalán volt, nem pedig a források (a likviditás) bővülésétől vártak monetáris hatást. A vásárolt eszközök összetétele jelezte, hogy melyik piaci szegmensre kívánt közvetlenül hatni a monetáris politika, hol szándékoztak javítani a magánszektor hitelhez jutási feltételeit.

Európai Központi Bank (EKB)

Az amerikai jelzáloghitel-válság az eurózónát hamar, már 2007-ben elérte. Az EKB először az irányadó ráta mérséklésével reagált, majd a válság elmélyülésével, a Lehman Brothers 2008. szeptemberi csődjét követően megnőtt a bizalmatlanság, amit a jegybank jelentős likviditásbővítéssel kezelte. Az első célzott eszközről, a fedezettkötvény-vásárlási programról (Covered Bond Purchase Programme, CBPP) 2009. májusban döntött az EKB Kormányzó Tanácsa. A program célja a fedezett kötvények piaci zavarainak enyhítése, a felárak mérséklése, a likviditás fokozása és ezen keresztül az elsődleges kibocsátások ösztönzése volt. Elsődleges és másodlagos piaci vásárlásokkal az EKB célzottan ennek a részpiacnak a likviditását akarta támogatni, valamint könnyíteni kívánta a hitelintézetek és a vállalatok finanszírozási feltételeit, és ösztönözni a hitelintézeteket, hogy fenntartsák, illetve lehetőség szerint bővítsék hitelezésüket.

2010 és 2014 között az EKB a szuverén adósságválság kezelése keretében jellemzően általános hatályú, nem célzott intézkedéseket hozott (bár felmerült, hogy azok ténylegesen az euro megmentését⁵¹, és ennek érdekében egyes déli tagállamok finanszírozását szolgálták), idővel azonban a feltételek romlása célzott élénkítést tett szükségessé. Ennek keretében került bevezetésre 2014. júniusban a célzott, hosszulejáratú refinanszírozási eszköz (Targeted Long Term Refinancing Operation, TLTRO), amivel az EKB célja a magánszektorbeli hitelezés és a reálgazdaság élénkítése volt. Kiemelt célként fogalmazták meg, hogy a bankok a kapott jegybanki forrásokat ne állampapír vásárlásokra, hanem hitelezésre fordítsák – azaz a források felhasználását is igyekeztek leszűkíteni, ami a célzott eszközök egyik sajátja. A TLTRO

⁴⁸ Mindezekről lásd: Lehmann-Palotai-Virág (2017)

⁴⁹ A Fed irányadó kamata 2008 decemberére a 0-25 bázispontos sávba csökkent. A Fed ekkor további eszközökkel élt a monetáris lazítás érdekében: ez a likviditásnyújtó programok mellett a hitelezés és egyes részpiacok célzott támogatását jelentette.

⁵⁰ Bernanke (2009)

⁵¹ Draghi (2012)

programnak végül három szakasza volt (2014-ben indult a TLTRO–I, 2016-ban a TLTRO–II és 2019-ben a TLTRO–III), az EKB pedig mindvégig arra törekedett, hogy az eszköz kiszámíthatóbbá tegye a banki hitelezés finanszírozását, a hitel kondíciói pedig a célzott szegmensben mért banki teljesítménytől függjenek.

Bank of Japan (BoJ)

A gazdasági válság inflációt és növekedést érintő negatív hatásainak megszüntetése érdekében a japán jegybank – amely korábban is használt célzott eszközöket⁵² - az eszközvásárlási program mellett célzott finanszírozásnyújtással is igyekezett a hitelezést és így a belső keresletet ösztönözni⁵³. A Bank of Japan (BoJ) célzott hitelezésösztönző programja egy növekedéstámogató hitelprogramot, illetve egy korlátlan keretösszegű hitelezéstámogató programot jelentett. Előbbi beruházások támogatására, illetve a gazdasági növekedés alapjainak megteremtéséhez hozzájáruló vállalatok kedvezményes finanszírozására szolgált. Utóbbi az egyes pénzügyi intézmények által elért nettó hitelnövekmény értékéig biztosított kedvező kamatozású forrást. A célzott eszközök egy sajátos eleme is Japánhoz kapcsolódik. 2013 márciusában iktatták be Haruhiko Kuroda jegybankelnököt, akinek a nevéhez kötődött a Mennyiségi és Minőségi Lazítás (Quantitative and Qualitative Monetary Easing, QQE) bevezetése⁵⁴. A célzottságot az jelentette, hogy a japán jegybank deklarálta: nem csak azt kell meghatározni, hogy mennyi likviditást kell a bankrendszerbe juttatni, hanem azt is, hogy milyen eszközökön keresztül – hiszen attól függően, hogy milyen eszközökkel történik a likviditásbővítés, a hatások is eltérők lehetnek.⁵⁵

A BoJ az újszerű célzott eszközök tekintetében is aktív. A japán jegybank 2021. júniusban döntött egy új forrásnyújtó eszköz bevezetéséről, mégpedig célzottan a klímaváltozás kedvezőtlen hatásainak enyhítése érdekében. Az új eszköz kedvező kamatozású forrást jelent, amelyet zöld finanszírozásra allokálhatnak a bankok. A kapott forrás felhasználható zöld kötvényekre és hitelekre, fenntarthatósági kötvényekre és hitelekre, továbbá a zöld átmenet finanszírozására is.

Bank of England (BoE)

Az újszerű monetáris politika egyik legismertebb megtestesítője az angol jegybank 2012-ben bevezetett célzott hitelprogramja, a „Funding for Lending” program volt. A programnak az volt a célja, hogy a forrásköltségek csökkentése révén ösztönözze a hitelintézetek, valamint az építési szövetkezetek vállalati és lakossági hitelkihelyezését. Az FLS – amely megvalósítási módjában is nem-konvencionális volt, hiszen a programban részt vevők forrásköltségeinek csökkenéséhez egy fedezett csereügylettel járult hozzá – azt célozta, hogy a hitelezési aktivitás növekedjen mind a hitelkamatok mérséklésén, mind a hitelek elérhetőségének javításán keresztül. Az olcsóbb hitelek ösztönözheték a fogyasztást és a beruházást, amely új munkahelyek teremtésére és a jövedelmek növelésére adhatott lehetőséget.

A BoE azt akarta elérni, hogy a program ösztönzőelemei hatására a bankok változtassák meg a pénzügyi válság következtében módosított üzleti tervüket, és növeljék hitelezési tevékenységüket⁵⁶. A program jellegéből adódóan áttörést jelentett, bár az eredmények nem voltak átütőek: ugyan a kis- és nagykereskedelmi forrásköltségek 150-200 bázisponttal csökkentek az intézkedések következtében, a hitelvolumenek azonban elmaradtak a várakozásoktól⁵⁷.

⁵² A BOJ Funds-Supplying Operation (FSO) 2011-es programjának célja például a Kelet-Japánt elérő 2011-es nagy földrengés sújtotta területeken működő pénzügyi intézmények támogatása volt. Lásd: Li (2018)

⁵³ Ebben az időszakban a fiskális politika nem volt stimulatív a magasnak tartott államadósság miatt, így a tartós keresletélénkítő hatást nem tudott kifejteni a gazdaságpolitika, ami a deflációs várakozások megerősödéséhez vezetett.

⁵⁴ Kuroda (2016)

⁵⁵ Kuroda (2013)

⁵⁶ Monoki-Nagy (2013)

⁵⁷ MNB (2014)

Kínai jegybank (PBOC)

A kínai jegybank a nyugati központi bankoknál direktebb beavatkozások mentén valósítja meg a monetáris politikát, így a célzott eszközöket is széles körben alkalmazza. Jellemző eszköze például a kötelező tartalékráta differenciált csökkentése, amelynek keretében például a mezőgazdasági ágazatnak és a kkv-szektorban hitelező bankok kedvezőbb elbírálás alá esnek. E célzott csökkentések fő célja a mezőgazdasági ágazatnak, a vidéki területeknek és a mezőgazdasági termelőknek nyújtott hitelezés (agrárhitelek), valamint a kkv-knak nyújtott hitelezés ösztönzése. 2017-ben az "inkluzív finanszírozás" jegyében a kedvezményeket kiterjesztették a lakosság szegényebb tagjainak és az oktatás támogatására nyújtott hitelekre is⁵⁸. A kínai jegybank a világ élvonalába tartozik a célzott zöld eszközök tekintetében. A PBOC 2021-ben indította el a szén-dioxid-kibocsátáscsökkentési eszközt (Cerf)⁵⁹, ami célzott és kedvezményes refinanszírozást nyújt majd a fenntarthatóbb gazdaságra való áttérés középpontjában álló három területre irányuló hitelekhez: tiszta energia, energiatakarékosság és környezetvédelem, valamint szén-dioxid-csökkentő technológiák. Az eszköz lehetővé teszi, hogy az ilyen hitelek 60 százalékát a széles körben elérhető, általános középtávú hitelkeret kamatlábnál jóval kedvezőbb kamatláb mellett refinanszírozzák. A finanszírozás igényléséhez a jogosult bankoknak tájékoztatást kell nyújtaniuk a javasolt projektek keretében megvalósuló potenciális kibocsátáscsökkentésről, és rendszeresen jelentést kell készíteniük a célok eléréséről és az előrehaladásról⁶⁰.

Célzott eszközök az MNB monetáris politikai eszköztárában

Az MNB esetében a célzott monetáris politikai eszközök a 2008-as pénzügyi válságot követő időszakban jelentek meg a monetáris politikai eszköztárban, az első igazán áttörő célzott programnak a 2013-ban meghirdetett Növekedési Hitelprogram tekinthető. Ezt megelőzően az MNB működését egy leegyszerűsített monetáris politikai megközelítés jellemezte, ami szűken vett mandátumértelmezésből és generális eszközök használatából állt. Az MNB gyakorlatában szétvált az árstabilitás és pénzügyi stabilitás kérdésköre, és ebben az időszakban alakult ki a lakossági devizahitelezés gyakorlata, ami a válságidőszakban komoly makrogazdasági sérülékenységi tényezővé vált, és komoly szerepe volt a 2008-as pénzügyi összeomlásban is.

Az Alaptörvény értelmében a Magyar Nemzeti Bank Magyarország központi bankja, amely sarkalatos törvényben meghatározott módon felelős a monetáris politikáért. A 2013. évi CXXXIX. törvény⁶¹ definiálja az MNB működési kereteit, meghatározza a jegybanki mandátumokat, és ennek keretében rögzíti, hogy az MNB elsődleges célja az árstabilitás elérése és fenntartása, illetve, hogy az MNB elsődleges céljának veszélyeztetése nélkül támogatja a pénzügyi közvetítőrendszer stabilitásának fenntartását, ellenállóképességének növelését, a gazdasági növekedéshez való fenntartható hozzájárulásának biztosítását és a rendelkezésre álló eszközökkel a kormány gazdaság-, valamint a környezeti fenntarthatósággal kapcsolatos politikáját.

A jegybanktörvény a legjobb nemzetközi gyakorlattal összhangban azt is előírja, hogy az MNB alapvető feladatákként meghatározza és megvalósítja a monetáris politikát, mégpedig úgy, hogy a politika érvényesítésének eszközeit is önállóan alakítja ki. Ezen eszközök, azaz forint- és devizapiaci műveletek összessége az MNB monetáris politikai eszköztára, aminek fő célja a monetáris politika gyakorlatba való átültetése, a pénzügyi közvetítőrendszer stabilitásának fenntartása, a piacok működési zavarainak kezelése, mégpedig a piacconformitás, az áttekinthetőség, a biztonságos és költséghatékony felépítés, a piaci partnerekkel való egyenlő bánásmód és a piacépítés elvei mentén.

⁵⁸ Li (2018)⁵⁹ PBOC (2021)⁶⁰ Guo (2022)⁶¹ 2013. évi CXXXIX. törvény a Magyar Nemzeti Bankról

A 2010 és 2013 közötti időszakban már meghirdetésre kerültek olyan eszközök, amelyek bizonyos tekintetben tartalmaztak célzott elemeket (kkv-hitelezéshez kapcsolódó kétéves hitel, devizahitelek előtörlesztéséhez kapcsolódó programok), de a célzott programok 2013-at követően váltak az MNB eszköztárának szerves részévé. Ez összefüggésben volt azzal is, hogy az infláció jelentős mérséklődésével ekkor előtérbe kerültek az MNB árstabilitás melletti, egyéb mandátumai, kiemelten a hitelezés ösztönzése, valamint a kormányzati gazdaságpolitika támogatása a sérülékenység csökkentésén keresztül. Mindeközben a generális eszköztár is átalakításra került újszerű eszközök bevezetésével (kamatswapok, deveizaswapok, a likviditás mennyiségi szabályozása), amelyek ugyanakkor nem tartoznak jelen tanulmány témakörébe, így ismertetésüktől ezúttal eltekintek.

Az MNB a jegybanktvényben lefektetett operatív függetlenségéből adódó teret az utóbbi bő évtizedben úgy használta fel, hogy – részben a fent említett nemzetközi példákól kiindulva – hangsúlyosan támaszkodott a célzott eszközökre monetáris politikai céljai elérése érdekében.

Az alábbiakban az MNB legfontosabb célzott intézkedései kerülnek bemutatásra négy csoportra bontva, melyek a következők: (1) célzott hitelösztönzés, (2) célzott sérülékenységsökkentés, (3) célzott piacépítés, illetve (4) környezet fenntarthatósághoz kapcsolódó célzott programok.

Célzott hitelösztönzés

A célzott hitelösztönzés keretében az MNB a 2013-as monetáris politikai fordulatot követően két programot vezetett be, a Növekedési Hitelprogramot (NHP) és a Piaci Hitelprogramot (PHP), amelyek a magyarországi kkv-hitelezés dinamizálását tűzték ki célul.

Növekedési Hitelprogram (NHP)

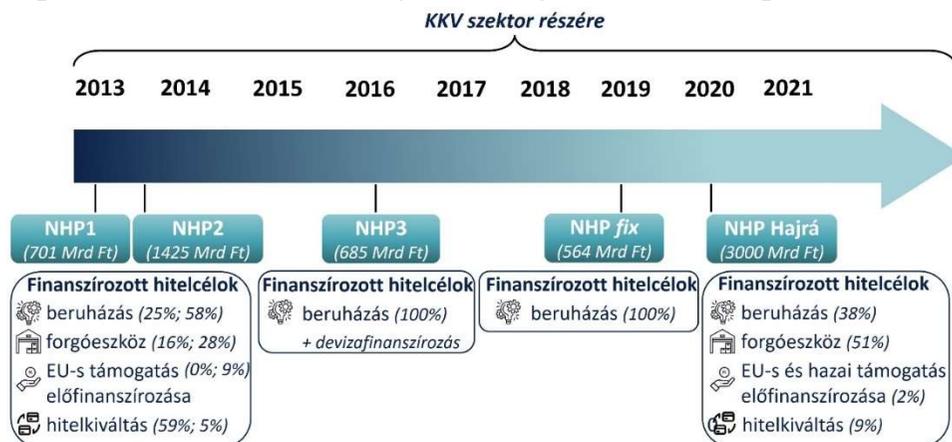
Amint a nemzetközi példák is mutatják, a 2008-as válságot követően számos jegybank egészítette ki monetáris politikai eszköztárát olyan célzott intézkedésekkel, amelyek a hitelezési zavar oldására, valamint a monetáris transzmisszió helyreállítására irányultak. Az MNB első hitelösztönző programját, a Növekedési Hitelprogramot (NHP) 2013 júniusában indította el a kkv-hitelpiac működésének helyreállítása, a gazdasági növekedés elősegítése és a pénzügyi stabilitás megerősítése érdekében. Az NHP a végső hitelfelvevők köre és a hitelcélok tekintetében is célzottabb volt más jegybankok (pl. az EKB vagy a Bank of England) hitelösztönző eszközénél. A külföldi hitelprogramok rendszerint rövidebb futamidőre és általánosabb jelleggel nyújtottak kedvező forrást a hitelezéshez, nem konkrét hitelügylethez vonatkozóan. Az NHP fókuszáltabb volt abban a tekintetben is, hogy a programban lehívható forrásokat a hitelintézetek kizárólag a vállalkozások hitelezésére fordíthatták. A nemzetközi programoktól eltérően az NHP-ban a jegybanki refinanszírozás a futamidő végéig fennállt, így a lassan megtérülő beruházások finanszírozását is kiszámíthatóvá tudta tenni. Míg az NHP-ban részt vevő bankok a 0 százalékos kamat mellett nyújtott forrást maximum 2,5 százalékos kamatmarzs mellett hitelezhették tovább a kkv-knak, a külföldi hitelprogramokban nem volt erre vonatkozó előírás. Az NHP keretében a felhasználás feltételei, így pl. a hitel maximális összege, futamideje, felhasználásának köre többször változott 2013 és 2021 között: a hangsúly egyre inkább a beruházási hitelekre terelődött, majd a 2020 elején Magyarországra is begyűrűző koronavírus-járvány a program átalakítását és a hitelcélok újbóli kibővítését indokolta.

A három hónapig tartó első szakaszban a kedvező hitelfeltételi lehetőséggel élve számos vállalkozás megvalósította elhalasztott beruházását vagy kiváltani korábbi hitelét, ami élénkítette a bankok közötti versenyt. A 2013 őszén indult második szakaszban a hangsúly már az új hitelekre, azon belül is a beruházási hitelekre terelődött. A 2016 elején kezdődött harmadik szakaszban már csak új beruházások finanszírozására volt lehetőség, összhangban az MNB azon szándékával, hogy a vállalatok működését szolgáló rövid hitelek piaci alapon valósuljanak meg. A korábbiakhoz képest újdonságot jelentett, hogy a természetes fedezettel rendelkező vállalkozások számára devizában is elérhetővé vált a jegybanki refinanszírozás. Tekintettel arra, hogy a harmadik szakasz 2017-es lezárása után a rögzített kamatozású, ezáltal kiszámíthatóbb kamatteherrel járó hitelek részaránya visszaesett, a 2019 elején induló, az NHP korábbi

szakaszainál célzottabbnak tekinthető NHP fix konstrukció a kkv-hitelezés szerkezetére kívánt hatást gyakorolni. A konstrukció céljaival összhangban jelentősen nőtt a fix kamatozás mellett nyújtott beruházási célú kkv-hitelek aránya. A koronavírus-járvány kitörése után válságkezelő eszközként 2020 tavaszán elindított, az NHP fix helyébe lépő NHP Hajrá a vállalkozások megváltozott finanszírozási igényeihez igazodva minden korábbinál kedvezőbb feltételekkel, széleskörű felhasználási lehetőségekkel biztosított forrást a kkv-szektornak. A 2021. szeptember 30-án lezárult konstrukcióban a legnagyobb igény a működést támogató forgóeszközhitelre iránt jelentkezett, ugyanakkor a keretösszeg mintegy 38 százaléka új beruházások megvalósítását szolgálta.

5.ábra: A Növekedési Hitelprogram szakaszainak jellemzői és időbeli alakulása

Figure 5: Characteristics and development of the phases of the Funding for Growth Scheme

Megjegyzés: zárójelben a hitelcélok volumen szerinti megoszlása került feltüntetésre. Az NHP1-re vonatkozó eloszlást az első, az NHP2-re jellemzőt pedig a zárójelben található második százalékos érték mutatja. Forrás: MNB

Az NHP szakaszai mintegy 75 ezer vállalkozás kedvező forráshoz jutását segítették elő közel 6400 milliárd forint összegben (1. ábra). A program nemcsak a hitelvolumenre, de a hitelállomány összetételére is kedvező hatást gyakorolt: jelentősen nőtt a kiszámítható, kamat- és árfolyamkockázat nélküli hitelek aránya. Az MNB becslései szerint az NHP mintegy 6 százalékponttal járult hozzá a gazdasági növekedéshez 2013 és 2023 között, mikroszinten tekintve pedig szignifikánsan javította a programban részt vevő vállalatok hatékonyságát és termelékenységét.

Piaci Hitelprogram (PHP)

A Magyar Nemzeti Bank 2016 januárjában indította el a Növekedéstámogató Program (NTP) részeként a Piaci Hitelprogramot (PHP)⁶², aminek az volt a célja, hogy a bankok piaci hitelezéshez való visszatérését segítse elő. A Piaci Hitelprogram keretében az MNB egy kockázatkezelést és egy likviditáskezelést segítő eszközzel támogatta a bankok piaci hitelezésére való átállását. A célzott eszközök a hitelezési feltételhez kötött kamatsere eszköz (HIRS), illetve a preferenciális betét voltak. A jegybanki eszközök kínálta előnyökért „cserébe” az igénybe vevő bankok számszerű és így ellenőrizhető hitelezési vállalásokot tettek, aminek teljesülését az MNB éves gyakorisággal visszamérte⁶³. Az első szakaszban, azaz 2016 első negyedévében a bankok 195 milliárd forint értékben tettek vállalást kkv-hitelezésük növelésére, a résztvevő intézmények éves összevont megfelelése végül 302 milliárd forintot tett ki, azaz meghaladta a 150 százalékot. Az MNB 2017 nyarán elindította a PHP második szakaszát, amely

⁶² MNB (2016a)

⁶³ Részletesen lásd: Bodnár, Hegedűs, Plajner, Pulai (2017)

során a bankok 2017. évi kvv-hitelezési vállalása tovább emelkedett⁶⁴. A hitelezési vállalások 2017-re vonatkozó banki teljesítésének ellenőrzésekor az MNB megállapította, hogy a 2017 a 16 résztvevő bank mindegyike teljesítette vállalását, aminek eredményeként szektorszinten a bankok mintegy 250 százalékos teljesítést értek el. 2017-ben részben a bankok vállalásai miatt a vállalati hitelállomány növekedésének dinamikája elérte a 10 százalékot, az önálló vállalkozókat is figyelembe véve a kvv-szektor hitelállománya pedig 12 százalékkal bővült⁶⁵.

Kolozsi-Parragh-Pulai (2017) a nemzetközi és hazai hitelösztönző programok összevetése alapján megállapította, hogy a 2013 után bevezetett magyar hitelösztönző programok nemzetközi összevetésben is kiemelkedő célzottságot és intenzitási szintet mutattak. Általános tapasztalat volt, hogy a korai, „első körös” hitelösztönző lépésekhez képest a másod- és harmadkörös programok célzottabbak voltak és nagyobb volt ösztönző erejük is, miközben a méret tekintetében egyértelmű trend nem volt azonosítható; a programok intenzitása, ösztönző ereje ugyanakkor jellemzően emelkedett a célzottság emelkedésével; a hitelösztönzés tekintetében a kevésbé célzott és kevésbé ösztönző programok felől a célzottabb és magasabb intenzitású programok felé való elmozdulás volt jellemző mind nemzetközi szinten, mind Magyarországon.

Célzott sérülékenységsökkentés

Lakossági devizahitelek forintosítása

A globális túlhitelezési folyamat⁶⁶ egyik különösen problémás fejezete volt a devizahitelezés kelet-közép-európai elterjedése⁶⁷. Szinte minden régiós országban a válságra adott reakciók részét képezte valamilyen devizahiteles intézkedéscsomag⁶⁸, de Magyarország volt az egyetlen ország, ahol sor került a lakossági devizahitelek teljes kivezetésére. Az első válságkezelő intézkedések és szabályozási változások⁶⁹ nem voltak képesek a devizahiteles problémát végérvényesen kezelni, a megoldást a lakossági deviza és devizaalapú jelzáloghitelek teljes kivezetése jelenthette, amire 2014 őszétől⁷⁰, azaz első jogilag lehetséges és közgazdaságilag is megfelelően alátámasztott időpontban⁷¹ került sor.

A devizahiteles probléma kezelésére az MNB egy célzott jegybanki konverziós programot alakított ki, ami 9 milliárd euró értékű hitelállományt érintett. A program fedette a bankok devizaigényeit, de nem veszélyeztette a jegybanki tartalék optimális szintjét⁷². Ez utóbbira az jelentett garanciát, hogy a jegybank által rendelkezésre bocsátott eszközök egyrészt mérsékeltek a rövid lejáratú külső adósságot, és így a jegybanki devizatartalék-igényt, másrészt a devizatartalékok az elkövetkező 3 évben megfelelően szétterített, fokozatos felhasználásával biztosították a bankok számára a forintosításból származó devizakeresletük kielégítését. A lakossági devizahitelek tényleges, formális forintosítására 2015 tavaszán került sor. A devizában eladósodott autóhitelek és a devizában denominált személyi hitellel rendelkezők „kimentését” érdekében az MNB és a kormány 2015 nyarán döntést hozott ezen hitelek forintosításáról is, az

⁶⁴ Kolozsi (2017)

⁶⁵ MNB (2019a)

⁶⁶ Lentner (2015)

⁶⁷ Kolozsi (2018)

⁶⁸ Dancsik et al (2015)

⁶⁹ Lentner (2016)

⁷⁰ Rendszertani aspektusokról lásd: Lentner (2015)

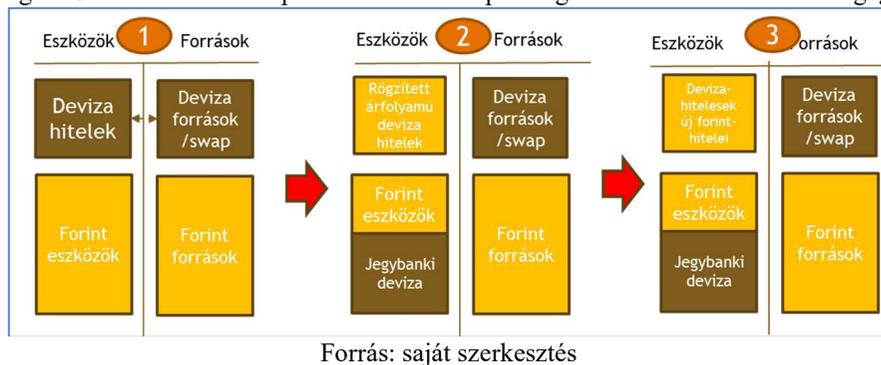
⁷¹ Ennek legfontosabb feltételei Kolozsi-Banai-Vonnák (2015) alapján az alábbiak voltak: (1) nyitott jogi kérdések lezárása; (2) kamatkörnyezet és makrogazdasági stabilitás; (3) megfelelő devizatartalék-mozgástér.

⁷² A konzervatív devizatartalékolást preferálva a Guidotti – Greenspan szabályt tekinthetjük mérvadónak. 2015. I. negyedévében a devizatartalék állomány 37 milliárd euro volt, a 2011-óta csökkenő rövid lejáratú külső adósság értéke ugyanakkor 22 milliárd eurót tett ki.

MNB a kapcsolódó tendereket 2015 augusztus-szeptemberben meg is tartotta. A tendereken a jegybank további 605 millió svájci frankot adott el a bankoknak.

6.ábra: A lakossági deviza-jelzáloghitelek forintosításának sematikus ábrája

Figure 6: The schematic representation of the phasing-out of household FX mortgages

A célzott jegybanki program egyik kulcseleme az időzítés volt. 2015. január 15-én a svájci jegybank feladta az euró árfolyamának ingadozásával szembeni védelmét. A sáveltörlés a svájci frank erősödését, illetve az euró és különösen a forint jelentős gyengülését hozta, amely jelentős következményekkel járhatott volna a svájci frankban eladósodott háztartásoknak, ha nem történik meg pár hónappal korábban a konszolidáció. A kitétség megszűnése miatt azonban a svájci döntés már nem érintette a magyar gazdasági szereplők többségét.

A forintosítás a monetáris és a fiskális politika közötti „konstruktív együttműködés” modelljét követte, ami nem az egymással versengő és egymást ellentételező jegybanki és kormányzati működést, hanem „a gazdaságpolitikai célok közös, szinergikus elérését célozza, a jegybanki függetlenség megtartása mellett” (Kolozsi-Lentner-Parragh, 2017)⁷³. A lakossági devizahitelek kivezetése esetén ez a hozzáállás szükséges volt, a kitűzött célok elérése ugyanis nem lett volna megvalósítható a kormány és a jegybank közös és koordinált fellépése nélkül.

Önfinanszírozási program

A 2000-es évek közepétől kezdődően Magyarország finanszírozási szerkezete kedvezőtlen irányban változott, aminek egyik fő oka a külső adósságállomány emelkedése volt, ezzel párhuzamosan pedig az államadósság finanszírozásában visszaszorultak a hazai szektorok. A 2008-ban kirobbant globális pénzügyi válság rámutatott a magyar gazdaság külső eladósodottságának és sérülékenységének kockázataira. A Magyarországgal foglalkozó befektetői elemzések, jelentések is kiemelt kockázatként értékelték a magas külső sérülékenységet, aminek csökkentése 2014-re a magyar gazdaságpolitika egyik kiemelt céljává vált⁷⁴.

A fentiek kezelése érdekében 2014 tavaszán az MNB meghirdette az Önfinanszírozási programot, melynek célja az államadósság belső forrásokból történő finanszírozásának erősítése, a külső forrásokra való ráutaltság csökkentése és ezáltal a pénzügyi stabilitás erősítése volt. A jegybank Önfinanszírozási programjának keretében átalakította és megújította a monetáris politikai eszköztárat, amivel a banki likviditást fedezeti értékpapírok, azaz a magyar értékpapírpiacon sajátosságai miatt kiemelten az állampapírok felé terelte. Ennek ösztönzésére újabb, nem hagyományos instrumentumokat vezetett be, amelyek közül kiemelkedtek a jegybanki gyakorlatban addig széles körben nem használt kamatcsere-ügyletek⁷⁵.

⁷³ A fiskális és a monetáris politika által együttesen érintett gazdaságpolitikai területekről, illetve közösen kezelt gazdaságpolitikai kihívásokról lásd Matolcsy–Palotai (2016).

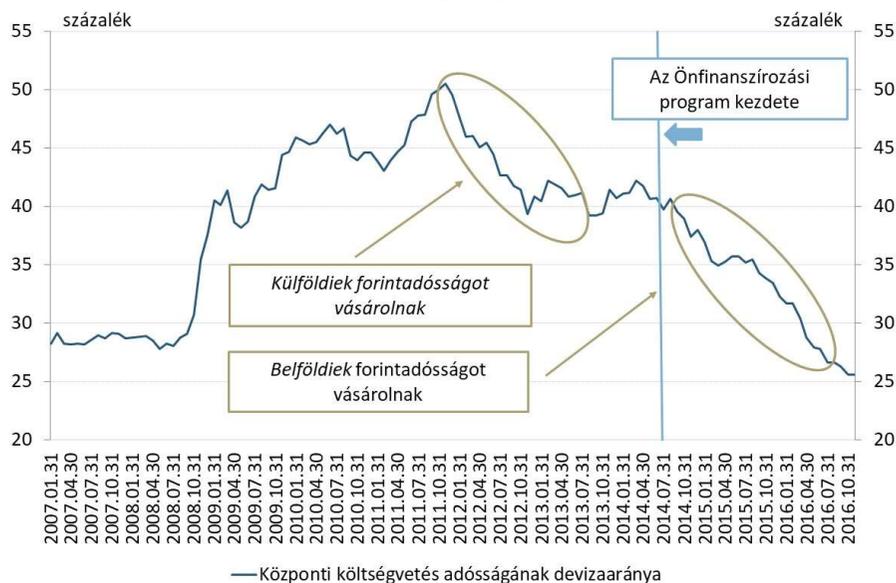
⁷⁴ MNB (2016b)

⁷⁵ A kamatcsere-ügyletekről bővebben lásd: MNB (2015)

A jegybanki beavatkozás eredményeképpen érdemben javult az államadósság tulajdonosi összetétele, deviza- és lejárat szerkezete. Az Önfelfinanszírozási program indulását követően az államadósság devizaaránya a 2014 első felében jellemző 40 százalékról 2015 végére 30 százalék közelébe csökkent, majd ez a csökkenés 2016 folyamán tovább folytatódott, év végére megközelítve a 25 százalékot. A program sikerességében az MNB, ÁKK, valamint a bankszektor szereplőinek együttműködése is szerepet játszott.

7.ábra: A központi költségvetés adósságának devizaaránya az MNB önfelfinanszírozási programja alatt

Figure 7: The foreign currency ratio of the debt of the central budget under the MNB's Self-financing program

Forrás: saját szerkesztés

Energiainporthoz kapcsolódó devizaeszköz

Az orosz-ukrán háború kitörését követően kibontakozó energiaválság kedvezőtlenül érintette a hazai pénzügyi piacokat, illetve az extrém mértékben emelkedő energiaárakon keresztül gazdaság egészét. Az egyre fokozódó energiapiaci, illetve abból adódóan pénzügyi turbulenciára reagálva az MNB 2022. október 14-én rendkívüli, célzott válságkezelő intézkedéseket jelentett be⁷⁶. Ennek keretében vállalta a bejelentést követő hónapokban az energia-import fedezése kapcsán felmerülő jelentősebb devizalikviditási igény közvetlen biztosítását.

Az eszköz célja annak biztosítása volt, hogy az energiainporthoz kapcsolódó devizapiaci tranzakciók rendezetten, a pénzügyi rendszer stabilitásának megőrzése mellett és a forint árfolyamára gyakorolt érdemi hatás nélkül menjenek végbe. A pénzügyi stabilitás biztosításához a monetáris kondíciók szigorítása mellett szükség volt olyan eszközre, ami a nem kamatérzékeny tőkeáramlásokat is kezeli. Mivel a folyó fizetési mérleg energiaegyenlegen kívüli tételei összességében már pozitívak voltak, a jegybank az intézkedéstől azt várta, hogy az eszköz érdemben módosítja a devizapiac kereslet-kínalmi viszonyait. Az eszközt a hazai bankok közvetítésével a hazai energiainportőrök használhatták. Az energiapiaci árak 2023 első hónapjaiban történt csökkenésével és a hazai energiafogyasztás mérséklődésével összhangban érdemben csökkent az importőr vállalatok devizaigénye. A Monetáris Tanács értékelése szerint

⁷⁶ MNB (2022)

az energiainporthoz kapcsolódó euroeladási eszköz hatékonyan járult hozzá a devizapiaci stabilitás megteremtéséhez, így az 2023. március 31-vel kivezetésre került⁷⁷.

Céltzott piacépítés

Jelzáloglevél-piaci programok

Az elmúlt években a hazai jelzáloglevél-piac jelentős fejlődésen ment keresztül, amelyhez az MNB célzott eszközei érdemben hozzájárultak. A jelzáloglevelek piacának fejlődése kedvező hatásokkal jár mind a kibocsátó hitelintézetek, mind a hitelfelvevők számára, valamint erősíti a pénzügyi stabilitást is, ezáltal a végsősoron a gazdaság egészének előnyös. Ezek az értékpapírok a mögöttük álló fedezet miatt biztonságosak, magas minőségűek, ezáltal a befektetők számára alacsony kockázatot hordoznak, így az általuk bevont források költsége is alacsonynak tekinthető. Mivel a jelzáloglevelek futamideje általában hosszú, hozzájárulhatnak a banki mérlegek lejáratú eltéréseinek mérsékléséhez is. Az alacsony forrásköltség hozzájárulhat a hitelköltségek mérsékléséhez is, így a hitelfelvevők is részesülhetnek a kibocsátásukból járó előnyökből⁷⁸.

Bár a 2000-es évek elején a jelzáloglevéllel finanszírozott lakáshitelekre igénybevehető állami kamattámogatás bevezetése miatt jelentős mértékű jelzáloglevél állomány épült fel, azonban a konstrukció kivezetését követően a kibocsátott volumen érdemben csökkent⁷⁹. Ezt követően 2017-től kezdődően azonban az MNB érdemben támogatta a piac fejlődését, így a jelzáloglevelek állománya ismét növekedésnek indult. Az első piacösztönző lépést az MNB szabályozói oldalról tette meg, a jelzáloghitel-finanszírozás megfelelési mutató (JMM) bevezetésével. Az előírás szerint az 1 éven túli lejáratú lakossági jelzáloghiteleket meghatározott arányban a hitelek fedezete mellett kibocsátott forrásokkal kell finanszíroznia a hitelintézeteknek. Az előírt arány kezdetben 15 százalék volt, ami az elmúlt években fokozatosan 25 százalékra emelkedett. Az intézkedés bevezetésének évében, 2017-ben a szabályozáshoz köthetően mintegy 360 milliárd forint jelzáloglevél került kibocsátásra (MNB, 2018). A piaci transzparencia növelése érdekében, a kibocsátások megemelkedő mértékére reagálva a Budapesti Értéktőzsde az MNB-vel együttműködve 3 új jelzáloglevél-indexet vezetett be 2017 decemberétől.

Az MNB 2018-ban a hosszú hozamokra ható monetáris nemkonvencionális politikai eszköztár részeként Jelzáloglevél-vásárlási programot indított. A program amellet, hogy támogatta a laza monetáris kondíciók hosszú futamidőkre való kiterjesztését, érdemben hozzájárult a jelzáloglevél-piac fejlesztéséhez és a banki kamatkockázatok csökkentéséhez. Az eszközvásárlási program első szakaszát az MNB még 2018-ban lezárta, amelynek keretében összesen 381 milliárd forint névértékben vásárolt fix kamatozású jelzálogleveleket⁸⁰. A jelzáloglevél-vásárlási programot az MNB 2020-ban a koronavírus-járvány gazdasági hatásaira adott válaszlépéseinek keretében indította újra. A program második szakaszában a jegybank további 307 milliárd forint névértékben vásárolt értékpapírokat. Ezt követően az MNB 2021-től szűkítette a jelzáloglevél vásárlások fókuszát és kizárólag egy új piaci szegmensre, a zöld jelzáloglevelek körére korlátozta azokat a Zöld jelzáloglevél-vásárlási program elindításával, amellyel katalizálta a hazai zöld jelzáloglevél piac létrejöttét. A szigorú monetáris politikai irányultsággal összhangban az MNB 2022-ben függesztette fel a vásárlásait.

A jegybanki intézkedések eredményeképp a hazai jelzáloglevelek állománya a 2016 végén látott 700 milliárd forint alatti névértékről 2023. végére megközelítette a 2100 milliárd forintot.

⁷⁷ MNB (2023)

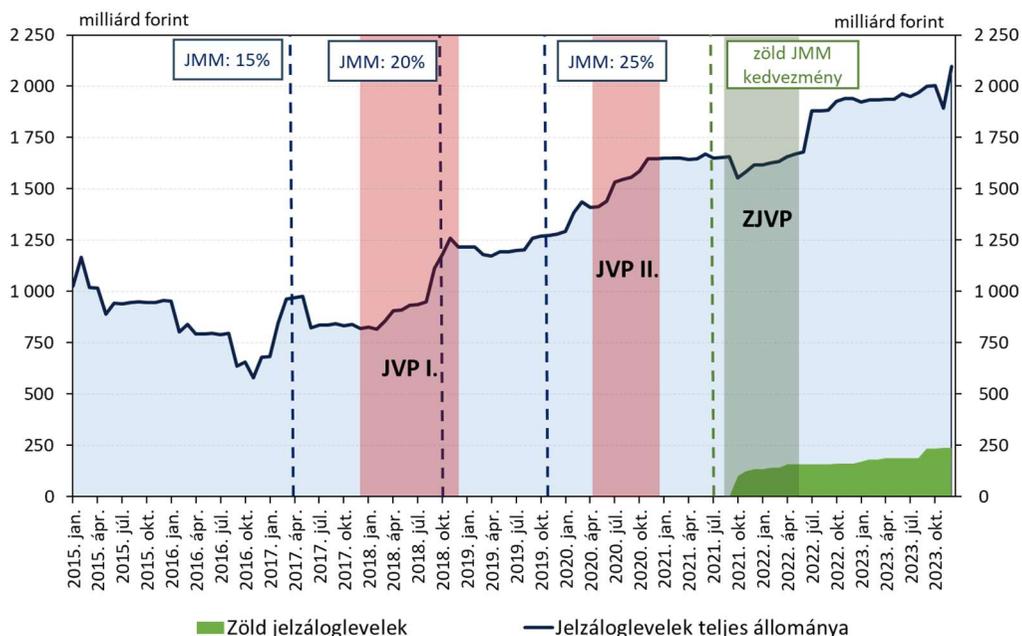
⁷⁸ A jelzáloglevelek előnyös tulajdonságairól bővebben lásd Papp (2005).

⁷⁹ Borkó és Herbert (2023)

⁸⁰ MNB (2019a)

8.ábra: A hazai kibocsátású jelzáloglevelek állományának alakulása és az MNB kapcsolódó intézkedései

Figure 8: Development of the portfolio of domestically issued mortgage bonds and related measures of the MNB

Forrás: saját szerkesztés

Növekedési Kötvényprogram (NKP)

A Növekedési Kötvényprogramot az MNB Monetáris Tanácsa egy stratégiai, piacfejlesztési döntés eredményeként indította el 2019-ben, azzal a céllal, hogy a vállalatikötvény-piac likviditásának növelésén keresztül segítse a hazai társaságok forrásbevonásának diverzifikálását és a jegybanki kamatdöntések hatékonyabb érvényesülését. Az NKP kidolgozása során az MNB hangsúlyosan épített az EKB kötvényvásárlási programjainak tapasztalataira.

Míg a jegybanki hitelprogramoknak köszönhetően a 2008-as pénzügyi összeomlást követő évtizedben a magyar vállalati hitelezés lassan helyreállt, a finanszírozás szinte kizárólag bankhitelekre támaszkodott. A nem-pénzügyi vállalatok GDP-arányosan 1 százalékos körüli kötvényállománya nemcsak a banki hitelek 17 százalékos méretéhez képest törpült el, hanem a visegrádi országok kötvénypiacaihoz képest is alulmaradt⁸¹. Az MNB ezért úgy döntött, hogy az NKP segítségével elősegíti az egészséges kötvénypiac működéséhez szükséges piaci mechanizmusok kialakulását, illetve a kötvények forgalomba hozatalához nélkülözhetetlen, készségintű ismeretek elmélyítését.⁸²

Az NKP-nak köszönhetően a vállalati kötvényállomány a GDP 5 százaléka fölé emelkedett. A programban, annak 2022. április végi lezárásáig 89 kibocsátó összesen 114 kötvénysorozatot hozott forgalomba, 2859 milliárd forint forrásbevonás és névértéken 1550 milliárd forint volumenű jegybanki vásárlás mellett. Ennek köszönhetően hazánk a visegrádi országok között az NKP elindítását megelőző sereghajtói pozíciójából a térség piacvezetőjévé vált. Továbbá a piac a legtöbb szerkezeti paraméter alapján is jelentős fejlődésen ment keresztül, a

⁸¹ A vállalati kötvénypiac előnyeiről lásd ICMA (2013)

⁸² A program részleteiről lásd MNB (2019c).

kötvényállomány kibocsátói és iparági koncentrációja csökkent. Míg az NKP elindítása előtti időszak végén az 5 legnagyobb piaci részarányal rendelkező kibocsátó a hazai piac 89 százalékát adta, addig 2022 első negyedévének végén ez az érték már csak 49 százalék volt. A kibocsátók száma több mint kétszeresére, a forgalomban lévő értékpapírok száma pedig közel háromszorosára emelkedett. A kötvényeken keresztüli forrásbevonást a viszonylag kisebb vállalatok is jobban elérték, mint a térségbeli referenciapiacokon. A forint denominációjú – azaz árfolyamkockázattól mentes – értékpapírok piaci részaránya 7 százalékról 72 százalékra, míg a fix kamatozású kötvények súlya 87 százalékról 95 százalékra nőtt. Bár az NKP elindításakor a jegybank nem határozott meg explicit zöld célt, a program által stimulált kötvénypiaci aktivitás lehetőséget teremtett a zöld értékpapírok hazai megjelenésére is. A monetáris politika irányultságával összhangban az MNB Monetáris Tanácsa 2021 decemberében döntött az NKP lezárásáról.

Környezet fenntarthatósághoz kapcsolódó célzott programok

A célzott monetáris politikáról beszélve nem kerülhető meg a jegybankok zöld aktivitásának kérdése. Bár konszenzus még nem alakult ki, de egyre több jegybank ismeri el feladatának a klímaváltozás elleni küzdelemben való aktív részvételt⁸³. Nem csak a mandátumokkal való összhang, hanem az esetlegesen alkalmazott eszközök tekintetében sincs egyelőre összhang a jegybanki világban, de a zöld intézkedések jellegükből adódóan célzottak - hiszen a jegybankoknak „ki kell emelnie” a zöld finanszírozást a többi közül, hogy ebbe az irányba lehessen terelni a forrásokat.

Az Országgyűlés 2021. május 28-ai döntése értelmében az MNB mandátuma kiegészült a kormány környezeti fenntarthatósággal kapcsolatos politikájának támogatásával. Az MNB küldetésének tekinti, hogy nemzetközi szinten is élen járva és példát mutatva legyen aktív részese az alacsony karbonkibocsátású gazdaságba való átmenetnek⁸⁴. A monetáris politika tekintetében a fenntarthatósági lépések a 2021-ben meghirdetett Zöld jegybanki eszköztár-stratégia⁸⁵ mentén kerültek integrálásra. Eszerint az MNB az elsődleges céljának veszélyeztetése nélkül, a mandátumában rögzített célokkal összhangban hosszú távú környezeti fenntarthatósági megfontolások mentén alakítja ki a monetáris politikáját és törekszik arra, hogy eszköztára támogassa a fenntartható fejlődést és felzárkózást.

A környezeti fenntarthatósági szempontok monetáris politikai eszköztárba való beépítése érdekében az MNB bevezette a zöld hitelezést ösztönző Zöld Jelzáloglevél-vásárlási Programot (ZJVP) és az NHP Zöld Otthon Programot (ZOP), továbbá integrálta a zöld szempontokat fedezetkezelési keretrendszerébe. Az aktív eszközök célkeresztjében a hazai lakáspiac állt, amelynek műszaki és hőtechnikai szempont szerinti elavultsága okán jelentős fejlesztésekre volt lehetőség, illetve szükség amellett, hogy a korszerűsítés számottevő pozitív környezeti hatást vált ki az energiafelhasználás és ÜHG kibocsátás elkerülésén keresztül.

Zöld Jelzáloglevél-vásárlási Program

A ZJVP keretében az MNB kizárólag olyan jelzálogleveleket vásárolt, amelyek a kibocsátó által közzétett keretrendszer alapján megfeleltek a piacon használt nemzetközi irányelvek (Climate Bonds Initiative által kidolgozott Climate Bonds Standard vagy az International Capital Market Association által kidolgozott Green Bond Principles⁸⁶) valamelyikének, azzal, hogy a megfelelés igazolásához független külső minősítő bevonására volt szükség. Emellett a program nyilvános, évenkénti riportálási kötelezettséget írt elő a kibocsátók számára ezzel meghonosítva a legjobb nemzetközi gyakorlatot a hazai zöld jelzáloglevél-piacon. A program sikerességét jól szemlélteti, hogy a hazai zöld jelzáloglevél-piac nem csak létrejött, hanem a program 2022

⁸³ Kolozsi et al (2022)

⁸⁴ Matolcsy (2022)

⁸⁵ MNB (2021)

⁸⁶ Az irányelvekről lásd bővebben: Lóránt–Szabadkai (2022)

tavasán történt felfüggesztése óta is bővült, ezzel tendenciaszerűen növelve a zöld jelzáloglevelek piaci részarányát a hazai jelzáloglevél-piacon.

NHP Zöld Otthon Program

A 2021 őszen elindított Zöld Otthon Program (ZOP) szintén az NHP részeként került meghirdetésre, ezúttal azonban nem a kkv-szektor hitelezésének ösztönzése céljából, hanem lakossági ügyfelek részére. Szintén újdonságot jelentett, hogy az MNB új, fenntarthatósági mandátumával, valamint zöld monetáris politikai eszköztár-stratégiájával összhangban dedikáltan zöld, fenntarthatósági kritériumok kerültek meghatározásra a programban. A ZOP a zöld lakáshitelpiac létrejöttét és a környezeti fenntarthatósági szempontok hazai lakáspiacon történő érvényesülését segítette elő – az NHP korábbi szakaszaihoz hasonlóan – kedvező kamatozású jegybanki forrással. A 2022. szeptember végén zárult 300 milliárd forint keretösszegű program mintegy 8600 háztartás számára tette lehetővé, hogy magas energiahatékonysággal rendelkező új ingatlant építsen vagy vásároljon.

Zöld fedezetkezelés

A fedezetkezelési gyakorlat szempontjából a fenntarthatósági gondolat adaptálására 2021 szeptemberében került sor, amikor az MNB – az nemzetközi szinten is élenjárva a jegybankok között – bevezette az ún. preferenciális zöld haircut-ot, amely zöld értékpapírok fedezetbe adása esetén 20 százalékos kedvezményt biztosít 5 százalékpontos maximális érték mellett⁸⁷. Ezzel a lépéssel az MNB növelte, illetve folyamatosan fenntartja a zöld értékpapírok iránti keresletet, ezen keresztül ösztönözve a további kibocsátásokat. Az MNB 2022 szeptemberétől további riportálási kötelezettségek teljesítéséhez kötötte a preferenciális zöld haircut alkalmazását, ezzel még inkább elősegítve a transzparencia növelését mind a zöld, mind a nem-zöld értékpapír piacokon.

Záró gondolatok

A jegybankok működése jelentős átalakuláson ment a 2008-as pénzügyi válság óta eltelt másfél évtizedben, aminek kiemelt eleme volt a célzott monetáris politikai programok megjelenése és elterjedése. Jelen tanulmányban bemutatásra került, hogy a jegybankok milyen történeti fejlődésen mentek keresztül addig, hogy a célzott instrumentumok az eszköztárunk részét képezzék, milyen elméleti megalapozó munkák születtek a célzott monetáris politikával kapcsolatban, illetve, hogy miképp illeszthetők ezek a programok a monetáris politikai implementáció keretei közé. Áttekintettem a célzott eszközök rendszertani pilléreit, jelesül a hozzáadott érték, a célmeghatározás, a legitimáció és intézményi keretek, illetve az operatív megvalósíthatóság kérdéskörét.

A célzott eszközök elméleti megalapozottsága és rendszertani integráltságuk még nem teljes, de a gazdaságpolitikai döntéshozók ezzel együtt az alkalmazásuk mellett döntöttek több esetben is. A nemzetközi példák bemutatása után részletesen ismertetésre kerültem az MNB célzott programjai, amelyek 2013 óta a jegybanki eszköztár hangsúlyos elemei. Eltérő technikai megoldásokat alkalmazva, de az NHP és a PHP is a célzott hitelösztönzést tűzték ki célul, az önfinanszírozási program és a devizahitelek forintosítási programja pedig a külső sérülékenységsökkentés jegyében kerültek bevezetésre. A jelzáloglevélvásárlásokkal és az NKP-val az MNB célzott piacépítést hajtott végre a jelzáloglevél-piacon és a vállalati kötvények piacán, diverzifikálva ezzel a gazdaság forráshoz-jutási lehetőségeit. A célzott zöld programoknak az MNB-törvény 2021-es módosítása adott alapot, a monetáris politikai irányultság szigorodása előtt elindult a megközelítésében újszerű Zöld Otthon Program, a zöld jelzáloglevél-vásárlási program és a fedezetkezelés zöld átalakítása is.

Előretekintve arra számíthatunk, hogy a mindennapjainkat már ma is jellemző megatrendek érdemi hatással lesznek a gazdaságirányításra, és ezen belül a monetáris politikára. A gazdasági növekedés ökológiai következményei, a demográfiai robbanás, a technológia rohamtempóban

⁸⁷ Kolozsi–Manasses–Straubinger (2021)

történő fejlődésének hatása, geopolitikai kihívások és a digitális átalakulás mind-mind olyan tektonikus mozgások, amelyek befolyásolni fogják a jegybankok működését és eszközeit.

A jövő jegybankjának kontúrjai még nem egyértelműek, de azt nehéz lenne kétségbe vonni, hogy a körülöttünk zajló változások, a megatrendek abba az irányba mutatnak, hogy a célzott eszközök a következő években és évtizedekben is velünk maradnak. Egyrészt az adatforradalom, a big data, a gépi tanulás és mesterséges intelligencia térnyerése, valamint a digitalizáció, és kiemelten a digitális jegybankpénzek (CBDC) esetleges megjelenése mind elősegítheti a jegybanki célzás hatékonyságának növelését, másrészt pedig az előttünk álló kihívások, különösen a nemlineáris összefüggésekkel, és a fordulópontok miatt az idő kiemelkedő fontosságával⁸⁸ jellemezhető zöld és digitális átmenet szükségessé is teheti azt. Ezért is kiemelten fontos, hogy az MNB utóbbi években jelentős tapasztalatokat szerzett a célzott eszközök terén – ez ugyanis nem csak a már elért és ebben a tanulmányban röviden ismertetett eredmények miatt bír hozzáadott értékkel, hanem kitörési pontot jelent abból a szempontból is, hogy a megszerzett tapasztalatok előretételeként is hozzájárulhatnak a monetáris politika eredményességének növeléséhez és ezáltal a jegybanki működés társadalmi hasznosságának emeléséhez. Georgieva (2024) szerint három olyan kulcsterületet lehet azonosítani, ami alapjaiban határozza majd meg, hogy milyen irányba megy tovább a globális gazdaság fejlődése, ami akár a jegybanki programok céljait is jelentheti majd: a klímagazdaság, a digitális forradalomra és a mesterséges intelligenciára építő ipar, illetve a humántőke megerősítése az oktatás, az egészségügy, a szociális védőháló és az inkluzivitás fejlesztésével. Jelen tudásunk szerint a jövő kihívásainak kezelése nemigen képzelhető el célzott programok nélkül. Az eddigi tapasztalatok alapján a generális megközelítésű jegybankolási gyakorlat nem képes ezeket a jól lehatárolható kihívásokat érdemi többletköltség nélkül kezelni, így a gazdaságpolitikai célok elérése a célzott jegybanki eszközök térnyerését hozhatja. Ehhez ugyanakkor egy feladatot még mindenképp el kell végeznie a jegybanki közösségnek, mégpedig az eddigi programok hatásának pontos és őszinte visszamérését, enélkül ugyanis nem alakíthatók ki azok az eszközök, amelyekkel hatékonyan alakíthatjuk a kritikus gazdasági és társadalmi folyamatokat. Az azonnali hatások elemzése jellemzően megtörtént, a jövőbeli kutatásoknak ugyanakkor arra kell majd fókuszálnia, hogy a célzott programok milyen strukturális változásokat okoztak a gazdaságban, milyen mértékben voltak adiciónálisak a hatások a piac normál működéséhez képest, milyen társadalmi következmények azonosíthatók (egyenlőtlenség), az elért eredmények vajon elegendőek-e a közpolitikai cél teljesítéséhez, mennyire volt optimális a programok mérete és időzítése, ideértve a programok elindítását és befejezését is, valamint hogy mindez miképp hatott a monetáris politika általános vitelére, a jegybankok mérlegére, és ezáltal jövőbeli mozgásterére.

Irodalomjegyzék

2013. évi CXXXIX. törvény a Magyar Nemzeti Bankról

[Ambrus, L. \(2016\): Alexander Gerschenkron és a gazdasági felzárkózás stratégiái. Összkep, 2024. <https://osszkep.hu/2016/06/alexander-gerschenkron-es-a-gazdasagi-felzarkozas-strategiai/>](https://osszkep.hu/2016/06/alexander-gerschenkron-es-a-gazdasagi-felzarkozas-strategiai-2024)

Balog, Ádám; Matolcsy, György; Nagy, Márton; Vonnák, Balázs (2014): Credit crunch Magyarországon 2009 és 2013 között: egy hiteltelen korszak vége? Hitelintézeti Szemle, Vol. 13, No. 4, pp. 11-34.

[Bank for International Settlements \(2009\): Issues in the Governance of Central Banks. A report from the Central Bank Governance Group. 2009.](#)

Bauer, Péter; Oláh, Zsolt (2016): Milyen veszélyeket rejt a hitelezési piac és a hitelközvetítés befagyása? Növekedési Hitelprogram a Magyar Nemzeti Bank hitelösztönző eszközének tapasztalatai 2013-2015, pp. 9-21.

⁸⁸ Az idő fejlődésben betöltött kritikus szerepéről lásd Paul Virilio munkásságát, kiemelten: Virilio (1991)

- Bernanke, Ben S. (2009): The Crisis and the Policy Response. Speech delivered at the Stamp Lecture, London School of Economics, London, England, January 13; and Ben S. Bernanke (2009), "Federal Reserve Policies to Ease Credit and Their Implications for the Fed's Balance Sheet," speech delivered at the National Press Club Luncheon, National Press Club, Washington, D.C., February 18. Link: <https://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/bernanke20090113a.htm>
- Bindseil, U. (2014): Monetary Policy Operations and the Financial System. Oxford University Press. 2014. ISBN: 9780198716907
- Blanchard, Olivier (2012): Monetary Policy In The Wake of The Crisis. In: Blanchard et al. (szerk.): In the wake of the crisis. Leading Economists Reassess Economic Policy. The MIT Press. International Monetary Fund. 2012.
- Bodnár, István; Hegedűs, Sándor; Plajner, Ádám; Pulai, György (2017): Célzott hitelösztönzés: NHP-tól az NTP-ig. In: Lehmann, Kristóf; Palotai, Dániel; Virág, Barnabás szerk. (2017): A magyar út – célzott jegybanki politika. MNB, 2017.
- Borkó, Tamás; Herbert, Evelyn (2023): Jelzaloglevelek, pillér a stabil bankrendszerhez. Szakmai cikk, Magyar Nemzeti Bank. <https://www.mnb.hu/letoltes/borko-tamas-herbert-evelyn-jelzaloglevelek-piller-a-stabil-bankrendszerhez.pdf>
- Curdia, Vasco; Woodford, Michael (2010): the Central-Bank Balance Sheet as an Instrument of Monetary Policy. NBER Working Papers, no. 16208. Link: <https://www.frbsf.org/economic-research/wp-content/uploads/sites/4/CW2011-NBER-WP.pdf>
- Dancsik, Bálint; Fábián, Gergely; Fellner, Zita; Horváth, Gábor; Lang, Péter; Nagy, Gábor; Oláh, Zsolt; Winkler, Sándor (2015): Comprehensive analysis of the nonperforming household mortgage portfolio using micro-level data. MNB Occasional Papers Special Issue. 2015.
- Draghi, Mario (2012): Speech at the Global Investment Conference in London 26 July 2012. Link: <https://www.ecb.europa.eu/press/key/date/2012/html/sp120726.en.html>
- Gabor, Daniela, 2023. "The (European) Derisking State," SocArXiv hpbj2, Center for Open Science.
- Georgieva, K. (2024): The Economic Possibilities For My Grandchildren. IMF Managing Director's Keynote Speech at King's College, Cambridge, followed by a conversation with provost Gillian Tett featuring Kristalina Georgieva. <https://www.imf.org/en/News/Articles/2024/03/08/sp031424-kings-college-cambridge-kristalina-georgieva>
- Gertler, Mark; Karádi, Péter (2011): A model of unconventional monetary policy. Journal of Monetary Economics, no. 58, pp. 17–34.
- Guo, Sebastian (2022): For PBoC's new green lending tool, transparency and verification are key. Green Central Banking. January 6, 2022. Link: <https://greencentralbanking.com/2022/01/06/china-new-green-lending-tool-cerf/>
- Hoffmann, Mihály; Kolozsi, Pál Péter (2017). A monetáris politikai eszköztár kialakításának szempontjai. In Vonnák B. (szerk.), Modern jegybanki gyakorlat (pp. 151-158). MNB. Link: <https://www.mnb.hu/letoltes/mnb-modern-jegybanki-gyakorlat.pdf>
- Hoskisson, Robert E.; Eden, Lorraine; Lau, Chung Ming; Wright, Mike (2000): Strategy in Emerging Economies. The Academy of Management Journal, Vol. 43, No. 3 (Jun., 2000), pp. 249-267
- ICMA (2013): Economic Importance of the Corporate Bond Markets. ICMA. 2023. Link: <https://www.icmagroup.org/assets/documents/Media/Brochures/2013/Corporate%20Bond%20Markets%20March%202013.pdf>
- Kocziszký György (szerk.) (2024): Fenntarthatóg jövője, a jövő fenntarthatósága. Metropolitan Egyetem, Budapest.

- Kolozsi Pál Péter – Lentner Csaba – Parragh Bianka, 2017: Közpénzügyi megújulás és állami modellváltás Magyarországon. *Polgári Szemle*, 13. évf., 4–6. szám, 2017, 28–51., DOI: 10.24307/psz.2017.1204
- Kolozsi Pál Péter (2011): *Libéralisation commerciale et politique de change: possibilités et contraintes dans une petite économie ouverte: le cas de la Hongrie*. PHD Thesis. 2011. <https://theses.fr/2011IEPP0011>
- Kolozsi, P.P., Horváth, G., Lentner Cs. (2022): Interbank liquidity and short-term yields in an emerging market economy – the experience of Hungary in 2016–2020. *Banks and Bank Systems*, Volume 17, Issue 4, 2022
- Kolozsi, Pál Péter & Horváth, Gábor, 2020. "Mennyit ér a likviditás?.A magyar bankrendszer likviditáskeresleti függvényének becslése [How much are reserves worth? Estimating interbank liquidity demand in Hungary]," *Közgazdasági Szemle (Economic Review - monthly of the Hungarian Academy of Sciences)*, *Közgazdasági Szemle Alapítvány (Economic Review Foundation)*, vol. 0(2), pages 113-139.
- Kolozsi, Pál Péter (2017) Konstruktív összhang a gazdaságpolitikában - jegybanki programok és a jól irányított állam. ÚJ MAGYAR KÖZIGAZGATÁS pp. 19-28. https://kozszov.org.hu/dokumentumok/UMK_2017/kulonszam/03_Konstruktiv_osszhang.pdf
- Kolozsi, Pál Péter (2018): A lakossági devizahitelezés egyes kérdései nemzetközi bírósági döntések tükrében. ÚJ MAGYAR KÖZIGAZGATÁS 11: 4) Közpénzügyi Különszám pp. 19-26. , 8 p. (2018)
- Kolozsi, Pál Péter; Banai, Ádám; Vonnák, Balázs (2015): A lakossági deviza-jelzáloghitelek kivezetése: időzítés és keretrendszer. *HITELINTÉZETI SZEMLE* 14: 3 pp. 60-87.
- Kolozsi, Pál Péter; Horváth, Balázs István; Csutiné Baranyai, Judit; Tengely, Veronika (2022): Monetáris politika és zöld átmenet. *HITELINTÉZETI SZEMLE* 21: 4 pp. 7-28., 22 p. (2022). Link: <https://hitelintezetiszemle.mnb.hu/letoltes/hsz-21-4-jel-kolozsi-horvath-csutine-baranyai-tengely.pdf>
- Kolozsi, Pál Péter; Manasses, Gergely; Straubinger, András (2021): Zöld fedezetkezeléssel is segíti a fenntarthatósági fordulatot az MNB. Szakmai cikk, 2021. november 25. Link: <https://www.mnb.hu/letoltes/kolozsi-pal-manasses-gergely-straubinger-andras-zold-fedezetkezelessel-is-segiti-a-fenntarthatosagi-fordulatot-az-mnb.pdf>
- Kolozsi, Pál Péter; Parragh, Bianka; Pulai, György (2017): Jegybanki hitelösztönző programok rendszerezése – célzottság és intenzitás. *PÉNZÜGYI SZEMLE/PUBLIC FINANCE QUARTERLY (1963-)* 62 : 4 pp. 498-519. , 22 p. (2017) Link: https://unipub.lib.uni-corvinus.hu/9426/1/kolozsipp-2017-4-mpdf_20180110165103_95.pdf
- Krekó, Judit; Balogh, Csaba; Lehmann, Kristóf; Mátrai, Róbert; Pulai, György; Vonnák, Balázs (2012): Nemkonvencionális jegybanki eszközök alkalmazásának nemzetközi tapasztalatai és hazai lehetőségei. *MNB-Tanulmányok* 100. 2012. Link: <https://www.mnb.hu/letoltes/mt100.pdf>
- Kuroda, Haruhiko (2013): Quantitative and Qualitative Monetary Easing. Speech at a Meeting Held by the Yomiuri International. Economic Society in Tokyo. Link: https://www.boj.or.jp/en/about/press/koen_2013/data/ko130412a1.pdf
- Kuroda, Haruhiko (2016): Quantitative and Qualitative Monetary Easing (QQE) with Yield Curve Control": New Monetary Policy Framework for Overcoming Low Inflation. Speech at the Brookings Institution in Washington, D.C.. October 8, 2016 Link: https://www.boj.or.jp/en/about/press/koen_2016/ko161009a.htm
- Leeper, Eric (1991): Equilibria Under 'Active' and 'Passive' Monetary and Fiscal Policies. *Journal of Monetary Economics*. 27:129–147.
- Lehmann, Kristóf; Palotai, Dániel; Virág, Barnabás szerk. (2017): A magyar út – célzott jegybanki politika. MNB

- Lentner, Csaba (2015): A túlhitelezés globalizálódása a világban és Magyarországon. In: Lentner Csaba (szerk.): A Devizahitelezés nagy kézikönyve. 613 p. Budapest: Nemzeti Közzolgálati és Tankönyv Kiadó Zrt., 2015. pp. 23-62. (ISBN:978-615-5344-62-6)
- Lentner, Csaba (2015): The Structural Outline of the Development and Consolidation of Retail Foreign Currency Lending PÉNZÜGYI SZEMLE/PUBLIC FINANCE QUARTERLY 60:(3) pp. 297-311. (2015)
- Lentner, Csaba (2016): A gazdasági válság hatása a globális, uniós és hazai szabályozási környezetre. In: Auer Ádám, Papp Tekla (szerk.) A gazdasági világválság hatása egyes jogintézményekre Magyarországon és az Európai Unióban: Interdiszciplináris és jogösszehasonlító elemzés. 272 p. Budapest: Nemzeti Közzolgálati Egyetem, 2016. pp. 45-84. (ISBN:978-615-5527-93-7)
- Li, W. (2018) Does Targeted Monetary Policy Matter? A Perspective from China. *Economic Affairs*, 38: 106–124. doi: [10.1111/ecaf.12273](https://doi.org/10.1111/ecaf.12273)
- Lóránt, Balázs; Szabadkai, Dániel (2022): A zöldkötvény standardok, mint a fenntartható finanszírozás alapjai. In: Kiss-Mihály Norbert - Kolozsi Pál Péter (szerk.): Monetáris politika a fenntarthatóság jegyében. A Magyar Nemzeti Bank tanulmánykötete a zöld monetáris politikai eszköztár első évről. Magyar Nemzeti Bank.: 28-65. <https://www.mnb.hu/letoltes/monetaris-politika-a-fenntarthatosag-jegyeben-a-magyar-nemzeti-bank-tanulmanykotete-a-zold-monetaris-politikai-eszkozta-also-everol.pdf>
- Macron, E. (2024) Bâtir un nouveau paradigme. Emmanuel Macron à la Sorbonne. Groupe d'Etudes Geopolitiques. 2024. <https://geopolitique.eu/2024/04/26/batir-un-nouveau-paradigme-emmanuel-macron-a-la-sorbonne/>
- Matolcsy György – Palotai Dániel (2016): A fiskális és a monetáris politika kölcsönhatása Magyarországon az elmúlt másfél évtizedben. *Hitelintézet Szemle*, 15. évf., 2. sz., 5–32.
- Mishkin, F., Savastano, M. Monetary Policy Strategies For Emerging Market Countries: Lessons From Latin America. *Comp Econ Stud* 44, 45–82 (2002). <https://doi.org/10.1057/ces.2002.9>
- MNB (2014): Növekedési Hitelprogram - az első 18 hónap. Tanulmánykötet. MNB. 2014. Link: <https://www.mnb.hu/letoltes/novekedesihitelprogramazelső18honap.pdf>
- MNB (2015): A Magyar Nemzeti Bank önfinanszírozási programja, 2014. április – 2015. március.
- MNB (2016a): A PIACI HITELPROGRAM (PHP) ALAPÖSSZEFÜGGÉSEI ÉS ESZKÖZEI. MNB. 2016. Link: <https://www.mnb.hu/letoltes/a-piaci-hitelprogram-php-alaposszefuggesei-es-eszkozei.pdf>
- MNB (2016b): Az Önfinanszírozási program első két éve, Tanulmánykötet. [mnb-az-onfinanszirozasi-program-első-ket-eve-tanulmanykotet.pdf](https://www.mnb.hu/letoltes/mnb-az-onfinanszirozasi-program-első-ket-eve-tanulmanykotet.pdf)
- MNB (2018): Éves Jelentés - A Magyar Nemzeti Bank 2017. évről szóló üzleti jelentése és beszámolója. Magyar Nemzeti Bank. <https://www.mnb.hu/letoltes/mnb-eves-jelentes-2017-hun-digitalis-vegleges.pdf>
- MNB (2019a): Éves Jelentés - A Magyar Nemzeti Bank 2018. évről szóló üzleti jelentése és beszámolója. Magyar Nemzeti Bank. <https://www.mnb.hu/letoltes/eves-jelentes-2018-hun-digitalis.pdf>
- MNB (2019b): Az MNB Zöld Programja. Magyar Nemzeti Bank. <https://www.mnb.hu/letoltes/az-mnb-zold-programja.pdf>
- MNB (2019c): Tájékoztató a Növekedési Kötvényprogram feltételeiről. MNB. Link: <https://www.mnb.hu/letoltes/nkp-termektajekoztato.pdf>
- MNB (2021): Fenntarthatóság és jegybanki politika – Zöld szempontok az MNB monetáris politikai eszköztárában. Magyar Nemzeti Bank. <https://www.mnb.hu/letoltes/zold-eszkozta-strategia-publikacio-2021-hun-0706-2.pdf>
- MNB (2022): Közlemény a Monetáris Tanács 2022. október 14. 8:45 órától kezdődő hatályú döntéséről. Link: <https://www.mnb.hu/monetaris-politika/a-monetaris->

- [tanacs/kozlemenyek/2022/kozlemeny-a-monetaris-tanacs-2022-oktober-14-8-45-oratol-kezddodo-hatalyu-dontesero/](#)
- MNB (2023): Közlemény a Monetáris Tanács 2023. március 28-i üléséről. Link: <https://www.mnb.hu/monetaris-politika/a-monetaris-tanacs/kozlemenyek/2023/kozlemeny-a-monetaris-tanacs-2023-marcius-28-i-ulesero/>
- Monnet, E. (2018). Controlling credit: central banking and the planned economy in postwar France, 1948–1973. Cambridge University Press
- Monnet, E. (2023) "The Democratic Challenge of Central Bank Credit Policies" Accounting, Economics, and Law: A Convivium, 2023. <https://doi.org/10.1515/acl-2022-011>
- Monoki, Péter; Nagy, Viktória (2013): A Bank of England Funding for Lending programjának elemzése. Polgári Szemle. 2013. OKTÓBER - 9. ÉVFOLYAM, 3-6. SZÁM. Link: <https://polgariszemle.hu/archivum/80-2013-oktober-9-efolyam-3-6-szam/unortodox-alapokon/544-a-bank-of-england-funding-for-lending-programjanak-elemzese>
- Papp, Mónika (2005): A jelzáloglevél alapú finanszírozás helyzete Magyarországon pénzügyi stabilitási szempontból. MNB műhelytanulmányok 36. Magyar Nemzeti Bank. ISSN: 1585-5651 Matolcsy György (2022): A gazdasági, a társadalmi, a pénzügyi és a környezeti fenntarthatósági szempontok megjelenése a Magyar Nemzeti Bank gyakorlatában. Pénzügyi Szemle, 2022(3): 319–337. https://doi.org/10.35551/PSZ_2022_3_1
- PBOC (2021): The People's Bank of China Launches the Carbon Emission Reduction Facility. Press release. PBOC. NOV. 09, 2021. Link: <http://www.pbc.gov.cn/en/3688110/3688172/4157443/4385345/index.html>
- Positive Money (2024): POSITIVE MONEY'S GREEN CENTRAL BANKING ANALYSIS OF THE CENTRAL BANK OF HUNGARY. Link: <https://positivemoney.org/2024/01/positive-moneys-green-central-banking-analysis-of-the-central-bank-of-hungary/>
- Virilio, P (1991): Dromologie: logique de la course. Première publication en avril 1991. Mise en ligne le lundi 14 juin 2004 par Paul Virilio. <https://notavparis.files.wordpress.com/2012/08/dromologie.pdf>

Németh Gergely⁸⁹

A szervezeti kultúra jelenségének és a vezetői magatartás szerepe a COVID-19 után a szervezetek menedzselésében

absztrakt: A tanulmány célja egy korábbi kutatás eredményének secunder elemzésével rámutasson arra, hogy milyen kiemelkedő hatása van a vezető szerepben lévők viselkedésének. A viselkedések különböző szervezeti jelenségeken keresztül fejtik ki hatásukat, és ezek összefüggéséről sokat megtudtunk az elmúlt évtizedek kutatásai során. Most arra kerestük a választ, hogy valóban az erősebb kultúra (és annak közvetetten, vagy közvetlenül mutató eredményein keresztül, úgymint - szervezeti elégedettség, szervezeti kultúra dimenziók, vezetői szerepértelmezés) következményeként létrejön e hatékonyabb szervezet. A COVID időszak után még jobban felértékelődnek ezen szervezeti jelenségek, amelyekkel foglalkozni szükséges a szervezetek vezetésének. A gyenge kultúrát tartom a teljesítmény egyik legnagyobb ellenségének és az elvándorlás alapjának.

Kulcsszavak: szervezeti kultúra, vezetési stílusok, munkahelyi elégedettség, emberi erőforrás menedzsment szerepe, LMX, OCB, leadership

JEL-kód: M14, D23,

The role of the phenomenon of organisational culture and leadership behaviour in the management of organisations after COVID-19

The aim of this study is to point out the outstanding impact of the behavior of those in leadership roles by means of a secondary analysis of the results of a previous research. Behaviors exert their effects through various organizational phenomena, and we have learned a lot about their connection during research over the past decades. Now we looked for the answer to whether this more effective organization is really created as a result of a stronger culture (and through its indirect or direct results, such as - employee satisfaction, organizational culture dimensions, leadership role interpretation). After the COVID period, these organizational phenomena will be even more appreciated, which the management of the organizations need to deal with. I consider a weak culture to be one of the greatest enemies of performance and the basis of emigration.

jellege: elméleti, empirikus adatokkal

Keywords: organizational culture, leadership style, employee satisfaction, HR, LMX, OCB, leadership

JEL-code: M14, D23,

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2024.29>

Bevezető

Jelen tanulmány célja, hogy a menedzsment és szervezetpszichológia tudomány területén rámutasson egy nem új, de azóta is kiemelkedő szervezeti jelenségre, amely mélyebb megértése nélkül vélhetően az adott szervezet, adott vezetése nem fogja sikeresen végezni a munkáját. A téma újdonsült aktualitását a COVID-19 által teremtett világhelyzet okozta (Spicer, 2020). A szervezeti kultúra téma nagyjából a 1990-es évek végére elvesztette a kutatók kitértető érdeklődését és nagyságrendekkel kevesebb tanulmány született a témában napjainkig, mint a „hőskorban”.

⁸⁹ PhD. Budapest Metropolitan Egyetem, Üzleti, turisztikai és Kommunikációs Kar. Szegedi Tudományegyetem, SZAOK, Egészség-gazdaságtani Intézet.

A Pandémia kritikus új helyzetet teremtve, ismét a fókuszba helyezte a társadalomtudományokat (Van Bavel et al., 2020), és kiemelten a menedzsment tudományokat (Kniffin, et al., 2021), valamint azon belül is a szervezeti kultúra témát. Az elszigeteltség és a hirtelen létrejött online munkaszervezési megoldások, valamint az online közösségi megtartó próbálkozások nem tudták egyértelműen betölteni a korábbi módszerek által hozott teljesítmények keltette űrt (Howard-Greenville, 2020; Suprapti, et al., 2020). Ezen megoldások létrejöttében és működtetésében a vezetők szerepe megkérdőjelezhetetlen. A vezetői feladatok korábban is jelen voltak, de a hirtelen beálló új szervezeti és társadalmi szituáció extrémítása kritikusan szélsőséges helyzetet teremtett (Strand & Lizardo, 2017), amit szükséges volt kezelni. Ebből adódóan felmerült a kutatói kérdés, hogy mi a szerepe a vezetőknek és a munkatársaknak abban, hogy a szervezet, mint közösség megtartó célja, a teljesítmény ösztönző szerepe megvalósuljon?

Ezen szervezeti célok nem újak, nem most keletkeztek. Amióta céllal rendelkező közösségek létrejöttek (több ezer éve, bármilyen céllal is – hadi célok, építési célok, adminisztratív célok, gyártási célok, stb...) ezek a kérdések jelen vannak:

1. hogyan lehetséges megtartani a közösség kohézióját?
2. hogyan lehetséges a közösség tagjait a magasabb teljesítményre serkenteni?

Nem meglepő módon minkét kérdés a kötelező és fontos vezetői feladatok listáján szerepel. Az elmúlt évtizedekben könyvtárnyi tudásanyag halmozódott fel a vezetői feladatokról és külön vaskos fejezet szól a szervezeti kultúra jelenségéről. Olyan összefüggések is megállapításra kerültek, hogy a szervezeti kultúra hat a teljesítményre egyéni, csoportos és szervezeti szinteken egyaránt (Németh, 2003; 2022). A vezetés magasabb színvonalának eredménye a hatékonyabb, jobban működő, fenntarthatóbb szervezet (Bloom & Van Reenen, 2010). Kiegészítve egy elemmel - a magas minőségű vezetés hatására erős kultúra (összetartó, egy cél irányába mozgó) jön létre, amely következménye a kiemelkedő teljesítmény (Kotter & Heskett 1992). Korábbi, de friss kutatások is megerősítik a munkahelyi elégedettség, a munkahelyi motiváció, a szervezeti kultúra teljesítményre vonatkozó pozitív hatását (pl.: Paais & Pattiruhu, 2020).

A tanulmány röviden áttekinti a szervezeti kultúra a vezetői szerepből adódó feladatok, a vezetői és munkatársi kapcsolódás néhány kiemelkedő modelljét és egy korábbi kutatás adatain keresztül rámutat összefüggésekre.

Szakirodalmi áttekintés

Ebben a fejezetben bemutatok négy elméleti modellt, amelyek mentén a empiria eredményeit értelmezni fogom. Az első fogalom a szervezeti kultúra lesz, amelyet a Vezető-Munkatárs Tranzakcionális (LMX – Leader-Member Exchange) modellje követ és nem utolsó sorban szó esik még a Szervezeti Állampolgári Viselkedés modelljéről (OCB – Organizational Citizenship Behaviour). Legvégül a szerepelmeletről fogok írni néhány gondolatot. Mindezen modellek fénykora a 1970-2000 évek közé tehető, ugyanakkor mind kritikus a vállalatiirányát szempontból, mert fenntartható, hatásos és hatékony szervezeteket ezek megértése nélkül nem lehetséges létrehozni.

A szervezeti kultúráról

„a kultúra mindenütt jelenvaló” - Schein (1990).

Meg sem kísérelm összefoglalni a könyvtárnyi szakirodalmat, ami a témában felmerülhetne. Ahhoz, hogy egy közösség, szerveződés (nagyságtól függetlenül) működőképes legyen, tagjainak többek között követniük kell bizonyos viselkedési szabályokat, normákat. Ezek egy része nem látható, implicit szabályrendszerre áll össze, másik része nyilvános, explicit (Németh, 2018, 2022).

Az értékek olyan szociokulturális alapelvek, melyek kifejezik azt, hogy az adott társadalomban mit tartanak kívánatosnak, fontosnak, jónak vagy rossznak, vagyis milyen attitűdökkel fordulnak a világ felé. Az értékek és azok sorrendje társadalmanként és korszakokonként eltérő lehet. Az emberek viselkedését inkább határozza meg a szociokulturális valóság, mintsem a reális valóság (Gelei, 2002). A kultúrákat számos leíró karakterisztikai jellemző mentén lehetséges többé-kevésbé azonosítani. Ilyen lehet a kultúra földrajzi – térbeli dimenziója, az időbeli dimenziója, valamint a kultúrának az implicit és explicit dimenziói (Németh & Gyulay, 2003, 2004). A fentiek természetesen igazak mind a szervezeti kultúrára is, a különbség csak annyi, hogy ez utóbbi esetben jobban belátható a „tagság” létszáma.

A kultúra funkciói

A szervezeti kultúrának, mint szubkultúrának elsődlegesen túlélési szempontból van jelentősége. Az egyik ilyen jelentős funkciója, hogy megkülönböztet közösségeket egymástól, egyedi identitást adhat a tagságnak (Burke, & Stets, 2016). A szervezeti kultúra áthatja a közösséget. Ebből következően összetartó erővel bír egy adott nézőpontból közösségnek tekintett társas képződményre (Simpson & Cacioppe, 2001:396). Az összetartozás egyik következménye, hogy versenyhelyzetet teremt, amely a csapatot és azon belül tagjait teljesítmények megtételére ösztönözheti. Egy másik funkciója a kultúrának, hogy értelmezési keretet (értékek mentén, Hofstede, 1991) és megoldásokat ad - ezáltal biztonságot nyújt - a kapun belül tartózkodóknak. Eligazít a hierarchia, a társas kapcsolatok, a kommunikáció és a napi munkavégzés gyakorlatában, így megkönnyíti a létezést és alapvetően hozzájárul a környezethez való adaptációhoz. E keret azonban ennél még sokkal tovább mutat: megteremt az alapját a kultúra elemeit őrző, fejlesztő és továbbadó tudásközösségeknek (Kiss, 2011). Simon (1982) és March szervezetelméleti oldalról közelítve így ragadta meg a kultúra funkcionalitását: “Az értékek nem mások, mint intézményi kontextusban fellépő kollektív preferenciák, amelyek épp azon a módon, ahogyan keletkeznek, vezérlik magát ezt a kontextust.”

Hogyan definiáljuk a szervezeti kultúrát?

Fisher és Alford (2000) a publikált definíciókból több mint 160 különbözőt számolt össze és azóta ez a szám bizonyára nőtt. Munkadefinícióként a következő saját definíciót használom, amely erősen hasonlít az attitűd egyfajta definíciójára: Ez egy kognitív konstruktum, adott rendszerre (közösségre) jellemző mintázatot mutat a tagok észlelésében, az észlelt ingerek értelmezésében (értelmezési minták, sémák, narratívák), és nem utolsó sorban az értelmezésre adott válaszokban (viselkedési elemekkel). Szervezeti szinten ez egy modus vivendi (Németh, 2022), amely természetes kapcsolatban és hatással van a mindennapi folyamatokra, a modus operandi-ra. Ezért van hatással a teljesítményre is.

A kultúra konformitást követel a csoporttagságtól. A kultúra erőssége kritikus, mert ha erős akkor tagjait folyamatos állásfoglalásra és cselekvésre készíti és nagyobb mértékű azonosulást okoz. Ez egy önmegegerősítő körfolyamat (Endler, 1965).

A kultúra és a klíma

Érdemes pontosítani, különbséget tenni két fogalom között, amelyeket leginkább egymás szinonimájaként használnak széles körben. A szervezeti kultúra és a szervezeti klíma fogalmak viszonylatában röviden azt lehet mondani, hogy a klíma az egyik meghatározó eleme a szervezeti kultúra komplex felépítményének, amely nagyban befolyásolja a kultúra minőségét. A szervezeti klímát egy régebbi megközelítésben, mint a szervezet egyik tartós karakterváltozóját írták le, amelyet a tagok észlelnek (percipiálnak). A szervezeti klíma megmutatja a szervezetben uralkodó közérzet milyenségét, az elégedetlenség fokát. Az utóbbi időben némi eltolódás tapasztalható, a kultúrakutatási trendeket tekintve a figyelem áthelyeződött az egyéni észleletekre, a szervezeti karakter ellenében (Rentsch, 1990; Gregory, et al., 2009, Denison, 1996).

Vezető – Munkatárs tranzakcionális kapcsolata (LMX)

Az LMX a vezető és munkatárs kapcsolódásának formáját és minőségét leíró elmélet. A magas színvonalú kapcsolatokat általában magas szintű bizalom, az interakciók magas minősége, a támogatás és formális és informális jutalmak jellemzik (Anand, et al., 2018; Martin, et al., 2016; Dienesch & Liden, 1986). Ezen kapcsolati minőség következménye, hogy a tagok túlteljesítik a munkaköri leírásban szereplő elvárt feladatokat (Liden et al., 1997; Wayne, et al., 1997). A kultúra önmegerősítő funkciója miatt, ez a jó minőségű LMX kapcsolódás mintázattá, csoportnormává válhat, ahogy fentebb már utaltam rá és ezáltal hatással van pozitív módon a teljesítményre (Xenikou, & Simosi, 2006; Walumbwa, et al., 2011). Az LMX kapcsolat mintát ad, amit a kultúra beépít, ismételtet és jutalmazza, vagy bünteti tagjait, ha eltér tőle – azaz szervezeti kultúra rutinná avanszálódik.

OCB

Organ (1988) írta le és definiálta először a szervezeti állampolgári viselkedés jelenségét és fogalmát (Organizational Citizenship Behaviour - OCB). Az OCB nem más, mint egy környezeti tényező (kulturális), amely támogatja szociális és pszichológiai értelemben a teljesítményt is (Organ, 1997:95). Az OCB esetében átlépünk a diád jellegű kapcsolatokon, amelyeket például az előbb említett LMX kínál első sorban – viszont sokkal inkább a csoportos szinten megjelenő magatartás mintázatokra figyelünk, amely közösségi normákon alapszik (Dalal 2005; Dekas et al 2013; Colquitt, et al., 2015; Amah, 2017, Garcie, et al., 2017). Az OCB megközelítése arra mutat rá, hogy az egyének bizonyos viselkedéseket miként érzékelhetnek szerepen (szervezeti és társadalmi szerep) kívülinek, míg mások pedig szerepkörön belüli viselkedésnek. Ezen a ponton látható, hogy az egyéni szinten lecsapódó, de a társadalom, vagy közösség által explicit, vagy implicit módon definiált szerepértelmezés milyen fontossá válik (lentebb kicsivel részletesebben foglalkozom vele).

Szerepek

A Szociálpszichológia és szociológia első komplex tudományos fogalma volt a szerep, amely elemző kategóriaként egységben fejezte ki a viselkedés szabályszerűségeit biztosító egyéni és szociális tényezőket is (Buda 1965). Lewin (1939/1972), nagyjából ugyanekkor Linton (1945) is azt hangsúlyozta, hogy az interperszonális viselkedés önmagában nem értelmezhető. A viselkedésünk tipikusan meghatározott társadalmi és kulturális erőterben valósul meg. Ez a közeg előírja az adott aktor viselkedését, annak funkcióját és normáit. Az Aktorok ezen társas struktúrában különböző pozíciókat foglalnak el – ez a szerep. A szerepnek megvannak a feladatai és az adott szerephez tartozó társadalmi pozíciója, a "státusa". A státus a közösség explicit, vagy implicite definiált lehetőségei és kötelezettségei keretrendszeré.

Hipotézis fejlesztés

Az eredeti kérdéseinket szem előtt tartva, (hogyan lehetséges megtartani a közösség kohézióját és magasabbra teljesítményre ösztönözni) keressük tovább azt az utat szervezeti kutatóként, hogy az elméleti konstrukciót, amit kiérleltünk hogyan lehetséges egy adott szervezet esetében tetten érni. Továbbá, mik a jó indikátorai a szervezet állapotának a témában.

A környezet, és a kultúrát létrehozók is belülről, több irányból is hatással vannak a szervezeti kultúrára (dinamikus interakció). A „belülről” kifejezés értelmezésében nem csak azt jelenti, hogy megalkotjuk a kultúra szabályait és normáit, vagy egyéb jellemzőit, hanem arról is szó van, hogy a tagok személyisége és szocializációs hatásai is befolyással vannak a létrejövő entitásra (Triandis & Suh, 2002; Maccoby, 2000).

A szervezeti kultúrára nagy hatással van a szervezeti stratégia (a valós cselekvés), a felsővezetői stílus (Shearer, et al, 2001), ezekből fakadóan a HR folyamatok (valós viselkedés), valamint ezeknek a megélése. Ezekből áll össze a cégéshistoria, amely a szocializáció útján beépül a napi gondolkodásba (Shiller, 2020). Az értékviszony ezután követi a választás (Garai, 1997)

változását. A szervezeti kultúrát tehát a viselkedésváltozáson keresztül lehet módosítani, ahogy ezt Hofstede kiemeli. A gyakorlatok átalakítását a stratégiában lehet a leginkább fellelni, amely természetesen le van bontva a napi gyakorlatok szintjére. Tehát a napi vezető-beosztott kapcsolatokon keresztül lehetséges a legjobban befolyásolni a kultúra formálódását.

A szervezeti teljesítményt okozóit keresem, mint szervezeti kutató. Hiszek abban, hogy a adott szervezet vezetője viselkedésével képes hatni a rendszerre, így különösen fontosnak tartom a vezetői szerepben exponált viselkedéseket és fenntartott kapcsolatokat. Erre vonatkozóan vontam be a gondolkodásba a LMX koncepciót, amely a vezető-munkatárs viszonyát írja le és a szerep fogalmát, amely a társas mezőben lévő aktor viselkedését írja le. A diádikus kapcsolaton túl a szervezet, mint közeg tipikusan egy több szereplős mező, így szükségem volt még a szervezeti kultúra fogalmára is, amelyről tudjuk, hogy a teljesítményre hatással van. A szervezeti teljesítményről azt is tudjuk, hogy egyrészt a munkakörben megvalósuló cselekmények eredményeként áll elő. Azonban a modern szervezetekben a munkakörön túlmutató viselkedéseknek legalább akkora hatása van a szervezet fenntartható és hatékony működéséhez, mint a munkakörön belülieknek. Emiatt vontam be az OCB megközelítést a gondolkodásba.

H: Minél erősebb egy kultúra, annál kisebb a szórása a szervezeti kultúrát közvetetten, vagy közvetlenül megmutató eredményeknek (szervezeti elégedettség, szervezeti kultúra dimenziók).

Anyag és eredmények

Egy korábbi terepvizsgálat eredményeit vettem elő, amelyek a vizsgálatunk szempontjából idősemlegesek. Egy koncepciót vizsgálunk secunder jelleggel egy már meglévő adatbázison. Az eredeti vizsgálat 2000-ben valósult meg.

Vizsgálati terep

Két önálló, üzleti kapcsolatban nem lévő cég. A két szervezet informatikai megoldásokat szolgáltat megrendelőinek, és több éve jelen vannak a magyar piacon. Nagyságukban és életútjukban nem hasonlítanak. 'ABC' cég (továbbiakban 'A') magyar tulajdonú, középvállalkozás nagyságú, az alapítói vezetik ma is. 'BCD' cég (továbbiakban 'B') külföldi tulajdonú leányvállalat, nagyvállalkozás méretű, a vezetőt az anyacég delegálja. A mai felsővezetői réteget főként a régi kiváló munkatársakból választották ki.

A két szervezetet azért választottam azonos (ITC) iparágból, mert nem akartam ilyen jellegű torzító tényezőket vizsgálatomban. Az ún. benchmarking cégek (összehasonlító szervezeti adatokat szolgáltató cégek) kimutatásai szerint szinte minden dimenziójukban jellemző mintázatot tudnak nyújtani iparágak, vállalati életgörcs és területi elhelyezkedés alapján (ez utóbbi dimenzió kezd uniformizálódni - adataik alapján). Mintakülönbséget okozott, hogy a piacon eltöltött évek száma nem feltétlenül jelenti a szervezeti életgörcs hasonló szakaszán való elhelyezkedést. Mint az a később bemutatandó eredményekből kitűnik, a két vizsgált cég valóban különböző életszakaszban tart (életszakasz jellemzők összefoglalója pl.: Németh, 2022).

A vizsgálat kérdőív battériája

A hipotézis bizonyítására a rendelkezésre álló adatbázisból a következőkben ismertetett kérdőívek adatait választottam ki. A szervezeti kultúra felmérés (Hofstede modellje alapján), Versengő értékek modellje (Cameron és Quinn nyomán) ahol nem az lesz a fontos, hogy milyen profilk jönnek ki, hanem hogy mennyire mutatnak egy irányba a válaszok, azaz mennyire egységes az észlelése a szervezeti kultúra jelenség, vagy az uralkodó vezetői értékrend. A Legjobb Munkahely Felmérés (Hewitt/Aon nyomán), pedig a munkahelyi elégedettségről szól, így azt kívánom közvetetten bemutatni az adatokkal, hogy egyrészt elégedettség akkor lehetséges, ha a környezet észlelése és értelmezése egységesebb.

Legjobb Munkahely Felmérés (Magyarországon)

Ezt a munkaelégedettség kérdőívet a Hewitt Associate nemzetközi tanácsadó cég magyar képvisellete jegyezte (Hewitt Inside Consulting) a felvétel pillanatában, azóta az Aon megvásárolta a céget és jelentősen átalakították a kérdőívet. Ezt a battériát alkalmazták a Legjobb Munkahely Magyarországon Felméréshez (LMF) a felvétel időpontjában. A kérdőív magyar adaptációja (fordítás, a kérdések adaptálása) az első évben történt (2000).

Ez egy hatvan elemes Likert típusú kérdőív, ehhez további részeket csatoltak, (1) egy hat kérdéses (dimenziók) Hofstede (1) kérdéssort, (2) egy kilenc kérdést tartalmazó munkahely-választási preferencia kérdéssort (ennek az elemzésével most nem foglalkozom), valamint (3) demográfiai adatokat tartalmazó kérdéssort. A kérdőív az elégedettség szintjét különféle szempontok szerint méri. Ilyen például a munkavégzés körülményei; a lehetőségek (képzés, karrier, elismerés); a jövedelem (versenyképessége, méltányosság); a kapcsolatok (kollégák, osztályok között, együttműködés, felső vezetéssel való kapcsolat); az életminőség (munka/élet egyensúly) és a folyamatok (HR) tekintetében.

A kérdőív kitöltői egy hatfokú skálán válaszolhatnak, ahol az 1-es az „egyáltalán nem értek vele egyet”-től a megszokott fokozatokon keresztül (nem értek egyet; inkább nem értek egyet; inkább egyetértek; egyetértek), a hatosig ami „teljesen egyetértek vele” véleményt tükrözi. Az értékelés szigorú kritériuma, hogy csak azon válaszadókat tekintjük elégedettnek, akik 5-ös, vagy 6-os választ adtak. Elégedetlen a válaszadó, ha 1 vagy 2 választ adott. „Negatív ingadozó” ha 3-as, „pozitív ingadozó” ha 4-es választ kaptunk a kitöltőtől (Ezek a Hewitt terminológiái, amelyeket átvettem). Ez főként a kumulált adatok szempontjából erős kritérium.

HOFSTEDE MODEL

A szervezeti kultúra tekintetében Geert **HOFSTEDE-RE** a maga 245.000+ hivatkozással kimondható, hogy alaplámpaként hivatkozhatunk a munkásságára. Hofstede négy dimenziót talált első vizsgálata során, amelyek mentén markánsan elkülönülnek a különféle nemzeti – etnikai kultúrák. Ezt később kiegészítette egy ötödikkal, amelyet tanítványa M. H. Bond kutatásai nyomán sikerült azonosítani (Hofstede 1991, 1994, 2001, 2011): (1) hatalmi távolság; (2) individuális – kollektívizmus; (3) férfiasság – nőiesség; (4) bizonytalanság kerülése; (5) idő orientáció (hosszú távú–rövid távú). Hofstede a bizonytalanságkerülés (UAI) és a hatalmi távolság (PDI) dimenzióinak kombinációjával egy szervezettipológiát is felépített, amely alapján négy szervezettípust írt le („Piac” (alacsony UAI, alacsony PDI); „Jól olajozott gépezet” (magas UAI, alacsony PDI); „Család” (alacsony UAI, magas PDI); „Piramis” (magas UAI, magas PDI); Hofstede 1991, 2001:377). Hofstede modellje elsősorban nemzeti különbségek megtételére jött létre és nem egy nemzetben belüli vállalatok közötti különbségek felrajzolására. Felismerve ezt a hiányosságot tovább vizsgálódtak, majd tanítványaival megalkották az előző rendszer inverzét, amikor a nemzet dimenziója volt konstansul tartva és az egy nemzetben belüli különféle szervezeteket lehetett összehasonlítani (Varga 2002:11; Hofstede 2001).

Hofstede I kérdőív

Ez egy egyszerű kényszerválasztásos kérdőív az LMF részeként. Hat dimenzió mentén kell a véleményeket elhelyezni egy-egy négyfokú skálán. A dimenziók Hofstede (2001:398) faktoranalízis vizsgálatainak eredménye. Vizsgálatukban 20 cégnél 61 kérdés esetében vizsgálták a hat faktoron belül mennyiben korrelálnak a kérdések az adott hat dimenzióval. A dimenziók értéksemlegesek, ugyanakkor nehéz eltekinteni bizonyos értékasszociációk előhívásától. A hat dimenzió:

- ✓ Teljesítményorientáció (folyamatorientáció – eredményorientált)
- ✓ Emberi perspektíva (munkakör – személy)
- ✓ Identitás (vállalat – szakmaiság)
- ✓ Nyitottság (nyitott – zárt)
- ✓ Ellenőrzés (rendszer által meghatározott – önellenőrző)

- ✓ Rugalmasság (normatív – pragmatikus)

A dimenziók értelmezése nem célja a tanulmánynak.

A vizsgálatban a Hofstede Értékrend Felmérő Modell – Magyar változat, elnevezésű (eredetileg Values Survey Model 1994, review 1999) kérdőív is felvételre került. Az eredmények elemzése túlmutat ezen tanulmány keretein.

VERSENGŐ ÉRTÉKEK MODELLJE

Cameron és Quinn (1999) a versengő értékek modelljét szervezeti hatékonyság vizsgálatok útján alakították ki. Két dimenzió mentén, mint egy koordináta rendszerben négy karaktert állapítottak meg. A dimenziókon való elhelyezkedés alapján történik a besorolás. Bakacsi (2004) könyvében a következő terminusokat használta (balról jobbra, majd föntről lefelé): támogató, innováció-orientált, szabály-orientált, cél-orientált. Serfőző (1999) pedig a Team megnevezést használta a Klán helyett, továbbá a Piac helyett Céggként nevezte meg a célorientált értékcsoportot. A különféle terminusok a teljes kép további árnyalásában segítik a szervezetek belső működése iránt érdeklődőket.

1.táblázat: Cameron és Freeman szervezeti kultúra modellje

Table 1: Cameron and Freeman's model of organisational culture (source: Heidrich 2001:37)

	Klán	Adhokrácia	Hierarchia	Piac
Jellemzők	Összetartás, részvétel, csoportmunka, családiás érzet	Vállalkozó kedv, kreativitás, alkalmazkodókészség, dinamizmus	Szervezettség, szabályok és előírások, egységesség, hatékonyság	Versenyképesség, célorientáltság, környezeti kapcsolatok
Vezető	Mentor, segítő, atyáskodó	Vállalkozó, újító, kockáztató	Koordinátor, szervező, adminisztrátor	Határozott termelés és eredmény orientáltság
Összetartó erő	Kötődés, hagyományok, kölcsönös kapcsolatok	Vállalkozó kedv, rugalmasság, kockázat	Szabályok, előírások és eljárások, tiszta elvárások	Célorientáltság, termelés verseny
Stratégiai hangsúly	Az emberi erőforrások fejlesztése, elkötelezettség, erkölcsösség	Az innováció felé fordulás, növekedés, új erőforrások keresése	A stabilitás felé, kiszámíthatóság, problémamentes működés	A kompetitív előnyök felé és a piac mindenható szerepe.

Forrás: Heidrich, 2001:37

VEZETÉSI STÍLUS KÉRDŐÍV (LEADERSHIP STYLE)

A kérdőív Quinn versengő értékek elmélete alapján jött létre. Az értékeket a vezető személyének és tevékenységének megítélésén keresztül vizsgálja. Likert típusú, 24 kérdést tartalmazó kérdőív (12 fordított kérdést tartalmaz), amelyek nyolc különböző vezetési stílushoz kapcsolhatóak (stílusonként 3 kérdés). Két állítás dimenzióján kell egy öt pontos skálán elhelyezni a választ. A nyolc vezetési minta és legfőbb kompetenciáik alább következnek. Ezen vezetői tipológiára felépített kérdéseken keresztül határozható meg, hogy adott környezetben melyik a jellemző.

2.táblázat: Vezetési stílusok

Table 2: Leadership styles

Direktor	kezdeményező, célokat állít fel, feladatokat delegál
Producer	személyes hatékonyság és motiváció, másokat is motivál, idő és stressz kezelése kiemelkedő
Koordinátor	tervezés, szervezés, ellenőrzés
Monitor	megszerzi és rendezi az információkat, kiértékeli az alapinformációkat, válaszol az alapinformációkra
Facilitátor	csapatépítő, bevon a döntéshozásba, konfliktusokat menedzsel
Mentor	megérti magát és másokat, személyközi kommunikációban erős, fejleszt az alárendeltek
Innovátor	a változásokkal együtt él, kreatív, a változásokat vezeti
Bróker	erőforrásokkal gazdálkodik, megegyezésre törekszik, elkötelezett, tárgyaló és eladó típus

Forrás: Quinn, 1991

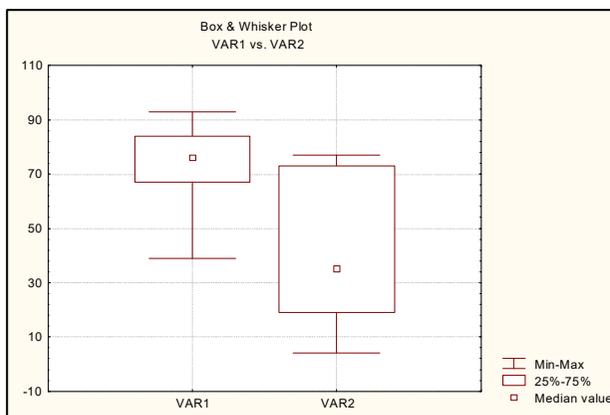
Az adatok értelmezése

Kérdőíves technikát, vezetői interjúkat, valamint nem résztvevős terepmegfigyelést alkalmaztam. A talált adatok közül csak azokat ismertetem, amelyek legalább $p < 0,05$ szignifikancia szinten értelmezhetőek, vagy elég érdekesek ahhoz, hogy bemutatásra érdemesek.

A Legjobb Munkahely Felmérés eredményei

Elégedettségi mutató

A munkatársak elégedettsége összességében 'A' cég (var1) dolgozóinál 90%, a 'B' cég (var2) dolgozóinak esetében ez 27%. A két értékről azt lehet mondani, hogy a magyar (LMF) összminta két véglétét mutatja be. Az 1. ábra érzékelteti a két adattömeg egyes jellemzői közötti különbségeket. 'B' nagyobb szóródása értelmezésben gyengébb kultúrára utal, amely megtűri az egyéni preferenciák felszínre kerülését, a közöstől való nagyobb elhajlást.

1.ábra: Az elégedettség 15 jellemzője mentén kapott adatok eredményeinek néhány statisztikai jellemzőjének összehasonlítása ($p=0,000752$).

Figure 1: Comparison of some statistical characteristics of the results of the data obtained along the 15 characteristics of satisfaction ($p=0.000752$).

Forrás: Saját szerkesztés

A legjobb és legrosszabb eredményű kérdések

Alább láthatóak a legmagasabb elégedettséget elért kérdések, valamint a következő táblázatban, pedig az öt legalacsonyabb értékű.

3.táblázat: A legjobb eredményű kérdések

Table 3: Top scoring questions

A legjobb eredményű kérdések (Állítás)		Elégedett munkatársak	"Pozitív ingadozók"
A	Vállalatom elismert, jó hírnévnek örvend.	100%	0%
	Bízom a felső vezetésben.	100%	0%
	A felsővezetők szükség esetén rendelkezésre állnak.	99%	1%
	Vállalatunk meg tudja tartani legjobb embereit.	96%	3%
	Minőségi termékeket, szolgáltatásokat biztosítunk ügyfeleink számára.	96%	4%
B	Elégedett vagyok munkaidőm rugalmasságával.	92%	0%
	Bízom a kollégáimban.	88%	12%
	Elégedett vagyok napi munkavégzésem helyszínével.	77%	15%
	Meghozhatom a mindennapi munkám végzéséhez szükséges döntéseket.	77%	23%
	Kollégáim tiszteletben tartják gondolataimat és érzéseimet.	73%	23%

Forrás: Saját szerkesztés

Megfigyelhető, hogy míg az 'A' cégnél a kérdések a szervezettel foglalkoznak, addig a 'B' cégnél a legnagyobb elégedettséget mutató kérdések a munkatársakra vonatkoznak, visszafelé önmagukra irányulnak. Az is megfigyelhető 'B' mintánál, hogy nagyobb a pozitív ingadozók aránya, ami az „összelégedettségi” különbségekből is következik. Érdekes még, hogy 'A' cégnél a belső hangulatot mintha meghatározná az a légköri tényező, hogy itt a legjobbakat meg tudja tartani a cég. Ehhez az érzéshez hozzá tartozik az az asszociációs háló, hogy mi jók vagyunk, mert a cégünket az egyik legkiválóbbá fejlesztettük a piacon, és így minket a cég meg akar majd tartani. Az önigazoló kört itt be is zárnam. A legkevesebb elismerést kiváltó válaszok esetében pontosan fordított a trend.

4.táblázat: A legrosszabb eredményű kérdések

Table 4: Questions with the worst results

A legrosszabb eredményű kérdések (Állítás)		Elégedett munkatársak	"Pozitív ingadozók"
A	Lehetőségem van a munkám és magánéletem közti egyensúly megteremtésére.	39%	54%
	Elégedett vagyok munkaidőm rugalmasságával.	45%	46%
	Időben megkapom a munkám végzéséhez szükséges információkat.	46%	46%
	Munkafolyamataink lehetővé teszik, hogy hatékonyan végezzem munkámat.	47%	45%
	Nem félek állásom elvesztésétől.	48%	17%
B	A felső vezetés jól irányítja a vállalatot.	4%	23%
	A juttatások igazságosan vannak elosztva a vállalatnál.	8%	46%
	A vállalaton belüli előléptetésekről igazságosan, elfogulatlanul döntenek.	8%	50%
	Vállalatunk meg tudja tartani legjobb embereit.	8%	19%
	Vállalatunk rugalmasan alkalmazkodik a változásokhoz.	8%	15%

Forrás: Saját szerkesztés

'A' vélhetően kiválóan működési potenciállal bíró cég esetében a munkatársak magukra reflektálnak, míg 'B' cég munkatársai leginkább a cég egyes tényezőivel elégedetlenek, vagy kevésbé elégedettek. Nem bíznak sem a felső vezetésben, sem abban, hogy a cég képes megtartani a legjobb embereit. A karrierpolitika szubjektívnek tűnik és a változási hajlandóság (dynamic capacity, Kurtmollaiev, 2020; Santa-Maria, et al, 2021) is alacsonynak mutatkozik. Az elemzés által megjelenített trendváltás egyik oka lehet a siker és kudarc téves attribúciós jelensége. Ez igaz lehet, hiszen tudjuk, hogy a szervezeti kultúra - erősségétől függően - egyfajta identifikációs mechanizmussal is együtt jár (Burke, & Stets, 2016). 'A' cég esetében a sikert az „én cégem” részeként 'mi' értjük el. 'B'-nél a siker az egyén eredménye (gyenge azonosulás). A legrosszabb eredményű (kudarcos) kérdéseknél 'A'-nál rá nézve a szervezet egyes részei akadályoznak, míg 'B' munkatársai egyértelműen a rendszerben találnak kifogásolni valót. Itt is meg kell említeni a két minta közötti átlagos válaszgyakorisági különbségeket. A legrosszabb megítélést kapott kérdések (5,6) is 40-50% körül vannak az 'A' cégben, míg a 'B' esetében az elégedettségi mutató a 25% -ot csak a pozitív ingadozókkal együtt éri el.

A Hofstede I kérdőív összehasonlító elemzése

Két jelentős különbség figyelhető meg a kapott eredményeknél. 'A' cég esetében a vélemények kategorikusan egy irányba rendeződve jelennek meg a legtöbb esetben, 'B' mintázata nem ennyire egyértelmű. Általában valamelyik irányba, de nem kategorikusan helyezkednek el a vélemény többségek. Közvetett jelnek tekinthető ez, amely alátámaszthatja a valószínűsíthetően gyenge kultúrát 'B' cégnél. A dimenziók mentén való elhelyezkedés a másik különbség, de e szempontból a cégeket most nem elemzem.

5.táblázat: Hofstede I kérdőív összehasonlító elemzése a minták tekintetében (zárójelben a kapott többségi válaszok)

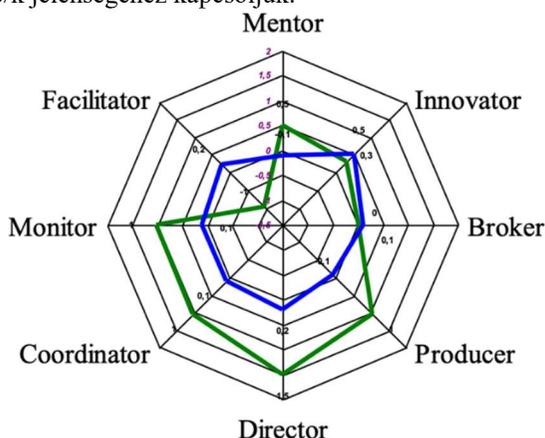
Table 5: Comparative analysis of the Hofstede I questionnaire in terms of samples (majority responses in brackets)

Cég/dimenzió	A cég	B cég
Teljesítményorientáció	Folyamatorientált (1)	Eredményorientált (3)
Emberi perspektíva	Munkakör centrikus (4)	Munkakör centrikus (3)
Identitás	Szakmai alkalmasság (4)	Emberi – személyes (2)
Nyitottság	Zárt (1)	Nyitott (3)
Ellenőrzés	Rendszer által (1)	Rendszer által (2)
Rugalmasság	Pragmatikus (4)	Pragmatikus (3)

Forrás: Saját szerkesztés

Vezetési Stílus (Leadership Style)

Az adatok értelmezése után elmondható, hogy 'A' szervezetben a vezetési légkört az igazgató (director) típusa jellemezte a leginkább (1,5). Kiemelkedett a többi pontszám közül még a producer, a koordinátor és az ellenőrző (monitor) vezetési stílus is. A legkevésbé megjelenő vezetői típus érdekes módon az ösztönző (facilitátor) jellegű. Ennek a karakternek a hiánya meglepetést okozott, hiszen a szervezet éppen csak meghaladta a fiatal felnőtt kort, ahol a teljesítményen és ösztönzésen lehetett a hangsúly (Adizes, 2023). Egy klasszikus igazgató (director) archetípus (egyén, vagy csapat) vezeti a céget, amely úgy tűnik helyzetfüggő (Blanchard, et al., 1998) lehet, amennyiben az elért pontszámában a következő három vezetői stílust szintén a vezető/k jelenségéhez kapcsoljuk.

2.ábra: Quinn-féle Versengő Értékek Modellje alapján a vezetési stílusok. (világos/zöld 'A' – sötét/kék 'B')

Figure 2: Quinn's Competing Values Model of driving styles (light/green 'A' - dark/blue 'B')

Forrás: Saját szerkesztés

'B' cég esetében megfigyelhető, hogy nincs kiugró vezetési stílus. Talán csak az innovátorként megnevezett emelkedik ki minimálisan. Ezt az állítást azzal egészíteném ki, hogy az innovátor jelen esetben nem a változtatásban nyilvánul meg, hanem a klasszikus kreativitásban. A szervezet, vezetőivel az élen erőteljesen próbál ellenállni mindenféle szervezeti változásnak és ezt rendkívül kreatívan teszi. Mutatja ezt a félbehagyott szervezetfejlesztési projekt is (még 2000-ben). A meghatározhatatlan vezetési stílus számomra ismét a gyenge kultúra egyik megerősítő jele. A határozatlanság az alacsony átlagos pontszámokból derül ki, amit a görbe megjelenít. Quinn (1991) a vezetési alkalmasságot abban látja, hogy helyzetfüggően mindegyik

szerepkörben kimagaslóan jól teljesít a vezető, vagyis a görbe relatív egyenletesen magas minden szerepben. A 'B cég' esetében a görbe illetően kiegyensúlyozottságát és a vezetők magas fokú helyzetállását nem tudom megerősíteni.

Demográfiai és szociográfiai mutatók és limitációk

A táblázat bemutat néhányat a két cég munkatársainak demográfiai, szociográfiai adataiból.

A minták közül csak az A(HI) volt reprezentatív, adott szervezetet tekintve (2000-ben). A vizsgálat eredményeit ezért inkább illusztráció gyanánt érdemes figyelembe venni. Az adatok ugyanakkor elégségesnek bizonyulhatnak egy feltételezett kapcsolat megállapítására és további kutatási hipotézis felépítésére.

A tanulmányban nem foglalkoztam a munkaelégedettség életciklushoz, munkakörhöz, státuszhoz, családi háttérhez, munkakörnyezethez kötődő viszonyával.

Az adatok demográfiai felbontásánál megfigyelhető volt, hogy a szokásos trendek érvényesültek, vagyis a nők elkötelezettebbek voltak, mint a férfiak. Az idősebbek a fiatalokkal szemben elkötelezettebbek, valamint a hierarchián felfelé haladva is ez volt megfigyelhető, a magasabban lévő lojalisabbak.

6.táblázat: 'A' esetében két mintavételezés volt, ezért az adatokat is ennek megfelelően jelenítem meg. A(HI) jelentése: 'A'-nál a Hewitt Inside (LMF) battéria felvételének mintájának jellemzői (n=75); A(IW) jelentése pedig: 'A'-nál az International Works, Leadership Index kérdőívének demográfiai mintázata (n=18). 'B' cégnél a teljes battériát egyidőben exponáltam (n=25)

Table 6: For 'A', there were two sampling events, so I present the data accordingly. A(HI) represents the sample characteristics of the Hewitt Inside (LMF) batting sample for 'A' (n=75); and A(IW) represents the demographic sample of the International Works, Leadership Index questionnaire for 'A' (n=18). For 'B', I have exposed the entire batting sample at the same time (n=25)

Munkakör:	A(HI)/A(IW)	B
Felsővezető	0/0	0
Középvez./Menedzser/ Oszt.vez./ Supervisor	11/3	2
Szakértő/Specialista/ Munkatárs	40/11	21
Adminiszt./Asszisztens	24/4	3
Nem:	A(HI)/A(IW)	B
Nő	53/13	11
Férfi	22/5	15
Vállalatnál töltött évek:	A(HI)/A(IW)	B
1 évnél kevesebb	7/1	1
1–3 év	47/3	15
4-8 év	17/9	9
9-16 év	4/5	0

Forrás: Saját szerkesztés

Következtetések, összefoglalás és jövőbeli kutatási irány meghatározása

A hipotézisben a szervezeti kultúráról feltételeztük, hogy minél erősebb egy kultúra, annál kisebb a szórása a szervezeti kultúrát közvetetten, vagy közvetlenül megmutató eredményeknek

(szervezeti elégedettség, szervezeti kultúra dimenziók). Az erős kultúra fogja befolyásolni a teljesítményt. A szervezeti kultúra minősége és erőssége pedig a vezetői szerepben lévő viselkedésének következménye. Az, hogy ezt a viselkedést hogyan észlelik a szervező állampolgárai, a közösség tagjai. A vezető milyen diadikus és közösségi kapcsolatot képes felépíteni megnyilvánulásain keresztül, azaz hogyan vezet (itt kifejezetten a leadership teljesítményre gondolunk).

A szervezeti kultúra egy lassan változó entitás, amelyre hosszútávon képes hatni a munkahelyi elégedettség, amely egy gyorsabban változó jelenség, klíma jellemző inkább. A szervezeti kultúrába csak a hosszú távú, maradandó klímaváltozás tényezői épülnek be. A vezetési stílus esetében ez az, ami meghatározza a szervezeti kultúra jelentősebb minőségi tényezőit, így közvetlenül és közvetetten is hatással van az elégedettségre és a teljesítményre is (Szathmári & Kiss, megjelenés alatt). A markáns, értékvezérelt vezetési stílus nyomot hagy a szervezeti kultúrán. A vezető értékrendje átvivődik a szervezeti rendszerbe, amely központi meghatározó magját képezi a kultúrának. A vezető stílusa, viselkedése csoportmodell lehet és erre erős a pszichológiai nyomás is. A csoport adott ingerekre a vezető viselkedésével reagál a tanulási, alkalmazkodási szakasz után. Fontos, hogy a határozottság és az értékvezéreltség mellett hiteles és következetes legyen a vezetés stílusa, csak ekkor lesz modellértékű és nem egy „ikon”, vagy hova tovább „hamis ikon” (Mármárosi & Németh, 2023).

A szervezeti kultúra fogalmában benne rejlik a feltételezés, hogy bizonyos elemei esetlegesen szerepet játszanak rövidtávon az egyén- és csoportszükségletek kielégítésében, ám ezek jobbra diszfunkcionálisak lehetnek a szervezet és tagjainak távlati céljai tekintetében. A vezető az, aki normarendszerét a csoportra átvive képes az egyéni preferenciákat a konformitás útján egyirányúsítani. A vezető a napi cselekvésein keresztül sugározza értékeit, világszemléletét és megerősíti, ha kedve szerint cselekednek a munkatársak, illetve büntet, ha nem. A vezetési stílus erősségétől függően (de részben függetlenül a minőségétől) a végeredmény, hogy erős kultúra alakul ki. Az erős kultúrát gondolom a teljesítmény mögötti nem egyedüli, de kritikus hatótényezőnek.

Most, hogy túl vagyunk a COVID-19 világhelyezeten és vélhetően előtte a egy következő ismeretlennek fontos, hogy tanuljunk belőle. A szervezeti világban azt láthattuk és erre vonatkozóan adatok most kezdenek jelentősebb számban megjelenni a szakirodalomban, hogy kiemelkedően fontos a vezetők, a munkatársi szinttel közvetlenül érintkező vezetők szerepe a teljesítményben, akár rövid, akár hosszabb távon. A tanulmányunk célja is ezt volt, hogy rámutassunk arra, hogy ez egy komplex szociális tér, amelyben a múlt, a jelen és a jövő is egyszerre jelent torzító tényezőt.

A most bemutatott vizsgálat nem tudta egyértelműen bizonyítani, de ellene semmiképpen nem hozott fel tényeket, hogy a vezető teremtette szociális térben keletkezik a későbbi teljesítmény tranzakciója.

További adatokra van szükséges, amelyet egy most előkészítés alatt lévő WMS (Bloom és társai) módszertanra épített kutatás fog tudni talán alátámasztani. A konformitás szakirodalmából tudható, hogy az erős normarendszerek megkövetelik a folyamatos cselekvést, és annak igazolását. Természetesen a kultúra minősége (profilja) is meghatározó, de mégis az erőteljesség az, ami energetizál, lendületet ad. A mindenki számára tiszta és elfogadott értékek, a közösen felvállalt célok, a közösen megálmodott, egy irányba mutató jövőképek azok, amelyek egy erős kultúra nélkülözhetetlen alapjellemezői (Deal & Kennedy, 1995). Erős kultúrájú cégek már a beléptetéskor szondáznak, nem a szervezeti kultúrához illeszkedő attitűddel rendelkezőket be sem engedik a „kapun” (Bock, 2015).

Az erős kultúrának azért vannak korlátai is, amire Argyris (1994) hozott példát. Tanulást gátló norma lehet, ha az erős csoport elvárja tagjaitól azt, hogy mindig tökéletesen teljesítsenek. Ilyen környezetben nincs lehetőség alternatívák kipróbálására, mert potenciálisan kudarcba is fulladhat, az pedig nem „támogatott”. A tanulás és a környezethez való adaptáció hiánya ma már megengedhetetlen a minél nagyobb hozzáadott értékteremtési (added value) versenyben (Németh & Pintér, 2022).

Irodalomjegyzék

- Adizes, I. (2023) *Vállalatok életciklusai*. HVG kiadó, Budapest.
- Amah, O. E. (2017). Research Article Organizational Citizenship Behavior Across Cultures: Are Organizational Citizenship Behavior Scales Transferable Across Cultures?. *Research Journal of Business Management*, 11(2), 56-66. DOI: 10.3923/rjbm.2017.56.66
- Anand, S., Hu, J., Vidyarthi, P., & Liden, R. C. (2018). Leader-member exchange as a linking pin in the idiosyncratic deals-Performance relationship in workgroups. *The leadership quarterly*, 29(6), 698-708. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2018.07.005>
- Argyris, Ch. (1994): Good communication that blocks learning. *Harvard Business Review*, July-August 77-85
- Bakacsi Gyula (2004): *Szervezeti magatartás és vezetés*. Budapest, Aula Kiadó.
- Blanchard, K., Zigarmi, P. & Zigarmi, D. (1998) *Helyzetfüggő vezetés*. Budapest, Bagolyvár.
- Bloom, N., & Van Reenen, J. (2010). Why do management practices differ across firms and countries?. *Journal of economic perspectives*, 24(1), 203-224. doi:10.1257/jep.24.1.203
- Bock, L. (2015). *Work rules!: Insights from inside Google that will transform how you live and lead*. Twelve
- Buda, B. (1965) A szerep fogalma a szociálpszichológiában. *Magyar Pszichológiai szemle*. 22(1-2), 101-112.
- Burke, P. J., & Stets, J. E. (2016). Identity theory. In Steets, J. E. & Serpe, R. T. (Eds) *New Directions in Identity Theory and Research*. pp657-681. Oxford University Press.
- Cameron, K. S. - Quinn, R. E. (1999): *Diagnosing and changing organizational culture : based on the competing values framework*. Reading, Mass: Harlow, Addison-Wesley.
- Colquitt, J. A., Lepine, J. A., & Wesson, M. J. (2015). Organizational behavior: Improving performance and commitment. *Organizational Behaviour*. McGraw-Hill Education. www.mhhe.com.
- Dalal, R. S. (2005). A meta-analysis of the relationship between organizational citizenship behavior and counterproductive work behavior. *Journal of applied psychology*, 90(6), 1241. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.90.6.1241>
- Deal, T. E. - Kennedy, A. A. (1995): Strong cultures: a new 'old rule' for business success. In: Wren, J.: (ed): *The Leadership Companion: Insights on Leadership Through the Ages*, NY: New York, 282-296.
- Dekas, K. H., Bauer, T. N., Welle, B., Kurkoski, J., & Sullivan, S. (2013). Organizational citizenship behavior, version 2.0: A review and qualitative investigation of OCBs for knowledge workers at Google and beyond. *Academy of Management Perspectives*, 27(3), 219-237. <https://www.jstor.org/stable/43822023>
- Denison, D. R..(1996): What is the difference between organizational culture and organizational climate? A native's point of view on a decade of paradigm wars. *Academy of Management Review*, 21, (3), 619-654. <https://doi.org/10.5465/amr.1996.9702100310>
- Dienesch, R. M., & Liden, R. C. (1986). Leader-member exchange model of leadership: A critique and further development. *Academy of management review*, 11(3), 618-634. <https://doi.org/10.5465/amr.1986.4306242>
- Endler, N. S. (1965). The effects of verbal reinforcement on conformity and deviant behavior. *The Journal of social psychology*, 66(1), 147-154. <https://doi.org/10.1080/00224545.1965.9919630>
- Fisher, C. J. & Alford, R. J. (2000): Consulting on Culture: A New Bottom Line. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 52, (3), 206-217. <https://doi.org/10.1037/1061-4087.52.3.206>
- Garai, László (1997): *Általános Gazdaságpszichológia*, JATEPress, Szeged.

- Garcia, M., DiDona, T., Santos, I., Gonzalez, Y., & Garcia, W. (2017). Bridging the gap: disparity among cultures and OCB. *International Journal of Scientific and Research Publications*, 7(12), 341-355.
- Gelei, A. (2002) *A szervezeti tanulás interpretatív megközelítése: a szervezetejlesztés esete*. PhD-értekezés. Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem.
- Gregory, B. T., Harris, S. G., Armenakis, A. A., & Shook, C. L. (2009). Organizational culture and effectiveness: A study of values, attitudes, and organizational outcomes. *Journal of business research*, 62(7), 673-679. doi:10.1016/j.jbusres.2008.05.021
- Heidrich, Balázs dr. (2001) *Szervezeti kulturális és interkulturális menedzsment*. Human Telex Consulting, Miskolci Egyetem Vezetéstudományi Intézet.
- Hofstede, G. (1991) *Cultures and Organizations: Software of the Mind. Intercultural Cooperation and its Impartance for Survival*. London, McGraw-Hill Book Company.
- Hofstede, G. (1994) *Measuring Culture is Not the Same as Measuring Personality; How to interpret individual scores on the Values Survey Model*. IRIC (Institute for Research on Intercultural Cooperation) International Works kézirat, Budapest.
- Hofstede, G. (2001) *Culture's consequences: Comparing values, behaviours, institutions and organisations across nations*. Sage,
- Hofstede, G. (2011) *Dimensionalizing cultures: The Hofstede model in context*. Online readings in psychology and culture, 2(1), 8.
- Howard-Grenville, J. (2020//Fall). How to Sustain Your Organization's Culture When Everyone Is Remote. *MIT Sloan Management Review*, 62(1), 1-4. <https://www.proquest.com/scholarly-journals/how-sustain-your-organizations-culture-when/docview/2427312143/se-2>
- Kiss, Ferenc (2011). Tudásközösség – a hagyományörzés legősibb és legkorszerűbb formája. In: Noszky, E.(ed.). *Tudásból várat... Tudásmenedzsment elméleti és módszertani megközelítésben*. N & B Kiadó. 136-141.
- Kniffin, Kevin M.; Natayanan, Jayanth; Anseel, Frederik; Antonakis, John; Ashford, Susan P.; Bakker, Arnold B.; Bamberger, Peter; Bapuji, Hari; Devasheesh P. Bhawe; Choi, Virginia K.; Creary, Stefanie J.; Demerouti, Evangelia; Flynn, Francis J.; Gelfand, Michele J.; Greer, Lindred L.; Johns, Gary; Keszébir, Selin; Klein, Peter G.; Lee, Sun Young; Ozelik, Hakan; Petriglieri, Jennifer Louise; Rothbard, Nancy P.; Rudolph, Cort W.; Shaw, Jason D.; and Sirola, Nina. COVID-19 and the workplace: Implications, issues, and insights for future research and action. (2021). *American Psychologist*. 76, (1), 63-77. <http://dx.doi.org/10.1037/amp0000716>
- Kotter, J.P. and Heskett, J.L. (1992), *Corporate Culture and Performance*, The Free Press, New York, NY.
- Kurtmollaiev, S. (2020). Dynamic capabilities and where to find them. *Journal of Management Inquiry*, 29(1), 3–16. <https://doi.org/10.1177/1056492617730126>
- Lewin, K. (1939) A mezőelmélet és a kísérlet a szociálpszichológiában 273-306 In: Lewin, K.(1972) *A mezőelmélet a társadalomtudományban*. Gondolat.
- Liden, R. C., Sparrowe, R. T., & Wayne, S. J. (1997). Leader-member exchange theory: The past and potential for the future. In G. R. Ferris (Ed.), *Research in personnel and human resources management*, Vol. 15, pp. 47–119). Elsevier Science/JAI Press
- Linton, R. (1945) The cultural background of personality.
- Maccoby, M. (2000) The human side: Understanding the difference between management and leadership. *Research-Technology Management*, 43(1), 57-59. <https://doi.org/10.1080/08956308.2000.11671333>
- Mármárosi, A., & Németh, G. (2024). Szisztematikus szakirodalmi kutatás a hübrisz mint vezetői jelenség témakörében= Systematic literature review regarding hubris as a leadership phenomenon. *Vezetéstudomány/Budapest Management Review*, 55(2), 58-71. DOI: 10.14267/VEZTUD.2

- Martin, R., Guillaume, Y., Thomas, G., Lee, A., & Epitropaki, O. (2016) Leader–member exchange (LMX) and performance: A meta-analytic review. *Personnel psychology*, 69(1), 67-121. doi: 10.1111/peps.12100.
- Németh, G. (2018) *Vállalkozók egyes magatartásmintázatának kognitív vizsgálata*. Doktori dolgozat, SZIE
- Németh, G. (2022) *A vállalkozói lét illúziói. A vállalkozói magatartás elméletei*. Akadémiai Kiadó
- Németh, G. & Gyulai, T. (2004) A szervezeti kultúra problematikája összeolvadással járó szervezeti változások esetében. *Műszaki-gazdasági Információ Vállalatirányítás* 1(1), 31-41.
- Németh, G., & Gyulay, T., (2003). A szervezeti kultúra szerepe egyesületi és felvásárlási folyamatokban. *Vezetéstudomány/Budapest Management Review*, 34(7–8), 39–49.
- Németh, G., & Pintér, É. (2022). Az innováció természetrajza. In: Stukovszky T., & Illyés P. (Eds). *A kis- és középvállalkozások innovációja – elmélet és gyakorlat*. 81-96. Akadémiai Kiadó.
- Organ, D. W. (1988). *Organizational citizenship behavior: The good soldier syndrome*. Lexington books/DC heath and com.
- Organ, D. W. (1997). Organizational citizenship behavior: It's construct clean-up time. *Human performance*, 10(2), 85-97. <https://doi.org/10.4324/9781315799254>
- Paais, M., & Pattiruhu, J. R. (2020). Effect of motivation, leadership, and organizational culture on satisfaction and employee performance. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(8), 577-588. doi:10.13106/jafeb.2020.vol7.no8.577
- Quinn, R. E. (1991) *Beyond rational management mastering the paradoxes and competing demands of high performance*. CA: San Francisco, Jossey-Bass.
- Rentsch, J. R. (1990): Climate and Culture: Interaction and Qualitative Differences in Organizational Meanings. *Journal of Applied Psychology*, 75, (6), 668-681. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.75.6.668>
- Santa-Maria, T., Vermeulen, W. J., & Baumgartner, R. J. (2021). How do incumbent firms innovate their business models for the circular economy? Identifying micro-foundations of dynamic capabilities. *Business Strategy and the Environment*, 2021, 1–28. DOI:10.1002/bse.2956
- Schein, E. H. (1990) Organizational Culture (The Changing face and Place of Work). *American Psychologist*, 45, (2), 109-119.
- Serfőző, Mónika (1999): Az iskolák piacosodása. *Alkalmazott Pszichológia*, 1, (1) 43-54.
- Shearer, C. S., Hames, D. S. & Runge, J. B. (2001) How CEOs influence organizational culture following acquisitions. *Leadership & Organizational Development Journal*, 22, (3) 105-113. <https://doi.org/10.1108/01437730110389256>
- Simon, H. A. (1982): *Korlátozott Racionalitás. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kiadó.
- Simpson, S. - Cacioppe, R. (2001): Unwritten ground rules: transforming organization culture to achieve key business objectives and outstanding customer service. *Leadership & Organizational Development Journal*, 22, (8), 394-401. <https://doi.org/10.1108/EUM0000000006272>
- Spicer, A. (2020). Organizational Culture and COVID-19. *Journal Of Management Studies*, 57(8), pp. 1737-1740. doi: 10.1111/joms.12625
- Strand, M., & Lizardo, O. (2017). The hysteresis effect: Theorizing mismatch in action. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 47(2), 164-194. DOI: 10.1111/jtsb.12117
- Suprapti, S., Asbari, M., Cahyono, Y., Mufid, A., & Khasanah, N. E. (2020). Leadership style, organizational culture and innovative behavior on public health center performance during Pandemic Covid-19. *Journal of Industrial Engineering & Management Research*, 1(2), 76-88. <https://doi.org/10.7777/jiemar.v1i2>

- Szathmári, E., & Kiss, O. E. (megjelenés alatt). Vezetői szerepek és szervezeti bizalom az “új normális”-ban. *Magyar Pszichológiai Szemle*
- Triandis, H.C.– Suh, E.M.(2002): Cultural Influence on Personality.*Annual Review of Psychology*.53,133-160. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.53.100901.135200>
- Van Bavel, J. J., Baicker, K., Boggio, P. S., Capraro, V., Cichocka, A., Cikara, M., Crockett, M. J., Crum, A. J., Douglas, K., Druckman, J. N., Drury, J., Dube, O., Ellemers, N., Finkel, E. J., Fowler, J. H., Gelfand, M., Han, S., Haslam, S. A., Jetten, J., Kitayama, S., Mobbs, D., Napper, L. E., Packer, D. J., Pennycook, G., Peters, E., Petty, R. E., Rand, D. G., Reicher, S. D., Schnall, S., Shariff, A., Skitka, L. J., Smith, S. S., Sunstein, C. R., Tabri, N., Tucker, J. A., van der Linden, S., Van Lange, P. A. M., Weeden, K. A., Wohl, M. J. A., Zaki, J., Zion, S. R. and Willer, R. (2020) Using social and behavioural science to support COVID-19 pandemic response. *Nature Human Behaviour*, 4, 460–471. <https://doi.org/10.1038/s41562-020-0884-z>
- Varga, Károly (2002): „Gondolkodásmód és érzület programja” a Vízügyi Igazgatóságoknál. T025568 OTKA projekt kutatási beszámoló.
- Walumbwa, F. O., Mayer, D. M., Wang, P., Wang, H., Workman, K., & Christensen, A. L. (2011). Linking ethical leadership to employee performance: The roles of leader–member exchange, self-efficacy, and organizational identification. *Organizational behavior and human decision processes*, 115(2), 204-213. doi:10.1016/j.obhdp.2010.11.002.
- Wayne, S. J., Shore, L. M., & Liden, R. C. (1997). Perceived organizational support and leader–member exchange: A social exchange perspective. *Academy of Management journal*, 40(1), 82-111. <https://doi.org/10.5465/257021>
- Xenikou, A., & Simosi, M. (2006). Organizational culture and transformational leadership as predictors of business unit performance. *Journal of managerial psychology*. 21(6), 566-579. <https://doi.org/10.1108/02683940610684409>

Piskóti István⁹⁰ – Bihariné Kalászdí Beáta⁹¹

Fogyatékosággal élők társadalmi inklúziójának elősegítése a fizikai akadálymentesség mérőszámának megalkotásával – az akadálymentesítési index

A fogyatékoság jelentős társadalmi probléma, melyet az érintettek nagy – és növekvő – létszáma is alátámaszt. Az érintettek hátrányait a társadalmi életben való részvétel korlátozottsága még inkább elmélyíti. A minél szélesebb körű társadalmi inklúzió feltétele az akadálymentes fizikai és társas környezet biztosítása. A tanulmány a fizikai akadálymentesítés témaköréhez kapcsolódva azáltal kívánja előmozdítani az inklúziós törekvéseket, hogy egy olyan saját fejlesztésű mérőszámot mutat be, mely az épületek fizikai akadálymentességének mérésére hivatott. A megalkotott akadálymentesítési index hasznos eszköze lehet a mozgásukban korlátozottak informálásának arról, hogy egy adott épület mennyiben használható számukra. A hasonló funkciójú intézmények összehasonlíthatóvá válnak akadálymentesítés szempontjából.

Kulcsszavak: fogyatékoság, társadalmi inklúzió, akadálymentesítés

JEL-kód: J14

Supporting the social inclusion of people with disabilities by creating a measurement tool of physical accessibility - the Accessibility Index

Disability is a major social issue, underlined by the large - and growing - number of people affected. Their disadvantages are deepened by their limited participation in social life. Ensuring a barrier-free physical and social environment is a necessary condition for the widest possible social inclusion. This study aims to boost inclusion efforts in the context of physical accessibility by presenting a self-developed measurement tool of the physical accessibility of buildings. The Accessibility Index can be a useful tool for informing people with reduced mobility about the extent to which a building can be used by them. Institutions with similar functions can be compared in terms of accessibility.

Keywords: disability, social inclusion, accessibility

JEL code: J14

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2024.30>

Bevezetés

Az Európai fogyatékoságügyi stratégia alapján (2010) fogyatékosággal élő minden olyan személy, aki hosszan tartó fizikai, értelmi, szellemi vagy érzékszervi károsodással él, amely számos egyéb akadállyal együtt *korlátozhatja* az adott személy teljes, hatékony és *másokkal egyenlő társadalmi szerepvállalását*. A hazai szabályozás ezzel összhangban a következő definíciót adja: „fogyatékos személy: az a személy, aki tartósan vagy véglegesen olyan érzékszervi, kommunikációs, fizikai, értelmi, pszichoszociális károsodással - illetve ezek bármilyen halmozódásával - él, amely a környezeti, társadalmi és egyéb jelentős akadályokkal kölcsönhatásban *a hatékony és másokkal egyenlő társadalmi részvételt korlátozza vagy gátolja.*” (1998. évi XXVI. törvény 4. §)

A korábban szinte egyeduralkodónak tekinthető ún. medikális modell orvosi szempontból közelíti meg a témát: a fogyatékoság típusát, az egyén egészségi állapotát fókuszba helyezve. Ez a megközelítés a XX. század közepét követően gyengülni kezdett; a paradigmaváltás egyik jelentős lépése volt a WHO 1980-as kiadványa, mely a biológiai tényezők szerepe mellett

⁹⁰ egyetemi tanár, intézetigazgató, Miskolci Egyetem, Marketing és Turizmus Intézet, istvan.piskoti@uni-miskolc.hu. Professor, Director of the Institute, University of Miskolc, Institute of Marketing and Tourism

⁹¹ PhD hallgató, Miskolci Egyetem, Marketing és Turizmus Intézet, beata.biharine@uni-miskolc.hu. PhD student, University of Miskolc, Institute of Marketing and Tourism

felhívta a figyelmet nemcsak a pszichés faktorokra, hanem a társadalmi környezet kölcsönhatásának jelentőségére is (Tiszai, 2018). A jelenleg széles körben elfogadott fogyatékosági definíciókban már alapelem a szociális környezet hatása, szerepe, valamint az, hogy a fogyatékoság ténye együtt jár a társadalmi életben való részvétel korlátozottságával. Ez a tényező pedig még jobban elmélyíti a fogyatékosággal élők hátrányait.

A WHO keretrendszere szintén kiemeli a részvétel fontosságát, ugyanakkor a környezeti tényezők kulcsszerepét: „a fogyatékoságot a személy-eszköz-környezet rendszer hozza létre” (Séllei, 2018)

1. ábra A WHO modellje a fogyatékoságról

Figure 1. WHO model of disability

Forrás: Könzei et al, 2015. idézi: Séllei, 2018.

A fogyatékosággal élők minél teljesebb körű társadalmi részvételét, azaz inklúzióját ezért különböző eszközökkel segíteni szükséges. Az érintettek minél teljesebb körű befogadása az egész társadalom érdeke: azok a fogyatékosággal élő személyek, akiknek társadalmi inklúziója sikeres, megfelelő végzettséget szerezve előnyösebb munkaerőpiaci helyzetre tehetnek szert, ezáltal a társadalom aktív, önmagukról gondoskodni képes tagjaiként élhetnek. Ezáltal nemcsak a szociális célú kiadások csökkenhetnek, hanem a befolyó adók mértéke is növekedhet.

Az Európai Bizottság (2001) által definiált CSR témákban, a társadalmat érintő felelősségnél is megjelenik a szociális integráció (Piskóti és Hajdú, 2014), mely kiterjed a fogyatékosággal élők társadalomba történő bevonására. A sikeres társadalmi inklúzió alapja a minél szélesebb körű fizikai és szemléletbeli akadálymentesség biztosítása a szociális környezetben.

A tanulmány a fizikai akadálymentesítés témaköréhez kapcsolódva azáltal kívánja előmozdítani az inklúziós törekvéseket, hogy egy olyan mérőszámot mutat be, mely számszerű adatokat rendel a kerekesszékekkel közlekedők szabad mozgásának tényleges megvalósulásához, egy komplex mérőszám segítségével minősítve az adott épületben vagy intézményben az akadálymentesítés mértékét.

Érintetti adatok

A WHO adatai szerint (2011) 2010-ben a világ népességének körülbelül 15%-a élt valamilyen típusú fogyatékosággal, mely több, mint egy milliárd embert jelent.

A Strategy for the Rights of Persons with Disabilities 2021-2030 adatai alapján 87 millió fogyatékos személy él az Európai Unió országaiban (2020-as adat), a 16 évesnél idősebb korosztályban. Ez a korcsoport 24,7 %-át jelenti. A korábbi adatokat megvizsgálva látható, hogy az érintettek száma szignifikáns növekedést mutat: a 2012-es EHSIS kutatás (Európai Egészségi és Társadalmi Integrációs Kutatások) idején még 70 millió fő, a korcsoport 17,6%-a volt érintett. (forrás: <https://ec.europa.eu>)

A fogyatékosággal élők között nagyobb a nők aránya (26,1% a teljes női népességet tekintve, míg a férfiaknál 21,8%). Az Európai Bizottság megállapítása szerint a fogyatékosággal élő személyek körében 50%-al nagyobb a szegénység és a társadalmi kirekesztődés veszélye, mint az egészséges népesség körében.

Az EU országai közül Máltán a legalacsonyabb (11%), Lettországban a legmagasabb (39,5%) az érintettek aránya. Az Európai Unió Tanácsának adatai szerint Magyarország a középmezőnyben helyezkedik el, 24,8%-os aránnyal. A 2. ábra mutatja az EU tagállamaiban az érintettek arányát.

2. ábra A fogyatékossggal élők aránya az EU országokban

Figure 2. Disability rates in EU countries

Forrás: www.consilium.europa.eu

Hazánkban több, mint 400.000 ember él valamilyen típusú fogyatékossggal. A 2022-es adatok szerint fogyatékossggi támogatásban 100.238 fő részesül (www.ksh.hu - 25.1.1.24. Fogyatékossggi támogatásban részesülők, december).

Régiós megoszlást vizsgálva az Észak-Alföldi régióban a legmagasabb az érintettek száma: 72.538 fő, a legalacsonyabb pedig a Nyugat-Dunántúli régióban: 33.771 fő (lásd 1. táblázat). A teljes népesség számához viszonyított arányt megvizsgálva a Dél-Alföldi régióban a legmagasabb a fogyatékossggal élők aránya, a legalacsonyabb pedig a Közép-Dunántúli régióban. (ksh.hu - 4.1.2.9. Fogyatékossggal élők vármegye és régió szerint STADAT és ksh.hu - 22.1.2.1. A lakónépesség nem, vármegye és régió szerint, január 1. STADAT)

Magyarországon a fogyatékossggal élők csaknem felét a mozgássérültek teszik ki. Fontos tendencia, hogy míg a többi fogyatékossggi csoportban csökkenés tapasztalható, addig két területen növekedés mutatkozik: az értelmi fogyatékossggal élők száma 11.000 fővel nőtt 2011. és 2016. között, ami 25 %-os növekedést jelent, az autisták száma pedig 3.800 fővel lett magasabb, ami 74 %-os növekedést jelent ebben a csoportban. (KSH, 2018.)

Hazánkban a KSH (2018) adatai szerint az érintett csoport foglalkoztatási rátája igen alacsony szintű, mindössze 16%-os. Az inaktív többsége öregségi nyugdíjban (46%) vagy egészségkárosodási ellátásban (21%) részesül. Egyéb inaktív kereső státuszban áll 6%-uk, eltartottnak minősül 10%, bejelentett munkanélküli az érintettek 1%-a.

Nagy és tsai (2021) 2019-es KSH adatok alapján vizsgálták meg, hogy a hazánkban önkéntes munkát végzők milyen jellegű segítő tevékenységeket végeznek. Ezek alapján a fogyatékossggal élők segítése a 11. helyen jelenik meg, az önkénteskedők csupán 2%-a vállal önkéntes segítő munkát ezen a területen.

1. táblázat. A magukat fogyatékossgal élőnek vallók területi megoszlása Magyarországon (2001, 2011, 2016)

Table 1. Regional distribution of people identifying themselves as disabled in Hungary (2001, 2011, 2016)

4.1.2.9. A magukat fogyatékosnak vallók vármegye és régió szerint				
Területi egység neve	Területi egység szintje	Van fogyatékos-sága, 2001	Van fogyatékos-sága, 2011	Van fogyatékos-sága, 2016
Budapest	főváros, régió	81 707	73 079	53 415
Pest	vármegye régió	53 218	53 419	43 637
Közép-Dunántúl	régió	58 791	48 484	42 158
Nyugat-Dunántúl	régió	43 828	41 247	33 771
Dél-Dunántúl	régió	60 922	50 614	41 911
Észak-Magyarország	régió	91 024	71 272	57 377
Észak-Alföld	régió	92 156	79 741	72 538
Dél-Alföld	régió	95 360	72 722	63 214
Ország összesen	ország	577 006	490 578	408 021

Forrás: ksh.hu - 4.1.2.9. Fogyatékossgal élők vármegye és régió szerint STADAT

A köznevelési törvény az SNI kategóriába (sajátos nevelési igényű) sorolja a fogyatékossgal élő tanulókat, így erről a kategóriáról találhatóak hazai statisztikai adatok. „Sajátos nevelési igényű gyermek, tanuló: az a különleges bánásmódot igénylő gyermek, tanuló, aki a szakértői bizottság szakértői véleménye alapján mozgásszervi, érzékszervi (látási, hallási), értelmi vagy beszéd fogyatékos, több fogyatékossgal együttes előfordulása esetén halmozottan fogyatékos, autizmus spektrum zavarral vagy egyéb pszichés fejlődési zavarral (súlyos tanulási, figyelem- vagy magatartásszabályozási zavarral) küzd.” (2011. évi CXCV. törvény 4.§ 25. pont)

A sajátos nevelési igényű gyermekekre vonatkozó adatok alapján a köznevelésben résztvevő érintett gyermekek (óvodás, általános- és középiskolás) száma erős emelkedést mutat az elmúlt húsz évet tekintve. Míg a 2001/2022-es tanévben riportált összes fogyatékossgal élő óvodás és tanuló száma 58.615 fő volt, addig a 2022/23-as tanévre létszámuk 99.588 főre nőtt. (www.ksh.hu - 23.1.1.6. Sajátos nevelési igényű gyermekek, tanulók száma fogyatékossgal-típus szerint). Ne felejtjük el, hogy ezen adatokban a fogyatékossgal élők mellett a magatartási zavaros gyermekek is megjelennek, egyre növekvő létszámban. A „hagyományos” fogyatékossgal típusok közül az autisták esetén figyelhető meg szignifikáns növekedés, az elmúlt öt tanévre vetítve létszámuk csaknem megduplázódott. Ez a tendencia arányban áll a korábban említett összpoblációs trendekkel.

Társadalmi marketing szemlélet

A modern társadalmakban megjelenő sokasodó társadalmi problémák szükségszerűvé tették új megközelítések, irányzatok, koncepciók kialakulását a tudomány valamennyi területén. A marketing tudományán belül is megszületett egy olyan irányzat, mely a társadalmi problémákra, illetve ezek mélyebb megértésére irányul, továbbá megoldási javaslatokat kínál ezekkel kapcsolatban. Kotler és Levy 1969-ben publikált koncepciója alapján a marketing értékei, módszerei az üzleti célokon túl a társadalmi problémák esetén is jól alkalmazhatók. Az irányzat a következő évtizedekben megerősödött, és plusz tartalmakkal gazdagodott. A társadalmi marketing tevékenység fontos elemévé vált a magatartás mozgatórugóinak megismerése és befolyásolása oly módon, mely mind az érintettek, mind a szélesebb társadalom javát szolgálja (Andreasen, 1994-től kezdődően). Lényeges továbbá a célcsoportok szükségleteinek, igényeinek megismerése, a közös értékek megtalálása és ezek mentén „értékközösségek definiálása”, hiszen

a sikeres társadalmi marketing számos szereplő – egyének, szervezetek – kooperációján alapul, és stakeholder menedzsmentként értelmezhető (Piskóti, 2012.)

További javaslatunkat, megállapításainkat a társadalmi marketing szemlélete alapján tesszük, hozzá kívánván járulni mind a közvetlen érintettek igényeinek megismeréséhez, mind életkörülményeik javításához, valamint ezen túlmutatóan a teljes társadalom figyelmét a területre irányítva a probléma tudatosításához, mely a további szemléletbeli változások megalapozásául is szolgálhat.

Jogszabályi előírások

Az Európai Unió stratégiák releváns elemeként jelenik meg a fogyatékossgal élők minél teljesebb körű társadalmi részvételének célkitűzése. Például az Európa 2020 stratégia prioritásai között megtalálhatók az inkluzív növekedés célkitűzései; az Agenda 2030-ban bevezetett 17 Fenntartható Fejlesztési Cél (Sustainable Development Goals, SDG) közül 5 esetben jelenik meg nevesítve a fogyatékossgal élők szempontja.

Az Európai fogyatékossgügyi stratégia nyolc fellépési területe között pedig az egyik az akadálymentesítés, melyet a következők szerint értelmez az Európai Bizottság: „a fogyatékos személyek másokkal egyenlő mértékű hozzáféréssel rendelkeznek a fizikai környezet, a közlekedés, az informatikai és kommunikációs technológiák és rendszerek, valamint más létesítmények és szolgáltatások terén.” (Európai fogyatékossgügyi stratégia, pp. 6.) Bár az egyenlő hozzáférés a fogyatékossgal élők társadalmi és gazdasági részvételének kulcsfontosságú feltétele lenne, azonban a fogyatékossgügyi stratégia megállapítja, hogy az Unió ezen területeken jelentős hiányosságokkal küzd.

A hazai jogi háttérrel illetően a fogyatékossgal élő személyek jogairól, valamint a szolgáltatások és épületek egyenlő esélyű hozzáféréséről szóló legfontosabb jogi szabályozók az 1998. évi XXVI. törvény, a 2007. évi XCII. törvény, az 1997. évi LXXVIII. törvény, valamint a 253/1997. (XII. 20.) Kormányrendelet. A jogszabályok meghatározzák az egyenlő esélyű hozzáférés definícióját, azt, hogy „a fogyatékos személynek joga van a számára akadálymentes, továbbá érzékelhető és biztonságos épített környezetre” (1998. évi XXVI. törvény, 5. § (1)), valamint rendelkeznek az utólagos akadálymentesítés módjáról.

Az OTÉK-nek rövidített Az országos településrendezési és építési követelményekről szóló 253/1997. (XII. 20.) Kormányrendelet tartalmazza az épületek akadálymentes kialakításának műszaki részleteit. Ezek ismertetése jelen tanulmány keretében nem kivitelezhető, azonban megismerésük és alkalmazásuk alapját jelentette a továbbiakban ismertetett mérőszám, az akadálymentesítési index kialakításának.

Az akadálymentesítési index

A mérőszám funkcionalitása, jelentősége könnyen felismerhető, például a felsőoktatást tekintve. Azok a felsőoktatási intézmények, amelyek magas akadálymentesítési indexet érnek el, versenyelőnyhöz juthatnak az egyre intenzívebb piaci versenyhelyzetben. A felsőoktatási intézmények Piskóti (2017. pp. 119.) által leírt négyes piacának (oktatási piac; termék-és szolgáltatás piacok; kutatási, innovációs piac; munkaerőpiac) első számú részpiacán, az oktatási, tudás átadási piacon a leendő hallgatókért, „mint leendő tudás-fogyasztókért, felhasználókért, vevőkért folyik a verseny.” Egy intézmény pozicionálásának alapját is jelentheti a „befogadó egyetem” imázsa, melynek alapfeltétele az akadálymentes fizikai környezet biztosítása, továbbá a szemléletbeli akadálymentesség, azaz a dolgozók és hallgatók inkluzív attitűdje.

Ahhoz, hogy egy egész épületet minősítsünk az akadálymentesítés szempontjából, először célszerű az egyes helyiségekhez kötni egy-egy mérőszámot. Ezt a továbbiakban akadálymentesítési szintnek (L_{am}) nevezzük. Az akadálymentesítési szint egy helyiséghez köthető, önkényesen létrehozott 0 és 6 közötti érték, amely a helyiség megközelíthetőségét, az oda való bejutást, valamint a helyiség funkciójának megfelelő használatát veszi figyelembe, beleértve azt is, hogy az adott helyiség milyen mértékben használható önállóan, külső segítség igénybevétele nélkül. A pontozásban igen nagy szerepet kap az a lehetőség, hogy a

mozgáskorlátozott személy önállóan képes az adott feladatok ellátására, külső segítség, illetve szakképzett személy beavatkozása nélkül.

A 2. számú táblázatban található az egyes akadálymentesítési szintekhez tartozó megközelíthetőségi, bejutási és funkcionális kritériumok. Fontos megjegyezni, hogy a táblázatban szereplő kritériumok, valamint a pontozás önkényes ugyan, de a kerekesszékekkel végzett gyakorlati vizsgálatokon alapulnak. Lényeges továbbá az is, hogy egy adott értéket akkor ér el a helyiség, ha mindhárom kritériumot teljesíti.

2. táblázat. Akadálymentesítési szintek

Table 2. Accessibility levels

Akadálymentesítés szintje L_{am}	Megközelítés	Bejutás	Funkció
0	Nem közelíthető meg	-	-
1	Képzett személyzet segítségével közelíthető meg	Képzett személyzet segítségével	Nincs munkahely kialakítva
2	Csak segítséggel közelíthető meg	A bejutás csak segítséggel történhet	Nincs munkahely kialakítva
3	Nagy nehézség árán, önállóan közelíthető meg	Nagy nehézség árán, de önállóan van lehetőség a bejutásra (magasabb küszöb, nem szabványos rámpa)	A helyiség funkcionálisan csak részben használható
4	Kis kényelmetlenség-gel, önállóan megközelíthető	Nehézség árán, közepes küszöb, nem szabványos rámpa	A helyiség funkcionálisan csak részben használható
5	Önállóan könnyen megközelíthető	Kis nehézséggel, de önállóan megoldható a bejutás (kis méretű küszöb)	Nincs munkahely kialakítva, de könnyen megoldható
6	Önállóan könnyen megközelíthető	A bejutás önállóan megoldható (küszöbmentes, rámpás)	Mozgássérült munkahely

Forrás: Saját szerkesztés

Az akadálymentesítés szintjének meghatározásakor nem szabad figyelmen kívül hagyni a mozgássérültek számára kialakított mosdó meglétét. A törvényi szabályozás egyértelműen fogalmaz ebben a kérdésben: a hatályos rendeletek szerint valamennyi épületszinten kell lennie elérhető akadálymentesített illemhelynek. Ezért az akadálymentesítési szint meghatározásakor bevezetésre kerül egy „K” korrekciós tényező, amely módosítja az egyes helyiségekre meghatározott L_{am} szintet. A korrekciós tényező az alábbi értékeket veheti fel:

- Amennyiben az adott emeleti szinten található a törvényi előírásoknak megfelelő akadálymentesített mosdó, a „K” értéke 0.
- Amennyiben az adott szinten található mozgáskorlátozottak számára elérhető mosdó, de az, illetve annak üzemeltetési feltételei nem felelnek meg a törvényi szabályozásnak (pl: zárva van, és a kulcsot külön el kell kérni), a „K” értéke 1.
- Amennyiben az adott emeleti szinten nincsen akadálymentesített mosdó, de az épület valamely szintjén található, és az megközelíthető a mozgáskorlátozott számára, a „K” értéke 2.
- Amennyiben nincsen akadálymentesített mosdó az adott épületben, a „K” értéke 3.

A korrekció azzal a megkötéssel használható, hogy az adott helyiségre vonatkozó akadálymentesítési szint és a korrekció különbsége nem lehet kisebb, mint 0.

Következő lépésként valamennyi helyiséghez hozzá kell rendelni a befogadó képességét. Ezáltal súlyozzuk az akadálymentesítési szintet a helyiségben történő forgalom nagyságával (például ha egy iskolát tekintünk, egy nagyobb befogadó képességű tanteremben megoldott akadálymentesítés hangsúlyosabban szerepeljen az elemzésben a kis méretű, kisebb befogadó képességűnél).

A funkciótól függően önkényesen egytől fölfelé egész számokkal jellemezhető az egyes helyiségek fontossága. Az alacsony értékek a kevésbé, a magasabb értékek a funkcionálisan fontosabb helyiséget jellemzik (például egy előadó terem funkcionálisan magasabb rangot kap egy irodai helyiségnél). A kategóriák száma az adott intézmény jellegének, valamint a vizsgálat részletességének függvényében szabadon megválasztható.

Egy „n” helyiségből álló épület számított akadálymentesítési indexe az alábbi összefüggés segítségével határozható meg:

$$i_{am} = \frac{\sum_{j=1}^n ((L_{am(j)} - K_j) \cdot BK_j \cdot r_j)}{6 \cdot \sum_{j=1}^n (BK_j \cdot r_j)} \cdot 100 \quad [\%], \quad (1)$$

Az összefüggésben szereplő mennyiségek jelentését az alábbi felsorolás tartalmazza:

i_{am}	akadálymentesítési index [%];
j	futó index [-];
n	helyiségek száma [db];
$L_{am(j)}$	j -dik helyiség akadálymentesítési szintje [-];
BK_j	j -dik helyiség befogadó képessége [db];
r_j	j -dik helyiség funkcionális súlyozása [-].

A végeredményként kapott akadálymentesítési index (i_{am}) végső soron egy 0 és egy 1 közé eső szám, amelyet százalékosan is kifejezhetünk, ahogyan az (1) összefüggésben látható.

A továbbiakban javasolt egy értékelő táblázat létrehozása, amely szöveges értékeléssel jellemzi az akadálymentesítés mértékét. Több közintézmény megvizsgálása után a 3. táblázat szerinti tartományok kerültek definiálásra.

3. táblázat. Az akadálymentesítés értékelése

Table 3. Evaluation of accessibility

Akadálymentesítési index (i_{am}) [%]	Akadálymentesítés értékelése
0 - 40	Nem megfelelő
40 - 65	Elégséges
65 - 90	Jó
90 - 100	Kiváló

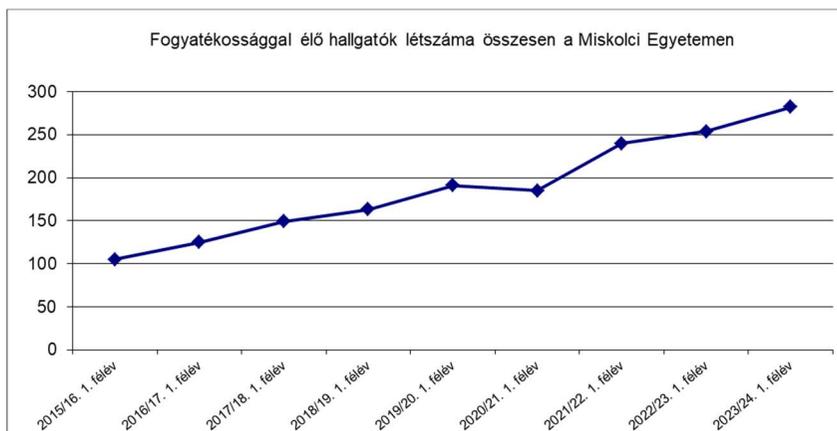
Forrás: Saját szerkesztés

Az ismertetett eljárással helyszíni felmérés alapján meghatározható, értékelhető egy épület akadálymentesítési szintje. A hasonló funkciójú intézmények összehasonlíthatóvá válnak akadálymentesítés szempontjából. A felmérés során szerzett és jegyzőkönyvben rögzített adatok alapján javaslatok tehetők az akadálymentesítési szint javítására vonatkozóan.

A megalkotott akadálymentesítési index, mely az épületek fizikai akadálymentességének mérésére hivatott, hasznos eszköze lehet a mozgásukban korlátozottak informálásának arról, hogy egy adott épület mennyiben használható számukra. Ha az index használata általánossá válna (akár jogszabályi előírás által), elsősorban a közhasználatú intézményekre, épületekre vonatkozóan és az index értéke feltüntetésre kerülne az épületeken, illetve az intézmények honlapján, az érintett személyek előre tudnának tájékozódni a megközelítés és használat lehetőségeiről. Az akadálymentesítési szintekhez különböző színeket (pl. piros, narancssárga, citromsárga, zöld) rendelve a minősítés inspirálná a fenntartót a minél magasabb kategória elérése érdekében.

Esettanulmány az akadálymentesítési index tesztelésére

A létrehozott egyadatos mérőszám modelljét érdemes a gyakorlatban tesztelni, melyhez vizsgált intézményként a Miskolci Egyetemet választottuk. A választás relevanciáját alátámasztja az a tény, hogy az érintett hallgatók létszáma az intézményben egyértelműen növekvő tendenciát mutat. A 3. ábrán látható a Miskolci Egyetemen hallgatói jogviszonnal rendelkező fogyatékossgal élő tanulók létszámának változása. Az Egyetem Hallgatói Központjától kapott, 9 tanéves időintervallumot felölelő adatbázis kezdő időpontja (2015/16. tanév 1. félév) és záró időpontja (2023/24. 1. félév) között létszámuk nagyságrendileg háromszorosára emelkedett.

3. ábra A Miskolci Egyetemen hallgatói jogviszonnal rendelkező fogyatékossgal élő tanulók létszámának alakulása

Figure 3. Number of students with disabilities studying at the University of Miskolc

Forrás: Miskolci Egyetem Hallgatói Központ adatbázisa alapján saját szerkesztés

Az érintett hallgatók fogyatékossgai típus szerinti megoszlását tekintve feltűnő az ún. „disz-es” problémával élő hallgatók felülreprezentáltsága a teljes vizsgált intervallumban (legnagyobb arányban a diszlexia, majd a diszgráfia, diszkalkulia és diszortográfia). 2023/24. 1. félévében a 282 érintett főből 204 fő a „disz-es” spektrumba tartozott. Ez a problémakör azért is egyedi, mert a szakemberek megítélése erősen ellentmondásos képet mutat ezen állapotokkal kapcsolatban. Egyes szakvélemények diagnózisa „egyéb pszichés fejlődési zavar – tanulási zavar” fogalomkörébe sorolja mind a négy disz-es jelenséget, míg más szakvélemények „megismerés- és viselkedés-fejlődési rendellenességként” diagnosztizálják ezeket (attól függően, hogy mely hatóság állította ki a szakvéleményt). A 87/2015. kormányrendelet szintén az előnyben részesítendő fogyatékossgal élő hallgatók közé sorolja az ezen problémákkal küzdőket. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a pedagógiai, fejlesztő pedagógiai szakirodalom a komplex tanulási zavarok körébe sorolja a problémát, melynél kiemelik, hogy az érintettek ép értelemmel és ép érzékszervekkel rendelkeznek, és bizonyos képességek hibás működése jelenik meg körükben (a kognitív képességek hiányosságait – értelmi fogyatékossg – a tanulási akadályozottság körébe sorolják). A tanulási zavarok kiváltó oka nem teljesen tisztázott – a szakirodalomban párhuzamosan van jelen a neuropszichológiai elmélet (minimális mértékű agykárosodás okozza a tanulási zavarokat), a perceptuális és perceptuo-motoros elméletek (az érzékelő és motoros funkciók elégtelen integrációjára vezetnek vissza a jelenséget), a behaviorista megközelítés (rosszul elsajátított ismeretek, tanulási hiba okozza), illetve a szociokulturális környezetből adódó hátrányokat okként említő elméletek (Pinczésné, 2004.).

Az ún. „klasszikus” fogyatékossgai típusok megoszlását tekintve a mozgáskorlátozottak képviseltetik magukat a legnagyobb arányban. A vizsgált időszakban náluk tapasztalható a legnagyobb mértékű létszámnövekedés is – az utolsó 5 tanévet tekintve létszámuk 30%-os emelkedést mutat.

Akadálymentesítési szint meghatározása

A Miskolci Egyetem épületkomplexumának felmérése a tantermek, oktatói helyiségek, laboratóriumok, közös használatú helyiségek, egyéb helyiségek sokasága miatt nehezen kivitelezhető, így a fent bemutatott módszert az egyszerűség kedvéért kizárólag a közös használatú tantermekre, valamint előadótermekre korlátoztuk. Mivel az empirikus vizsgálat fő célja a kidolgozott módszer gyakorlati tesztelése, használatának bemutatása, így ez az egyszerűsítés elfogadható, illetve megfelelő. Tekintettel arra, hogy a vizsgált helyiségek funkciója azonos, a funkcionális súlyozás valamennyi helyiségnél azonos értéket vesz fel, önkényesen 1-es értékkel számoltunk, mely nem befolyásolja a végeredményt. A mérőszám empirikus tesztelése során összesen 80 db előadóterem és tanterem felmérése, vizsgálata történt meg.

Akadálymentesítési index meghatározása

Az empirikus úton tantermenként meghatározott akadálymentesítési index értékeket egy a korábban már definiált „K” korrekcióval kell módosítani. Ezzel figyelembe lehet venni az adott helyiség funkcionális használhatóságán túl a mosdó megfelelő elérhetőségét, illetve használhatóságát is. Ezen kívül az adott helyiség (jelen esetben tanterem) befogadó képessége, mint további súlyozó tényező került alkalmazásra. Ezzel egy nagyobb helyiség kedvezőbb akadálymentesítési indexe felértékelődik, szemben egy kisebb helyiség kevésbé megfelelő kialakításával. Ezt valamennyi kérdéses terem esetén elvégezve, valamint összeadva egy abszolút számot kapunk az akadálymentesítés jelen állapotára vonatkozóan. Ez azonban nem tekinthető összehasonlítási alapnak más, hasonló intézményekkel szemben, így érdemes százalékban kifejezett értéket meghatározni. Ezt úgy tehetjük meg, hogy a korábban említett abszolút mérőszámot elosztjuk az adott intézmény esetén elérhető legnagyobb akadálymentesítésre vonatkozó értékkel, és az eredményt megszorozzuk 100-al.

Mivel jelen esetben meglehetősen sok helyiségről van szó, a számítás egyszerűsítése és gyorsítása érdekében a Microsoft Excel táblázatkezelő szoftver került alkalmazásra. A táblázatkezelőben létrehozott számológépek alkalmazásával a jövőbeli, akadálymentesítéssel kapcsolatos fejlesztések megelőző elemzésére, hiszen egy-egy beavatkozási terv hatásvizsgálata nagyon gyorsan és hatékonyan elvégezhető.

A számítás eredményeképpen a Miskolci Egyetem közös hozzáférésű tantermeire vonatkozó akadálymentesítési index értéke:

$$i_{am} = \frac{\sum_{j=1}^n ((L_{am(j)} - K_i) \cdot BK_j \cdot r_j)}{6 \cdot \sum_{j=1}^n (BK_j \cdot r_j)} \cdot 100 \quad [\%] = 67,45 [\%] \quad (2)$$

A 3. táblázatban bemutatott értékelő táblázat alapján megállapítható, hogy a Miskolci Egyetem tantermeire vonatkozó akadálymentesítés mértéke a „JÓ” kategóriába sorolható. Meg kell jegyezni azonban, hogy a kapott eredmény kizárólag egy adott épületen belüli akadálymentesítettségre vonatkozik, annak külső megközelíthetőségére nem terjed ki.

Összegzés

A fogyatékoság jelentős társadalmi probléma, melyet a tanulmányban bemutatott statisztikai adatok tanulsága alapján az érintettek magas és növekvő létszáma is alátámaszt. A jelenleg széles körben elfogadott fogyatékosági definíciókban már alapelem a szociális környezet hatása, szerepe, valamint az, hogy a fogyatékoság ténye együtt jár a társadalmi életben való részvétel korlátozottságával. Az érintettek minél teljesebb körű befogadása az egész társadalom érdeke. A sikeres társadalmi inklúzió alapja a minél szélesebb körű fizikai és szemléletbeli akadálymentesség biztosítása a szociális környezetben. A tanulmány a fizikai akadálymentesítés

témaköréhez kapcsolódik, és az inklúziós törekvések elősegítésének szándékával egy olyan saját fejlesztésű mérőszámot mutat be, mely az épületek fizikai akadálymentességének mérésére alkalmazható. A megalkotott akadálymentesítési index hasznos eszköze lehet a mozgásukban korlátozottak informálásának arról, hogy egy adott épület mennyiben használható számukra, továbbá a hasonló funkciójú intézmények összehasonlíthatóvá válnak akadálymentesítés szempontjából. Az index a vonatkozó jogszabályi előírásokra és szakmai ajánlásokra alapozva került megalkotásra, a számítás során figyelembe véve az akadálymentes mosdó meglétét, a minősítendő helyiségek befogadó képességét, valamint funkcióját. A bemutatott index százalékos arányban fejezi ki egy adott épület akadálymentességi szintjét.

A létrehozott egyadatos mérőszám modellje a gyakorlatban is tesztelésre került, a Miskolci Egyetem tantermeinek és előadó termeinek (összesen 80 db) empirikus akadálymentesítési minősítésével, mely alapján az intézmény akadálymentesítési szintje a jó kategóriába sorolható.

Az index megalkotásával szándékunkban állt az érintettek életkörülményeinek javításához való hozzájárulás, valamint ezen túl a társadalom figyelmének felhívása erre a társadalmi ügyre, mely reményeink szerint elősegíti a további szemléletbeli változásokat is.

A jelen tanulmányban bemutatott eredmények egy többemű, átfogó vizsgálat részét képezik, melyben a szemléletbeli akadálymentesség szempontjai is elemzésre kerültek (intézményi és egyéni szemléletmód, attitűdök vizsgálata). Egy intézmény teljes körű elemzéséhez, értékeléséhez mindezen szempontok figyelembe vétele javasolt. A témával kapcsolatos komplex megoldási javaslatunk ezen tágabb keretben születtek meg, melyek további publikációkban kerülnek bemutatásra.

Irodalomjegyzék

2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről

87/2015. (IV. 9.) kormányrendelet a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény egyes rendelkezéseinek végrehajtásáról

A fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló 1998. évi XXVI. törvény

ANDREASEN, A.R. (1994): Social marketing: Definition and domain. *Journal of Public Policy and Marketing*, (13) 1. 108-114. DOI: [10.1177/074391569401300109](https://doi.org/10.1177/074391569401300109)

EUROPEAN COMMISSION (2001): Green Paper: promoting a European framework for Corporate Social Responsibility. European Commission.

Európai fogyatékosügyi stratégia 2010–2020: megújított elkötelezettség az akadálymentes Európa megvalósítása iránt. Az Európai Bizottság közleménye. Brüsszel, 2010.11.15.

https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Disability_statistics_-_barriers_to_social_integration. Letöltés: 2019.03.12.

<https://www.consilium.europa.eu/hu/infographics/disability-eu-facts-figures/> Letöltés: 2023.10.10.

https://www.ksh.hu/stadat_files/ege/hu/ege0052.html - 4.1.2.9. Fogyatékossgal élők vármegye és régió szerint STADAT. Letöltés: 2024.02.07.

https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0034.html - 22.1.2.1. A lakónépesség nem, vármegye és régió szerint, január 1. STADAT. Letöltés: 2024.02.07.

KOTLER, P., LEVY, S.J. (1969): Broadening the Concept of Marketing. *Journal of Marketing*. (33) 1. 10-15. DOI: [10.2307/1248740](https://doi.org/10.2307/1248740)

KÖNCZEI, Gy., HERNÁDI, I., KUNT, Zs., SÁNDOR, A. (2015): A fogyatékossgtudomány a mindennapi életben. BME Tanárképző Központ, Budapest. Idézi: Séllei, B. (2018): Szemléletbeli akadálymentesség a felsőoktatásban. *Opus et Educatio*. (5) 1. 37-50. DOI: [10.31287/FT.hu.2018.2.12](https://doi.org/10.31287/FT.hu.2018.2.12)

Mikrocenzus 2016. / 8. (2018) A fogyatékos és az egészségi ok miatt korlátozott népesség jellemzői, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.

- NAGY, Sz., HAJDÚ, N., POLONKAI, Á. (2021): Az egyetemisták önkénteskedéssel kapcsolatos motivációi. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek. (XVIII.) 147-155.
- PINCZÉSNÉ DR. PALÁSTHY, I. (2004): Tanulási zavarok, fejlesztő gyakorlatok. Budapest: Pedellus Tankönyvkiadó. ISBN: 9639396591
- PISKÓTI, I. ET AL. (2012): A társadalmi marketing paradigmái - elméleti-módszertani alapozó kutatás. OTKA. DOI: [10.13140/RG.2.1.4738.5767](https://doi.org/10.13140/RG.2.1.4738.5767)
- PISKÓTI, I., HAJDÚ, N. (2014): A benchmarking approach to the situation and topics in CSR reports of Hungarian corporations. Responsibility And Sustainability, Iapnm Latam, (2) 2. 1-13.
- PISKÓTI, I. (2017): Egyetemi marketingstratégia keretei a sikeres üzleti, innovációs együttműködésekben. In: Jubileumi tanulmánykötet Illés Mária professzor asszony 70. születésnapjára. (szerk.: Csiszár Cs. M.) Miskolc: Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar, 119-129.
- SÉLLEI, B. (2018): Szemléleti akadálymentesség a felsőoktatásban. Opus et Educatio.(5) 1. 37-50. DOI: [10.3311/ope.242](https://doi.org/10.3311/ope.242)
- TISZAI, L. (2018): A közös zenélés szerepe a befogadó attitűd kialakításában. Modellprojekt és hatásvizsgálat. PhD értekezés. Eszterházy Károly Egyetem, Neveléstudományi Doktori Iskola. DOI: [10.15773/EKE.2018.006](https://doi.org/10.15773/EKE.2018.006)
- Union of Equality: Strategy for the Rights of Persons with Disabilities 2021-2030. (2021), Brussels, 2021.03.03.
- World Health Organization. (2011). World report on disability. Retrieved from http://www.who.int/disabilities/world_report/2011/en/. Letöltés: 2023.10.10.
- www.ksh.hu - 23.1.1.6. Sajátos nevelési igényű gyermekek, tanulók száma fogyatékoság-típus szerint. https://www.ksh.hu/stadat_files/okt/hu/okt0006.html. Letöltés: 2023.12.12.
- www.ksh.hu - 25.1.1.24. Fogyatékosági támogatásban részesülők, december. https://www.ksh.hu/stadat_files/szo/hu/szo0024.html. Letöltés: 2023.12.12.

Tajti Kitti⁹² – Németh Eszter⁹³ – Dániel Zoltán András⁹⁴

Innovációs pályázati forrásokot elnyert hazai kkv-k közép- és hosszú távú teljesítményváltozása

Az innovációs tevékenység a vállalkozások esetében a stratégiai gondolkodásmód és napi szintű gazdasági döntések összességét jelenti. Az utóbbi években, évtizedekben az innovációs tevékenység vizsgálata fontos területté vált. Kutatások támasztották alá, hogy az innovációs tevékenység a vállalkozások életben maradásának biztosítója, növekedésének egyik mozgatórugója lehet. A jelen kutatás arra keresi a választ, hogy a hazai KKV szektor egy olyan szegmense, amely innovációval kapcsolatos tevékenységre pályázati forrást vett igénybe, hogyan hasznosította ezt és ez milyen hatással volt a vállalkozás közép és hosszú távú eredményességére. Ehhez, a kutatás mintájának meghatározását követően az adott forrást lehívó vállalkozások listája került legyűjtésre, és ezt követően az eredményességet mérő mutatószámokhoz az elemezhető beszámolóadatok adatbázisa került felépítésre. A munka során létrehozott adatbázis 12 év beszámoló adatait tartalmazza. A vizsgálat törekedett arra, hogy az infláció hatásai kiszűrésre kerüljenek, valamint figyelembe vette a 2008-ban kezdődő gazdasági válság következményeit is. Továbbá a kutatás fontosnak tartotta, hogy a kapott eredmények más vállalkozások eredményességi adataival is összevethetőek legyenek. Következtetésképpen elmondható, hogy a vizsgálat kimenetelei alátámasztották az innovációs tevékenység fontosságát és a kapott eredményességi mutatók számszerű adatokkal is igazolták a feltételezéseket.

Kulcsszavak: innováció, KKV, vállalkozás, pályázat, eredményesség

JEL kód: O022, O030

Medium and long-term performance change of innovation funds awarded Hungarian SMEs

Innovation activity in enterprises is a combination of strategic thinking and day-to-day economic decisions. In recent years and decades, the study of innovation activity has become an important field. Research has shown that innovation activity can be a source of survival and a driver of growth for enterprises. Therefore, the research investigates how a segment of the domestic SME sector that has used public funding for innovation-related activities has exploited this funding and what impact this has had on the medium- and long-term performance of the enterprise. To do this, after defining the research sample, a broad list of enterprises was collected that had drawn on the funding and then built up a database of analysable reporting data for the indicators measuring effectiveness. The authors defined the time horizons of the study, contained 12 years of reporting data. In the analysis, the effects of inflation were filtered out and to take into account the effects of the economic crisis that started in 2008. The authors also tried to compare the results with the performance data of other companies. The results confirmed the importance of innovation and performance indicators obtained, that also confirmed the assumptions with numerical data.

Keywords: innovation, SME, entrepreneurship, tender, effectiveness

JEL code: O022, O030

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2024.31>

Bevezetés

Az innováció jelentősége egyre jobban áthatja a magyarországi KKV szektor mindennapjait, hatást gyakorolva a fejlődésükre és versenyképességükre. A kis- és középvállalkozások meghatározó tényezői a hazai gazdaság fejlettségének, ezért esetükben az innováció ösztönzése

⁹² Egyetemi hallgató, Pannon Egyetem GTK

⁹³ PhD hallgató, Pannon Egyetem GTK

⁹⁴ Egyetemi docens, Pannon Egyetem GTK

elengedhetetlen (Szendi, 2020). Az innovációs tevékenység a vállalkozások esetében a stratégiai gondolkodásmód és napi szintű gazdasági döntések összességét jelenti. Az utóbbi években, évtizedekben az innovációs tevékenységek vizsgálata jelentős területté vált, azonban komplexitását tekintve, még kiaknázatlan terület. Kutatások támasztották alá, hogy az innovációs folyamatok a vállalkozások életben maradásának biztosítékai, növekedésük mozgatórugói lehetnek (Tóthné Kiss, & Tóth, 2021). Az elmúlt években számos pályázati forrás törekedett ezt a célt szolgálni, támogatást nyújtva a hazai kkv szektor számára innovációs tevékenységeik finanszírozására. A helyzet átfogó elemzéséhez, tanulmányunkban az adott forrást lehívó vállalkozások listája segítségével az eredményességet mérő mutatószámokat és beszámoló adatokat vizsgáltuk meg 12 évre visszamenően.

Az innováció fogalmi rendszerének evolúciós áttekintése a vállalkozások tükrében

Az innováció szó a latin „in-novare” kifejezésből ered, mely megújulást jelent. A fogalom komplex jelentéstartama egyrészt a fejlődés folyamatát jelöli, másrészt az előrehaladási folyamatok újításként felfogható eredményét. Az emberiség fejlettsége is a történelem során megvalósuló találmányokra, újításokra, kreatív ötletekre vezethető vissza. Már az ókori bölcsék feljegyzései is arra világítanak rá, hogy a fejlődés, a növekedés, az innováció az emberi lét mindennapjaiban megjelenik. Jó példa rá Seneca egy idézete: „*Semmit sem fedeznénk fel, ha megelégednénk azzal, amit már felfedeztek*”. Az innováció az idők során végig jelen volt. Az idő múlásával, azonban rohamosan fejlődött a világ, amelyben egyre nagyobb szerepe volt a tudományos felfedezéseknek, és technológiai újításoknak. Az új iparágak megjelenése és az ipari forradalmakból származó lehetőségek további lendületet adtak az innovációnak. Megállapítható, hogy az újkorban egy évtized alatt történt annyi újítás, mint a középkorban 500 év alatt összesen (Keresztes, 2012).

Adam Smith – a modern közgazdaság-tudomány atyja – úgy vélekedett, hogy a nemzet növekedésének alapvető eleme a hasznos munkamegosztás. Smith álláspontja szerint, ha növeljük a munkamennyiséget, azzal növelhetők a munkások tapasztalatai is. Ennek eredményeként csökken a haszontalan munkaidő és gyarapodik a termelékenység. Ezen felül, Smith műveiben hangsúlyozza a technikai találmányok úttörő jellegét, amelyek kiemelten hozzájárulnak a munkavégzés folyamataihoz (Smith, 1904). Az innováció egy másik jelentős személye, Joseph Schumpeter osztrák közgazdász nevéhez fűződik az innováció definíciójának legtagabb értelmezése. Schumpeter meglátása szerint az innovációt a termelési tényezők újszerű kombinációjaként értelmezzük (Schumpeter, 1939). Schumpeter innovációs láncának kiindulópontja egy új ötlet, egy invenció volt. A második szakasz ennek a gyakorlati megvalósítását takarja, azaz az innovációt (kutatás és fejlesztés), míg az utolsó fázis az elterjedésről diffúzióról szól, mely az innováció szétterjesztését jelenti (Kiss, 2005). Feltételezése szerint az egész folyamat forrása maga a feltaláló (inventor), hiszen az ő találmányát viszi sikeresen piacra a vállalkozás (innovátor). Schumpeter szerint ennek a tudásnak, találmánynak a hasznosítása az innováció. Jó néhány esetben előfordulhat, hogy az innovációs lánc szakaszai, azaz a kutatás-fejlesztés és az innováció összemosisódhatnak (Szendi, 2020). A kutatás-fejlesztés az innováció fő háttérelme, amelynek három fő alkotórésze van: az alap kutatás, az alkalmazott kutatás, és a kísérleti fejlesztés. Az alap kutatás egy elsősorban új ismeretek megszerzésén alapuló elméleti kutatás, melynek nem elengedhetetlen része a gyakorlati alkalmazás. Az alkalmazott kutatásnak ezzel ellentétben már célja a gyakorlati alkalmazás, illetve felhasználás az új termék/szolgáltatás kifejlesztéséhez vagy meglévő termék/szolgáltatás továbbfejlesztéséhez. A kísérleti fejlesztés pedig meglévő ismeretek, szakértelem felhasználása egy új, továbbfejlesztett, vagy javított termék, illetve szolgáltatás létrehozásához. Schumpeter arra is külön figyelmet fordít, hogy szemléltesse az innovációs folyamat során felmerülő problémákat. Egyik ilyen nehézség, hogy jelentősen hosszú lehet a ráfordítás és a megtérülés között eltelt idő (Schumpeter, 1911). Schumpeter munkássága révén megismerhettük a „kreatív rombolás” fogalmát is, ami azt jelentette, hogy az újonnan megjelenő

technológiák a korábban használt eszközök helyére kerülnek, így azok haszталanná válnak. Az innovációt megvalósító vállalkozók azonban ezeket szándékosan hajtják végre azzal a céllal, hogy a kreativitás, illetve az alkalmazottak leleményessége kerüljön előtérbe (Gubik, 2020). Schumpeter szerint ezáltal teljes munkahelyek és iparágak szűnhetnek meg, hogy helyet adjanak az innovatív, új koncepcióknak, és akár új iparágak is kialakulhatnak.

Az évek során azonban számos eltérő meghatározás született az innováció fogalmáról. Sokak szerint az innovációnak két alapvető jelentését különböztethetjük meg: tárgyi és eljárási szempontból (Perlaki, 1981). A tárgyi megközelítés az innovációt egy új termék vagy újdonság bevezetésével azonosítja, míg az eljárási megközelítés minden olyan változást jelent, amely újításra irányul. Nelson és Winter (1982) szerint az innováció maga egy tanulási folyamat, amely sajátosságai miatt rendkívül bizonytalan. Drucker (1985) az előző feltevésekkel ellentétben úgy gondolta, hogy az innováció nem műszaki jellegű, hanem gazdasági. Véleménye szerint az innovációs tevékenységben az erőforrásokkal elért nyereség-maximalizálás játszik döntő szerepet, emellett pedig a fogyasztói igények megfelelő kielégítése (Gubik, 2020). Havas (1998) Schumpeter innovációs láncát alapul vevő megfogalmazása szerint Schumpeter értelmezése nem ad pontos meghatározást, hiszen a modell szereplőit jó néhány tényező (selejtezés, fejlesztési költségek) befolyásolhatja, illetve torzíthatja.

Napjainkban az innováció pontos meghatározásában az Oslo kézikönyv (2018) nyújt támpontot, amely úgy fogalmaz, hogy „*az innováció egy új vagy továbbfejlesztett termék vagy eljárás (vagy ezek kombinációja), amely jelentősen eltér az egység korábbi termékeitől vagy eljárásaitól, amelyet a potenciális felhasználók számára elérhetővé tettek (termék), vagy amelyet az egység használatba vett (folyamat)*” (OECD/Eurostat 2018, o. 20). Az innováció értelmezése során nemcsak a termék- és üzleti folyamat innováció fontossága válik hangsúlyossá, hanem az innovációs tevékenység és az üzleti innováció jelentősége is kiemelt szerepet kap. Az Oslo kézikönyvben (2018) az innováció fajtáit nézve egy széles paletta látható, aminek segítségével beszélni kell a termék-innovációról, amely egy új vagy továbbfejlesztett termék bevezetése a piacra. Az eljárás-innovációról, amely a gyártásban vagy a szállításban megvalósuló technikai újításokat foglalja magában. A marketing-innovációról, amely egy olyan marketing-stratégia bevezetését jelenti, amelynek használata még nem fordult elő a piacon vagy a meglévő módszerek (csomagolás, reklámozás) megújított, továbbfejlesztett változata. A szervezési-innovációról, ami egy új szervezési módszer kivitelezése egy cég struktúrájában (OECD/Eurostat 2018). Ezzel összefüggésbe hozható a termék-életgörbe elmélet is, hiszen az innováció nem feltétlenül új termék kialakításánál fordulhat elő, hanem képes lehet kimozdítani egy-egy meglévő terméket is az adott életciklus szakaszából és egy ideálisabb helyre pozicionálni (Pakucs-Papanek, 2006).

Az innováció értelmezését azonban fontos kiegészíteni. Mohácsi (2008) a termék, illetve eljárás-innováció mellett a társadalmi innovációval, valamint a strukturális innovációval bővítette a csoportosítást. A társadalmi innováció egyre jelentősebbé vált a mindennapokban. Mohácsi (2008) az emberi erőforrásban létrejött fejlesztéseket, újításokat értette a fogalom alatt. Kiemelésre szorul, hogy a társadalmi innovációnak fontos szerepe van a mindennapokban az által, hogy képes felelni a társadalmat érintő kihívásokra (Varga, 2019) és ennek jelentősége mára a vállalkozások életében is megjelenik (Szűcsné Markovics, 2019; Lipták & Horváth, 2018; Lipták, 2012).

Az innováció és tudás kapcsolata

Míg a legtöbb feltételezés az innovációt a korábban felsorolt megoldásokhoz, azaz termékekben, eljárásokban, szervezetben megvalósuló fejlesztésekhez köti, addig akadnak olyan megközelítések is, melyekben az innováció egy tanulási folyamat eredményeként jelenik meg. Ezzel a szemlélettel a tudásmenedzsment foglalkozik alaposabban. Az innovációnak ezen területen betöltött szerepe napjainkban hangsúlyosabbá válik, hiszen a tudás (Hegyesné Görgényi et al., 2021) és az ebből fakadó lehetőségek felértékelődtek (Szendi, & Kocsiszky, 2022). Chikán (2008) szerint az innováció két meghatározó tulajdonsága közül az egyik a fogyasztóorientáltság, azaz egy vállalat számára az innováció akkor lehet eredményes, ha az

kielégíti a fogyasztók igényeit. A másik alapvető tulajdonság az újdonság tényezője, ami jelenthet újonnan bevezetett terméket és hozzájárulást, hogy a vállalat sikeresebb lehessen a konkurenciánál.

A kutatás és fejlesztés folyamata szorosan, de nem feltétlenül kapcsolódik az innováció vállalkozói környezetben való megjelenéséhez (Martinez-Roman & Romero, 2017). Arundel és szerzőtársai (2008) a K+F tevékenységek nélküli innovációk különböző típusait határozták meg, melyek az alábbiak:

- **Adaptáció:** ekkor a vállalkozások külső forrásból, más cégektől veszik át az újonnan fejlesztett terméket, eljárást, de gyakori, hogy a szervezeti innovációs megoldásokat, ötleteket is.

- **Inkrementális változtatások:** a meglévő vagy a más cégtől vásárolt terméken, eljáráson történő kisebb módosítások.

- **Imitáció:** számos esetben a termékek reprodukálása jellemző, azaz a vállalkozások már meglévő innovációk lemásolását hajtják végre.

- **A meglévő tudás újfajta kombinálása:** főként klaszterek esetében jellemző, hiszen területileg közel álló, illetve egy ágazatban működő cégek esetében közös, tacit tudásbázis jön létre és az innováció létrehozása is az egyes cégeknél ezek minél sikeresebb felhasználásával történik. Másik példa lehet erre, hogy vállalkozó azokat a tudást, illetve módszereket, melyeket előző munkahelyén ismert meg, azokat jelenlegi saját vállalkozásánál kamatoztatja.

- **Felhasználók, tanácsadók által kifejlesztett innovációk:** ez esetben az innovációs megvalósítások nem a cég ötletei alapján kerülnek kivitelezésre, hanem a felhasználóktól származó ötleteket veszi alapul.

Ezen felül akad azonban egy olyan feltételezés is, miszerint az innováció nem csak a termékekben, folyamatokban bekövetkező újításokat foglalja magában, hanem ennél sokkal komplexebb. Ez alatt a jogi, valamint a társadalmi vetületen bekövetkezett újításokat is érteni kell (Dyckerhoff, 2006). Példaként említhető, hogy a gyakori jogi változások arra készítetik a vállalkozásokat, hogy folyamatos módosításokat hajtsanak végre mind az áruk, mind a folyamatok, illetve szervezeti tevékenységek tekintetében, hogy a jogszabályi változásoknak megfeleljenek. Mindamellett egy szervezetnek nem csak jogi, hanem társadalmi oldalról is meg kell állnia a helyét az újítási igények kielégítésében. Popovics (2010) úgy gondolja, hogy az innováció feladata a XXI. században a felmerülő problémák, illetve kérdések megválaszolása a piaci körülmények összetett változásai következtében.

Az innováció alapú gazdasági fejlődés

A gazdasági fejlődéssel foglalkozó kutatások szerint a gazdaság fejlesztési lehetőségeinek elméleti kiindulópontja az innováció. Ez az alappillér válthatja ki, hogy a versenyképesség javuljon, ezáltal pedig az életszínvonal emelkedjen (Lengyel 2003). A K+F+I tevékenységek kétségtelenül pozitívan befolyásolják a gazdasági növekedést, azonban az innováció hatása nem minden esetben ígéretes, hiszen mint ahogy Schumpeter is fogalmazott a „kreatív rombolást” illetően, azaz, hogy az új technológiák felváltják a régi eszközöket, így azok szükségtelenné válnak, lerombolják a használt technikákat, majd azokat újjal pótolják (Szendi, 2020). Ebből adódóan viszont az új technológia felváltja és sok esetben fel is váltotta az emberi munkaerőt mindez a munkahelyek elvesztéséhez, munkanélküliség növekedéséhez vezetve, ezzel együtt visszaszorítva a gazdasági fejlődést. Mindennek pozitív kimenetele is lehet, ha ezek az új technológiák (Szendi, & Kocsiszky, 2022) új munkahelyeket teremtve megoldanak a munkanélküliség kérdését és reagálnának a mindennapokat érintő társadalmi innovációs kihívásokra (Varga, 2019) (Pittino et al, 2018).

Jól látható tény, hogy az innováció és a verseny között szoros kölcsönhatás van (Harangozó, 2022). A vállalatok magas nyereség elérése érdekében igyekeznek a konkurenciánál jobb terméket előállítani. A versenyelőny megszerzéséhez pedig elengedhetetlen eszköz az innováció (Szendi, 2020). Aghion (2012) kutatása alapján azt feltételezi, hogy az innováció és a verseny közötti kapcsolat fordított U alakú. Tehát a verseny növekedése egy adott pontig növeli az

innovációt, azonban, ha a verseny erőssége magas, akkor az adott ponttól visszafordul és negatív irányt vesz a görbe. Úgy vélik, ha a versenyintenzitás élénkül, akkor a vállalkozásoknak nem szükséges teljeskörű, radikális innovációt megvalósítaniuk (Garcia-Villaverde et al, 2018) (Klofsten et al, 2020). Napjainkban a kkv-k tevékenységei között kiemelt szerepet játszanak az innovációs tevékenységek, azonban pályázati forrásokra támaszkodhatnak. A források megjelenésének legfőbb okai országonként eltérőek lehetnek, azonban akad néhány közös indok:

- elsősorban az, hogy stabil munkahely-teremtési lehetőségeket biztosítanak, fejlődés és hanyatlás esetén is,
- biztosítják a versenyképesség erősítését,
- a nagy számú újonnan alakuló, megújuló, vagy megszűnő vállalat tartja mozgásban a gazdaságot,
- alvállalkozóként pedig hatást gyakorolnak az ellátási láncra, illetve értékesítési csatornára (Mészáros és társai, 2001).

A KFI tevékenységek a vállalkozások számára rendkívül előnyösek, hiszen nem csak a profitszerzés céljából, hanem a tudás hasznosításának szempontjából is további előnyöket jelentenek. Ez a kamatoztatható tudás motivációt és támogatást adhat a jövőbeni innovációs tevékenységek létrehozásában (Inzelt, 1998). Ez szorosan kiegészül a társadalmi innováció vállalati vetületével is, ami a regionális fejlődéshez járul hozzá (Benedek, 2020). A nemzetköziesedés kapcsán is pozitív előrelépést jelenthet az innovációs fejlesztések alkalmazása a vállalatok számára. Általában új termék bevezetése esetén a kezdeti időszakban csak a közvetlen környezetben történik az értékesítés, majd fokozatosan a fogyasztók igényei alapján a termék gyengéseit próbálja kiküszöbölni, illetve a visszajelzéseket figyelembe véve fejleszti a terméket. Ez még több tapasztalatot ad a vállalkozások számára a külföldi piacokon való megjelenés, ezzel pedig nemzetközi gazdaságba történő belépés esetén (Caputo et al, 2019). Harmadrészt a rendszeres exportálás nemzetközi tapasztalatszerzés szempontjából is lényeges (Leonidou és Katsikeas 1996). Végül Ábel és Czakó (2013) hozzátette, hogy a Magyarországon működő eredményes vállalkozások egy része sikeres exportórré válik.

A kutatás célja

Az innovációval kapcsolatos történeti áttekintés és a fogalom kialakulásának bemutatása után áttekintettük a mikro-, kis- és közepes vállalkozásokkal kapcsolatos tudnivalókat, szerepüket a nemzetgazdaság működése szempontjából és részvételüket az innovációs folyamatokban. Irodalmi források áttekintése alapján arra a következtetésre jutottunk, hogy történtek már olyan kutatások, amelyek a kkv szektorban pályázatot nyert vállalkozások eredményességét, jövedelmezőségét vizsgálják. Ezek a pályázatok jellemzően a vállalkozások modernizációjával, eszközeinek fejlesztésével voltak kapcsolatosak, lásd Dániel (2016 a és b) vonatkozó munkáit, vagy ha innovációs pályázatokat kell említenünk, akkor találhatunk olyan forrást, ami az innovációs támogatások térbeli eloszlásával foglalkozik (Gajzágó és Gajzágó, 2019) Kutatási célul azt tűztük ki, hogy megvizsgáljuk, vajon az innovációs pályázatokon induló, azaz az innovációs fejlesztéseiket részben pályázati forrásból finanszírozó mikro-, kis- és közepes vállalkozások eredményessége is igazolható-e a pályázat megvalósítását követő időszakokban.

Anyag és módszer

A vizsgálatunk tárgyához olyan innovációs tevékenységet támogató felhívást kerestünk, amely országos és elkülönítetten kezelte a konvergencia régiókat, valamint már több évvel ezelőtt lezárult, hogy vizsgálhassuk a követő időszakok eredményességét hosszú távon. Választásunk az innovációs alap terhére kiírt hazai finanszírozású pályázatra az Innocsekkre esett, amelyre 2006-2007 között lehetett pályázni. Azért ezt a pályázatot választottuk, mert

egyértelműen kkv-k számára íródott ki, és kellőképpen régen valósult meg, így a közép és hosszútávú hatások is vizsgálhatók voltak.

Az Innocsekk pályázati felhívás elsődleges célkitűzése mikro-, kis- és közepes vállalkozások innovatív szárnypróbálgatásainak támogatása, valamint az innovációs kereslet és kínálat növekedésének előmozdítása. További célkitűzés, hogy növelje a leszakadó régiók felzárkóztatását a gazdasági, versenyképességi fejlesztéseken át, elsősorban a K+F+I fejlesztésekre helyezve a hangsúlyt, valamint a régióban tevékenykedő vállalkozások, kiemelten a mikro- és kisvállalkozások versenyképességének fokozását, innovációs tevékenységének előmozdítását. Elősegíteni kívánta továbbá régió innovációs szereplőinek hálózati együttműködését, ösztönözni akarta a regionális innovációt. A kiírás segíteni kívánta innovációbarát környezet kialakítását, valamint növekedési potenciállal rendelkező új, tudás- és technológia-intenzív vállalkozások megjelenését, továbbá új munkahelyek, ezen belül magasabb kvalifikációt igénylő munkahelyek számának növekedését tűzte ki célul.

A támogatás 100%-os támogatási intenzitású volt, azaz az elszámolható költségek teljes körére kiterjedt a támogatás, saját forrás biztosítása nem volt feltétel. A projektenként igényelhető támogatás minimális összege kétfélmillió forint, maximális összege százezer eurónak megfelelő forintösszeg volt.

Pályázni innovációt tartalmazó projekttel lehetett. A kiírás értelmezése szerint az „*innovációs projekt olyan projekt, amelynek célja valamely kutatás-fejlesztési (K+F) eredmény addig nem ismert alkalmazása, illetve a piacon elérhetőhöz képest új, azaz addig nem ismert, vagy az eddig ismertekhez képest lényegesen módosított, kedvezőbb tulajdonságokkal rendelkező technológia, termék vagy szolgáltatás kifejlesztése, piaci sikerének megalapozása*” (nkifh.gov.hu).

A megpályázható támogatás az innovációs projektek megvalósításához kapcsolódó meghatározott típusú beszerzések és igénybe venni szándékozott szolgáltatások költségeinek fedezésére, illetve az ezzel kapcsolatos követelések kiegyenlítésére szolgált. A támogatást nem igényelheték a pályázók az innovációs projekt megvalósítása érdekében saját maguk által végzett tevékenységéhez, pl. személyi juttatások (munkabér) és járulékaik fizetésére, anyagköltség elszámolására, eszközök, általános költségek (rezsi), gépek berendezések beszerzésének költségeihez és egyéb beruházási jellegű tevékenységekhez.

A nyertesek a kért és megítélt támogatást a következő tevékenységekhez használhatták fel a projekt során. Elsősorban az innovációs ötlet megvalósulásához szükséges szellemi termék beszerzésére fordíthatták az elnyert összeget, azaz külső forrásból, azaz pályázótól függetlenül létrejött K+F eredmény, pl. szabadalom, licenc, know-how, szoftver és a szellemi termék egyéb formái hasznosítási jogának megszerzésére. Igénybe vehettek kutatás-fejlesztési szolgáltatásokat, ez az innovációs projekt valamely műszaki feladatának megoldásához szükséges további új K+F eredmény megrendelését, majd megvételét jelentette az annak előállítására felkészült szervezet(ek)nél (pl. kutatóintézetek, egyetemi, főiskolai tanszékek). Hozzájuthattak inkubációs szolgáltatásokhoz, ez inkubátorházban való elhelyezést és az inkubátorház innovációt támogató szolgáltatásainak igénybevételét jelentette. Az inkubátorházban való elhelyezés csak induló vállalkozások esetében volt igényelhető, és abban az esetben kérhették a pályázók, ha az innovációs projekt megvalósítása olyan speciális műszaki infrastruktúrát igényelt, amely fellelhető volt valamely technológiai inkubátorház kínálatában.

Az Innocsekk pályázat támogatta prototípus elkészítéséhez igénybevett különféle szolgáltatásokat, azaz olyan műveletek mással való elvégzését, amelyekre a pályázó nem volt fölkészülve, vagy nem rendelkezett megfelelő eszközökkel, pl. mérés-technika, anyagvizsgálat, megmunkálási, felületkezelési, szerkezetátalakítási stb. technikák. Szintén igénybe vehettek projekt menedzselésére szakosodott szervezet, illetve szakember szolgáltatásait, a pályamű tárgyát képező innovációs projekt megvalósításával kapcsolatos tevékenységek összehangolására és irányítására. A projekt kutatási eredményeinek publikálása céljából igénybe vehettek innovációs marketing szolgáltatásokat, hogy szakmai körökben, szakmai fórumokon, konferenciákon, szakkiállításon és szakvásáron megjelenjenek az

eredmények. A támogatás a szervezők szolgáltatásainak igénybevételéhez járt (pl. a vásár vagy a konferencia szervezőinek szolgáltatásai, a demonstráció körülményeinek biztosítása, konferencia kiadványok elkészíttetése), és nem volt igénybevehető a projekt eredményeképpen piacra kerülő termék vagy szolgáltatás reklámozásához.

Az innovációs projekt továbbfejlesztésének megvalósíthatósági elemzését is támogatta a projekt, ezt az adott szakterületen kompetens olyan szervezet, szakértői csoport vagy szaktekintély végezhette, aki vagy amely fel tudta mérni, hogy a fejlesztési célkitűzés fizikailag és műszakilag elérhető volt-e, és meg tudta becsülni a vállalkozás üzleti kockázatát, hogy a fejlesztés költségei, valamint a kifejlesztett technológia működtetésének költségei megtérülhetnek-e az új termékben vagy szolgáltatásban, fel tudta mérni az innováció egészségi, környezeti kockázatát. Támogatás járt az innovációs projekt eredményeként létrejött termék vagy szolgáltatás piaci esélyeinek előzetes felmérésére vonatkozó tanulmány készítéséhez, az innovációs projekt eredményeként létrejött termék vagy szolgáltatás piaci bevezetésének feltételeit meghatározó, azokra javaslatot tevő tanulmány elkészítéséhez, technológiai tanácsadó igénybevételéhez, aki segítséget nyújthatott az új termék előállításához vagy az új szolgáltatás bevezetéséhez szükséges legalkalmasabb technológiák kiválasztásához.

Szintén igénybe vehetett a projekt támogatási költségeinek a terhére ipar- és szerzői jogvédelmi tanácsadást annak vizsgálatára, hogy az innovációs projekt eredményeként bevezetett eljárás, termék vagy szolgáltatás nem sért-e a jog eszközeivel védett érdekeket, illetve javaslatot kaphatott azokra az ipar- és szerzői jogvédelmi lépésekre, amelyek leghatékonyabban szolgálták az innovációs ötlettulajdonos érdekeit. Az igénybe vehető vállalkozási menedzsment tanácsadás igénybevétele a pályamű tárgyát képező innovációs projekt eredményére alapítandó vállalkozás működési formájára, szervezetére, menedzselési módjának kialakítására vonatkozó tanácsadás igénybevételét jelentette. A nyertesek igénybe vehettek termelékenységi tanácsadást, azaz a pályamű tárgyát képező innovációs projekt eredményeként létrejött termék vagy szolgáltatás előállításával összefüggő termelésszervezési, logisztikai és erőforrás optimalizálásával kapcsolatos módszertani tanácsadást. Végezthettek újdonságvizsgálatot és szabadalomkutatót, azaz megvizsgálhatták, hogy az innovációs projektötlet valóban eddig nem létező, tehát új, vagy az eddig létezőknél lényegesen kedvezőbb tulajdonságokkal rendelkező eljárást jelentett-e, ilyen termék vagy szolgáltatás bevezetésére irányul, vagy az innovációs ötlet megvalósításához alkalmas technológia felkutatása is lehetővé vált számukra. A támogatás felhasználható volt hazai szabadalmi, védjegy, használati és formatervezési mintaoltalmi bejelentésére is, ezen a Magyar Szabadalmi Hivatalnál nemzeti úton tett oltalom iránti bejelentést kellett érteni.

Kutatásunkhoz az előzőekben bemutatott INNOCSEKK pályázaton nyertes vállalkozások adatbázisa jelentette a kiindulópontot. A több bírálati időszakon keresztül kiválasztott vállalkozások listáját leszűrtük a konvergencia régiókban működőkre, a Közép- magyarországi régiós vállalkozásokat nem kívántuk vizsgálni. A tervezett kutatáshoz hasonló elemzés már született (Dániel, 2016a), ott több pályázati felhívás nyertesét töltötte le a szerző. Ebben az esetben egy kiírás eredményes vállalkozásait vizsgáltuk. Az előbb említett kutatás által vizsgált pályázatok eszközbeszerzés támogatását tüzték ki célul és ezért a pályázat időtartama rövid volt. Jelen esetben az innováció megvalósulása hosszabb folyamatot vett igénybe, a megvalósításra 24 hónap állt rendelkezésre.

A pályázati elbírálásra és a megvalósításra 2007 és 2008 között került sor. Mivel kutatásunk során a közép- és hosszútávú eredményességet kívántuk vizsgálni, ezért ez a két év jelentette a bázis időszakot. A közép- és hosszútávú eredmény vizsgálatához pedig 2009-től 2023-ig tartó időszakot jelöltük ki. Törekedtünk a teljességre, így a vizsgálatainkhoz végül a 2007 és 2023 közötti időszak beszámolóit töltöttük le minden vállalkozás esetében. Olyan vállalkozások maradtak a mintában – szám szerint 126 –, ahol minden évre találtunk adatot. Ezek után a 17 évről beszámolóiból kigyűjtöttük azokat az adatokat, amelyekkel a vizsgálatokat le kívántuk folytatni. A vállalkozások mérlegéből szükségünk volt a befektetett eszközök és az immateriális javak értékére, hiszen ez az a két vagyonelem (főként az immateriális javak), amelyekre az elvégzett fejlesztések hatással voltak. A vállalkozások eredménykimutatásaiból az értékesítés

nettó árbevételét, az értékcsökkenést, a személyi jellegű ráfordítások értékét, valamint az adózás előtti eredményt gyűjtöttük ki. Ez a hat adat a 17 évre vonatkozóan 102, az összes vállalkozást tekintve pedig 12852 adatot jelentett. Ezek után - tekintettel a 17 évre – következett az adatok korrigálása. Kiküszöbölendő az infláció hatását, a hivatalos KSH adatokat letöltve, 2007-es bázisra, bázisviszonyszámot képeztünk, és a kapott értékekkel korrigáltuk az évenkénti adatokat.

1. táblázat: Az infláció változása (2007=100%)

Table1: Changes in inflation (2007=100%)

Év	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Infláció (2007=100%)	100,0%	106,1%	110,6%	116,0%	120,5%	127,4%	129,5%	129,3%	129,1%	129,7%	132,8%	136,5%	141,1%	145,8%	153,2%	175,4%	206,3%

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés

Ezt követően - kiküszöbölendő a gazdasági helyzet változásának hatásait – a GDP adatokkal is hasonlóképpen jártunk el.

2. táblázat: A GDP változása (2007=100%)

Table2: Changes in GDP (2007=100%)

Év	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
GDP (2007=100%)	100,0%	101,0%	94,3%	95,6%	97,3%	96,1%	97,8%	102,0%	105,7%	107,9%	112,6%	118,5%	124,4%	118,8%	127,2%	133,1%	131,9%

Forrás: KSH alapján saját szerkesztés

A szükséges adatok legyűjtése után meghatároztuk és kiszámoltuk azokat a mutatószámokat, amelyek vizsgálatainkhoz voltak szükségesek. Ezeket a származtatott adatokat a tisztított adatbázisból számoltuk. Elsőként meghatároztuk az egyes évekre vonatkozólag az egyes vállalkozások hozzáadott értékét. A hozzáadott értéket a következő összefüggés alapján számoltuk (Chikán – Wimmer, 2004): adózás előtti eredmény + személyi jellegű ráfordítások + értékcsökkenési leírás.

Második származtatott mutatószámként az árbevétel jövedelmezőségét számoltuk ki. Az említett mutató (profitráta) egy viszonyszám típusú mutató, melynek számlálója egy eredménykategória, nevezője pedig az értékesítés nettó árbevétele. A számláló meghatározásakor az adózás előtti eredményre esett a választásunk, hiszen a másik szóba jöhető eredménykategóriát, az adózott eredményt, a TAO 2010-et követő változásai nem teszik összemérhetővé.

A harmadik megvizsgált mutatószám az immateriális javak arányát mutatja be az eszközökön belül. Ez a mutatószám is viszonyszám típusú a számlálóban az adott évre és vállalkozásra vonatkoztatva az immateriális javak és tőke található meg, míg a nevezőben a mérlegfőösszeg található.

Eredmények

Az elemzés első fázisában megvizsgáltuk a pályázati adatok általános jellemzőit a teljes sokaságra vonatkozóan. Az elemzés során a PIVOT tábla segítségével történt az adatok összevetése. Megállapítható volt, hogy a 126 pályázó közül a legtöbb a Dél-Alföldi régióból került ki (29), ezt követi a Nyugat-Dunántúli Régió 25 és az Észak-Magyarországi Régió 24 vállalkozással. A legkevesebb nyertes pályázóval az Észak-Alföldi Régió „büszkélkedhet”, szám szerint 11 nyertes vállalkozás székhelye van az említett régióban. Az elnyert támogatások összértékét tekintve szintén az Dél-Alföldi Régió található a lista élén több, mint 710 millió forintot összes elnyert támogatással, második helyen azonban az Észak- Magyarországi Régió

áll mintegy 653 millió forinttal. A lista végén ismételten az Észak- Alföldi térség található közel 284,5 millióval.

A támogatások regionális jellemzőit mutatja be a következő táblázat:

3. táblázat: Támogatások jellemzői az konvergencia régiókban

Table 3: Characteristics of aid in convergence regions

Régió	Támogatott vállalkozás (db)	Átlagos támogatás (Ft/vállalkozás)	Összes támogatás (Ft)
Dél-Alföld	29	24.501.034	710.530.000
Dél-Dunántúl	16	18.093.438	289.495.000
Észak-Alföld	11	25.860.000	284.460.000
Észak- Magyarország	24	27.197.167	652.732.000
Közép-Dunántúl	21	22.345.676	469.259.200
Nyugat-Dunántúl	25	19.400.160	485.004.000

Forrás: saját szerkesztés

Az átlagos támogatásokat tekintve az Észak-Magyarországi vállalkozásokra **jutott** fajlagosan a legtöbb támogatás, 27 197 167 Ft. A legkevesebb fajlagos támogatás a Dél-Dunántúli Régió vállalkozásaira jut, ez 18 093 438 Ft.

A hozzáadott érték vizsgálatához elvégeztük a kétszeresen korrigált táblázat adataiból az abszolút típusú mutatószám kiszámítását 126 vállalkozásra és 12 évre. Ezek után megvizsgáltuk, hogy az átlagos értékeket tekintve kimutatható-e növekedés. Az első időszak (2007 és 2008 évek átlaga) hozzáadott értékének átlaga 20 612 e Ft. A második érték a 2009-2016-as évek átlaga. A vizsgált vállalkozások esetében ez az érték 21 715 e Ft. Megállapítható tehát, hogy a két intervallumot tekintve növekedés tapasztalható. A harmadik időszak a 2009-2023-as évek átlaga. Ebben az esetben a hozzáadott érték 21 863. Látható, hogy ebben az esetben is növekedés tapasztalható a bázis értékhez képest. Megvizsgáltuk, hogy a tapasztalt növekedés statisztikailag is igazolható-e a mintából. Ennek igazolását t próba segítségével végeztük. A vizsgálat során a teszt 2 minta átlagát hasonlítja össze. Ezt megelőzően F próbát végeztünk. Ennek eredménye alapján végeztük el a t próbát. A kapott t értéket kellett viszonyítani a t eloszlás valószínűségi szintjének értékéhez (Falus-Ollé, 2000). Azt állapíthattuk meg, hogy a tapasztalt eltérés (növekedés) igazolt statisztikailag.

A következő vizsgálat során az inflációval és GDP-vel tisztított értékekből alkottuk meg a 126 vállalkozás árbevétel arányos jövedelmezőségi mutatóját mind a 17 évre vonatkozóan (2007-2023). Ezt követően a három időintervallum adatait átlagoltuk. A 2007-2008-as évek átlagában a sokaságra jellemző átlagos érték 6 %. A 2009-2016-as évek átlaga 14,78 %, míg a 2009-2023-os évek átlaga 13,8%

Az adatok alapján megállapítható, hogy a jövedelmezőség növekedett a két intervallum között közép és hosszú távon is. Sikerült statisztikailag igazolni a változást, így megállapítást nyert, hogy az Innocsekk pályázatot megvalósító vállalkozások árbevétel arányos jövedelmezősége hosszútávon növekedett.

Harmadik vizsgálatunkban az immateriális javak arányának változását elemeztük. Az arányokat tisztított sokaságból számoltuk 17 évre, mind a 126 vállalkozás esetében. Ezek után a három intervallum adatait átlagoltuk a változás kimutatásához. A 2007- 2008-as évek átlagos aránya 12,4%-os, a 2009-2016 évek átlaga 21,2%-os, míg a 2009-2023-as évek átlaga 20,2%-os. A változás statisztikailag igazolható volt, és megállapítható, hogy a – véleményezhetően – pályázat miatt az arány közép és hosszú növekedett.

4. táblázat: A vizsgálatok eredményeinek összegzése

Table 4: Summary of results of the studies

	2007-2008 átlaga (eFt)	2009-2016 átlaga (%)	2009-2023 átlaga (%)
Hozzáadott érték	20 612	21 715	21 863
Profitráta	6,00	14,78	13,80
Immateriális javak aránya	12,40	21,20	20,20

Forrás: saját szerkesztés

Ezek után azt feltételeztük, hogy a vizsgált innovációt megvalósító vállalkozások árbevétele jobban növekszik az összes hazai vállalkozáshoz képest. Ehhez az eredeti adatokból képeztünk értékeket 2007-2023 között és alkottunk bázisviszonyszámokat 2007-hez viszonyítva. Ezek után a teir.hu oldalt használva hozzájutottunk az összes hazai vállalkozás árbevétel adataihoz 2007-2022 között, ebben az esetben is 2007-hez mértük a változást. Mivel 2023-ra nincs még teir adat, ezért a vizsgálatot a 2007-2022 16 éves időszoron végeztük. A minta következő eleme az egy vállalkozásra jutó átlagos árbevétel a teljes hazai mintán, ehhez szükségünk volt a hazai működő vállalkozások számára, ehhez szintén a TEIR alapján jutottunk hozzá.

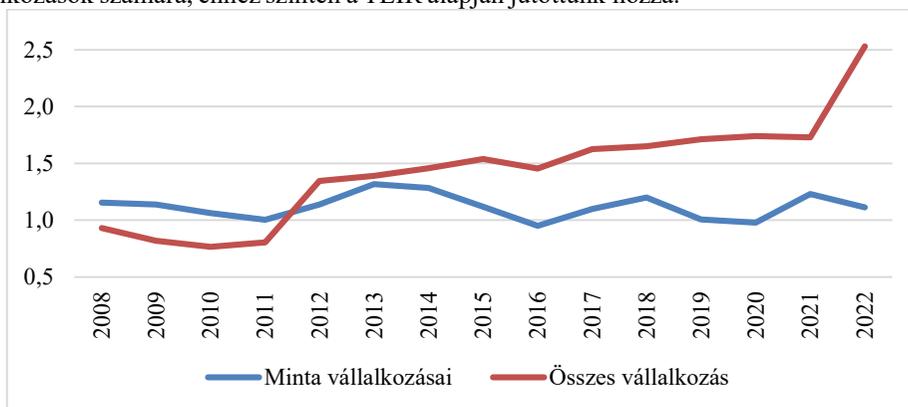
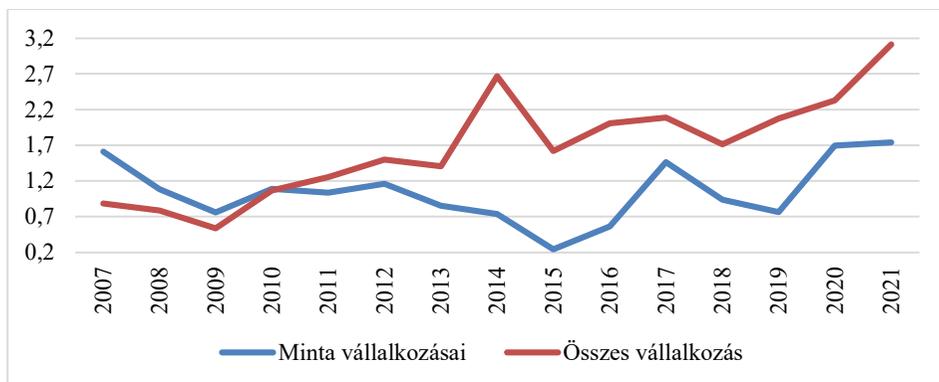
12. ábra: Árbevétel változás 2007-2022 (2007=100%)

Figure 1: Changes in turnover 2007-2022 (2007=100%)

Forrás: teir.hu és a minta adatai alapján saját szerkesztés

A két idősort vonaldiagramon ábrázoltuk, majd megállapíthattuk, hogy a vizsgált időszak elején az innovációt végrehajtó vállalkozások árbevétele még jobban növekedett a többi vállalkozáshoz képest, de 2012-től kezdve már az összes vállalkozás átlagos adata magasabb. A rendelkezésre álló adatok alapján ennek magyarázata az lehet, hogy az összes vállalkozás adata tartalmazza a nagyvállalkozások adatait is. Mélyebb vizsgálatra nem volt lehetőség.

Végül azt feltételeztük, hogy az adózás előtti eredmény a mintában szereplő vállalkozások esetében jobban nő, mint az összes vállalkozás esetében, illetve az egy vállalkozásra jutó adózás előtti eredmény esetében. Hasonlóképpen jártunk el, mint az árbevétel esetén, majd az ábrázolást követően a következőt mutattuk ki:

13. ábra: Adózás előtti eredmény változás 2007-2022 (2007=100%)

Figure 2: Changes in EBIT 2007-2022 (2007=100%)

Forrás: teir.hu és a minta adatai alapján saját szerkesztés

Leolvasható, hogy az innovációt követő években a pályázatot elnyert vállalkozások eredménye volt jobb, de ezt követően már nem tudták ezt az előnyt megtartani.

Összegzés, a kutatás korlátjai, további lehetséges irányok

A téma vizsgálatát a kapcsolódó hazai és nemzetközi szakirodalmak elemzésével, valamint a felmerülő fogalmak tisztázásával kezdtük. Sorba vettük a témával kapcsolatos alapfogalmak ismertetését, a fogalom változását a történelem folyamán. Bemutattuk milyen kapcsolatban van egymással az innováció és a gazdaságfejlesztés, majd ezek után rátértünk az innováció és a kkv szektor közötti kapcsolat bemutatására. Az előzetes kutatások és irodalmi háttér alapján megfogalmaztuk a kutatás céljait. Ezt követően megkerestük azt a pályázati felhívást, amely jó alapot adhat a kutatáshoz. Az INNOCSEKK pályázatra esett a választásunk, mert viszonylag egyszerűen áttekinthető pályázat, ami kifejezetten a KKV szektor innovációs tevékenységét volt hivatott szolgálni. Az NKFIH honlapján rendelkezésre állt a győztesek adatbázisa. A kutatás mintájának meghatározását követően legyűjtöttük az adott forrást lehívó vállalkozások listáját, majd pedig az eredményességet mérő mutatószámokhoz az elemezhető beszámolóadatok adatbázisát építettük fel az elektronikus beszámolókat tartalmazó portálról letöltött beszámolók alapján. Definiáltuk a vizsgálat időtávjait, céljaink szerint a felépített adatbázis 17 év beszámoló adatait tartalmazta. A vizsgálat során törekedtünk arra, hogy az infláció hatásait kiszűrjük, valamint, hogy számoljunk a gazdaság hatásaival is. Célunk volt továbbá, hogy a kapott eredményeket más vállalkozások eredményességi adataival is összevegyessük. A vizsgálatok, elemzések elvégzése után a következő megállapításokat fogalmazhattuk meg:

1. A pályázatot elnyert vállalkozások Hozzáadott értékének növekedése statisztikailag igazolható volt a pályázat megvalósítását megelőző időszakhoz képest.
2. A vállalkozások árbevétel arányos jövedelmezősége esetén is sikerült statisztikailag igazolni a változást, így megállapítást nyert, hogy az Innocsekk pályázatot megvalósító vállalkozások árbevétel arányos jövedelmezősége mind közép- mind hosszútávon növekedett.
3. Az immateriális javak arányának növekedése igazolásra került, statisztikailag igazoltan azt állapíthattuk meg, hogy az arány középtávon és hosszú távon jelentősen nőtt.
4. A pályázatot elnyert vállalkozások árbevételének változását időszoron elemezve majd összevetve az ugyanígy ábrázolt összes hazai vállalkozás árbevételével megállapítható volt, hogy az innovatív fejlesztést megvalósító vállalkozások árbevétele átlagosan csökkent a többi hazai vállalkozás árbevételéhez képest, ez a jövőben egy részletesebb vizsgálatot igényel, akár a kiegészítő mellékletek vizsgálatával.
5. Hasonlóképpen az adózás előtti eredmény esetében is kisebb mértékben nőtt a minta

vállalkozásainak értéke, azaz a pályázatot elnyert vállalkozások esetében az adózás előtti eredmény kevésbé növekszik, mint az összes hazai vállalkozás adózás előtti eredménye. Ebben az esetben is egy jövőbeni kutatásra van szükség a mélyebb összefüggések vizsgálatára.

A kutatás során feltártuk az innovációs pályázatot elnyert kis- és középvállalkozások (kkv-k) helyzetét, önmagukhoz viszonyított teljesítményüket a megvalósítást követő közép és hosszú távon, azonban több korlátot is figyelembe kell venni. Az egyik legfőbb korlát, hogy a vizsgálat során többek közt a kkv-k teljesítményét más vállalkozásokhoz, köztük nagyvállalatokhoz hasonlítottuk, ami torzíthatja az eredményeket, mivel a nagyvállalatok erőforrásai és lehetőségei jelentősen eltérnek a kkv-kétől. Figyelembe vettük a gazdaság változásait és az inflációt, de az időszakban három válság is volt, amik eltérően hathattak a vállalkozásokra. Emellett a kutatás során nem vettünk figyelembe kiegészítő mellékleteket, amelyek mélyebb összefüggések feltárásához szükségesek lettek volna, így az elemzés korlátozottabb maradt. A jövőbeni kutatásokban érdemes lenne strukturált interjúkat is készíteni, amelyek révén árnyaltabb és részletesebb képet kaphatunk a kkv-k innovációs tevékenységéről, valamint figyelembe venni a mellékleteket is, hogy a feltárt összefüggések pontosabbak és átfogóbbak legyenek. Ezek az irányok hozzájárulhatnak a kutatási eredmények megbízhatóságának és relevanciájának növeléséhez.

Irodalomjegyzék

- ÁBEL I–CZAKÓ E (szerk.): Az exportsiker nyomában Alinea Kiadó, Budapest, 2013
- AGHION P. (2012): Teremtő rombolás. Verseny és innováció. Alinea Kiadó, 2012
- ARUNDEL, A. – BORDOY, C. – KANERVA, M. (2008): Neglected innovators: how do innovative firms that do not perform R&D innovate? Results of an analysis of the Innobarometer survey No. 215. Inno Metrics, Bruxelles
- BENEDEK, J. (2020). A társadalmi innováció társadalmi-gazdasági, fenntarthatósági feltételeinek vizsgálata - Észak-magyarországi viszonylatban. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek XVII. évf. 3
- CAPUTO, A., PELLEGRINI, M. M., DABIC, M., & DANA, L. P. (2019). "Internationalization of firms from Central and Eastern Europe: A systematic literature review." *European Business Review*, 31(2), 292-316.
- CHIKÁN A. (2008): Bevezetés a vállalatgazdaságtanba, AULA Kiadó, Budapest, 2008.
- CHIKÁN A.- WIMMER Á. (2004): Üzleti fogalomtár, Alinea Kiadó, 2004. 63.o.
- DÁNIEL Z. A. (2016a): Eszközvásárlásra kapott Uniós támogatások hatása a hazai kkv-k hozzáadott értékének változására és konvergencia folyamataikra, a 2007-2013-as tervezési időszakban, doktori disszertáció
- DÁNIEL Z. A. (2016b): Az Uniós vissza nem térítendő források hatása a gazdaságilag hátrányos régiók vállalkozásainak konvergenciájára Comitatus: Önkormányzati Szemle 221 pp. 21-32. , 12 p.
- DRUCKER P. (1985): *Innovation and Entrepreneurship, Practice and Principles*. Heinemann. London. 1985
- DYCKERHOFF C. (2006): Innovationen im Jahresabschluss? In: Albers, S. (ed.) *Innovation und Institution*. Verlagsgruppe Handelsblatt, Düsseldorf. 32-57.
- E. (szerk.) (1994): *Labor Markets, Employment Policy and Job Creation*, Boulder: Westview Press, 159-168.o.
- FALUS I.- OLLÉ J. (2000): *Statisztikai módszerek pedagógusok számára*, Okker Kiadó
- GAJZÁGÓ É. J. – GAJZÁGÓ G. (2019): Az innováció finanszírozásának lokális vetülete, *Területi Statisztika* 2019, 59(1): 69–96; DOI: 10.15196/TS590104
- GARCÍA-VILLAVARDE, P. M., RODRIGO-ALARCÓN, J., PARRA-REQUENA, G., & RUIZ-ORTEGA, M. J. (2018). "Technological dynamism and entrepreneurial

- orientation: The heterogeneous effects on the SME's innovative performance." *Technovation*, 74-75, 54-64.
- GUBIK, A. (2020) *Entrepreneurship and Economic Growth – Conceptualization Choices in the Literature*. Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek XVII. évf. 1
- HARANGOZÓ Zs. (2022). A társadalmi innováció jelentősége a vidékfejlesztésben. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek XIX. évf. 1*
- HAVAS A. (1998) *Innovációs elméletek és modellek*. Inzelt A. (szerk.) *Bevezetés az innováció menedzsmentbe*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, pp. 33-57.
- HEGYESNÉ GÖRGÉNYI, É., Robert JEYAKUMAR N., CHIN X. Y., VIJAY, V., GONDA Gy., & FARKASNÉ FEKETE, M. (2021). A tudás- és innovációmenedzsment hatása a szervezeti teljesítményre. *Polgári Szemle*, 17. évf. 1–3. szám, 152–166., DOI: 10.24307/psz.2021.0711
- INZELT A. (1998): *Bevezetés az innováció közgazdaságtana és a technomenedzsment fogalomkörébe*. In: Inzelt A. (szerk.): *Bevezetés az innovációmenedzsmentbe. Az innovációmenedzsment és a technológiámenedzsment kapcsolata*. Budapest, Műszaki Kiadó, pp. 19-32.
- KERESZTES G. (2012): *Innovatív folyamatok-folyamatos innovációk, Tehetség és kreativitás a tudományban*, Tanulmánykötet, NYME-KTK, Sopron, 2012
- KISS J. (2005): *Az innováció és a technológiai fejlődés elmélete az evolucionista közgazdaságtanban*, <http://edok.lib.uni-corvinus.hu/88/1/Kiss59.pdf>
- KLOFSTEN, M., HEYDEBRECK, P., & JONES-EVANS, D. (2020). "Transnational entrepreneurship and rapid internationalization: Exploring the links and impact on innovativeness in small firms." *Journal of International Entrepreneurship*, 18(1), 78-102.
- LENGYEL Imre (2003): *Verseny és területi fejlődés*. 4 JATEPress, Szeged
- LEONIDOU, L. C. et C. S. KATSIKEAS (1996), *The export development process: an integrative review of empirical models*, *Journal of International Business Studies*, 27, 3, 517- 551.
- LIPTÁK K. (2012): *Analyzing the labour market situation in the Central and Eastern European countries - Improvement or decline? Theory Methodology Practice: Club of Economics in Miskolc*, 8(1), pp. 33-40.
- LIPTÁK K., & HORVÁTH K. (2018). "Társadalmi innovációk szerepe a foglalkoztatáspolitikában és a vidékfejlesztésben," *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*, Faculty of Economics, University of Miskolc, vol. 15(3), PP. 55-68.
- MARTÍNEZ-ROMÁN, J. A., & ROMERO, I. (2017). "Determinants of innovativeness in SMEs: disentangling core innovation and technology adoption capabilities." *Review of Managerial Science*, 11, 543-569.
- MÉSZÁROS T. -SZIRMAI P. (2001): *Egy kutatás tanulságai–Az EU kisvállalkozáspolitikája*. In: *Pénzforrás – A pályázatok kézikönyve*, 2001. 26. sz.
- MOHÁCSI M. (2008): *A Debreceni Egyetem Agrártudományi Centrum oktatási és innovációs szerepének értékelése az Észak-Alföldi Régióban*, Doktori értekezés, DE, 2008
- NELSON R. R. – WINTER S. G. (1982): *An Evolutionary Theory of Economic Change*. Cambridge University Press, Cambridge.
- NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI ÉS INNOVÁCIÓS HIVATAL (2006): *Vállalkozások innovációjának támogatása a régiókban "INNOCSEKK"*
- OECD/Eurostat (2018), *Oslo Manual 2018: Guidelines for Collecting, Reporting and Using Data on Innovation*, 4th Edition, The Measurement of Scientific, Technological and Innovation Activities, OECD Publishing, Paris/Eurostat, Luxembourg. <https://doi.org/10.1787/9789264304604-en>
- PAKUCS J.– PAPANÉK G. (szerk.) (2006): *Innováció menedzsment kézikönyv*, Magyar Innovációs Szövetség

- PERLAKI I. (1981): Innováció és szervezés. Budapest, Közgazdasági és Jogi KVK.
- PITTINO, D., VISINTIN, F., LENGGER, T., & STERNAD, D. (2018). "Are high-performance work practices really necessary in family SMEs? An analysis of the impact on employee retention." *Journal of Small Business Management*, 56(4), 569-588.
- POPOVICS L. (2010): Innováció ma ... és ahogy holnap lehetne! (Különös tekintettel a kis-, és középvállalkozásokra) Előadáskivonat. IV. Debreceni Kiválóság Konferencia. Debrecen. 2010. június
- SCHUMPETER J. A. (1911): A gazdasági fejlődés elmélete. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980.
- SCHUMPETER J. A. (1939): *Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*. Two vols., New York: McGraw Hill Book Co. 1939.
- SMITH, A. (1904) *Of the Division of Labour*. In: Smith, A., Ed., *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Methuen & Co., London. <http://www.econlib.org/library/Smith/smWN1.html>
- SZENDI, D. (2020) Change in the Innovation Potential of the Northern Hungary Region. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek XVII. évf. 1*
- SZENDI, D., KOCZISZKY, Gy. (2022). Changes in the social and technological innovation potential of the Visegrad (V4) regions (2001–2019). *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek XIX. évf. 4*
- SZŰCSNÉ MARKOVICS, K. (2019). A hazai kis- és közepes vállalatok társadalmi problémák iránti érzékenysége egy kérdőíves felmérés tapasztalatai alapján. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek XVI. évf. 1*
- TÓTHNÉ KISS, A., & TÓTH, Z. (2021). Az észak-magyarországi vállalatok innovációs tevékenységének vizsgálata, fókuszálva az információáramlásra és az együttműködésre. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek XVIII. évf. különszám*
- VARGA, K., (2019). Társadalmi innovációs törekvések megvalósítási lehetőségei az Abaúji térségben. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek XVI. évf. 2*

Krabák Attila Adrián⁹⁵

A foglalkoztatás elősegítése Miskolc két leszakadó városrészében

A hátrányos helyzetű, leszakadó társadalmi csoportok foglalkoztatása, társadalmi integrációja számos terület szakembereinek kihívást jelentő feladat. Ezen csoportok tagjai gyakran szegregátumokban, slum-okban koncentrálódnak, ahol számos probléma egyszerre jelenik meg, köztük a foglalkoztatási-foglalkoztathatósági nehézségek is. A központi kérdés, hogy hogyan lehet az akadályok ellenére a szegregátumokban élők foglalkoztatását, társadalmi integrációját elősegíteni, támogatni. A fenntarthatóság és a hatásosabb beavatkozások érdekében azonban a hagyományos megoldásoktól eltérő, innovatív módszerek alkalmazása szükséges. Erről szól az EaSI keretprogramba illeszkedő, Miskolc Önkormányzata által kezdeményezett, 4IM mozaikszóval illetett kísérleti projekt. A tanulmányban a projekt foglalkoztatásfejlesztési folyamatának alakulását elemzem esettanulmányyszerűen a projekt beavatkozási területét képező két leszakadó városrészben. Időigényes, változékony folyamatról van szó, rögzös úttal és kockázatokkal, de az eredmények a kevés résztvevő ellenére némi bizakodásra adhatnak okot. Üzemlátogatás, re-integrációs és pályorientációs foglalkozások, álláskeresési tréningek valósultak meg, 34 fő egyéni foglalkoztatási tanácsadásban részesült és néhányan elhelyezkedtek, a lakosság aktivitása pedig általánosságban nőtt. Ezalatt szakmaközi kapcsolatok jöttek létre és erősödtek meg.

*Kulcsszavak: társadalmi innováció, foglalkoztatás, leszakadás, integráció, együttműködések
JEL – kód: J21, R58*

Facilitating employment in two deprived neighbourhoods of Miskolc

The employment and social integration of vulnerable and marginalised groups is a challenging task for professionals in many fields. Members of these groups are often concentrated in segregated areas, slums, where several problems co-exist, including difficulties in employment and employability. The central question is how to facilitate, support and improve the employment, social integration and living conditions of people living in slums, despite the obstacles. However, to ensure the sustainability and effectiveness of interventions, it is necessary to think in terms of collaborations, knowledge sharing, and innovative methods rather than relying solely on traditional solutions. This is what the 4IM project, initiated by the Municipality of Miskolc under the EaSI framework programme, launched at the end of 2021 with the support of the European Union, is all about. In my role as a part-time employee, I was able to follow and describe the employment development process of the project, essentially as a participant observer. This was complemented by an analysis of the documents produced during the period, and a case study was created in the deprived neighbourhoods of Bábonyibérc and Tetemvár, the project intervention areas. It is a time-consuming and volatile process, with a rough road and risks, but the initial results are encouraging despite the small number of participants. Re-integration and career guidance sessions have been implemented, a visit to a plant was conducted, 34 people received individual employment counselling, some found jobs and the activity of the population in general has increased. During this time, interprofessional relations have been built and strengthened.

*Keywords: social innovation, employment, marginalisation, integration, cooperations
JEL – code: J21, R58*

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2024.32>

⁹⁵ Ph.D. hallgató, Debreceni Egyetem, szociológus, okleveles emberi erőforrás tanácsadó, krbak.attila@gmail.com

Bevezetés

A hátrányos helyzetű, sérülékeny csoportok foglalkoztatása, társadalmi integrációja a szociális, foglalkoztatási-, és sok más terület szakembereinek egyaránt kihívást jelent. Ezen társadalmi osztály tagjai jellemzően szegregátumokban, slum-okban koncentrálnak, mint sajátos jellemzőkkel bíró területeken, ahol számos probléma párhuzamosan van jelen. Ezek közé tartoznak többek között a foglalkoztatási-foglalkoztathatósági nehézségek is (Márczis 2022). A hátrányos helyzetűek foglalkoztatását sokszor a velük kapcsolatos előítéletek, sztereotípiák (Szabó 2022), a külső kontrollós attitűd és a gyakori kudarcok (Németh 2019), a tanult tehetetlenség jelensége (Seligman 2011), valamint a szokásaik és normáik, a munkaszocializáció hiánya tovább nehezíti (G. Fekete 2008).

A probléma hazánkban a rendszerváltás óta került a fókuszba a tömeges munkanélkülivé válás éveiben és azt követően. 2010 óta jelentősen nőtt a foglalkoztatottság és harmadára csökkent a súlyos deprivációban élők aránya (Fabók 2024), viszont számos település vagy városrész továbbra is küzd ezekkel a problémákkal.

Mindenkori döntéshozói akarat hiányában a felzárkóztató programok, Európai Uniók projektek gyakran önmagukban nem tudták kezelni a szegregálódást (Farkas 2017, Doros 2024) vagy egy a probléma gyökerével foglalkoztak. A civil szervezetek, állami szervek mindemellett számtalan esetben eszköztelennek érzik magukat, illetve nincs közöttük hatékony együttműködés, tudásmegosztás. A települészámolások pedig sok esetben a szegénység szegregáción keresztüli szabályozását célozzák és könnyen a probléma szétterülésének, áthelyeződésének következményével járhat, így nem jelentenek valódi megoldást (Virág 2022). Miskolc 2019-ben megválasztott vezetése a helyzet súlyosságának felismerésével és értékelésének megkezdésével elkezdett azon gondolkodni egy újonnan létrehozott sokpartneres munkacsoportban, hogy hogyan lehetne a leszakadó városrészben élők életkörülményein, életminőségén javítani, a leszakadást csökkenteni.

Érdekes először abból kiindulni, hogy melyek a legfőbb foglalkoztatást gátló, nehezítő tényezők? Ebből következik, hogy hogyan lehet a számos nehézség ellenére a szegregátumokban élők foglalkoztathatóságán javítani, munkaerőpiaci integrációját támogatni? Utóbbi a társadalmi integráció egyik területe (Kovách et al. 2017). Felmerül az a kérdés is, hogy milyen módszerek, intézkedések szükségesek ehhez? A fenntarthatóság és a hatásosabb beavatkozások érdekében azonban hatékonyságnövelés, a jelenlegi ellátások összehangolása (Scharle 2024), együttműködések, tudásmegosztás és innovatív módszerek szükségesek.

A tanulmányban a slumok szakirodalmi áttekintését követően, a 4IM projektet ismertetem és a rész munkaidős projektasszisztensi szerepemnél fogva, az operatív team tagjaként lényegében résztvevő megfigyelőként végigkísérhettem és leírhattam a projekt foglalkoztatásfejlesztési folyamatának alakulását. Az adminisztratív, dokumentációs feladataim mellett számos alkalommal részt vehettem a terepmunkában, így közvetlen benyomásokat, tapasztalatot szereztem a két településrészről és lakóiról. Továbbá, első kézből hallhattam a területi munkatársak mindennapi tapasztalatait és a különböző szakmai, munkacsoporti egyeztetések fejleményeit. Ezt kiegészítettem az eltelt időszak alatt keletkezett dokumentumok elemzésével és a saját meglátásaimmal, így esettanulmány rajzolódott ki a projekt beavatkozási területét képező miskolci leszakadó városrészekre vonatkozóan, a Bábonyibércre és a Tetemvárra. A program során tapasztalt jelentősebb kihívásokat is ismertetem, továbbá igyekszem röviden rámutatni a fenntarthatóság kockázataira és a közösségi coachok szerepére.

A két célterületet még az Önkormányzat 2020-ban alakult Leszakadó Városrészek Munkacsoportja választotta ki az elvégzett intézményi feltérképezés alapján, mert itt tűnt a legkézenfekvőbbnek a rászoruló személyek, háztartások elérése és a beavatkozás, így én is ezt a két területet vizsgáltam. Emellett ez a két terület kifejezetten közel található a belvároshoz, ezért stratégiai fontosságúak (Sz.n. 2023).

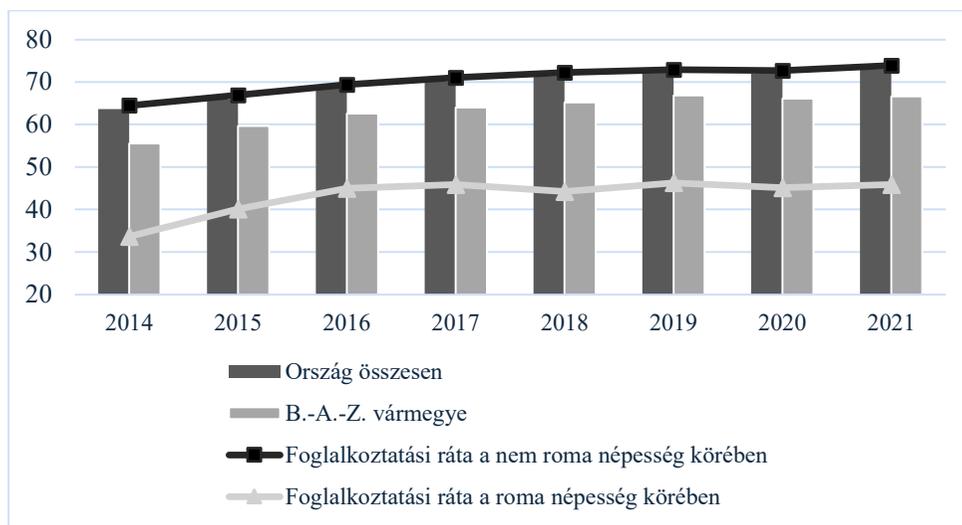
A társadalmi leszakadással azért is különösen fontos foglalkozni mivel, ha az érintettek száma elér egy kritikus tömeget, az a városok jövőjére is negatív hatással lehet, az elvándorlástól

kezdve, a romló közbiztonságon és élıhetőségen át, a város presztízsenek, vonzerejének romlásáig. Mindez számtalan rosszul megélt életet és potenciális munkaerőtartalékot jelent, tehát nemzetgazdaságilag is jelentős kérdés.

A slumok szociológiai ismertetőjegyei

A foglalkoztatás-foglalkoztathatóság kérdésköréhez kapcsolódóan figyelembe kell venni, hogy milyen tulajdonságai vannak a slumoknak és milyen dinamikák játszódnak ezekben terekben, amelyben a Miskolc városa által kezdeményezett projekt tevékenységei is zajlanak, hiszen befolyásolja az ott élők életesélyeit, életmódját és lehetőségeit.

A leszakadó városrészeket többségében hátrányos helyzetű csoportok lakják és számos egymással is összefüggő probléma koncentrálódik itt, a gyermekek veszélyeztetettségétől kezdve, a lakhatási- és energiaszegénységen keresztül az alacsony iskolázottsági szintig és a lakosok kedvezőtlen egészségi állapotáig. Ezeken kívül jelen szoktak lenni hulladékkezelési nehézségek, devianciák vagy infrastrukturális hiányosságok. Ezek valamilyen szinten mind összefüggésben állhatnak a foglalkoztatás és foglalkoztathatóság kérdéskörével is (MMJV 2021). A roma népesség foglalkoztatási rátája hazánkban nagyon alacsony (G. Fekete 2015), - a közfoglalkoztatottakat is beleértve - míg a munkanélküliségi és az inaktívítási ráta magasabb körökben a többségi társadalométól (KSH 2022). A különbség Borsod vármegyével összehasonlítva is jelentős, ahol eleve 5-6 százalékponttal alacsonyabb a foglalkoztatottság az országos adathoz képest (KSH 2024). Ezen különbség leszakadó városrészek esetében is hasonló.

1. ábra: Foglalkoztatási ráta alakulása területi dimenzióban, valamint a roma és nem roma népesség viszonylatában 2014 és 2021 között (%)

Figure 1: Employment rates by area and by Roma and non-Roma population between 2014 and 2021 (%)

Forrás: saját szerkesztés KSH (2022, 2024) adatok alapján

Mindezek ellenére elmondható, hogy a szegregátumok nem homogének, hanem heterogének. Szociodemográfiai jellemzők vagy kutatók különböző csoportosításai alapján egészen sokrétű lakossággal rendelkeznek. A szegregátumokat továbbá, belső tagoltság is jellemezheti, hiszen gyakorta előfordul, hogy teljes utcákat laknak a helyi viszonylatban jómódúnak számító családok, míg a szomszédos utcákban többségében hátrányos helyzetűek élnek, akik nagy átfedésben vannak a roma népességgel (Pusztai 2018), de fontos leszögezni, hogy a szegénység,

kirekesztettség nem csak a romákat sújtja.

Elméleti háttér

A városi szegregátumokhoz nagyban kapcsolódik Böhm Antal (1992) depressziós zónákra vonatkozó elmélete. Ennek alapján elmondható, hogy a társadalmi-gazdasági válság elmélyülése, az ipar hanyatlása területileg is jól körülhatárolható úgynevezett „*depressziós zónákat*” hozott létre, olyanokat, melyek jól lokalizálhatóak. Így létrejöhetnek olyan terület-egységek, egyfajta zárványok, melyekben vagy az infrastrukturális elmaradottság, vagy szellemi-kulturális kifosztottság, munkanélküliség lesz a domináns.

A városi szegregátumok vonatkozásában fontos kérdés, hogy az ott élők hogyan jellemezhetőek a *társadalmi integráció három szintjét*: a szociális vagy személyközi, a társadalmi szintű és a rendszerintegrációt tekintve. Ugyanis, ha egy közösség térbeli és/vagy társadalmi értelemben elkülönül, akkor az azt eredményezheti, hogy úgynevezett „kisközösségi életvilágok” jönnek létre sajátos norma- és értékészlettel, mely világokban a rendszerintegráció) és a társadalmi szintű integráció csorbul (Szabó-Tóth, Mihályi 2023; Kovách et al 2017).

A *társadalmi kirekesztés* meghatározásai általában megegyeznek abban, hogy a kirekesztés a társadalom működésének zavara: olyan tünet, amely azt jelzi, hogy az integráció, a kohézió sérült (Berszán 2017). A definíciók a társadalmi reprodukciós folyamatokban, különböző (akár választási) lehetőségekben való elégtelen részvételben is megegyeznek, valamint abban is, hogy nem csak jövedelmi szegénységről van szó, hanem számos más tényezőről is és komplex folyamatról [(Európai Bizottság 1998, Ferge 2000) idézi: Berszán 2017; (Szalai 2002) idézi: Havasi 2002].

A kirekesztődés általában együtt jár a szegénységgel is és így értelmezve egybevág Amartya Sen munkásságával a szegénységről, mint választási lehetőségek hiányáról, negatív és pozitív szabadságról, arról, hogy nem csupán anyagi kérdéstről van szó és a képességek hiányáról, melyek tágan értelmezve a társadalmi újratermelésben való részvételhez és a jólét-jólét eléréséhez lennének szükségesek (Felcsuti 2012).

A magyarországi szegénység legaggasztóbb sajátossága a „*ragadós padló*”, vagyis az, hogy az intergenerációs mobilitás rendkívül alacsony. Az OECD vonatkozó kutatása szerint az, hogy milyen családba születünk, kirívóan szoros összefüggést mutat saját későbbi, felnőttkori életkörülményeinkkel (Filippov 2022).

Robert Castel (1993, 2000) egyik tanulmányában a *társadalmi lét három zónáját* különíti el, melyek közül az egyik a kiilleszkedésé, másik munkájában már a mélyszegénységben élőkéről, mint egyfajta „*kiilleszkedett társadalmi csoportként*” ír, akik esetében a nélkülözés akár egyfajta szélsőséges bizonytalansághoz vezet és járhat a kognitív képességek csökkenésével, illetve ezekre nehezedő nyomással [(Mani et. al. 2003; Szabó-Tóth 2004; 2005) idézi: Szabó-Tóth, Mihályi 2022].

A különösen nehéz helyzetben lévő emberek vonatkozásában a szakirodalom egyfajta „*jelenre orientált habitusról*” is ír. Ennek jellemzője, hogy az adott csoport tagjai nem tudják halogatni vágyaik teljesítését, nem rendelkeznek a hosszabb távra való tervezés képességével és igényével. Nem tudják kivárni a beruházásaik, erőfeszítéseik ellenében várható kedvezőbb későbbi megtérülést, azaz hozzájárulnak szegénységük konzerválásához (Stewart 2001; Ladányi–Szelényi 2004).

A slumok jellemzői

A városi slumok általában marginális helyeken találhatók, nehezen ellenőrizhetőek, spontán, átmeneti jelleggel és tervezetlenül alakulnak. Nem ritkán a szabálytalan, a tiltott és a titkos jelzők is előkerülnek ezen területek jellemzésekor (Szabó-Tóth, Mihályi 2022).

együttműködésekre, partnerségekre. Továbbá az ernyőprojektekben és a szinergiában történő, európai léptékű, komplex stratégiai fejlesztésben és jövőkép kialakításában látják a fejlődés potenciális lehetőségét a Gazdaságfejlesztési Zóna szakemberei (Északkelet-magyarországi Gazdaságfejlesztési Zóna 2020).

Hasonlóan gondolja sok más szerző is a munkanélküliség, a népességfogyás, a társadalmi leszakadás kezelését hosszútávon, melyhez szükségesek a társadalom szereplői közötti újszerű együttműködések, az állampolgárok közvetlen, önkéntes részvétele a döntési folyamatokban, a társadalmi innovációs törekvések megvalósítása [(Phills et al. 2008, Kocziszky et al. 2017, Lipták-Horváth 2018, Veresné Somosi-Varga 2018, Kozma 2019, Tóth-Varga 2022) idézi: Varga 2022]. A javaslatok kifejezetten hasonlóak a következőkben ismertetésre kerülő 4IM projekt céljaihoz és intézkedéseseihez.

A 4IM projekt bemutatása

Közvetlen előzmények

2020-ban Miskolc Megyei Jogú Város megválasztott vezetésének kezdeményezésére megalakult a Leszakadó Városrészek Felzárkóztatásáért Munkacsoport (a továbbiakban: Munkacsoport) a (re)integráció elősegítésére. A Munkacsoport tagjai az érdekelt helyi önkormányzati és intézményi munkatársak, a helyi partnerszervezetek képviselői, civil aktivisták és szakértők. A leszakadó városrészek integrálására vonatkozóan már több megoldási javaslat is született korábban, de ezek a problémák egy-egy részére fókuszáltak, nem voltak elég hatásosak és a problémáknak nem a gyökereit kezelték (MMJV 2021).

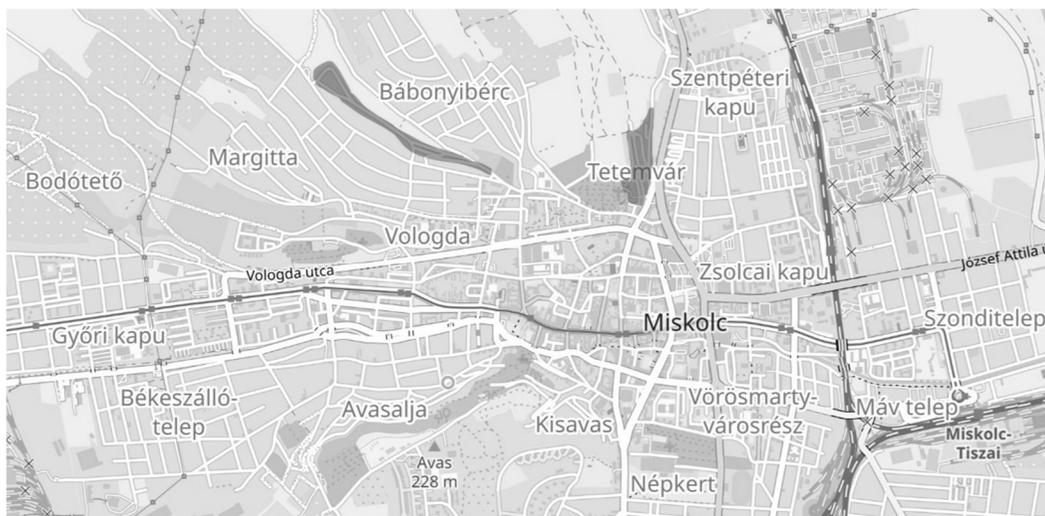
A KSH 2001-ben végzett népszámlálási adatokon alapuló szegregációs mutatója azokat a területeket jelöli szegregátumoknak, ahol az aktív korú népességben belül, a legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezők, és a rendszeres munkajövedelemmel nem rendelkezők aránya mindkét mutató esetében magasabb, mint 50 százalék. Azok a területek, ahol a lakosok számának legalább 40 százaléka a fent említett mutatók szerint alacsony státusú, veszélyeztetett területnek minősülnek (Rácz 2014). Szegregátumnak nevezzük továbbá azokat a területeket, ahol a rendszeres szociális támogatásoknak a lakossághoz vagy lakások számához viszonyított aránya eléri a városi átlag kétszeresét. Szegregációval veszélyeztetett területnek tekintjük azokat a területeket is, ahol a rendszeres szociális támogatásoknak a lakosságokhoz/lakások számához viszonyított aránya eléri a városi átlag 1,7-szeresét (Méreiné Berki 2021).

A 2011-es népszámlálás Miskolcon a szegregátumokban élők számát 6 745 főben állapította meg, azonban a szegregációs mutatók az elmúlt évtizedben pedig elavultak és a szegregátumok is változtak. Ennek szükségességét észelve hosszas munka után a Munkacsoport elfogadott egy koncepciót és munkatervet, amelyben beazonosításra került a 16 ma létező leszakadó városrész. Összegyűjtött intézményi adatok alapján 2021-ben elkészült egy empirikus alapú összesítés az egyes leszakadó városrészekben élő lakosok számáról, mely szerint valamivel több, mint 10 ezer ember él ezeken a területeken (Sz.n. 2023), ami a város népességének körülbelül 7%-a, csökkenő népesség mellett. Mindez az egész városra és a jövőjére hatással van, nemcsak azokra, akik a leszakadó városrészekben élnek (Márctis 2022). Egy, az intézmények, civil szervezetek, önkormányzati osztályok által kitöltött kérdőív alapján elkészült egy helyzetelemző tanulmány a leszakadó városrészekben élők életkörülményeiről is. A legfontosabb megoldandó problémák a lakhatási szegénység, szociális és komplex társadalmi, oktatási problémák mellett a foglalkoztatási és foglalkoztathatósági kihívások (MMJV 2021).

A közvetlen előzmények közé tartozik még a Civic Europe „Miskolc shall be a place for everyone” nevű pályázat, amely a 4IM projekt előkészítésére szolgált a két kiválasztott szegregátumban mintegy 10 hónapon keresztül. Ez segítette a helyzetelemző tanulmány megvalósulását, a közösségi coaching modellezését Bábonyibércen és Tetemváron, illetve Miskolc első megjelenését az európai szociális városfejlesztési platformokon (Szenttamási 2021; Márctis 2022).

A két leszakadó városrész

A két városrész domborzati, infrastrukturális, lakhatási és szociális viszonyait tekintve kedvezőtlen helyzetű. Mindkét területen gyakoriak a zsebszerződések, a rendezetlen tulajdonviszonyok és előfordul, hogy a lakosok okmányai hiányoznak. Gyakoriak a komfort nélküli, félkomfortos, sokszor fürdőszoba nélküli lakások. A régi borospincékre esetenként házak épültek, melyekben jellemzően zsúfoltan élnek. Az illegális hulladéklerakás következtében rágcsálók vannak jelen. A Tetemváron a Máltai Szeretetszolgálat Jelenlétpontot működtet (Sz.n. 2023), a Bábonyibércen viszont nem voltak fejlesztések, programok 2021 előtt. A telep egész területén rendelkezésre áll a gáz és villany-szolgáltatás, de a gáz és víz bekötés csak néhány család esetében történt meg, így a legtöbb család a közkútról hordja a vizet, a szennyvizet pedig az udvarukra vagy az utcára engedik (MMJV 2021).

3. ábra Miskolc két beavatkozásra kiválasztott városrészének elhelyezkedése

Figure 2: Location of the two neighbourhoods of Miskolc selected for intervention

Forrás: OpenStreetMap alapján saját szerkesztés

A TEIR rendszer területmérő eszközét alkalmazva a Bábonyibérc területe hozzávetőleg 0,09 km², míg a Tetemváré kb. 0,06 km² (TEIR rendszer é.n.). Előbbi becsült lakossága a 2022-es háztartási felmérés alapján kb. 300 fő, utóbbié pedig legfeljebb 350 fő lehet. A Tetemváron az átlagos családnagyság 4-5 fő, a Bábonyibércen 5-8 fő (MMJV 2021), melynek korösszetétele fiatalabb, itt az 5 és annál több főt számláló családok aránya 22,4%, szemben a tetemvári 7,3%-kal. A háztartások 56%-ában nincsen 16 év alatti fiatal a Tetemváron, míg a Bábonyin ez az arány 47%, továbbá a tetemváriak közel 31%-a nyugdíjas, ami 6,4 százalékponttal nagyobb arányt jelent a másik területhez képest (Szabó-Tóth, Mihályi 2023).

A 4IM projekt

A Leszakadó Városrészek Munkacsoport és a Civic Europe program előkészítő munkája alapján megfogalmazódott és beadásra került a 4IM projekt-javaslat az Európai Unió Foglalkoztatás, Szociális Ügyek és a Társadalmi Befogadási Főigazgatósága által kiírt pályázatra. Az Önkormányzat „Városi kezdeményezés az innovatív és integrált szociális szolgáltatásokért, foglalkozást-fejlesztésért Miskolcon” elnevezésű koncepciót nyújtotta be. A kezdeményezés elnyerte az EU támogatását, így 2021 novemberében 5 konzorciumi taggal (Miskolci Egyetem, Kassa városa, AEIDL, Abaujrakezdés Egyesület, HÁRFA Alapítvány) kiegészülve az Önkormányzat megkezdte a pályázatban meghatározott intézkedések végrehajtását az Initiative

for Innovative Integrated Interventions in Miskolc - (Miskolc a mi helyünk! - VP/2020/003/0218) projekt, röviden 4IM projekt keretében. (Sz.n. 2023; MMJV é.n.). Miskolcon kívül több Európai városban is fut hasonló kezdeményezés, de Közép-Európában ez az egyetlen (Osgyáni 2023).

A 2024 júniusáig tartó kísérleti projekt célja egy új szociális-foglalkoztatási modell bevezetése, tesztelése, a szociális és foglalkoztatási szolgáltatások célzott összehangolása és intézményi struktúra kidolgozása, valamint innovatív együttműködések kialakítása az állami-, önkormányzati, civil és privát szféra érintett szervezetei között (Sz.n. 2023). Mindezt az Európai Szociális jogok 14. pillérében foglalt minimumjövedelemmel kapcsolatos elv szem előtt tartásával (Carter 2023; Osgyáni 2023).

Az új társadalmi innovációs modell feladata az életminőség javítása, a magasabb foglalkoztatottság, jobb hozzáférhetőség elérése és fenntartása, amely növeli, közelebb hozza a többségi társadalomhoz való integrálódás lehetőségét (Trézi, Képes 2022).

A projektre kísérleti mivoltánál fogva a *learning by doing* [(Dewey 1976) idézi: Vermeki 2021; Arrow 1962] is jellemző, mint társadalmi innovációs elem, hiszen új, nem hagyományos módszereket tesztelünk, a beavatkozások mikéntjét, az eljárásrendünket magunknak kell kialakítanunk és ha kell változtatnunk, korrigálnunk rajta a tapasztalatok alapján.

Továbbá, fontos az új szolgáltatási rendszer kiterjeszhetősége az egész városra, hogy adaptálható legyen Kassán és elterjeszthető más magyarországi és európai városokban (Sz.n. 2023).

Megvalósuló tevékenységek

Az elkészülő koncepció egyszerre tükröz holisztikus, intézményi szemléletet az elérhető ellátások párhuzamosságának megszüntetésével, a szolgáltatók közötti kommunikáció hatékonyságának növelésével, együttműködések kialakításával a kötelező feladatellátáson felül. Másrészt a koncepció az intenzív terepmunka által ügyféloldali megközelítést is tartalmaz (Osgyáni 2023, Gúr Péter Attila szóbeli közlése), melyben a háztartást egy egységként kezelik.

A megvalósuló tevékenységek közé tartozik az irányító, koordináló és lebonyolító intézményi struktúra létrehozása, a városi és településrészi szintű partnerségépítés és helyzetfeltárás, háztartási szintű analízisek. A lakóközösség aktivizálása érdekében a közösségi coaching alkalmazása és a lakosok által megfogalmazott, illetve a feltárt problémákra válaszul integrált szolgáltatáscsomagok kialakítása, fejlesztése. A meglévő szolgáltatási struktúrák újragondolása, átalakítása a hatékony és eredményes működés érdekében. Továbbá, a fejlesztési célú kommunikáció és disszemináció is kihagyhatatlan teendők. Az új módszerek kipróbálásra kerülnek a két kiválasztott leszakadó városrészben összesen 300 fő részvételével, akiknek ezáltal javul a foglalkoztathatósága (Osgyáni 2023).

A tudásmegosztás, információcsere és együttműködések kialakítására innovációs csomópontok, úgynevezett hub-ok kerültek létrehozásra.

A *Társadalmi Innovációs Tanács* (TIT) egy szakértői csoport, amely a leszakadó városrészeket vizsgálja, monitorozza az ellátórendszerhez kapcsolódó jogszabályok, helyi rendeletek módosítására vonatkozó szakmai dokumentumokat. Javaslatokat fogalmaz meg és közreműködik a jövőbeni integrációs programok tervezésében és fejlesztésében. A *Társadalmi Innovációs Forrásközpont* (a továbbiakban Forrásközpont) végzi az operatív munkát, melynek feladatai közé tartozik a háztartások támogatását szolgáló integrált, kísérleti rendszer irányítása, fejlesztése, benne az integrált szolgáltatási csomagok koordinálásával. A TIT munkaszervezeteként is működik és partnerszervezeti kör, együttműködések kialakítására törekszik. Feladata még a terepmunka szoros szakmai koordinálása, amely magába foglalja a háztartások elérését, helyzetük felmérését, a közösségi coachingot, rendezvények lebonyolítását, valamint a munkaerőpiaci tanácsadást, mentorálást és csoportos kompetenciafejlesztések szervezésében való közreműködést. Ezáltal kapcsolatot biztosít a leszakadó városrészek és az Önkormányzat között. A *Területi Integrált Szolgáltatási Munkacsoportok* pedig a terüleetspecifikus szolgáltatásokban érintett operatív megvalósítók. Feladataik az igények,

lehetőségek összehangolása. Az integrált szolgáltatáscsomagok kialakításában és működtetésében való aktív részvétel (Osgyáni 2023).

A foglalkoztatás elősegítése a két leszakadó városrészben

Előkészítés és feltárt nehézségek

A 4IM projekt indulása után 2022 elején a két terület lakosságának bevonására, igényeik és a problémáik megismerésére, valamint az aktívak beazonosítására a közösségi coaching módszerével és lakossági fórumok tartásával került sor.

Ezzel párhuzamosan 2022 nyarán az Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete által koordinálva háztartási szintű kérdőíves felmérés zajlott a Tetemváron, majd a Bábonyibércen szociális munkás, szociológus hallgatók, mint kérdezőbiztosok és a Forrásközpont munkatársainak közreműködésével.

A fórumok és a felmérések megerősítették, hogy a legfőbb problémák, melyek a projekt céljaihoz is illeszthetőek: egészségi állapotbeli, hulladékkezelési gondok, lakhatási szegénység, foglalkoztathatóság, munkanélküliség, valamint az oktatási-iskolázottsági problémák.

A háztartási felmérés alapján 2022-ben a két célterületen élő, aktív korú lakosság 47,1 %-a foglalkoztatott. A nyugdíjasok aránya 27,9%. A munkanélküliek, és egyéb ok miatt nem dolgozók aránya kb. 25%. Hozzá kell tenni, hogy az adatok nem térnek ki arra, hogy hányan dolgoznak a fekete vagy szürke gazdaságban, hiszen önbevallás alapján lettek rögzítve a kérdéses során (Sz.n. 2023, Szabó-Tóth Mihályi 2022).

Mindezek figyelembevételével kerültek meghatározásra a *szolgáltatási csomagok*, melyek a tárgyalt problémákra választ tudnak adni, melyek a következők: foglalkoztatás-fejlesztéshez, oktatáshoz fűződő, életminőséget- és fizikai életkörülményeket javító, valamint közösségi szolgáltatási csomag (Sz.n. 2023).

Mielőtt ezek közül a foglalkoztatást elősegítő szolgáltatáscsomagot és annak tesztelését bemutatnám, előbb ismertetem a két városrészben lakók foglalkoztatását, foglalkoztathatóságát és társadalmi integrációját gátló fő tényezőket, kihívásokat, melyeket a felmérések, a rendszeres terepmunka és a projekt volt vagy jelenlegi munkatársainak szakmai tapasztalata együttesen támaszt alá.

A leleményesnek nevezett pénzszerzési formák gyakran előfordulnak a célcsoport körében (Szabó-Tóth, Mihályi 2023). Sokan eladósodtak és annak érdekében, hogy ne tiltsák le a jövedelmük jelentős részét, feketén kényszerülnek dolgozni. A városrészekben lakók egészségi állapota, egészségtudatossága kedvezőtlen, a lakosság egy része az általános iskolát sem fejezte be (Sz.n. 2023). Különböző devianciák is jelen vannak a két területen. Olykor nem a jövedelem hiánya a legégetőbb probléma, hanem inkább annak nem megfelelő beosztása, a pénzügyi tudatosság hiánya, ahogy G. Fekete (2008) is utalt rá. Az sem ritka, hogy amikor a foglalkoztatási tanácsadók beszélgetnek velük, olyankor nagyon motiváltak és egész nyitottnak tűnnek, de később lehet, hogy mégsem jelentkeznek, vagy csak késleltetve. Időnként a valóságtól elrugaszkodott elképzelésekkel rendelkeznek. Sokak munkába állását az „induló tőke” hiánya lehetetleníti el, hogy nincs elegendő pénzük tömegközlekedési bérlet megvételére, nincs állásinterjú során viselhető rendezett, elegáns öltözködésük vagy egyszerű szépészeti felkészítés is szükséges lehet. A többgyerekes nők pedig a gyermekeik gondozása, felügyelete miatt nem tudnak vagy nem akarnak sokszor munkába állni. Az is előfordulhat, hogy állásokra való jelentkezésnél egy munkáltató vagy a HR-es a jelentkező etnikai származása vagy lakhelye miatti előítéletek, sztereotípiák következtében utasítja el a jelölt felvételét vagy be sem hívják az állásinterjúra (Szabó 2022).

A foglalkoztatási szolgáltatáscsomag

A szolgáltatási csomagok tartalmának, ütemtervének meghatározása egy erre a célra szervezett workshopon történt az Önkormányzat és együttműködő partnereivel közösen. A foglalkoztatást segítő, munkaerőpiaci csomag célja, hogy a célterületen élő legalább 16 éves lakosság

képességeinek és készségeiknek megfelelő munkalehetőséget biztosítson, elsődlegesen a nyílt munkaerőpiacon (Sz.n. 2023).

Eleinte a foglalkoztatási szolgáltatáscsomagban meghatározott folyamat a Forrásközpont munkatársainak a helyi lakosokkal történő kapcsolatfelvétellel kezdődött. Ezeket az adatokat megkapta a Vöröskereszt Kézfogás Klaszter nevű szervezete. Az ő call centereseik felhívták az ügyfeleket és felvették a legfontosabb foglalkoztatáshoz kapcsolódó adataikat. Ezek visszakérültek a Forrásközponthoz feldolgozásra majd főleg a Paktum Irodához irányítottuk az ügyfeleket. A megbeszéltek szerint a megváltozott munkaképességű ügyfelekkel is a Kézfogás Klaszter foglalkozott volna.

2023 júniusig nagyjából 20-30 fő jelent meg a Paktumnál, néhányan voltak állásbörzén és pár fő tudott elhelyezkedni, de közülük sem mindenkinek volt megfelelő a közvetített munka. A tesztelés során a telefonos megkeresés személytelennek bizonyult, többen óvakodtak tőle, nem mondtak igazat a feltett kérdésekre vagy nem voltak elérhetőek. Utóbbiakra válaszul és a Paktum Iroda megszűnésével, szervezeti és személyi változások következtében döntés született a folyamat módosításáról.

Újraszervezve

2023 második felében a foglalkoztatási munkacsoport és a szolgáltatási csomagok átdolgozásra kerültek.

A foglalkoztatási csomag átalakítása mellett a foglalkoztathatóságot gátló tényezők kezelését jobban célzó szolgáltatási csomagokat alakítottunk ki, illetve alakítottuk át a meglévőket. Ezek az *életminőség- és életkörülmények javítása* szolgáltatáscsomagok, az új *oktatási-képzési szolgáltatáscsomag*, aminek célja a tanulásra motiválás és megfelelő képzési lehetőségek kínálása, eligazítás azoknak, akiknek a foglalkoztatását iskolázottságuk vagy szakmai képzettségük hiánya nehezíti meg. A régi közösségi csomagból pedig *motiválás és mobilizálás* szolgáltatási csomagot alakítottunk a passzívakra koncentrálván.

A *foglalkoztatási csomag* átalakításának részeként a Paktum Iroda megszűnésével, annak két foglalkoztatási tanácsadója 2023 nyár végén átvételre került a Miskolci Egyesített, Szociális, Egészségügyi és Gyermekjóléti Intézménybe (MESZEGYI) és a Paktum Iroda volt vezetője is folytatta a velünk megkezdett munkát. A foglalkoztatási tanácsadók részt vettek a terepmunkában és kihelyezett ügyfélfogadást fognak meg valósítani a célterületeken vagy a MESZEGYI telephelyein.

Új, fontos szereplőként a Regionális Civil Központ Alapítvánnyal és a Miskolci Szakképzési Centrummal (MSZC) vettük fel a kapcsolatot és törekedtünk őket összekapcsolni a lakosokkal. A szociális terület és a szakképzés között eddig távolság volt, illetve gyakran információhiány lépett fel a szociális szakembereknél és a családoknál egyaránt (Krank Andrea szóbeli közlése).

A MSZC megújult, rugalmas és hatékony képzési formáival nagyban hozzá tud járulni a munkaerőpiacon szükséges képesítések, készségek megszerzéséhez, valamint a lemaradó, lemorzsolódó diákoknak az általános iskola befejezéséhez, illetve a felnőttek szakma vagy részzakmaszerzéséhez is. Erre a Dobbantó Program és a Műhelyiskola a legmegfelelőbb eszközünk, de utána lehet folytatni a tanulmányokat és teljes szakmát szerezni, tanulói jogviszony esetén ösztöndíjjal (Molnár 2023, Nagy 2023).

A megújult foglalkoztatási csomag elemei

Az új foglalkoztatási szolgáltatáscsomag *egyéni és csoportos munkaerőpiaci tanácsadást, pályá- és álláskeresési tanácsadást*, valamint *egyéb csoportfoglalkozásokat* foglal magába.

Az *egyéni munkaerőpiaci tanácsadás* a munkaerőpiaci folyamatok ismertetését, a munkavállalást elősegítő vagy korlátozó tényezők feltárását és az utóbbiak elhárítását célozza. Emellett támogatási eszközök meghatározásával segíti a tanácskérőt az álláshoz jutásban és annak megtartásában. Az *egyéni pályatanácsadás* a pályaválasztás és pályamódosítás elősegítését, megfelelő pályaterv kialakítását szolgálja, figyelembe véve az érdeklődést, képességeket, személyiséget és a munkaerőpiaci igényeket. Az *egyéni álláskeresési tanácsadás*

célja pedig az álláskereső felkészítése a megfelelő célállás megtalálásához, eléréséhez és az ehhez szükséges álláskeresési technikák elsajátítása.

A *csoportos munkaerőpiaci tanácsadás* keretében a *kulcsképességfejlesztő foglalkozások* a munkavállaláshoz, munka megtartásához és munkavégzéshez szükséges kompetenciák feltárását és fejlesztését célozzák. A *motiváló foglalkozások* az inaktív álláskeresők mobilizálására és munkára kész állapotba hozására irányulnak, valamint az önismeret bővítését és elhelyezkedési akadályok leküzdését célozzák. A *re-integráló foglalkozások* segítik a csoporttagok élethelyzetének tudatosítását, elemzését és az állás nélküli résztvevők önismeretének növelését. A résztvevők számára egyéni fejlesztési terv készül. A csoportos pályatanácsadás és álláskeresési technikák oktatásának célja hasonló az egyéni tanácsadáshoz, így ezt külön nem ismertetem.

A csoportos foglalkozásoknál homogén csoportonként hívjuk a klienseket. Több csoportos digitális álláskeresésre irányuló, re-integrációs és pályaaorientációs foglalkozás megszervezésre került összesen 39 fő részvételével és pályaaorientációs célzattal üzemlátogatás is megvalósult 7 fő részvételével, majd támogatásunkkal a MSZC Éléményközpontjába is ellátogathattunk egy 3 fős csoport, akik szakmatanulási lehetőségekkel, illetve a műhelyiskola programmal ismerkedtek meg (MMJV é.n.). Emellett 34 fő aktív korú foglalkoztatási tanácsadásban részesült, akik közül néhányan el tudtak helyezkedni. Továbbá a területi munkatársak több tucat lakosnak ajánlották ki a szolgáltatási csomagok különféle elemeit és törekedtek minél többek bevonására. Mindezeket a már említett intézményi partnereink mellett, civil partnereink közreműködésével valósítottuk meg.

Általában nőtt a lakosság aktivitása, de továbbra is jelentős passzivitást tapasztaltunk. Sokkal kevesebben jelennek meg a foglalkozásokon vagy a pályaaorientációs programokon, mint amennyien előzetesen jelentkeznek rájuk, annak ellenére is, hogy a területi munkatársak előtte többször emlékeztetik őket. Úgy tűnik, hogy a jelenorientált habitusra jellemző hosszútávú tervezési készség hiánya köszönhet vissza és az ebből eredeztethető hirtelen elhatározás, tette készség gyorsan alább hagy az interakciók után, emellett a kudarckerülő magatartás (Kenderfi 2012) és számos tényező közrejátszhat még.

A modell fenntarthatóságára általában kockázatot jelenthet az együttműködések gyengülése, az információcsere ritkulása, az innovációs csomópontok esetleges felbomlása, finanszírozási problémák, a döntéshozói akarat változása, a módszerek hiányos intézményi integrációja vagy a nem megfelelő jogszabályi háttér és stratégia a leszakadó városrészek re-integrációjára.

A közösségi coachok összekötő szerepe

A közösségi coach olyan külső szakember, aki fejlesztési folyamatokat segít elő, egyszerre építi és aknázza ki a közösség tagjaiban egyénileg és csoportosan meglévő erőforrásokat. Serkenti és motiválja őket a közösségi célok meghatározására és elérésére, miközben konkrét tevékenységek megvalósítására ösztönzi a közösség tagjait (MMJV é.n.; Emery et al. 2011). Nélkülözhetetlen, hogy megfelelő szemlélettel és készségekkel, helyismerettel rendelkezzenek, nyitottak és szociálisan érzékenyek legyenek.

A különböző szituációkból eredően és a projekt előrehaladásával a coachok feladatai folyamatosan változtak. Igaz, hogy a *világítótornyot* a coachingban többnyire modellként, eszközként használják (Zalai-Zempléni 2023; Járdán et al. 2023), de szerintem metaforaként a közösségi coachok jelenlegi szerepére is használható, ami az előrelépés támogatásában, a lehetőségek megmutatásában, az óvatos terelgetésben és motiválásban, illetve a helyzeti felmérésben érhető tetten. Ráébreszthetik a lakosokat arra, hogy tehetnek helyzetük javítása érdekében.

Kiemelendő, hogy segítik a különböző szolgáltatók és a helyi lakosok összekapcsolását, elősegítik az információcsere, együttműködnek a területi szakemberekkel is (pl. védőnő, családsegítő, civil szervezet munkatársa stb.), így közös programokat, összehangolt intézkedéseket tudnak megvalósítani és ezáltal ideális esetben hozzájárulhatnak a szociális ellátások, végső soron a társadalmi leszakadás elleni küzdelem hatásosságának növeléséhez.

Mindez nem jelenti azt, hogy közösségi programok, tevékenységek generálásában, lebonyolításában egyáltalán nem vesznek részt, inkább hangsúlyeltolódásról van szó. Emellett a területi szolgáltatás-koordinátorokról sem szabad megfeledkezni, mert a folyamathoz ők is nagyban hozzájárulnak.

Kim Rita (1998) tanulmányában a belső motivációra való építés mellett érvel az iskolában, ami nem csak ott, hanem a közösségi coaching során is alkalmazható, még ha azt kívülről is kell felkeltenünk. Ez történhet célok megtalálásának támogatásával és arra való rákérdezéssel, hogy ezt hogyan érhetné el, ezáltal rávezetéssel és különböző tényezőkre (pl. képességeikre, szolgáltatásokra, alternatívákra) történő rávilágítással (Kunos 2011).

A coaching alapelvei (tudatosság és felelősségvállalás) szerint az ügyfélnek kell elhatároznia magát és megtennie az első lépést (Whitmore 2008), de ez nem elég, tovább is kell mennie, amiben támogatni, kísérni szükséges (Kiss Zsuzsanna szóbeli közlése). Olykor csak egy kis bátorítás szükséges. Hátrányos helyzetűek vonatkozásában ez fokozottan igaz lehet a jelenorientált habitus és a kudarcgerülő magatartás tükrében. A coachok szerint sokkal hatásosabb, mint szociális vagy gyermekvédelmi szakemberként. Jobban megnyílnak a helyiek és nagyobb az együttműködési hajlandóságuk.

Összefoglalás, következtetések

A tanulmányban áttekintettem a slumok szakirodalmát a benne élők nehézségeire is kitérve. Ezek a területeken nagy arányban élnek hátrányos helyzetűek és romák, ugyanakkor egészen heterogén területek, komplex, összefüggő problémákkal.

Összefoglaltam a sokrétű és komplex az Európai Unió által támogatott 4IM projektet. Ezt követően a projekt és a tanulmány egyik fő céljának, a foglalkoztatás növeléséért tett erőfeszítéseket mutattam be. Ez jelenleg a foglalkoztatási szolgáltatáscsomag kialakításától, a tesztelésén és az újragondolásán át, az elemeinek a kifejtésén keresztül az eredményekig és a közösségi coachok szerepének változásáig tart.

A célként kitűzött 300 fős indikátorszám elérése és meghaladása ugyan sikerült a projekt végéig 338 fővel, de a foglalkoztatási szolgáltatási csomagban 112 főt, míg az oktatási-képzési szolgáltatáscsomagban csak 68 résztvevőt tudtunk realizálni, ami összesen 180 fő. Ez a két szolgáltatási csomag javította közvetlenül a foglalkoztathatóságot, míg a többi három inkább közvetetten törekedett erre az életminőség, illetve az életkörülmények javításával 54 fő esetében, valamint a passzív lakosok motiválásával, illetve gyerekeken keresztüli bevonásával, főleg közösségi rendezvények által. Utóbbi keretében 104 főt értünk el (Krank 2024).

Az eredmények kapcsán vissza kell utalnunk a munkába állást, a formális képzésben vagy foglalkozásainkon való részvételt hátráltató tényezőkre, melyek gyakran szó szerint gátolták vagy ellenőztözték a lakosok bevonódását. Valamilyen formában történő kezelésük, megelőzésük tehát megkerülhetetlen a társadalmi egyenlőtlenségek újratemelődésekének mérséklésére. Továbbá, a szociális-foglalkoztatási modell fenntarthatóságát veszélyeztető kockázatokra is kiemelt figyelmet kell fordítani.

Ez egy időigényes, változékony folyamat rögzítésével, amely során rugalmasság, „think outside the box” szemlélet és kreativitás szükséges. Úgy tűnik, hogy a területi hozzáférés biztosítása és a terepmunka valamilyen formában szükséges része a felzárkóztatási tevékenységnek. Érdemi, szakmaközi együttműködés és együttes gondolkodás, tudásmegosztás nélkül szinte lehetetlen feladat lenne.

Elmondható, hogy egyszerre alkalmazunk aktív és passzív foglalkoztatáspolitikai eszközöket (Dabasi-Halász 2018), hiszen az egyéni tanácsadások és a csoportos foglalkozások aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök. Emellett úgy tartjuk, hogy akkor is egyet előrébb lép vagy legalábbis nem romlik az élethelyzete annak az egyénnek vagy családjának, aki valamilyen állami vagy önkormányzati támogatást, ellátást igénybe vesz.

Ezt Scharle Ágota közgazdász érvelése és számos általa idézett szerző is megerősíti, miszerint a közgazdasági szempontokat figyelembe vevő jó segélyrendszer kellően bőkezű, különben a

szűkmarkúság hosszú távon bosszulná meg magát. Egyúttal fontos, hogy motiváló is legyen, fenntartsa az aktivitást, hogy ne legyen munka ellen ösztönző sem (ELTE TáTK 2014).

Az innovatív szolgáltatási modell és a módszerek a kihívások ellenére előremutatónak, egészen hatékonyak tűnnek és bízunk benne, hogy a fenntartható működés elérésével más városrészekre is kiterjeszthetők, adaptálhatóak lesznek Miskolc jövője érdekében.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány a VP/2020/003/0218 azonosítási számú Initiative for Innovative Integrated Interventions in Miskolc - 4IM (Miskolc shall be a place for everyone!) projekt által, az Európai Unió támogatásával valósult meg.

Emellett jelenlegi és volt egyetemi oktatóim és a projekt munkatársainak értékes tapasztalatai és támogatása nélkül sem jöhetett volna létre.

Irodalomjegyzék

- ARROW, K. (1962): The Economic Implications of Learning by Doing. *The Review of Economic Studies*, Vol. 29. No. 3. 155–173. o. <https://doi.org/10.2307/2295952>
- BERSZÁN, L. (2017): A fogyatékos személyek társadalmi integrációja. Egyetemi Műhely Kiadó. Kolozsvár, 2017. <https://bit.ly/3G22V5P> (letöltve: 2023. 11. 09.)
- BOURDIEU, P. (1978): Az osztályok pályája és a valószínűségi okság (1). In: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratemelődése*. Gondolat Kiadó: Budapest.
- BŐHM A. (1992): Depressziós zónák helyi társadalmi. *Esély*, 4. évf. 2. szám.
- CARTER, B. (2023): Minimumjövdelem: a szegénység elleni harc csodafegyvere? <https://hu.euronews.com/business/2023/01/25/minimumjovedelem-a-szegenyseg-elleni-harc-csodafegyvere> (letöltve: 2023. 11. 15.)
- CASTEL, R. (1993): A nélkülözéstől a kivetettségig – a „kiilleszkedés” pokoljárása. *Esély* 1993/3. pp. 3-23. http://www.esely.org/kiadvanyok/1993_3/anelkulozestol.pdf (letöltve: 2023. 11. 10.)
- CASTEL, R. (2000): The Roads to Disaffiliation: Insecure Work and Vulnerable Relationships. *International Journal of Urban and Regional Research*. 24/3. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.00262>
- DABASI-HALÁSZ ZS. (2018): Munkaerőpiac Tréning tananyag. Miskolci Egyetem, Miskolc. https://innovativ-tudasvaros-efop361.uni-miskolc.hu/files/1041/Munkaeropiac_tananyag.pdf (letöltve: 2024. 03. 23.)
- DOROS J. (2024): „Soha nem látott mértékben nőtt az analfabetizmus Magyarországon”. https://web2.nepszava.hu/3223977_analfabetizmus-tarsadalom-magyarorszag-szegenyseg-szabo-toth-kinga-interju (letöltve: 2024.03.02.)
- DÖVÉNYI Z. (szerk.) (2016): *A Kárpát-medence földrajza*. Budapest: Akadémiai Kiadó. <https://doi.org/10.1556/9789630598026>
- ELTE TáTK (2014): Milyen az ideális segélyrendszer? <https://www.elte.hu/content/milyen-az-idealis-segelyrendszer.t.7285> (letöltve: 2024. 03. 12.)
- EMERY M., HUBBELL K., MILES-POLKA B. (2011): A Field Guide to Community Coaching. https://openprairie.sdstate.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1007&context=sociology_grad_guide (Letöltve: 2023. 04. 09.)
- ÉSZAKKELET-MAGYARORSZÁGI GAZDASÁGFEJLESZTÉSI ZÓNA (2020): Helyzetelemzés Borsod-Abaúj-Zemplén megye. https://www.uni-miskolc.hu/files/11812/BAZ_1206.pdf (letöltve: 2023. 11. 08.)
- FABÓK B. (2024): Észak-Borsodban válik igazán láthatóvá a Fidesz sikerének egyik fontos összetevője. <https://g7.hu/élet/20240206/eszak-borsodban-valik-igazan-lathatova-a>

- [fidesz-sikerenek-egyik-fontos-osszetevoje/#20240326091324](#) (letöltve: 2024. 03. 24.)
- FARKAS ZS. (2017): "Telepszerű lakókörnyezet volt a hivatalos elnevezése...": Telepfelszámolási programok integrációs hatásai és nem szándékolt következményei a rendszerváltás előtt és 2005-2010 között (PhD értekezés). ELTE Társadalomtudományi Kar Szociológia Doktori Iskola Szociálpolitika program. <https://doi.org/10.15476/ELTE.2017.208>
- FELCSUTI P. (2012): Figyeljünk Amartya Senre! <https://magyarnarancs.hu/felcsuti/figyeljunk-amartya-senre-78639> (letöltve: 2023. 11. 10.)
- FILIPPOV, G. (2022): Hogyan (nem) lesz kevesebb szegény Magyarországon? <https://telex.hu/velemeney/2022/12/17/hogyan-nem-lesz-kevesebb-szegeny-magyarorszagon-szegenyseg-csokkentese-egyensuly-intezet-filippov-gabor> (letöltve: 2024.01.19.)
- G. FEKETE É. (2008): A romák munkavállalását gátló tényezők kezelése a munkaerőpiacon. In: *A vidéki munkanélküliség tömegessé válásától az új foglalkoztatási modellekig*. Herman Ottó Intézet, Miskolc.
- G. FEKETE É. (2015): Vidéki munkanélküliség Magyarországon (összefoglaló). In: *A vidéki munkanélküliség tömegessé válásától az új foglalkoztatási modellekig*. Herman Ottó Intézet, Miskolc.
- GRANOVETTER, M. (1988): A gyenge kötések ereje: A hálózatelmélet felülvizsgálata. In: *Társadalmi rétegződés olvasókönyv*. (Szerk.: Angelusz Róbert, Éber Márk Áron, Gecser Ottó) Budapest: ELTE, pp. 315-330. [0010_2A_19_Tarsadalmi_retegzodes_olasokonyv_szerk_Gecser_Otto.pdf](#) (tankonyvtar.hu) (letöltve: 2023.03.01.)
- HAGGETT, P. (2006): Geográfia – Globális szintézis. Budapest, Typotex.
- HAVASI É. (2002): Szegénység és társadalmi kirekesztettség a mai Magyarországon. In: *Szociológiai Szemle* 12/4., pp. 51-71.
- JÁRDÁN T. – PATAKI A. – SZILÁGYI ZS. (2023): A fény, ami utat mutat - Hogyan indíts el változást egy rajzzal. *Magyar Coachszemle*. XII. évfolyam 1. szám. pp. 38-43.
- KENDERFI M. (2012): Hátrányos helyzetű fiatalok pályaerettőségét célzó pályaeorientációs csoportfoglalkozások tapasztalatai. In: *A pályaeorientáció szerepe a társadalmi integrációban*. (Szerk.: Szilágyi Klára) Budapest: ELTE TáTK. pp. 83-96. https://tatk.elte.hu/dstore/document/1547/Szilagyi_A_palyaeorientacio_szerepe.pdf (letöltve: 2024. 03. 10.)
- KIM R. (1998): A belső motivációt befolyásoló tényezők és megjelenésük a Montessori-pedagógiában. *Új pedagógiai szemle*. 48. évf. 3. sz. 1998. március.
- KOVÁCH, I. et al. (2017): Társadalmi integráció. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet.
- KRANK A. (2024): A 4IM keretében létrehozott, innovatív intézményrendszer bemutatása (prezentáció). https://www.miskolc.hu/sites/default/files/egyszeru_oldal/beagyazhato_csatolmanyok/2024-05-27/82689/4im_innovativ_intezmenyrendszer_krank_andrea.pdf (letöltve: 2024. 06. 10.)
- KSH (2022): Fenntartható fejlődés indikátorai. 4.2. A roma népesség foglalkoztatási aránya a nem roma népességhez képest. <https://ksh.hu/s/kiadvanyok/fenntarthato-fejlodes-indikatorai-2022/4-2#analysis> (letöltve: 2023. 11. 10.)
- KSH (2024): 20.1.2.2. A 15–64 éves népesség gazdasági aktivitása, vármegye és régió szerint*. https://www.ksh.hu/stadat_files/mun/hu/mun0077.html (letöltve: 2024. 06. 10.)
- KUNOS I. (2011): Magyar coaching-körkép. In: *Tudásalapú társadalom - Tudásteremtés - Tudástranszfer - Értékrendváltás*. Miskolci Egyetem Gazdaságtudományi Kar. Miskolc

- http://real.mtak.hu/101983/1/LillafuredKunos_document_14084_section_6316.pdf
(letöltve: 2023. 04. 05.)
- LADÁNYI J. – SZELENYI I. (2004): A kirekesztettség változó formái. Napvilág Kiadó, Budapest.
- LIPTÁK K. (2020): A közfoglalkoztatás jelentősége Borsod-Abaúj-Zemplén megye rurális településein. *Tér és Társadalom*. 34. évf. 4. szám., pp. 100-121.
<https://doi.org/10.17649/TET.34.4.3299>
- LIPTÁK K. – HORVÁTH K. (2018): Társadalmi innovációk szerepe a foglalkoztatáspolitikában és a vidékfejlesztésben. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek*. 15. évf. 3. szám. pp. 55-68.
- MÁRCZIS M. (2022): 4IM Városi kezdeményezés az innovatív és integrált szociális szolgáltatásokért és a foglalkoztatás-fejlesztésért Miskolcon - Miskolc mindenki városa lesz! (Prezentáció).
- MÉREINÉ BERKI B. (2021): Korlát és menedék – egy városi deszegregációs folyamat elemzése a társadalmi tőke vizsgálatán keresztül (PhD értekezés). Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani Doktori Iskola.
<https://doi.org/10.14232/phd.10946>
- MMJV (2021): Miskolc Megyei Jogú Város Önkormányzatának kezdeményezése: Munkacsoport a leszakadó városrészek integrációjának elősegítésére.
- MMJV HONLAPJA (é.n.): Városi kezdeményezés az innovatív és integrált szociális szolgáltatásokért, foglalkoztatás-fejlesztésért Miskolcon - 4IM projekt.
<https://www.miskolc.hu/4im> (letöltve: 2023.10.18)
- MOLNÁR P. (2023): A megújult iskolarendszer (Prezentáció). Miskolci Szakképzési Centrum, Miskolc.
- MUHARI J. (2021): Rossz ott élni, nem jó ott lenni – 83 ezer gyerek él szegregátumban.
https://nepszava.hu/3137794_rossz-ott-elni-nem-jo-ott-lenni--83-ezer-gyerek-el-szegregatumban (letöltve: 2024. 03. 11.)
- NAGY R. (2023): Rugalmas tanulási utak (Prezentáció). Miskolci Szakképzési Centrum, Miskolc.
- NÉMETH E. (2019) Segély helyett rámpát - A külső-belső kontroll attitűd és a szegénység kapcsolata. *Universitas Budapestiensis de "Metropolitan"*. Annales (12). Budapesti Metropolitan Egyetem, Budapest, pp. 29-46.
- OSGYÁNI G. (2023): A 4IM projekt innovatív eszközei (prezentáció).
- PÁSZTOR I. Z. – PÉNZES J. (2018): A cigányság lélekszáma és helyzete egy északkelet-magyarországi felmérés tükrében. *Földrajzi Közlemények*. 142. évf. 2. szám. pp. 154–169.
- PUSZTAI G. (2018): Kutatáson alapuló tanulmány a sajátos nevelési igényű és a tanulási nehézségekkel küzdő tanulókkal való foglalkozás eredményességének növelése érdekében. EFOP-3.1.2-16-2016-00001 „A pedagógusok módszertani felkészítése a végzettség nélküli iskolaelhagyás megelőzése érdekében”
pusztai_gabriella_tanulmany_2018_12-2-converted.pdf (unideb.hu) (letöltve: 2023. 11. 01.)
- RÁCZ A. (2014): Szegregáció a fejekben A statisztikai és a mentális társadalmi és térbeli elkülönülés vizsgálata Szegeden. Központi Statisztikai Hivatal Műhelytanulmányok 4.
<https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/muhelytanulmanyok4.pdf>
- SCHARLE Á. (2024): 4IM – Szociális és foglalkoztatási szolgáltatások összehangolása: miért és hogyan? (prezentáció)
https://www.miskolc.hu/sites/default/files/egyszeru_oldal/beagyazhato_csatolmanyok/2024-05-27/82689/szocialis_es_foglalkoztatasi_csomag_osszehangolasa_scharle_agota.pdf
(letöltve: 2024. 06. 10.)
- SELIGMAN, M. (2011): Flourish, élj boldogan! Akadémiai Kiadó, Budapest.
- STEWART M. (2001): "Depriváció, romák és "underclass". *Beszélő*, 6. évf. 7-8. szám.

- SZABÓ A. (2022): Bizonyított: az előítéletesség hátráltatja a romák foglalkoztatását. <https://qubit.hu/2022/12/19/lattal-te-mar-romat-dolgozni> (letöltve: 2023. 11. 08.)
- SZABÓ-TÓTH K. - MIHÁLYI H. (2023): A „csapdába esettek”, az „apatikusak”, a „beletörődő szegények” – szociológiai látélet Miskolc két szegregátumos területéről.
- SZABÓ-TÓTH K. - MIHÁLYI H. (2022): 4IM felmérés eredmények (prezentáció). VP/2020/003/0218 azonosító számú - Initiative for innovative integrated interventions in Miskolc - 4IM (Miskolc shall be a place for everyone!) projekt.
- SZENTTAMÁSI, T. (2021): Miskolc will be a Place for Everyone! <https://civic-europe.eu/ideas/miskolc-will-be-a-place-for-everyone/> (letöltve: 2023. 11. 08.)
- SZ.N. (2023): Tapasztalati modell. Initiative for innovative integrated interventions in Miskolc) - (Miskolc a mi helyünk! - VP/2020/003/0218).
- SZTOJCSEV, I. (2023): Budapest másfélszer fejlettebb az EU-átlagnál, az Észak-Alföld viszont a legszegényebbek között van. https://hvg.hu/gazdasag/20230220_regiok_eurostat_fejlettség (letöltve: 2023. 11. 11.)
- TEIR RENDSZER (é.n.): Térkép. <https://www.oeny.hu/oeny/teir/#/>
- TRÉZSI, R. - KÉPES, N. (2022): Összefoglaló - Városi kezdeményezés az innovatív és integrált szociális szolgáltatásokért, foglalkoztatás-fejlesztésért Miskolcon 4IM projekt.
- VARGA, K. (2022): Résztételen alapuló társadalmi innováció Encs városban. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek* XIX. évf. 3. szám., pp. 70-83. <https://doi.org/10.32976/stratfuz.2022.36>
- VIRÁG, T. (2022): A telepfelszámolás és a lakhatási politika szerepe a marginalizált társadalmi csoportok térbeli és társadalmi mobilitásában. *Szociológiai Szemle* 32. évf. 4. sz., pp. 4–26. <https://doi.org/10.51624/SzocSzemle.2022.4.1>
- VERMEKI B. (2021): Magyar felfedező, egy gyermekeknek készülő magyar nyelvi tananyag. *Hungarológiai Évkönyv* 22. évf. 1-2. sz. pp. 156-165.
- WHITMORE, J. (2008): Coaching a csúcsteljesítményért. Z-Press Kiadó, Miskolc 2008.
- ZALAI-ZEMPLÉNI ZS. (2023): A Világítótorny-modell. *Magyar Coachszemle*. XII. évfolyam 1. szám. pp. 18-22.

KÖNYVSZEMLE / BOOK REVIEWS

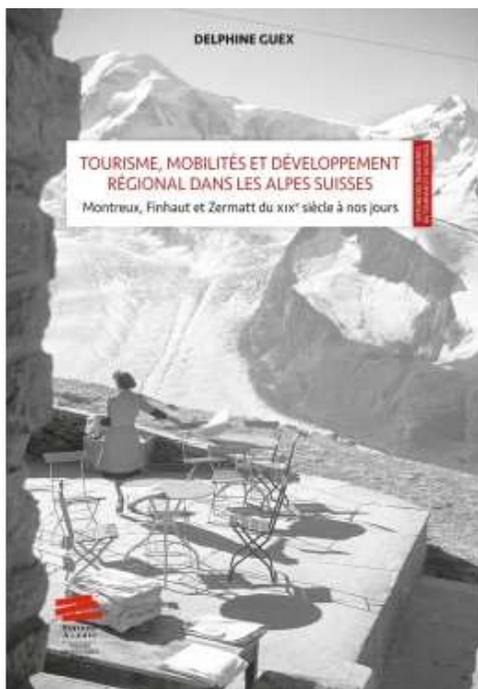
Csizmadia Gabriella

Delphine Guex

Turizmus, mobilitás és regionális fejlesztés a svájci Alpokban

Montreux, Finhaut és Zermatt a XIX századtól napjainkig

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2024.33>

Delphine Guex jelenleg a Lausanne-i Egyetem Földrajzi és Fenntarthatósági Intézetében dolgozik kutatóként. 2015-ben a Neuchâtel-i Egyetemen Humán-és Társadalomtudományok doktori címet szerzett. Ugyanezen az egyetemen működő GRET csoport (Group de Recherche en Économie Territoriale- Területgazdasági kutató csoport) tagja. 2016-ban csatlakozott az IGD-hez (Institut de la Gestion Déléguée- 25 éve működő alapítvány, amely összehozza a közszolgáltatások irányításában érdekelt feleket), ahol Jean Ruegg professzor irányítása alatt egy kutatókból és szakemberekből álló platform megszervezésében játszott fontos szerepet.

Kutatásai elsősorban a turizmusra és a fogyasztói mobilitásra, és ezeknek a területrendezésre és a területfejlesztésre gyakorolt hatásaira, valamint az általánosabb gazdaság-szociológiai és – történeti kérdésekre fókuszál. Kiemelten foglalkozva a regionális fejlesztésre ezen belül is az Alpok – Svájci

Alpok – hegyvidéki területeire, hiszen ezek a területek olyan profilt mutatnak, melyek kiválóan szemléltetik a posztindusztriális fejlesztési kihívásokat, amelyekkel minden régió szembesül. Ebben a témában a fiatal kutatónak számos publikációja jelent meg.

2016-ban a *Turizmus, mobilitás és regionális fejlesztés a svájci Alpokban* című könyvét az Alphil-Presses Universitaires Suisses jelentette meg.

A **Tourisme, mobilités et développement régional dans les Alpes Suisses** könyvében Delphine Guex három svájci üdülő városon keresztül érteti meg a turizmus és a mobilitás által érintett területek fejlődésének módját, ugyanakkor megkérdőjelezi a területi érték fogalmát. A szerző azt javasolja, hogy egy terület fejlődését a mobilitás által befolyásolt módon értsük meg: az emberek, azaz a fogyasztók mobilitása (elsősorban a turisták), a munkavállalók mobilitása, de az információ a tudás és a piaci mobilitás is ide tartozik.

Manapság egy „hipermobil” világban a helyeknek kapcsolódnuk kell egymáshoz, ezért szükségszerű, hogy ezek a hálózatok a területek bizonyos szabványosítására irányuljanak. Napjainkban a régióknak úgy kell „színe lépniük”, hogy felkeltsék a helyi és a külső érintettek (turisták, befektetők) érdeklődését, hogy az utóbbiak gazdaságilag is népszerűsítsék a területet. A turisták, és a befektetők figyelmének felkeltéséhez azonban a területeknek ki kell tűnniük.

Ez a színrevitel és az értékteremtés folyamata az, amit ebben a könyvben a szerző bemutat három svájci turisztikai üdülőhely - Finhaut, Montreux és Zermatt – társadalmi, gazdasági

pályáinak konkrét esetein keresztül. Bemutatja, egyrészt, hogy ezek a területek korszaktól függően hogyan érintettek a mobilitásban, másrészt hogyan tudták ezek a területek egyesíteni és szabályozni a mobilitások helyi hatásait.

Miért van az, hogy bizonyos régió, vagy bizonyos város évtizedeken keresztül, csak egy fejlődést, egy stagnálást és egy hanyatlást ismer? A turizmus által érintett alpesi városok sajátos fejlődésen mennek keresztül. Mi jellemzi a turizmus által érintett régiókat a XIX. századtól napjainkig? Hogyan illeszkedik bele a társadalmi és gazdasági fejlődés a területekbe?

Delphine Guex a kérdésekre a választ három témakör köré építi fel a területi értékek színre lépése, a folyamatok és sajátosságok az alpesi gazdaságban, örökségek és a bevételforrások, fejlődés, valamint a területi értékek a három turisztikai városban.

A XIX. század közepétől az első turisták voltak az úgynevezett „posztindusztriális” fogyasztói turizmus avant-gardistái. Ez a posztindusztriális fogyasztás a mobilitás és az értékek különböző formáinak kombinációján alapul. Az ipari forradalmat követően, világszerte megfigyelhető az emberek mobilitásának növekedése. A 19. század közepe óta a területek fejlődése a piaccgazdaságban és a piaccgazdaságon keresztül megy végbe. A turizmus által érintett alpesi területek esetében sajátos piaci ügyletekről van szó, hiszen sajátos igényekre reagálnak, különösen a szabadidő és az egészség terén. Megfigyelhető továbbá, hogy a turizmus és a mobilitás jelenségek egyre nagyobb érdeklődést váltanak ki, azáltal hogy egyre jelentősebb helyet foglalnak el a társadalomban.

A szerző a területi gazdasági változások szociológiai metaforáját dolgozza ki, amely figyelembe veszi az értékek konkrét szimbolikus és kereskedelmi dimenzióját, valamint elméleti leltárt készít a turizmus problémájáról, különösen a turisztikai üdülőhelyek fejlődéséről, változásairól. Lényeges lépés a területfejlesztés kidolgozásánál, hogy a gazdasági és a társadalmi szempontok között húzódó ellentéteket meg kell vizsgálni, valamint figyelembe kell venni a különböző típusú mobilitások területfejlesztési folyamataira gyakorolt hatásait is.

A könyv írója megvizsgálja a területen végbemenő változások sajátosságait, tekintettel arra, hogy a különböző tér – és időbeliségek között milyen értékteremtő folyamatok zajlanak le. A kereskedelmi mobilitások különböző formáiban való beilleszkedés fontos szerepet játszik az értékteremtés folyamataiban. A romantikus - és az ipari örökség értéke, az idő múlásán és a területi sajátosságokon múlik. Előfordulhat, hogy az infrastruktúra, amely a romantikus örökség elhelyezkedésére szolgál, egy bizonyos időben ronthatja a terület értékelését, miközben az adott területi sajátosságok, pedig pozitívan befolyásolják. Ezért fontos, hogy a területi színtereket összességében vizsgálják és kapcsolatokat keressenek a különböző dimenziók között.

Az urbanizáció jelenségeivel és fejlődéseivel kapcsolatban a kutatások arra mutatnak rá, hogy nem csak az áruk, hanem az emberek mobilitása is olyan területekre koncentrálódik, ahol a gazdaság túlnyomó része helyben működik és a bevételi források tekintetében jelentős növekedést mutatnak. Miért lehetséges az, hogy egyes területeken az áruk és szolgáltatások fogyasztása és igénybevétele magasabb értékkel rendelkezik, mint ugyan az az áru és szolgáltatás egy másikon területen nem? Megint csak arra vezethető vissza, hogy egy terület mennyire képes magát megkülönböztetni, mennyire képes kitűnni egy másik területtől, illetve, hogy a mobilitásnak köszönhetően hogyan tudja kihasználni a másokkal való kapcsolatteremtést. Gazdasági szempontból a területi értékek lehetőségeinek kihasználása, valamint a mobilitás különböző formáiba való beilleszkedés és a terület másokhoz képest egyedi jellegének elvesztését elkerülő lokális szabályozási konfigurációk között keresendő.

Az integráció - és helyi komplexitás dinamikája a három vizsgált városban hogyan jelentkezik. Az első világháború kirobbanásáig a vizsgált területeken megfigyelhető a területfejlesztés és a városok különböző mértékű fejlődése. Az első világháborút követően ez a fejlődés lelassult, hiszen a bevételi források csökkentek. A két világháború közötti időszakban a területek gazdasági fellendülése újraindult, a turizmusnak köszönhetően. Volt azonban ennek egy hátul ütője is, hiszen a túlnövekedés miatt különböző problémák jelentek meg a gazdasági fellendülést

elősegítő szereplők körében. Ennek a problémának a legyőzése ahhoz vezetett, hogy a montreux-i és zermatt-i szereplőknek ismét proaktívvá kellett válniuk, új innovációs javaslatokkal és megoldásokkal kellett előállniuk az infrastruktúra felhasználása tekintetében, valamint az új mobilitásokban való beilleszkedéshez. Ez a folyamat azonban Finhaut-ban sajnálatos módon nem történt meg.

Finhaut a XIX. században a helyi komplexitás hiánya és a mobilitásban való alacsony integráció jellemezte. Elsősorban a szállodák által biztosított lehetőségeket használták ki, aminek következménye az lett, hogy nem kapcsolódtak be a mobilitás által nyújtott fejlődést elősegítő színterekbe. A XX. század elején, a város infrastrukturális fejlődésen ment keresztül. A vasúti hálózat fejlesztése, maga után vonta az emberek mobilitását. Az úthálózat fejlesztéséből azonban kimaradt a terület. Ez megint visszaeséshez vezetett, azonban a helyi fogyasztást ösztönzi és megakadályozza az elvándorlást. A második világháborút követően az infrastruktúra fejlesztésének finanszírozása hozzásegítette a területet a fejlődéshez, azonban nem hozta meg a várva várt fejlődést. A csekély szimbolikus értékek miatt az ipari örökség nem, vagy csak nagyon gyengén értékelt a magán gazdaságok körében. Azonban a vízenergia szempontjából az ipari örökség fontos, főleg az Emosson gát megépítése óta. A területi bérleti díjak kiaknázása (a turisztikai –és a vízerőmű bérleti díjai) továbbra sem ösztönzi a terület mobilitásba való bevonását, valamint figyelmen kívül hagyja a romantikus örökség értékelhetőségét. Az önkormányzat a vízenergia bevételének köszönhetően finanszírozni tudta a területfejlesztés és terület rendezés dinamikájának fenntarthatóságához szükséges infrastruktúrát, szem előtt tartva a lakosság megtartását. Ez is azt mutatja, hogy hosszú távon a tőkejövdelem (vízenergia) jövedelmezőbb, mint a magán gazdaságból származó bevétel. A városfejlesztés révén a területi értékek növekedése nem történt meg. A terület jelenlegi értéke teljes mértékben a vízerőműtől függ.

Montreux fejlődésében erős ingadozások figyelhetők meg. A XIX. században a szabályozás nélküli mobilitás volt megfigyelhető. A dinamikusan fejlődő területet ismeretségének, látogatottságának és jelentős beruházásainak köszönhetően a piacon más területekhez képest előtérbe került. A mobilitásba történő bevonás annyira hatékony volt, hogy befektetések tömegét vonzotta. Ez azonban túlterheltséghez vezetett. A két világháború között a fejlettségi szint a helyi gazdaságra terjedt ki, ami minimálisra csökkenti azt a mozgásteret, amely lehetővé teszi a mobilitás új formáiba való beilleszkedést. Ebben az esetben a területi értékek csökkennek, nincs valódi fejlődés, nincs lehetőség terjeszkedésre, csökken a befektetés, ami az infrastruktúra romlásához vezet. A területi értékek csökkenése, majd a két világháború közötti stagnálás hosszú távú következményekkel járt. A fejlesztési szakaszok elengedhetlenné teszik az új mobilitásokba való beilleszkedést (turizmuson kívüli más bevételi források keresése). A konferenciaturizmus, a rendezvények szervezése az ingatlanügyletek mind a területi rendezés új dimenziói. A helyi komplexitásnak köszönhetően a terület egyre inkább függetlenebbé válik az üdülési turizmustól, helyét az ingatlanpiac és a referenciaszolgáltatások veszik át.

Zermatt a XIX. század óta folyamatos fejlődést mutat. Ez a fejlődés a mobilitás különböző formáiban való folyamatos részvételnek és a helyi komplexitás kihasználásának köszönhető. Zermatt útvonal függősége fontos szerepet játszik a területi értékének alakulásában. A gyors felhalmozódás lehetővé tette a területen belüli elérhetőséget és a belső mobilitást javító infrastrukturális beruházásokat. Megkezdődtek az építkezések, és a téli időszakhoz igazodó infrastruktúrák kiépítése. Ahogy az emberek tőke és információ mobilitása növekszik, és amíg a helyi szabályozások működnek (a földek és a tőketulajdon helyi szinten történő fenntartásával), addig a területi befektetések alapvető szerepet játszanak a fejlődésében.

A turizmusnak, a társadalmi-gazdasági és területi dinamikák megértéséhez a vizsgált területek szempontjából kiemelten fontos szerepe van. Ez a megközelítés a hipermobilitás része, hiszen maga a mobilitás a gazdasági fejlődés alapvető tényezője. A vizsgált területek sajátosságai, hogy az urbanizáció két formáját hordozzák, az egyik, amikor a külső kereslet hatására történik az urbanizáció. Ezen területek erős adottságokkal rendelkeznek, hiszen nem csak a helyi

funkcionális igényeket, hanem az urbanizációs igényekre is reagálnak előtérbe helyezve a romantikus –és ipari örökséget egyaránt. A másik, amikor a belső kereslet hatására történik az urbanizáció, ezeken a területeken a magán gazdaságok fejlődése, megerősödése figyelhető meg, hiszen az áruk mobilitása helyett az emberek mobilitása kerül előtérbe, és elsődlegesen a belső igények kielégítésére helyezik a hangsúlyt.

Finhaut, Montreux és Zermatt, mint „turisztikai üdülőhelyek” inkább a magán tevékenységeket foglalják magukban. Azonban az innovációknak és a különböző területi modelleknek köszönhetően a területfejlesztési perspektívák megújulnak, különösen attól a pillanattól kezdve, amikor a terület- és városfejlesztés kérdése túlmutat a növekedésen, ahol a területi értékek nem csak kereskedelmiek és ahol a lakókörnyezetnek továbbra is meg kell felelnie az itt élők elvárásainak. Amint a vizsgált városok példái is mutatják, hogy a természeti adottságok kihasználása mellett mennyire fontos szerepet játszik az, hogy a fejlődésük érdekében hogyan használják ki a mobilitást, az infrastruktúrában való bekapcsolódást, az innováció nyújtotta lehetőségeket, valamint az értékteremtést a fenntartható fejlődés érdekében, a környezet megvédésével.

Delphine Guex zárásként felteszi a kérdést „mi az, ami hosszú távon lehetővé teszi számunkra, hogy itt lehessünk és szabadon élvezhessük az alpesi területek nyújtotta lehetőségeket?”

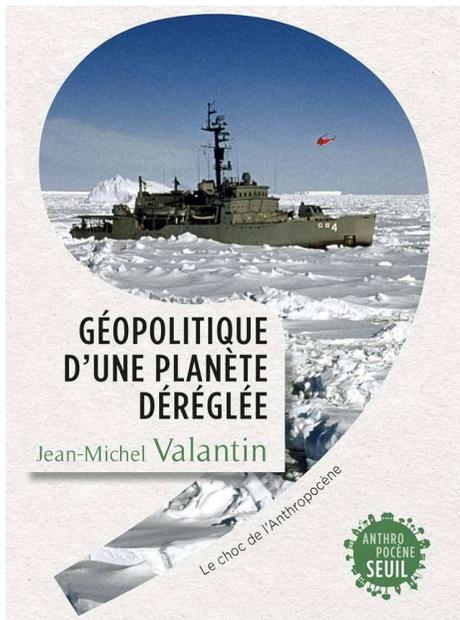
Csizmadia Gabriella

Jean-Michel Valantin

Egy rendezetlen bolygó geopolitikája - Az antropocén sokkhatása

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2024.34>

Jean-Michel Valantin PHD doktor, kutató, stratégiai tanulmányokkal foglalkozó geopolitikus.

Szakterülete a stratégiai tanulmányok és a biztonság-szociológia, különösképpen a környezeti geostratégia. Tanulmányai középpontjában az Egyesült Államok, Oroszország és Kína között folyó nemzetközi verseny, az erőforrások körüli konfliktusok és a mesterséges intelligencia alkalmazása, valamint ezek befolyásoló szerepe a klímaváltozásban. Doktori tanulmányát az EHESSEN (École des Hautes Études en Sciences Sociales) végezte, majd ezt követően független kutatóként tevékenykedik. 2013 óta dolgozik a The Red Team Analysis Society-nél. Európai és nemzetközi szinten is nagy tapasztalattal rendelkezik a fenntartható fejlődés és az energiaátállás területén. A klímaváltozás geopolitikai és stratégiai hatásai, valamint az erőforrásokért folyó nemzetközi verseny szakértője, közel száz cikket írt a témában. Miniszteri hivatalokban dolgozva széleskörű hazai és nemzetközi szakmai tapasztalatot szerzett a fenntartható fejlődés területén. Jelenlegi kutatásait a következő területekre fókuszálja: a mesterséges

intelligencia alkalmazása, az urbanizáció, a klímaváltozás és az erőforrás gazdálkodásának területei.

2017-ben megjelent könyve az „Egy rendezetlen bolygó geopolitikája” melyet 2022-ben újra kiadtak. 2020-ban megjelent „A sas, a sárkány és a bolygóválság” című könyve, amelyben a középpont a Peking, Moszkva és Washington között fennálló kereskedelmi háborúk, stratégiai feszültségek és a klíma válság áll. Mindkét könyvét a Le Seuil kiadó jelentette meg.

A *Géopolitique d'une planète déréglée*, *Le choc de Anthropocène* könyvében Jean-Michel Valantin rámutat arra, hogy a geofizikai változások és a folyamatban lévő globális biológiai válság egy brutális és hatalmas geopolitikai átalakuláshoz vezet.

Új geopolitikai és stratégiai tájkép van kialakulóban, amelyet az éghajlatváltozás és annak rendszerszintű hatásai, például a tömeges migráció, az erőforrásokért folytatott globális verseny és a világpolitikai átalakulás együttesen jellemez. A könyv olyan kérdésekre keresi a választ, hogy hova vezetnek az államok vezetői a világot? Hogyan befolyásolja az óceánok kizsákmányolása a kalózok jelenlétét? Hogyan használják ki bizonyos érdekek az Északi-sark felmelegedését, miközben az, emberek milliárdjai számára óriási katasztrófát jelentenek? Melyek azok a régiók, amelyek a legjobb feltételekkel és eszközökkel rendelkeznek ahhoz, hogy átvészeljék a 21. századot?

Jean Michel Valantin, megérteti az olvasóval, hogy mik a veszélyes összefüggések a háború, a gazdasági hatalom és a környezet között. Figyelmeztet a kialakulóban lévő fenyegetésekre. Véleménye szerint eljött a kollektív választás ideje a „mindenki háborúja mindenki ellen”, ami

egy összeomlott világ és egy globális stratégiai szövetség között zajlik, és amely meg tud-e felelni az új globális kihívásokra?

A szerző négy példával vezeti be a könyvet, ahol - mindegyik a maga módján – kifejezi azt a módot, ahogyan az emberiség új geopolitikai és stratégiai valóságba lép. A szomáliai halászok ki vannak téve a szegénységnek, a polgárháborúnak és a halászati erőforrásuk kizsákmányolásának, a nagy ipari halászat és az álltaluk okozott tengeri környezeti szennyezésnek, amelytől életük és közösségeik élete függ. Félelmetes kalózzokká válnak, akik évek óta veszélyeztetik a nemzetközi tengeri kereskedelmet. Észak Szibériában a Sarkvidék gyors felmelegedésének következtében az oroszok megkezdik a hatalmas olaj és gáz lelőhelyek kitermelését, mely lehetővé teszi számukra egy új tengeri út megnyitását, amit északi tengeri útvonalnak, vagy az Észak-keleti átjárónak is neveznek. Az orosz sarkvidék kereskedelmi és ipari érdeke, hogy az ázsiai kormányok és vállalatok, – Kína, India, Japán, Szingapúr, Vietnám és Thaiföld - növeljék a befektetéseiket és tengeri kereskedelmeiket ezen az új útvonalon, amely egész Ázsiát és Észak-Európát ide vonzaná. Kína transzkontinentális stratégiája, az „Új Selyemút”, vagy Övezet és Út Kezdeményezés, szárazföldi és tengeri útvonalak kiépítésével kapcsolja össze Ázsiát, Afrikát és Európát. India hatalmas szögesdrót kerítést épít, 4000 kilométer hosszan a Bangladesi határvonalnál, az illegális migráció megakadályozása érdekében. A szögesdróton kívül tüzelőállásokat és aknamezőket is telepít, egy olyan ország határánál, amely a világ egyik legszegényebb országa, és amelyet talán a legjobban sújt a klímaváltozás által generált óceán szintjének megemelkedése.

Az új valóság, amely megfogalmazza napjaink globális krízisének különböző formáit, a klímaváltozást, stratégiai és geopolitikai hatásokat, melyeket a természeti erőforrásokért folytatott széles körű verseny hoz létre. Ebben a szakaszban, amikor számos geológiai erőforrás csökkenése figyelhető meg, az energiapiacra feszültségek jelentkeznek, addig a biodiverzitás és a vízkörforgás is válságos helyzetbe kerül. Hogyan emelhetjük ki a globális és geopolitikai összefüggéseket a katasztrófa elkerülése érdekében? Ez a fő kérdés a stratégiai megközelítésben találja a választ, amely lehetővé teszi annak elemzését, hogy a geopolitikai és stratégiai erőviszonyok milyen új összefüggésekben valósulhatnak meg. A geofizikai és a biológiai válságok hatalmas geopolitikai változásokat eredményeznek, mind a társadalmak alkalmazkodási képességében, mind a geopolitikai egyensúly megtartásának területén.

A könyv 8 nagy témakör köré épül: a globális és geopolitikai válság, a Janus arcú Amerika, a sarkvidék szétesése és az orosz hatalom újjáéledése, a kínai Övezet és Út kezdeményezés, a „hyperszió”, azaz klímaváltozás és annak társadalmi hatásai, a válságban lévő államok, a háborúk helyszínei valamint a nagy elágazás.

A 20. században az USA politikai, gazdasági és katonai, nagyhatalommá vált. Az urbanizáció, a mezőgazdasági, - ipari,- pénzügyi és a komplex iparosítás felgyorsította a globális paraméterek változását, és az Anthropocène hatását. A 21. században a klímaváltozás, a biodiverzitás és a víz körforgásnak megváltozása az USA-t is sebezhetővé teszik. Az Északi sarkvidék olvadása gyökeresen megváltoztatja a nemzetközi erővonalak megoszlását. Az Északi sark felmelegedésével egy új geopolitikai feladat jelentkezett, hiszen a sarkvidék geofizikai változása egyben geopolitikai változás is, amit Oroszország kihasznál hatalmának újjáélesztésére. Az események átalakítják, Oroszország- Ázsia-Európa geopolitikáját.

Az éghajlat és az óceánok változása közvetlenül veszélyeztetik a lakosságot, az infrastruktúrát, a városokat és a kikötőket világszerte. Fontos megérteni, hogy ez a folyamat nemcsak a „szegény világ” és a „gazdag világ” közötti ellentétet fogja kiemelni.

A szerző példaként emeli ki Dubai példáját, a város, amely az Arab-félsziget keleti részén, a Perzsa-öböl partján fekszik, az utas- és teherszállítás egyik legfontosabb globális közlekedési

csomópontja. Az ingatlanstratégiának köszönhetően megélnék a kereskedelem és a turizmus, de számos technológiai digitális és kommunikációs céget is vonz a térség. Az óceán szintjének növekedése, azonban stratégiai és geopolitikai fenyegetettséget jelent Dubai számára is. Az új fenyegetési kockázatokkal és az „Anthropocène sokk”-kal szemben, vajon az államok képesek lesznek-e megfelelni, vagy elbuknak?

Az államok által irányított nemzetek és társadalmak, valamint az államok közötti kapcsolatokat határozzák meg, hogy háború, vagy béke legyen, illetve szürke zónák alakuljanak-e ki. Fontos megvizsgálni, hogy az erőforrásokért történő versenyre és a társadalmi-környezeti zavarokra az államok képesek lesznek-e biztosítani a forrásokat, annak érdekében, hogy a társadalmak a kialakult helyzethez alkalmazkodni tudjanak, vagy az antropocén sajátosságaival együtt járó szélsőséges erőszak megteremtésének engednek utat. Más szóval, az alkalmazkodás egész társadalmak biztonságának vagy veszélyeztetésének kérdését vetik fel, az államok hatékonysága vagy kudarca miatt. A súlyos aszályok következtében Nigériában, Szomáliában, Jemenben és Dél-Szudánban éhség hullám söpört végig, amit az államok saját erőből nem tudtak megoldani. Segítségükre siettek a különböző humanitárius szervezetek, valamint az ENSZ. Ez is rámutat arra, hogy az afrikai mezőgazdaságnak jelentős kihívásokkal kell szembenéznie, hogy alkalmazkodni tudjon a 21. század közepén várható változásokhoz.

Mi történik, ha a természeti erőforrásokat túlzottan kiaknázzák, és az éghajlatváltozás túl nagy nyomás alá helyezi a sűrűn lakott területeket? Milyen lesz a geopolitikai- és stratégia helyzetek a világban, ha a növekedések száma minden 5. napra 1 millió emberrel nő? Hogyan lehetséges a veszteséges rendszereket fejleszteni, annak érdekében, hogy a globális válság megelőzhető legyen vagy legalábbis csökkenteni a legrosszabb eljövetelet?

Két forgatókönyv közül választhatunk: az egyikben tovább folytatjuk az erőforrásokért zajló harcot, tönkretéve környezetünket. Ezek a folyamatok olyan társadalmi feszültségekhez vezetnek, melyek háborúhoz, erőszakhoz és erős radikalizálódáshoz, terrorizmushoz és végül az összeomláshoz vezetnek. A másokban, pedig az országok és nemzetek félreteszik az ellentéteiket és megpróbálnak közösen olyan döntéseket hozni, melyek segítségével megtalálják az egyensúlyt a környezet, a társadalmi - és emberi fejlődés és a gazdaság különböző formái között. Ez a stratégiai mobilizáció a fenntartható fejlődés érdekében zajlik a „mindenki háborúja mindenki ellen” elkerülése érdekében.

Jean-Michel Valantin zárásként, Herbert George Wells regényét a *Világok harcát* hozza fel példaként. A regényben az emberekénél sokkal fejlettebb civilizáció próbálja meg épp leigázni a Földet. A marslakók megtámadják Londont. Az emberek evakuálása megkezdődik az angol vidékre is, de van egy pillanat, amikor minden veszni látszik, ahol a hadseregben káosz uralkodik, ahol a társadalmi kötelék szétesik, ahol az állam szétesése egy hajszálon múlik, ekkor a földönkívüli offenzíva hirtelen leáll. A betolakodók néhány órán belül meghalnak az influenzától, amelyhez szervezetük nem alkalmazkodott. Ebben a regényben tulajdonképpen minden benne van, ami napjainkban történik. A Mars haldoklik, mert nincs víz és az élethez szükséges forrásokat majdnem teljesen kimerítették. A túlélésért háborúzni kezdenek először a szomszéd bolygókkal, majd megkezdik inváziójukat a Földre. A Földre, amely lakói jóval alacsonyabb szinten vannak, mint ők. Azonban a stratégiájukban egy nagy hiba csúszik, az alkalmazkodás hiánya. Nem voltak felkészülve a megtámadott Föld környezeti paramétereire. Azon kell elgondolkodnunk, hogy az emberiség ugyanarra a sorsa jut-e, mint a Mars-lakók? Mi is kimerítjük természeti forrásainkat és tönkreteszük környezetünket, a túlélésért és az erőforrások megszerzéséért háborúkat indítunk, melyben azok az országok és társadalmak elpusztulnak, akik képtelenek az alkalmazkodásra? Elérkezett az idő, hogy az emberiség megmentse magát, a Földön, amely minden élőlény számára élhető, és egy olyan közös jövőt hozzon létre, amely nem veszélyes és steril, hanem élő és termékeny.

Náhlík András⁹⁶

Hardi Tamás: Urbanizáció és környezet

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2024.35>

Szakmai, tudományos fórumokon, de a közbeszédben is, a fenntarthatóság kérdésköre egyre inkább előtérbe kerül. Ez több okra vezethető vissza: a klímaváltozásra, a társadalmi különbségek növekedésére, a túlfogyasztásra, a nem megújuló erőforrások kimerülésére, és még hosszasan lehetne sorolni. Az ember közösségekben él, jelentős számban kisebb-nagyobb településeken, városokban. Az előzőek alapján logikus azt vizsgálni, hogy a városoknak milyen a kapcsolata a környezetükkel, amelyek teret adnak működésüknek.

Hardi Tamás *Urbanizáció és környezet – a városfejlődés okai és következményei* című könyve ezt a témát dolgozza fel. A szerző a szakterület elismert kutatója, a Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar oktatója, a Magyar Tudományos Akadémia köztestületi tagja, a Közgazdaság- és Regionális Kutatóközpont tudományos főmunkatársa.

Hardi Tamás könyve illeszkedik a kiadó koncepciójába, hiszen közérthető, olvasmányos, személyes tapasztalatokkal, illusztrációkkal tarkított, az olvasó számára könnyen befogadható. A szerző számtalan szakirodalomra, elméletre, támaszkodik, ami által az olvasók megismerhetik a szakterületen elért tudományos eredményeket a közelmúltból, és régebbiről egyaránt. A könyv logikusan tagolt, így akár kézikönyvként is hasznosítható, ha egy-egy szűkebb területre vagy definícióra kíváncsi csak az olvasó.

A bevezetés elején egy témafelvetést olvashatunk, amiben a szerző tényekkel és példákka felhívja a figyelmet arra, hogy a városok lakosságuk csökkenésének ellenére infrastruktúrabővítést igényelnek, aminek minden esetben negatív hatása van a környezetre.

A könyvet tartalmi mondanivalója szerint öt fejezetre tagolja a szerző, amelyek alfejezetekre vannak bontva, a nyomon követhetőséget még inkább támogatva. Az első fejezet címe „A város és környezete a történelemben”. A szerző leírja a város definícióját, és kitér arra, hogy egy város kialakulásának milyen okai lehetnek. A történeti áttekintést a kezdetek említésével indítja. Hardi kitér a földrajzi környezetre is, ami az ipari tevékenység fejlődésén keresztül meghatározhatja az városiasodást.

A második fejezet „Az urbanizáció” címet viseli. Itt találhatunk egy áttekintést arról, hogy a szakirodalomban mely szerzők, és hogyan határozták meg ennek a fogalomnak a jelentését. Így Manuel Castells kettős szempontrendszerére is felhívja a figyelmet, ami szerint a fogalom egyrészt egy térbeli koncentrációt takar, másrészt pedig egy viselkedésformának az egyre szélesebb körben való terjedését. Az urbanizációs folyamatok legelismertebb hazai kutatója Enyedi György mennyiségi és minőségi ismérveket is párosít az urbanizáció fogalmához. Ez a fejezet az urbanizáció további szakaszait, mint például a szuburbanizációt, ami a városokból való kiáramlást jelenti az agglomerációba. A könyv gyakorlatias példákön keresztül felhívja a figyelmet a régiók tudatos tervezésének fontosságára, és hiányának negatív következményeire.

A következő fejezet „A város és térsége” nevet viseli, amelyben arról olvashatunk, hogy a városnak milyen szerepe lehet a régiójában, mekkora lehet a vonzáskörzete. Hardi több ismert kutatót is idéz, akik korábban definiálták, hogy város hogyan hat a régiójára, például Johann Henrich von Thünent, Polányi Károlyt, Mendöl Tibort, vagy Beluszky Pált. A fejezet leírja, hogy gyakran a régióban piacként használt település fejlődött várossá. A fejezet ismerteti a várostérségek térstruktúráinak típusait, a könnyebb érthetőség érdekében ábrákkal is szemlélteti ezeket.

A negyedik fejezet „A városi környezet” nevet viseli. A szerző kiemeli, hogy ez a kérdéskör évezredek óta foglalkoztatja az emberiséget, hiszen már ókori görög és római szerzők is foglalkoztak azzal, hogy hogyan lehet élhetőbbé tenni a városaikat. A könyv leírja, hogy a XX. század jelentős fejlődést hozott a városi környezetben, hiszen az egészségügyi körülmények jelentősen javultak a korábbiakhoz képest. A fejezet egyik célja, hogy feltárjon egyes környezeti

⁹⁶ Ph.D. hallgató, Soproni Egyetem, Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar

tényezőket, és magyarázza, hogy hogyan hatnak a városiak életminőségére. Képet ad a vízgazdálkodás, a talaj- és légszennyezés problémáiról, érdekes lett volna továbbá, ha az energetikai kérdéskörök, és a hulladékgazdálkodás is kapott volna egy-egy alfejezetet.

Az ötödik fejezet „A jövő – a fenntartható város” címet viseli. Fontos üzenete, hogy urbánus környezetben a fenntarthatóság mindhárom pillérét (környezet, társadalom, gazdaság) figyelembe kell vennünk, hiszen így lehet legjobban a fenntarthatóság ügyét szolgálni. A fejezet két, a városfejlődés szempontjából meghatározó irányzatra is kitér. A „Kompakt város” és a „Zöldebb városért” irányzat, aminek a „Kertvárosi Mozgalom” volt a kiinduló irányzata.

A könyv legfőbb mondanivalója az, hogy városokban a jövőben kulskérdés lesz a környezeti fenntarthatóság, hiszen urbánus környezetben a klímaváltozás hatásai erőteljesebben vannak jelen. A különböző szempontokat már a város, városrész tervezésénél is figyelembe kell venni. Fontos üzenet, hogy a környezeti fenntarthatóság eléréséhez több út is vezet, a zöldfelületek növelése köztük az egyik legfontosabb elem.

A könyv több területen dolgozó kutató és szakember, hallgatók számára oktatás és tehetséggondozás szempontjából is hasznos lehet. Többek között környezetmérnökök, építészmérnökök, környezetmérnökök, talajtani szakmérnökök, vízügyi szakemberek, közigazdászok, hulladékkezelési és urbanista szakemberek egyaránt új és korszerű ismeretekkel bővíthetik eddigi tudásukat és a fenntarthatóság szempontjaival egészíthetik ki azokat, hogy egy élhető és természetpozitív közeget hozhassanak létre. E tekintetben a könyv bizvást nevezhető hiánypótlónak. Ám érthető nyelvezete és olvasmányos stílusa miatt a társadalom laikus, széles rétegeinek is bátran ajánlható.

Nagy Egon – Elekes Tibor

Izsák Éva – Szabó Pál (szerk.): Budapest 150, Eötvös Loránd Tudományegyetem

Természettudományi Kar, Budapest, 2023.

<https://doi.org/10.32976/stratfuz.2024.36>

A kötet a magyar főváros másfélszáz éves születésnapját ünnepli, döntően geográfiai szemléletű tanulmányokkal (19 tanulmány), neves szerzőktől, akik a város sokoldalú földrajzi valóságát ábrázolják, esetenként történeti perspektívába ágyazva. Ebben a remekbeszabott szintézismunkában a tudománytörténeti, várostörténeti adalékok sajátos egyensúlyban vannak a természetföldrajzi szubsztrátum és a társadalomföldrajzi jelen aspektusaival.

Probáld Ferenc bevezetőjében számba veszi azoknak a földrajzi szakíróknak a sorát, akik a 20. században Budapest monográfiákat állítottak elő. Az első ilyen munka Prinz Gyula tollából született, mely a város és környezetének természetföldrajzi leírása, kiegészülve izokronos közlekedésföldrajzi vizsgálatokkal. Haltenberger Mihály monográfiájában már egyenlő súlyt kapnak a természet- és társadalomföldrajzi összetevők. Városmorfológiával és adatokkal gazdagon ellátott iparföldrajzi témakörrel is foglalkozik munkájában. Pécsi Márton az általa szerkesztett monumentális Budapest monográfiában egyedülálló módon foglalja össze egy világváros természetrajzát, mégis a társadalomföldrajzi tényezők alulreprezentáltsága hiányérzetet kelt a munkával kapcsolatban. Bulla Béla és Probáld Ferenc üttörő jellegű munkát végzett a budapesti városklíma tanulmányozásában. A szocializmus éveinek ideológiai irányultságát hűen tükrözi az az egyedülálló munka, mely 1972-ben jelent meg Bencze Imre és V. Tajti Erzsébet tollából, és amely Budapest iparának monográfiáját írja le. A rendszerváltást követően az angolszász, illetve angolul beszélő érdeklődő közönség egy hiánypótló szintetikus munkát vehetett kezébe, melynek szerzői Enyedi György és Szirmai Viktória – *Budapest. A Central European Capital* – címmel (1992). Nemzetközi együttműködés eredményeként született a *Várospusztulás és -felújítás Budapesten*, című munka, mely a városhanyatlás jelenségének lehetséges okairól és a rehabilitáció lehetőségeiről nyújt áttekintést. Szerzői Lichtenberger, Cséfalvai és Paal. Összességében megállapítható, hogy nagy tudományos úrtöltöttek be a rendkívül munkaigényes monográfiák, melyek tudományos elismertsége manapság sajnos messze elmarad a megérdemelttől.

Izsák Éva tanulmánya a városfejlődési helyzeti energiákat leltározza föl, melyek Budapest városfejlődésében meghatározó szerepet játszottak. A klasszikus geográfusok meglátásaira alapozva (Prinz, Cholnoky, Mendöl) kihangsúlyozza a domborzati-vízrajzi adottságokból eredő pozicionális előnyöket, melyeket már a rómaiak is hasznosítani tudtak és ugyanezt használták ki a honfoglaló magyarok. Itt meg kell említenünk a dombság és síkvidék találkozását, a Duna-szoros kijáratát biztosította telepítési előnyöket, a Gellért-hegy előterében összeszűkülő Duna-meder kedvező átkelési lehetőségeit stb.. Az eltérő jellegű és adottságú, valamint erőforráskészlettel rendelkező tájegységek mindenkori elsődleges spontán telepítő tényezőt jelentettek a sikeres települések számára. A későbbiekben a városi tér benépesülésével, a különböző funkciók kialakulásával egyre inkább „megélt térré” alakul a település a lakói számára. Megemlítődik a vertikális és horizontális terjeszkedés jelensége, mely korszakok szerint differenciáltan jelentkezik. A városegysítést követően a belvárosi magterületek fejlődtek vertikálisan, létrehozva az agglomerált nagyvárosias miliőt. A szocializmusban a külvárosi lakótelep-építkezések jelentették a vertikális terjeszkedés jellegzetes helyeit. Mindezek eredményeképpen kialakult egy olyan településkép, mely emblematisz vizuális kommunikációs eleme lett az országnak, tekintve, hogy a főváros számtalan idegen számára kapuvárosként és szimbólumként szerepel, mely szimbólum kiterjeszhető az egész országra.

Mindszenty Andrea Budapest földtani örökségével ismerttet meg minket, kihangsúlyozva a geológiai szubsztrátum várostelepítő szerepét. A budai oldal kemény kőzetei – különösképp a dachsteini mészkő és a miocén durva mészkő – nemcsak biztos talapzatot jelentett az építményeknek, de a 19. században fontos építőipari nyersanyagként szolgáltak számos reprezentatív középület fölépítéséhez. Később a korrózióknak jobban ellenálló travertin szintén a

Budai-hegyvidék bányáiból került elő. Ezzel szemben a pesti oldal agyagos és durvaszemcsés üledékei (homok, kavics) a téglá és a beton, mint alapanyag, gyártásával járultak hozzá a főváros gyors területi gyarapodásához. A szerkezeti tényezők a domborzatalakítást is befolyásolták a vetődések mentén, ami a felszínalatti vizek áramlását is befolyásolta, különös tekintettel a tektonikus vonalak mentén föltörő hévizekre, melyek Budapestet legendás fürdővárossá tették.

Mádlné Szőnyi Judit dolgozata Budapest felszín alatti vízkészleteit, annak áramlási sajátosságait foglalja össze. Betekintést nyerünk a víztartó, vízfogó és vízzáró rétegek térbeli megoszlásába. A vizek főként a Budai-hegyvidék, és, kisebb mértékben a Gödöllői-dombság irányából áramlanak a Duna völgyisíkjának alsóbb térszínei felé, itt hozva létre forrásokat, vagy a Dunát táplálva víz alatti forrásokként. Különös jelentősége van a triász kori és fiatalabb mészkőrétegeknek, mint víztartók, ahonnan bővíző karsztforrások erednek. A magas geotermikus gradiens hévizek és gyógyvizek egész sorozatának föláramlását tették lehetővé a budai partvonal mentén és a Vársoliget környékén, valamint részben a Duna vizét táplálják víz alatti forrásként. Ezek energetikai hasznosítása várhatóan egyre szélesebbkörű lesz a jövőben.

S. Nagy Katalin tanulmánya korszakokra bontva tanulmányozza Budapest arculatának változását a városregyesítéstől egészen a rendszerváltás utáni évtizedekig. A városfejlesztésben markánsan elkülönül az egyesítés utáni „Gründerzeit”, amikor a világváros új szerkezetének épített alapjait lefektették. Ennek eredményeként Budapest a 19. század végére a templomok, templomtornyok és gyárkérmények sziluettje által meghatározott világváros lett. A városperemek és a Duna vonala a gyárvárosi jelleg kiépülésének színterei is voltak, melyek a dualizmus páratlan gazdasági dinamikájának szimbólumai is egyben. A reprezentatív államigazgatási funkciójú középületek, oktatási és egészségügyi intézmények mellett olyan speciális miliót sugárzó rezidenciális rész is kibontakozott, melyet a főúri paloták képeztek a belső nyolcadik kerületben. A különböző politikai kurzusok által meghatározott emlékezetpolitikai leképeződéseket jelentő köztéri szobrok egyre bővülő sora is ekkor kezdett megjelenni. A két világháború között egyre bátrabban teret követelt magának a modernizmus – Bauhaus lakóházak, újlipótvárosi bérházak, Dugattyús ház, Páduai Szent Antal plébániatemplom stb.. A tovább bővülő gyártelepek mellett az emlékezetpolitika hangsúlyos lenyomatait képvisleték a területi revíziót hirdető Trianon-emlékművek egész sora. A második világháborús újjáépítés kezdetén már egészen korán megjelentek az új korszak ideológiáját megjelenítő szovjet emlékművek. A lakótelep jellegzetesen a szocializmus terméke és ezek építése szűkebb skálán már az ötvenes években elkezdődött. A házgyárak igazi felfutása az 56-os újjépítést követő, konzolidáló Kádár-korszak „vívmánya”, ami az akut lakáshiányt igyekezett orvosolni a hatvanas, hetvenes és nyolcvanas években. Az uralkodó szocreál egy sallangmentes funkcionálizmust tett uralkodóvá a legtöbb épület esetében, mely ebben a korszakban jött létre. A rendszerváltás pillanatában a direkten politikai indítatású köztéri szobrok nagyobb részét szoborparkba költöztetik. A város arculatának formálásában elmozdulás történik a konzervatívizmustól, a kényelmes középszerúségtől a kortárs modernizmus irányába. Az ideológiai gátak lebontásával egyidejűleg megszokasodnak az egyházi épületek, templomok. Beindul a lakótelepek és – bár bártortalanul – a belvárosi bérkaszárnnyák tömbrehabilitációja. Az új gazdaság jelképei ellepik a várost – bankok, szállodák, bevásárlóközpontok (plázák) hirdetik a kapitalizmus tobzódását az „új világban”. E gyorsított modernizációban átalakul a városkép – mozgalmas tömegformálás, színes homlokzati elemek, zöld- és vízfelületek és egyéni megjelenés szólítja meg a társadalom különböző csoportjait (főleg a fiatalokat). Megszokasodnak a zsánerszobrok, melyek a korábbi korszakok emlékműveivel együttesen túlsúfolttá teszik a várost a köztéri szobrok tekintetében. Összességében megállapítható, hogy a fölsorolt korszakok épített öröksége szervesen illeszkedik egymáshoz, kijelölve a jövőbeli településképi fejlődés vektorait.

Csapó Tamás és *Lenner Tibor* 2015-ben megjelent könyvük eredményeire támaszkodva mutatják be Budapest funkcionális övezeteit. A rendszerváltást követően a budapesti city fejlődött a legdinamikusabban a tömbrehabilitáció, az irodai szféra, a szabadidős-kiskereskedelmi nagycentrumok és az új beépítések által, amelyek a belvárosperemi rozsdáövezeteket is érintette. Mindez a dinamika a szubcentrumokra is érvényes, különösen a

rendszer váltás után létrejött szubcentrumokra. Ezzel általában ellentétes fejlődési pályát futottak be a transzformációs válság veszteségeiként számontartott ipari-gazdasági területek zöme. A közelmúlt békeéveinek demilitarizálása csökkentette a honvédségi (rendvédelmi) funkciójú területek nagyságát is. Szintúgy, mintegy 15 százalékkal csökkent a rendszerváltást követően a zöldterületek aránya, míg a lakóterületek (főként a külső lakóövek) valamelyest növekedtek.

Timár Gábor tanulmánya talán a legszervezesebb egységben képes bemutatni a természet és a természetet átalakító ember dialektikus össz munkáját, ahogyan fölvezet a budapesti partszakaszok rendezését a dualizmus korától napjainkig. A folyószabályozás, rakpartépítés, árvízvédelem munkálatait a méltán híres Fővárosi Közmunkák Tanácsa vezényelte le a boldog békeévek idején. Budapest területén a Budai hegyek és Kőbánya területén találhatóak kompaktabb üledékek, míg a budai szűkebb és a pesti tágabb völgy sík laza hordalékokból áll. A Duna-meder jobbára e laza hordalékokon alakult ki, egyedül a Gellérthegy közelében található a belváros zónájában keményebb kőzetekkel a meder, amely nagyobb elhajlásra kényszeríti a folyót. Itt medre beszűkül, kompenzációként viszont jelentősebb a vízmélység és a folyási sebesség. A gellérthegyi szűkülettel délre korábban egy sekélyebb mederben szétterült a folyam, ami a tavaszi hónapokban, a jégzajlás idején az árvizek és különösen a jeges ár veszélyét hozdozták magukban. A lágymányosi párhuzammú megépítésével, a Lágymányosi-tó feltöltésével, a főmeder kotrásával hosszú évtizedek során sikerült e veszélyt elhárítani és értékes építési területet juttatni a fővárost. Beszámolót kapunk a megyeri partszakasz, a Margit-sziget, a Csepel sziget északi csúcsának és az Óbudai szigetnek a hasonló rendezéséről. A legtöbb ilyen esetben nagy szerepet kaptak a párhuzamművek építése, mellyel ugyan időben elhúzták a munkálatokat, ugyanakkor rendkívül költséghatékonyra tették azokat. A Duna ugyanis ebben az esetben maga iszapolta föl a föltöltésre kijelölt mederszakaszokat, nagymértékben megspórolva az élőmunka-befektetést és egyben leredukálva a nagyméretű anyag-diszlokáció kényszerét.

Tolnai Gábor értekezése a budapesti partszakaszok kikötői és ipari hasznosításának evolúcióját tárgyalja az elmúlt 150 évben. A hajógyártás már a reformkorban kezdetét vette Széchenyi István iparpártoló tevékenysége által Óbudán és ezt követően a 21. század elejéig itt működött. Átmenetileg még Újpesten is gyártottak hajókat, mára azonban teljesen elsovdott a magyar ipar egykoron legendás ágazata. Kezdetben a vasúthálózat hiánya, vagy gyér jellege is kedvezett a folyami tömegáruszállítás révén a kikötőtelepítésnek. A kikötők létesítésére több elképzelést vázolt a tanulmány: Lágymányos, a soroksári Duna-ág, a megyeri partszakaszok – végül mégis a legbejártottabb és legsikeresebb a csepeli szabadkikötő lett, melyet a két világháború között adtak át. A szocializmusban a budapesti ipar fogyatkozó lendülete mind hozzájárult ahhoz, hogy már ekkor beindult a dunaparti egykori iparzóknak „barnamezősödése”, ugyanis a vasút és egyéb telepítő tényezők alternatívaként egyre inkább más lokalizációt kínáltak az iparnak és a kereskedelmi fuvarozásnak. A rendszerváltást követően egyre hangsúlyosabbá vált a funkcióváltás a „waterfront revitalisation” jelenségének tükrében. Kulturális, felsőoktatási, kiskereskedelmi-szabadidős, rezidenciális szerepkörök jelentek meg az új építkezések eredményeképpen rendkívül látványosan, elsősorban az Árpád-híd, Lágymányos és a Rákóczi híd környékén.

Halász Levente közlése a budapesti dunahidak szimbolikáját járja körül. A hidak mindenkoron az átjutást, a fejlődést, a kapcsolódást jelképezték. A 150 éve létrehozott Budapest számára a szervesülő fejlődés legfőbb akadályát kezdetben a stabil, építmény jellegű folyami átkelőhelyek hiánya jelentette. A megelőző korszakból megörökölt klasszicista Lánchíd, mint első stabil átkelőhely, időközben a város első rangú szimbólumává nemesült. A dualizmus korszakában épült hidak, a historizáló Margit-híd, a szecessziós Ferenc József-híd, a modernista Erzsébet-híd sikeresen teremtettek egységet az egyesülő városrészek közt. A későbbi korok növekvő átkelő forgalma újabb és újabb, már a modernizmus és funkcionalizmus jegyében megépült hidakkal szolgálták a fővárost. Mindegyik híd, az egyre letisztuló formák, a szűkülő ornamentika ellenére, a tájba alkotóan beilleszkedő, az esztétizálást figyelembe vevő építményként gazdagította a városképet. A világon szinte egyedülálló módon az észak-dél irányban nyíló Duna-völgy

átláthatóvá teszi Budapestet ebben a metszetben és a Duna jellegzetes íve egyedülálló településképi karakterisztikát biztosít a városnak. Ehhez kitörölhetetlenül hozzákapcsolódtak a hidak sziluettjei, melyek ékszerei és nélkülözhetetlen artériái is egyben a városnak.

Balázs Bálint, Alföldi György és Dull Andrea egy összehasonlító tanulmány szerzői, akik azt vizsgálják, hogyan érvényesül a „hely szelleme” és „helykötődés” a pesti II. János Pál pápa tér és a budai Királyhágó tér esetében, valamint mindez hogyan változott az elmúlt 150 évben. Emberek és helyek érzelmi kapcsolata, a Tuan által bevezetett „topofília” érvényesülése a vizsgálat tárgya, melyet meghatároz az egy bizonyos környéken eltöltött lakozási idő és a szomszédsági kötelékek erősségei. A gyakran depriváció jelenléte által súlytott pesti mintaterület, a városba érkező új és újabb népesség számára kapuszerpet töltött be, ami kulturálisan rendkívül heterogénné és dinamikussá tette, mindez pedig lazább helykötődést eredményezett. A budai terület, főként a filoxéra járványt követően funkciót váltott, és nagyvárosias beépítettsége fokozatosan, szervesen alakult ki. A konszolidált tisztviselő réteg a megelőző korokhoz mindig hozzátevé, folyamatosan építette itt a környezetét, megalapozva egy érzelmi identifikációt a mezoterek szintjén. Mindezek vizsgálata komoly relevanciával bír az ember-környezete kapcsolat megalapozásában, ugyanis az élő organizmusként kezelt városokban elengedhetetlen a helyekkel azonosulni tudó végfelhasználók, helyi szereplők közvetlen részvétele a tervezésben.

Dobai Attila Marcellán a budapesti szakrális terekben a rendszerváltást követően bekövetkezett változásokat vizsgálja. A szocialista államberendezkedés évtizedeiben Budapest városképében, épületállományában a szakrális funkció háttérbe szorult, igazodva az ideológiai megszorításokhoz. Bár épült néhány új templom, ezek az építészeti letisztultság jegyében jobbra a monoton szocreál stílust követték. A rendszerváltást követően a városi tér demokratizálódásának egyik biztos jele az volt, hogy az egyházi ingatlanok visszaszolgáltatása és a kárpótlás által a szakrális helyek is láthatóbbakká váltak. Ez igaz úgy a történelmi egyházakra, mint az új hitekre, melyek az értékek pluralizmusa által jelenhettek meg. A tanulmány külön kitér ezekre a kisegyházakra, mint a Hit Gyülekezete, a Golgota Közösség, a Krisna-tudatu Hívők Közössége, valamint a Tan Kapuja Buddhista Egyház. Ezek a vallási irányzatok szinte mind USA közvetítéssel jutottak el hozzánk és térhasználatukban olyan szokatlan jelenségek is előfordultak, mint barnamezős terek használata, revitalizációja az intézményi expanzióban.

Uzzoli Annamária tanulmányában izgalmas történelmi áttekintést ad a város járványtörténetéről. Időrendben először a 11-13. századi lepra, majd a 14. századtól kezdődően a 18. századig, több hullámban, a pestis okozott kihívásokat. A 19. században a kolera, diftéria, a himlő és a tbc lett elterjedtebb. A 19. század végén, a 20. és 21. századokban az influenza különböző variánsai okoztak közegészségügyi szükséghelyzeteket. A COVID19 járvány alatt, 2020-2022 között az összes magyarországi megbetegedés 12,1 százalékát Budapesten regisztrálták, ami népességarányosan kedvezőbb helyzetet jelent az országosnál. A járvány Budapesten is az egészségkultúra fejlődését és, járulékos haszonként, a digitalizáció gyorsabb elterjedését vonta maga után.

Szentágotay Lili és Szalkai Gábor tanulmánya a koronavírus járvány hatásait elemezte a budapesti közlekedésre. A szerzők a Budapesti Közlekedési Központ adatait használták. A BKK adataival mérték a közúti forgalmat induktív hurokdetektorokkal, illetve a közösségi közlekedést infravörös szenzorokkal, melyeket az ajtók fölé helyeznek. A kerékpárközlekedés mérőszámait szintén állandó és mozgatható hurokdetektorokkal mérték. A járvány hatására a megszokott évi lefutást leginkább a közúti közlekedésnek sikerült megtartania, bár az első járványhullám idején ez is jelentősebben bezuhant. Nem véletlen, hogy a kódolt zsúfoltság miatt a közösségi közlekedés utasszámai estek leginkább vissza. A kerékpáros közlekedés és általában a mikromobilitás, bár szezonális jelleggel, de egyértelműen növekedést könyvelt el.

Berki Márton és Tuza Benedek a Bartók-negyed példáján vázolják a formálódó budapesti kulturális gazdaságot. Módszertanukat tekintve interjúkat készítettek egy városmenedzserrel és három galériatulajdonossal, akik hiteles háttérinformációkat adtak a 11. kerületi Bartók Béla útra

felfűzött Bartók-negyed funkcióváltásáról, mely a 2000-es évek második felében gyorsult föl. Elméleti alapként Richard Florida, a városi kreatív rétegek meghatározó szerepéről alkotott koncepciójából indultak ki, mely kiemelt szerepet játszhat a városi megújulás és a föllendülés tekintetében. Az Alle bevásárlóközpont megépülésével a Bartók Béla út korábbi utcaszintű kiskereskedelmi egységeinek rentabilitása megrendült. Emellett az utcaforgalom is visszaesett a 4-es metró 2014-es átadását követően, ami kevésbé zsúfolttá és élhetőbbé tette az utcát. Az önkormányzat szemléletváltása is hozzájárult ahhoz, hogy a fent említett premisszák alapján a korábbi üzlethelységeket galériáknak, színházaknak, kulturális közösségi tereknek adják ki. Koncepciójuk szerint a kulturális közösségi terek irányába való elmozdulás a kreatív népesség idevonzásával a kerület népességmegtartó erejét is növelik, elkerülve a túlzott kommercializációt és a „bulinegyedesezés” veszélyeit.

Gera Anna Budapest imázsának alakulását vizsgálja öt különböző, hazai és külföldi szerzős tanulmány segítségével, melyek különböző módszertannal zajlottak le. Összeesésében megállapítható, hogy a Budapesten kívüli megszólítottak esetében jobban kirajzolódik egy pozitív kép a városról, míg a budapestiek a napi élettapasztalatok alapján az árnyoldalakat észlelik hitelesebben. A tanulmány az imázs fogalmi keretei mellett, annak várospolitikai jelentőségére is rávilágít, kihangsúlyozva a pozitív imázs társadalmi-gazdasági előnyeit.

Szabó Pál tanulmánya a budapesti társadalmi-gazdasági koncentráció jelenségét vizsgálja különböző dimenziók mentén. A különböző mutatószámok vizsgálata révén megállapítható, hogy Budapest országos népességarányán fölül koncentrálna bizonyos funkciókat. Ezek jellemzően államigazgatási, gazdaságirányítási, egészségügyi, oktatási és kulturális funkciók. A gazdaság terén különösen a turisztikai, kutatás-fejlesztési szerepkörök és a vállalkozások számában mutatható ki fölültreprezentáltság. Egyedül csak az ipar vidéki kitelepülése terén lehetett beszélni jelentősebb dekoncentrációról, kiváltképp a háború utáni és a rendszerváltás utáni évtizedekben.

Szabó Tamás írásában Budapest és a Visegrádi országok fővárosainak jövőképeiről értekeznek. Az összehasonlítást hosszútávú tervdokumentumok alapján végezte el, melyek különböző fejlesztési dimenziókat jelöltek meg, összhangban az Európai Bizottság Urban Data Platform tervdokumentumával. Ez a bizottsági anyag a kihívások és a fejlődési perspektívák mentén határozza meg a főbb beavatkozási irányokat. Annak ellenére, hogy az egyes fővárosok prioritásai tekintetében, a helyi specifikumok alapján más-más kihívásokra esett a hangsúly, mégis voltak közös pontok a kiemelt célok között, mint például a mobilitás, a közlekedési hálózatok fejlesztése, a lakhatás, a közterületek helyzete vagy a polgárok bevonása a helyi döntéshozatali mechanizmusba. Az Urban Data Platform kihívásaival a budapesti fejlesztési dokumentumok álltak leginkább összhangban és a varsói vette legkevésbé azt figyelembe azt. A perspektívák tekintetében viszont Varsó és Prága mutatta a legnagyobb egyezést az Urban Data Platform szempontjaival, a legjelentősebb eltérést viszont a budapesti dokumentumok mondhatták magukénak. A perspektívák tekintetében olyan dimenziók fogalmazódtak meg, mint a Tér és város; Technológia és város; Városok, mint innovációs központok; Polgárok városa; Városi kormányzás és Reziliens város.

Nemes Nagy József zárótanulmánya egy szintézist kíván nyújtani napjaink globális fővárosairól. Nyitásként a fővárosok történelmi perspektívában is változó alapfunkcióit fogalmazza meg, ami jellemzően az uralkodói címhez kötődő székhely szerepben, később pedig a politikai-irányítási és államigazgatási alapfunkció meglétében írható le. Ezen fölül kiemelhető a nemzetközi beágyazódás diplomáciai, kulturális és gazdasági tekintetben. Ezt követően egy sokrétű tipizálás következik 197 ország és fővárosainak vizsgálatba vonásával. Ez figyelembe veszi a városok méretét, súlyukat a városhierarchiában, helyzeti energiáikat, funkcionális palettájukat. A záróban kihangsúlyozódik Budapest centrális, vezető szerepe a Kárpát-medencén belül, és különösen kimagasló szerepe a magyarországi városhierarchiában.

A kötet haszonnal forgatható urbanisták, regionalisták, várostörténészek, helytörténészek és minden egyéb érdeklődő számára, akik sokféleképpen kötődnek a vonzó települési személyiségjegyeket magán hordozó, mindig magával ragadó Budapesthez.

Szerzőink

<i>Bihariné Kalászdi Beáta</i>	PhD hallgató, Miskolci Egyetem, Marketing és Turizmus Intézet
<i>Dániel Zoltán András</i>	Ph.D., egyetemi docens, Pannon Egyetem
<i>Elekes Tibor</i>	Ph.D., egyetemi docens, Miskolci Egyetem
<i>Fekete-Berzsenyi Hajnalka</i>	Ph.D., egyetemi docens, Pannon Egyetem
<i>Fogarasi József</i>	Ph.D., egyetemi tanár, Partiumi Keresztény Egyetem és Óbuda University
<i>Gaál Adrián</i>	PhD hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar
<i>Gál Katalin</i>	Ph.D., egyetemi adjunktus, Partiumi Keresztény Egyetem
<i>Kolozsi Pál Péter</i>	MNB, Jegybanki eszköztár, devizatartalék és kockázatkezelési igazgatóság
<i>Kozma Dorottya Edina</i>	Ph.D., egyetemi adjunktus, Pannon Egyetem
<i>Krabák Attila Adrián</i>	Ph.D. hallgató, Debreceni Egyetem
<i>Lukovics Miklós</i>	Ph.D., egyetemi docens, SZTE, Gazdaságtudományi Kar
<i>Molnárné Barna Katalin</i>	Ph.D., egyetemi docens, Pannon Egyetem
<i>Nagy Attila Zoltán</i>	PhD hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar
<i>Nagy Egon</i>	Ph.D., intézetigazgató, Babes-Bolyai Tudományegyetem, Magyar Földrajzi Intézete
<i>Náhlík András</i>	Ph.D. hallgató, Soproni Egyetem, Lámfalussy Sándor Közgazdaságtudományi Kar
<i>Németh Eszter</i>	PhD hallgató, Pannon Egyetem
<i>Németh Gergely</i>	Ph.D., Budapest Metropolitan Egyetem, Üzleti, Turisztikai és Kommunikációs Kar, Szegedi Tudományegyetem, SZAOK, Egészség-gazdaságtani Intézet
<i>Pásztor Rita</i>	Ph.D., egyetemi adjunktus, Partiumi Keresztény Egyetem
<i>Piskóti István</i>	CS.c., egyetemi tanár, intézetigazgató, Miskolci Egyetem, Marketing és Turizmus Intézet
<i>Szilágyi Ferenc</i>	Ph.D., egyetemi docens, Partiumi Keresztény Egyetem
<i>Tajti Kitti</i>	egyetemi hallgató, Pannon Egyetem
<i>Ujházi Tamás</i>	egyetemi tanársegéd, SZTE, Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Kar
<i>Veres Tímea</i>	Ph.D. hallgató, Pannon Egyetem,

Szerzőink figyelmébe

A szerkesztőség kéri a szerzőket, vegyék figyelembe a formai megjelenésre vonatkozó alábbi szempontokat:

Terjedelem, kiegészítések:

A „Tanulmány” rovatban maximálisan 35.000, a többi rovatokban maximálisan 18.000 karakter terjedelmű tanulmány közölhető.

A tanulmány elejére öt soros összefoglalót, valamint 3-5 kulcsszó megnevezését és JEL-kód meghatározást kérünk.

A szöveget fájlban kérjük leadni, lemezen vagy e-mailen. (MS WORD bármelyik változatában lementve.)

Kb. 10-15 sorban rövid összefoglalót kérünk a tanulmányról angolul, valamint a cikkben szereplő ábrák és táblázatok címét is kérjük angolul.

Kérjük a szerző adatainak megadását az alábbiak szerint: név, tudományos fokozat, beosztás, munkahely

Szöveg formázása

Oldalméret: JIS B5 – 18,2 x 25,7 cm.

Margók: fent: 2,22, alul: 2,5, balról: 2,5, jobbról: 2 cm; fejléc és lábléc: 1,25 cm.

Betűtípus és betűméret: Times New Roman 10-es, a jegyzetek 9-es betűmérettel.

Bekezdések: cím után nincs behúzás, egyébként 0,7 cm, a bekezdések között sorkihagyás nincs.

Címek: stílusbeállítás nélkül, fő cím és a fejezetek címei vastag, az alfejezetek címei vastag és dőlt betűtípussal.

Szövegek kiemelések: szimpla dőlt betűtípussal.

Ábrák, táblázatok:

Terjedelmi okok miatt kérjük, hogy egy tanulmányban legfeljebb 4-5 ábra szerepeljen.

Az ábrákat (pl.: térképek, diagramok, rajzok, fényképek) és táblázatokat megfelelően formázva a szövegbe építve kérjük elküldeni. A fénymásolással, szkenneléssel készült ábrákat nem tudjuk elfogadni, mert a nyomda számára nem megfelelő a minőségük. Színes ábrák közlésére sincs módunk. Mindenképpen szükséges az ábrák és táblázatok külön számozása (pl.: 1. ábra; 2. ábra; 1. táblázat; 2. táblázat), s hivatkozásuk pontos feltüntetése a szövegekben, zárójelben, döntve: (1. ábra) vagy (1. táblázat).

Az ábra címét az ábra alatt, középen elhelyezve, a táblázatok címét a táblázat fölött balra igazítva kérjük elhelyezni. Az ábrák és táblázatok alatt fel kell tüntetni a forrást is. Ha saját készítésű az ábra, akkor a „Forrás: Saját szerkesztés, ill. Saját számítás.” megnevezést kell használni.

Irodalmi hivatkozások, jegyzetek:

Az irodalmi hivatkozásokat minden esetben kérjük feltüntetni, a szerző vezetéknevét és a kiadását évét zárójelbe téve. Pl.: (Conti 1993). Pontos idézetnél az oldalszám is szükséges. Pl.: (Conti 1993, 76) vagy (Conti 1993, 76-86). A hivatkozások ne lábjegyzetként, hanem csak a fent leírt formában kerüljenek a szövegbe.

Az irodalomjegyzékben csak olyan tételek szerepeljenek, amelyekre a szövegekben hivatkozás található, s minden meghivatkozott irodalmat feltétlenül fel kell tüntetni az irodalomjegyzékben.

A jegyzeteket kérjük a szöveg végén, számozott formában elhelyezni. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák, ne legyen bennük pl. ábramagyarázat, hivatkozás.

A szöveg után kérjük beírni az irodalomjegyzéket, a következő alapformákban:

Könyv: szerző (megjelenés éve): *A mű címe*. A kiadás helye: a kiadó neve.

Folyóirat: szerző(k) (a megjelenés éve): A cikk címe. *A folyóirat neve*. (Az évfolyam sorszáma), a szám sorszáma, a cikk kezdő és befejező oldalszáma.

Gyűjteményes kötetben szereplő cikk: szerző(k) (a megjelenés éve): A cikk címe. In: *A gyűjteményes kötet címe*. (szerk. vagy ed(s): Szerkesztő(k) neve), a kiadás helye: a kiadó neve, a hivatkozott írásmű kezdő és befejező oldalszáma.

Példák:

CRONAUGE, U. (1992): Kommunale Unternehmen. Berlin: Erich Schmidt Verlag

ALCHIAN, A.-DEMSETZ, II. (1972): Production, information costs and economic organisation. *America Economic Review*, 2. 775-795.

PÉTERI G. (1991): Az önkormányzatok és oktatási intézményeinek viszonya, finanszírozási kérdések. In: *Önkormányzat és iskola*. (szerk.: Kozma T.) Budapest: Oktatókutató Intézet, 122-154.

Köszönjük!

Szerkesztőség

Notes for Contributors

The editorial board of the journal welcomes studies on economic, regional and social issues in Hungarian and in English language. Our journal was launched in 2004. It is published four times a year from 2021 (of which once in English and three times in Hungarian). We are waiting for studies, essays and book reviews submitted for the first publication only. The studies are rated by two double-blind reviewers in each case.

There is no publication fee!

The papers are double blind reviewed before publication. The Editorial Office does not retain manuscripts and reserves the right to decide about the publication of papers submitted.

The maximum length of a paper that can be accepted is 35,000 characters. An abstract in five lines followed by 3-5 keywords is to be given at the beginning of the paper and JEL-code.

Please provide the author's details as follows: name, academic degree, position, job.

The text is to be submitted in file by e-mail. (Any version of MS WORD can be used for saving it.)

Tables are to be incorporated in the text in the appropriate format. Their exact place in the text and captions are to be signalled by numbering.

A maximum of 4-5 figures can be included in a paper for reasons of length.

Figures (e.g. maps, diagrams, drawings, photos) and the tables are to be appropriately formatted and incorporated in the text. Figures produced by photocopying and/or scanning cannot be accepted, for their quality is not suitable for the press. It is not possible to publish colour figures.

Figures and tables are to be numbered separately (e.g. Figure 1, Figure 2, Table 1, Table 2.), and their references (Figure 1) or (Table 1) given in italics in the right place in the text in brackets.

The caption of a figure is to be given below the figure, in the middle of the line, and the caption of a table is to be given above the table in the middle of the line. Figures and tables are to be followed by the source. If the figure is the author's own work, then 'Source: author's own work or Author's own calculation' is to be used. .

References to literature are to be given in every case: the author's name and the year of publication in brackets. E.g.: (Conti 1993). For quotations the page is also to be given. E.g.: (Conti 1993, p.76) or (Conti 1993, pp.76-86). References are not to be given as footnotes, but only in the above format in the body of the text.

The list of literature should include only works with reference to them in the body of the text. Every work referred to should be included in the list of literature.

Notes are to be given as footnotes in a numbered format. Notes are to include additions to the main body of the text, and they should not contain explanations of figures or references.

The text is to be followed by the list of literature, in the following formats:

Text formatting:

Side size: JIS B5 - 18.2 x 25.7 cm.

Margins: top: 2.22, bottom: 2.5, left: 2.5, right: 2 cm; header and footer: 1.25 cm.

Font and font size: Times New Roman 10, footnotes 9.

Paragraphs: no indentation after the title, otherwise 0.7 cm, no line spacing between paragraphs.

Titles: without style setting, main title and chapter titles in bold, subchapter titles in bold and italics.

References:

Books: author (year of publication) Title of the work, name of publisher, place of publication.

Periodicals: author(s) (year of publication) Title of the paper. Name of the periodical. (Number of volume), number of issue, numbers of the first and last pages of the paper.

Books with several authors: author(s) (year of publication) Title of the paper. In: Title of the book. (szerk. or ed(s), or Hrsg.: Name(s) of editor(s)), name of publisher, place of publication, numbers of the first and last pages of the paper referred to.

Examples:

Cronaue, U. (1992): Kommunale Unternehmen. Erich Schmidt Verlag, Berlin.

Alchian, A.-Demsetz, II. (1972): Production, information costs and economic organisation. American Economic Review (XII.) 2. pp. 775-795.

Péteri G. (1991): Az önkormányzatok és oktatási intézményeinek viszonya, finanszírozási kérdések. In: Önkormányzat és iskola. (szerk.: Kozma T.) Oktatókutató Intézet, Budapest, pp. 122-154.

Please make sure that if the literature used has a DOI number, it must be listed in the bibliography!

Thank you!

The Editorial Board